

Arkiv för nordisk filologi

Utgivet genom

Lars-Olof Delsing och Karl G. Johansson

under medverkan av

**Lars-Erik Edlund Lennart Elmevik Britta Olrik Frederiksen
Eyvind Fjeld Halvorsen Ernst Håkon Jahr
Marita Akhøj Nielsen Jan-Ola Östman**

Redaktionssekreterare

Bo-A. Wendt

Tack

Utöver till redaktionsrådets medlemmar önskar redaktionen framföra ett stort tack till följande personer som alla bidragit med värdefulla insatser i bedömningen av insända manus i arbetet med ANF under åren 2008–2011:

Thorsten Andersson, Ásdís Egilsdóttir, Harald Bjorvand, Jonas Carlquist, Jan Terje Faarlund, Staffan Fridell, Halldór Á. Sigurðsson, David Håkansson, Eva Skafte Jensen, Judith Jesch, Hans Jonsson, Magnus Källström, Ida Larsson, John McKinell, Lena Pettersson, Judy Quinn, Berit Sandnes, Jens Peter Schjødt, Michael Schulte, Terje Spurkland, Rolf Stavnem, Ulla Stroh-Wollin, Jan Svensson, Mats Thelander, Morten Warmind och Per-Axel Wiktorsson.

Utgivet med understöd av
Nordiska publiceringsnämnden för humanistiska och
samhällsvetenskapliga tidskrifter
Axel Kocks fond för nordisk filologi

ISSN 0066-7668

Tryckt/satt av
Trycktjänst i Eslöv HB/Mikael Cinthio
Eslöv 2011

Innehåll

<i>Ármann Jakobsson</i> , Óðinn as mother. The Old Norse deviant patriarch	5
<i>Frog, Alvíssmál</i> and Orality I. Formula, Alliteration and Categories of Mythic Being	17
<i>Natalie M. Van Deusen</i> , “Inn besti hlutr”? Martha of Bethany and Women’s Roles in Medieval Iceland	73
<i>David Håkansson</i> , Bisatsledföljden i äldre svenska – variation eller förändring?	93
<i>Erik Magnusson Petzell</i> , OV-ordföljd i svenskans historia	141
<i>Göran Hallberg</i> , Sven Benson †	193
<i>Göran Hallberg</i> , Gösta Holm †	195
<i>L.-O. Delsing, L.-E. Edlund, G. Hallberg och K. G. Johansson</i> , Litteraturkrönika 2010	197

ÁRMANN JAKOBSSON

Óðinn as mother

The Old Norse deviant patriarch

Óðinn the patriarch

The Old Norse god Óðinn is presented as the father of all the gods in Snorri Sturluson's *Edda* from the early 13th century: "Sá heitir Alföðr at váru máli ... Lífir hann of allar aldir ok stjórnar öllu ríki sínu og ræðr öllum hlutum, stórum ok smáum ... Hann smíðaði himinn ok jörð ok lopt ok alla eign þeira" (He is called Alfather in our tongue ... He lives forever and rules all his kingdom and governs all things, great and small ... He created heaven and earth and the air and all their properties) (*Edda Snorra Sturlusonar*, p. 10).¹ It seems fairly obvious that this particular deity is the *patriarch* of the gods but leaving nothing to chance, Snorri reiterates this later in the narrative, firmly establishing Óðinn in the patriarch role: "Óðinn er eoztr ok elstr ásanna. Hann ræðr öllum hlutum, ok svá sem önnur guðin eru máttug, þá þjóna honum öll, svá sem börn föður" (Óðinn is the highest and the oldest god. He decides over all matters and even with their own great powers, the other gods all serve him as children serve their father) (*Edda Snorra Sturlusonar*, 27).

What is a patriarch? In this instance, he is not only a creator but also a

¹ The text of this edition has been normalised by me; all translations in this article are my own.

Ármann Jakobsson, Reader, Dept. of Icelandic and Culture, University of Iceland, Reykjavík. "Óðinn as mother: the Old Norse deviant patriarch". *ANF* 126 (2011), pp 5–16.

Abstract: This article concerns the contradictions in the portrayal of the Old Norse god Óðinn in two 13th century Icelandic sources, Snorra-Edda and Heimskringla. It is argued that these sources present Óðinn at the same time as a patriarch and as a deviant figure involved with shamanism, shapeshifting and many kinds of queer behaviour. The author argues that though this Óðinn figure is full of contradictions, they can be explained by the superhuman status of gods who do not necessarily need to heed the restrictions and morals they impose upon humans.

Keywords: Snorra-Edda, Heimskringla, gender, deviance, queerness, patriarchy, sorcery, shapeshifting.

figure of power. He is old and thus, presumably venerable, he clearly requires obedience and as he seems to command respect, one might then imagine that he is himself eminently respectable and solid. This is a fairly universal rule; even patriarchs of criminal “families” are respectable within their own domain, if not in society at large. And, above all, the patriarch must exude manliness. No doubt can exist about the state of the patriarch. He has to be unambiguously aged, powerful, superior, respected and male. But is this really the case with Óðinn when we review the Old Norse tradition as a whole? Are Óðinn’s age, gender, power, superiority and respectability all dependable, or is he something entirely different?

This study will be concerned mainly with the contrasts and ambiguities in the representations of Óðinn in the major mediaeval sources that have determined how the later generations perceive Old Norse mythology. That there should be contrasts in these sources might be considered somewhat surprising given that two of the most important ones are believed to originate from the same 13th century Icelandic mythographer, Snorri Sturluson.² What I will examine below is therefore the ambiguities inherent in the Old Norse myths of Óðinn rendered to us by Snorri.

Of course Óðinn had a life before Snorri. Presumably he was a cult figure for many centuries and not only in Scandinavia but all over Germanic Europe, from the British Isles to Lombardy, but it is actually not necessary to cast such a wide net to find the contrasts in the portrayal; they are all evident in the Óðinn presented to us by Snorri. It is the 13th century Icelandic representation of Óðinn as such that is the subject of this study and no claims will be made as how close it is to an actual heathen Óðinn myth. Furthermore it seems more than likely that the heathen Óðinn myths were varied and diverse.

The texts here under discussion are thus not necessarily actual pagan representations of Óðinn; the image of Óðinn that has been handed down to later centuries was shaped and moulded by Icelandic Christian authors. This arrives mostly from the 13th century and the 14th century, as recently shown by Annette Lassen (2011) who focuses not only on Snorri and eddic poetry but also on Saxo’s *Gesta Danorum*, the legen-

² In the case of *Edda*, the case for the authorship of Snorri Sturluson is fairly strong as the early 14th century manuscript DG 11 4to (Codex Uppsaliensis) ascribes the *Edda* to him (see e.g. *Edda Snorra Sturlusonar*, pp. xii and xl). There is on the other hand no evidence earlier than from the 16th century that *Heimskringla* (and thus *Ynglinga saga*) is the work of Snorri Sturluson, although it is with little doubt a 13th century text. In addition, there is some indirect evidence that Snorri authored at least parts of *Heimskringla* (see Ólafur Halldórsson 1979).

dary sagas, *Sturlunga saga*, the kings' sagas, hagiographic literature, romances and skaldic poetry. As Lassen has demonstrated, these sources should not be amalgamated to make a composite picture of Óðinn; it is far more fruitful to examine each portrayal in its own right. Snorri Sturluson still has a special status as he is responsible for two portrayals of Óðinn.

The Óðinn portrayed by Snorri may or may not be a true portrait of an actual pagan Óðinn, or even a late pagan Óðinn.³ Christian influences are palpable in the depiction of Óðinn above: the Óðinn who is Alfater seems to be a thinly disguised version of the Judeo-Christian God the father.⁴ Thus the 13th century Óðinn of Snorri Sturluson is full of contradictions, but that said, they deserve better than to be whisked away as the influences of diverse and opposing sources. One of these contradictions is his stature as a patriarch.

Old, superior and powerful as he is, the gender and respectability of this patriarchal figure can be called into question. I will argue that Snorri leaves us with an Óðinn who is not only a patriarch but also a deviant, a sorcerer, a queer.

Óðinn the witch

Snorri Sturluson begins his *Heimskringla* with *Ynglinga saga*, relating the ancient history of the kings of Sweden. This history starts with Óðinn, an Asian king who moved to Scandinavia and became venerated as a god after his death whereas a different story with another kind of euphemistic explanation is to be found in the prologue to Snorri's *Edda*.

In the *Ynglinga saga*, Óðinn is also a father, indeed he is the ancestor of the Scandinavian kings of the viking age. However, he is depicted not as a benevolent father figure but as a cynical secular ruler who manipulates the Scandinavians into worshipping him: a god who is also a confidence man. According to Snorri in *Heimskringla*, Óðinn is victorious

³ It has to be kept in mind that paganism and Christianity co-existed for centuries in Northern Europe, making it hard to determine the influence each had on the other through all this time or to what point this co-existence lead to a dramatic re-shaping of the older pagan legends. But given some gradual development of Germanic paganism, Snorri's Óðinn would presumably be most representative of West Norse beliefs in the late pagan age although highly coloured by Christian learning.

⁴ See Lassen 2011, 266–307. As she notes, Óðinn is not as big a presence in Snorri's *Edda* as one might expect.

and that is the main reason for his veneration. At the same time, he also has other attributes which help him to rule, including the power of sorcery.

The *Ynglinga saga* Óðinn is a witch or a shaman (see e.g. Lassen 2011, 249–52). Snorri states that Óðinn has the gift of prophecy and sorcery, is “forspár ok fjölkunnigr”. It is also related how he “kvað galdra” (incanted spells) in order to reanimate the head of the giant Mímir who consequently becomes his main source of information. He can make his men fight like mad dogs and wolves (“galnir sem hundar eða vargar”) and hence, they become immune from the weapons of others. His speech is all in verse and he teaches magic. After having presented us with all these facts, Snorri gives the following detailed depiction of his powers:

Óðinn kunnir þá íþrótt, svá at mestr máttur fylgði, ok framði sjálf, er seiðr heitir, en af því mátti hann vita ærlög manna ok óorðna hluti, svá ok at gera mǫnnum bana eða óhamingju eða vanheilendi, svá ok at taka frá mǫnnum vit eða afl ok gefa ǫðrum. En þessi fjölkynngi, er framið er, fylgir svá mikil ergi, at eigi þótti karlmǫnnum skammlaust við at fara, ok var gyðjunum kennd sú íþrótt.

(Óðinn knew the most powerful art and practised it himself, that which is called sorcery, and that is how he knew men’s fate and things not yet passed, and he could cause death or unhappiness or illness to others, or take their senses and powers from them and give to others. But this magic, in its execution, is so queer that men could not practice it without dishonour and thus the goddesses were taught this art). (*Ynglinga saga*, p. 19)

Here we learn that Óðinn is not just the Alfather of *Edda*, a paragon of manly virtues, but also a magician or, more aptly, a witch since his magic is perceived as a female quality. We are told that this sorcery is queer: it is not for men, and therefore seen as a female practice.

However, even though *Ynglinga saga* informs us about the terrible *ergi* of the *seiðr*, it also reveals that Óðinn practised it and remained the patriarch of the gods. It is also revealed in this saga (p. 17) that in spite of all his queer practices, Óðinn remains not only the god of the poets but also the god of war and warriors. In the *Edda* it is furthermore revealed that in his war efforts, he is not associated mainly with his sons but with the valkyries and with Freyja (*Edda Snorra Sturlusonar*, 31). Though Óðinn has male servants, it is his female entourage that accompanies him to the battlefield (see e.g. pp. 27 and 40).

It is debatable then, whether his warlike persona is really masculine or feminine since, like sorcery, his presence at the battlefield seems another case of his adopting a role otherwise reserved for women. With Óðinn’s

army of valkyries he seems to belong to a female world: he is a leader of amazons, perhaps more mother than father as in this particular army there are no males.

A patriarch would seem to be as manly as a man can be, but as the *Edda* suggests by linking him to the valkyries and *Ynglinga saga* states firmly in regards to his sorcery, this particular patriarch is practising things which, if practiced by someone else, are regarded as unmanly and deviant, and thus queer. And just like Óðinn's role as Alfater is a fundamental aspect of his character in the *Edda*, the sorcery in *Ynglinga saga* defines him too. Within the *Ynglinga saga* Óðinn is first and foremost a witch, and it is suggested that this makes him queer as the witch is female.

Unfortunately Snorri does not inform us of how this queer magic is practiced and why it is queer, and he obviously finds it prudent not to reveal too much about the practice of *seiðr*; thus leaving scholars to speculate about it to this day (see Tolley 2009, 155–64). The word *ergi* is also problematic, although queer is a good translation in the sense that if the examples are studied, unmanliness seems to be central to the word's meaning.⁵

The *Ynglinga saga* passage cannot be easily disregarded as non-authoritative as regards Óðinn's image in Snorri's day or the queer nature of *seiðr*. One reason for this is that it is not the only instance of the *seiðr*, and indeed Óðinn's practice of it, being referred to as unmanly. In verse 24 of *Lokasenna*, a poem usually presumed to be pagan in origins or at least no older than from the first years of Christianity in Iceland (around the year 1000), although it is preserved in a late 13th century manuscript, the god Loki, a deviant and treacherous deity who has somehow managed to become Óðinn's fosterbrother, accuses Óðinn of exactly this, of having somehow become unmanly through sorcery:

En þik síða kváðu
 Sámseyju í
 ok draptu á vétt sem vǫlur;
 vitka líki
 fórtu verþjóð yfir,
 ok hugða ek þat args aðal.⁶

⁵ On the concept of *ergi*, see esp. Noreen 1922, 37–65; Almqvist 1965, esp. pp. 63–66 & 194–201; Ström 1972; Sørensen 1980, esp. pp. 22–24; Gunnar Karlsson 2006; Ármann Jakobsson 2008a; Ármann Jakobsson 2008b. In the last article I discuss more examples of how Óðinn seems to be regarded as sinister and queer by 12th and 13th century (Christian) Icelanders.

⁶ The word “síða” (practice sorcery) is actually an emendation; the Codex Regius manuscript has “síga” (lower oneself).

(But they said you brewed sorcery
 in Samsø
 and consulted the oracle like sybils.
 In the guise of a wizard
 you subjected the male sex
 and that is the way of the queer.)
 (*Norræn fornkvæði*, p. 117)

The verse is admittedly opaque. It is far from unambiguous whether Loki is comparing Óðinn to sybils (the word *völur* is ambiguous) or how Óðinn subjected the male sex (cf. Strömbäck 1935, 22–25; Jón Hnefill Aðalsteinsson 2007). What can be ascertained is that Óðinn is a sorcerer and thus, in a way that is not made quite clear to us, he is queer.

If Óðinn is indeed a sibyl in this verse, it is one of the few cases where maternal imagery is used about Óðinn in the Eddas but taken in context with his association with women in warfare (Freyja and the amazons), Óðinn's gender role nevertheless begins to seem strangely flexible. In twelfth-century Cistercian writing, maternal imagery to describe God and Christ was prominent (Bynum 1982, 110–69). Óðinn is not usually described in this way but on the other hand, he does not seem too easily confined within a single gender role. Not only is he a leader of amazons but his regurgitation of the mead of poetry (*Edda Snorra Sturlusonar*, 85) would seem to make him more the mother than father of the poets.

Two things must be clarified about the concept of *ergi*. It is a fairly wide and ambiguous concept, indeed the word can be used about sorcery, cowardice, same-sex relations between men, female lust, and about females in general, whatever their attributes. This means that it cannot be used (as one sometimes sees done) as a synonym for homosexuality, which is in any case a 20th century concept of dubious value even today and of no value when used about mediaeval people (cf. Ármann Jakobsson 2007). *Ergi* is closely linked to mediaeval concepts of masculinity and femininity (see esp. Clover 1993; Gunnar Karlsson 2006, 376–77), but not restricted to them.

It is precisely its vagueness which makes it useful, just as the word *queer* is a good translation precisely because it is ambiguous as well as negative. In much the same way, *ergi* is a negative term which covers a wide ground but most of its meanings have something to do with crossing borders. It can thus be argued that a cowardly man has in his cowardice left the masculine role, given that words like *blauðr* are used about women in general in Icelandic texts from the 13th century, whether cowardly or not (see e.g. *Gísla saga*, p. 101). Likewise, a penetrated man has been emasculated, or is a sorcerer, according to *Ynglinga saga*.

When committing sorcery, Óðinn is crossing a border. *Ynglinga saga* informs us that Óðinn changes shape (“skipti hǫmum”) and leaves his body as if asleep on the ground whereas he himself is travelling to foreign countries in an instance in the shape of a bird, fish or serpent. This might be connected with the *ergi* inherent in Óðinn’s magic, a quality not necessarily restricted to his gender role.

Óðinn the serpent

The figure of Óðinn in *Snorra-Edda* is in many ways unique among the Northern gods. For example, Óðinn possesses an unusual variety of names, such as Grímnir, Hárbarðr, Hárr, Gangleri, Viðrir, Hnikarr, Yggr, Pundr, and Hroptatýrr (*Edda Snorra Sturlusonar*, 27–28).⁷ No other god is known under quite so many aliases. He is also, uniquely in the pantheon of the Old Norse gods, frequently seen in disguise, often as an old wandering man named something other than Óðinn.

A patriarch is usually unambiguously old, powerful and male. He does not seem to need a disguise. Óðinn, on the other hand, seems not to be unambiguously anything. One might leap to the conclusion that the form of an old man is Óðinn’s true visage but that might be premature; given the flexibility of the character, it would be more prudent to simply say this is a guise he frequently adopts. He is often an old man, as befits a proper patriarch, but he can also be something else.

Óðinn is not only a god of many guises and names, he is also, along with his foster-brother Loki, who unlike him is not a patriarch (Loki is indeed a father but also a mother, as he gives birth to Sleipnir whilst being female) but a true deviant and villain, the most prolific shapeshifter among the Old Norse gods (see Orton 2005, esp. p. 308). *Ynglinga saga* (p. 18) mentions Óðinn’s sorcerous shapeshifting and that he can, through magic become a bird or a fish or a serpent, which is related in connection with the information about his queer practices. But *Snorra-Edda* also has narratives like the story of the theft of the mead of poetry, where Óðinn is shown metamorphosing both into a serpent and an eagle in order to carry out his task (*Edda Snorra Sturlusonar*, 84–85). The god who has the

⁷ Some of these names are only used in kennings whereas others appear as a part of a disguise, a new identity which Óðinn has adopted. It must be noted that Óðinn is not the only Norse god who is known under several aliases although the multitude of Óðinn names far exceeds those existing for other deities.

ability to make his followers fight like crazed animals is also strikingly bestial himself.

Shapeshifting and disguises are not uncommon among gods; one needs only to think of the legend of Zeus and Leda. On the other hand, shapeshifting is usually regarded as a somewhat sinister attribute when mere humans attempt it. There is a stigma attached to most types of shapeshifting. Witches and berserkers, for example, are as a rule regarded as sinister and subhuman in the Old Norse sagas. Shapeshifting involves a somewhat uncanny blend of the human and the bestial. It also potentially leads to deviant sexual behaviour. In the 12th and 13th century, Icelandic penitentiaries list deviant sexual relations with a beast and with a person of your own gender side by side, along with masturbation and incest (see e.g. Gade 1986, 126–31). When Loki transforms himself into a mare and gives birth to a foal fathered by the horse Svaðilfari, he is breaking a double taboo, as he is not only switching gender but also species (*Edda Snorra Sturlusonar*, 46–47).

As Strömbäck (1935, 160–90) noted long ago, there is a clear link between *seiðr* and shapeshifting in Old Norse mediaeval texts.⁸ If this observation is taken one step further, this could mean that in mediaeval Iceland, being queer was not so easily definable. On the contrary, such diverse acts as magical practices, shapeshifting and sexual relations with members of the same gender could also be considered deviant or queer. It is thus of some interest that all of these deviances were possibly practiced by Óðinn, whom we might thus classify as a queer or a deviant god.

One might add incest, which according to Snorri's *Ynglinga saga*, is also practiced by the gods. In this text, Snorri claims that it was the custom of Vanir but not the Æsir to marry their sisters (*Ynglinga saga*, 13), but in the *Edda*, he reveals that Óðinn, too, is guilty of incest: “Jorðin var dóttir hans ok kona hans. Af henni gerði hann inn fyrsta soninn, en þat er Ása-Þórr” (Earth was his daughter and his wife; of her he sired his firstborn who was Ása-Þórr) (*Edda Snorra Sturlusonar*, 17).⁹ Such unambiguous incest is among mortals one of the strongest taboos; in almost every society incest is considered amoral and sinister, even queer behaviour when practiced by humans.

This does not seem to be the result in the world of the gods, as Ása-Þórr, incestuous offspring as he is, is still an important and powerful

⁸ As Tolley (2009, 99–103) has noted, Óðinn's shamanism and its queer connotations are reminiscent of the Greco-Roman god Dionysus.

⁹ The theme of the incestuous gods has clear Christian parallels (see e.g. *Hauksbók*, p. 159).

god, a defender of the gods and the most important guardian against the chaos of the giants. And what about Óðinn, the sorcerous god who seems to have his way with animals, other men and his daughter, is sinister and uncanny, and still retains the respect due to the Alfater, the patriarch of the gods? How can Óðinn get away with all of this?

Gods and deviance

Getting away with it is what being a god is all about. For example, humans are not allowed to have sexual relations with their own gender or their own siblings or descendants, nor with sheep and cattle. On the other hand, Óðinn can be guilty of every kind of transgression. He can be female, he can be an animal, he can commit incest, and yet he retains his patriarch status and dignity. There seems to be an inherent contradiction in the existence of a god. A god who is queer is not queer.

There is a truth to Óðinn the god which is sometimes neglected by those who do not believe in him, who see the legends of *Snorra-Edda* only as narrative and have lost touch with their sacred nature. Óðinn may appear as an old man and yet he is not a man. Óðinn, though created, like gods often are, in our own image, is not human. He is a transcendental being, who may sometimes look like us but is essentially not like us in his transcendence.

Even as he clearly situates him as a human ruler, Snorri Sturluson relates how Óðinn transcends his own body, how he can be at two places at once. The god's body is no ordinary body and restrictions on other bodies do not apply to it. Óðinn's body is not ordinary in any sense, he has only one eye but has exchanged the other for an extra head full of wisdom which enables him to see further and beyond that which those with both eyes in their possession can see. More importantly, his body is not only mutable but divisible.

Óðinn's transcendence is not only corporeal but also moral. Morality, too, consists of the rules set by the gods for mortals to follow but these rules do not seem to apply to the gods themselves. *Lokasenna's* portrayal of the lovelife of the gods establishes that in the bedroom the gods do as they please which seems to encompass more or less everything. In *Lokasenna*, the gods are accused of every kind of queer behaviour and yet they retain their divinity. Óðinn may subjugate the male sex at will though others may not; he remains its god. Moral transgressions do not make a god any less divine.

In spite of the comedy of *Lokasenna*, gods can never be marginal or deviant or queer, only humans can truly be guilty of *ergi*. The gods are above morality, not subject to it.¹⁰ In this, they are to a degree mirrored by absolute rulers who tend to make their own rules and often lead a far more adventurous sex life than regular people. In the 13th century (and right up until our time), there would also have been considerable difference between the rules of behaviour applicable to the elite and those strongly enforced on everyone else. Snorri Sturluson was raised in an age when some of the most illustrious magnates of Iceland (e.g. his foster-father Jón Loftsson and the lawspeaker Gizurr Hallsson) had two wives and tried (but did not quite succeed) to get away with not obeying those rules the rest of the populace was expected to live by.¹¹

Thus the elite of every age attempts to imitate the gods and disregard the strict rules deemed so necessary for everyone else. In that respect there is no clear difference between the god Óðinn and the Asian ruler Óðinn of *Ynglinga saga* who tricked the men of the North into believing in him. Only in our age and in our part of the world, has modern man, no longer god-fearing, started to adopt this code for himself, thus imitating the gods.

Some of the examples above have also been noted by the Norwegian archaeologist Britt Solli (1997–98). She has argued that Óðinn was a queer god and that this suggests an androgynous image of divinity among the pagans. If that is the case, how does that affect Óðinn's role as the patriarch of the gods? The answer is simply that it does not. While Óðinn behaves in a way that would be queer if a human did it, both in his sorcery, his shapeshifting and his sex life, he is not queer. Being a god, he is above such categories (cf. Bandlien 2005, 57–69). A god is allowed to sire children with animals, his own daughter or even other men – although the last does not seem to have been considered possible in Old Norse mythology – without being queer.

Snorri Sturluson's vivid depiction of how Óðinn is guilty of queer practices, how he changes shape and how he tricks humans by magic, is completely rid of any trace of condemnation. Although Snorri is not known to have worshipped Óðinn,¹² he still accorded him the right to

¹⁰ *Norraen fornkvæði*, 113–23. Cf. Ármann Jakobsson 2001, xiii–xiv; Swenson 1991, 72–79.

¹¹ Both these magnates were related to the kings of Norway who, according to *Heimskringla*, were actual descendants of Óðinn. Thus it is not so surprising that they would try to get away with behaviour strictly forbidden for everyone else.

¹² Although his father was at one time accused of being a fan (see Ármann Jakobsson 2008b, 51–53).

behave as a god should. And that means being deviant without being deviant, or, rather, being deviant and getting away with it, as moral strictures cannot be applied to gods. Although Snorri also portrays Óðinn as a mortal ruler who tricked people into believing him (*Ynglinga saga*, 11–23), there is no actual contradiction in that. To Óðinn’s followers he is a god; thus he can behave like one.

The divine patriarch is above suspicion. Deviant behaviour cannot make him deviant since human restrictions are beneath him. He does not have to be straight since he cannot be queer. And in essence, the patriarch god does as he pleases.

Bibliography

- Almqvist, Bo 1965: *Norrön niddiktning: Traditionshistoriska studier i versmagi I: Nid mot furstar*. Stockholm: Almqvist & Wiksell.
- Ármann Jakobsson 2001: “Formáli”. *Eddukvæði*. Íslands þúsund ár. Reykjavík: Íslensku bókaklúbbarnir, v–xxiv.
- Ármann Jakobsson 2007: “Masculinity and Politics in Njáls saga”. *Viator* 38, 191–215.
- Ármann Jakobsson 2008a: “The Trollish Acts of Þorgrímr the Witch: The Meanings of Troll and Ergi in Medieval Iceland”. *Saga-Book* 32, 39–68.
- Ármann Jakobsson 2008b: “Hversu argur er Óðinn?: Seiður, kynferði og Hvamm-Sturla”. *Galdramenn: Galdur og samfélag á miðöldum*. Ed. Torfi H. Tulinius. Reykjavík: Háskólaútgáfan, 51–71.
- Bandlien, Björn 2005: *Man or Monster? Negotiations of Masculinity in Old Norse Society*. Oslo: Unipub.
- Bynum, Caroline Walker 1982. *Jesus as Mother: Studies in the Spirituality of the High Middle Ages*. Berkeley/Los Angeles/London: Univ. of California P.
- Clover, Carol J. 1993: “Regardless of Sex: Men, Women, and Power in Early Northern Europe”. *Speculum* 68, 363–87.
- Edda Snorra Sturlusonar* 1931. Ed. Finnur Jónsson. Copenhagen: Gyldendal.
- Gade, Kari Ellen 1986: “Homosexuality and Rape of Males in Old Norse Law and Literature”. *Scandinavian Studies* 58, 124–41.
- Gísla saga 1943: *Íslenzk fornrit VI*. Ed. Björn K. Þórólfsson and Guðni Jónsson. Reykjavík: Hið íslenzka fornritafélag.
- Gunnar Karlsson 2006: “Karlmennska, drengskapur, bleyði og ergi”. *Bókmenntaljó: Heiðursrit til Turið Sigurðardóttur*. Tórshavn: Fróðskapur, 371–86.
- Hauksbók* 1892–1896. Ed. Eiríkur Jónsson and Finnur Jónsson. Copenhagen: Thiele.
- Jón Hnefill Aðalsteinsson 2007: “Fórtu verþjóð yfir: Orðahnippingar í Lokasenu”. *Skírnir* 181, 122–28.
- Lassen, Annette 2011: *Odin på kristent pergament: En teksthistorisk studie*. Copenhagen: Museum Tusulanum.

- Noreen, Erik 1922: "Om niddiktning". *Studier i fornvästnordisk diktning* II. Uppsala: Akademiska bokhandeln.
- Norræn fornkvæði* 1965 [1867]. Ed. Sophus Bugge. Oslo: Universitetsforlaget.
- Orton, Peter 2005: "Theriomorphism: Jacob Grimm, Old Norse Mythology, German Fairy Tales, and English Folklore". *The Shadow-Walkers: Jacob Grimm's Mythology of the Monstrous*. Ed. Tom Shippey. Tempe, AZ: ACMRS, 299–334.
- Ólafur Halldórsson 1979: "Sagnaritun Snorra Sturlusonar". *Snorri – átta alda minning*. Reykjavík: Sögufélag, 113–38.
- Solli, Britt 1997–98: "Odin – the Queer? Om det skeive i norrøn mytologi". *Universitets Oldsaksamling Árbok*, 7–42.
- Ström, Folke 1972: "Nid och ergi". *Saga och sed*, 27–47.
- Strömbäck, Dag 1935: *Sejd: Textstudier i nordisk religionshistoria*. Stockholm: Geber & Copenhagen: Levin & Munksgaard.
- Swenson, Karen 1991: *Performing Definitions: Two Genres of Insult in Old Norse Literature*. Columbia, SC: Camden House.
- Sørensen, Preben Meulengracht 1980: *Norrønt nid: Forestillingen om den umandige mand i de islandske sagaer*. Odense: Odense Universitetsforlag.
- Tolley, Clive 2009. *Shamanism in Norse Myth and Magic*. Helsinki: Suomalainen Tiedeakatemia.
- Ynglinga saga 1941: *Íslenzk fornrit XXVI*. Ed. Bjarni Aðalbjarnarson. Reykjavík: Hið íslenska fornritafélag.

Alvíssmál and Orality I

Formula, Alliteration and Categories of Mythic Being

In an article written in 1975, Joseph Harris observed that “[i]t is usual to take the orality of Eddic poetry for granted” (Harris 1983 [2008]: 189). In spite of the intervening three and a half decades of innovative research on oral-poetic traditions around the world, Harris’s statement remains generally true. Old Norse poetry – eddic, skaldic or otherwise – is not generally contested in terms of whether or not it was oral except in the cases of individual documented texts (cf. Gunnell 1995: 182). However, accepting orality does not inform us about how the poetic system functioned, and discussions of whether poems were ‘improvized’ or ‘memorized’ have tended to oversimplify, obfuscate or ignore relationships between poetry, poet and production as practice.

I would like to thank my two anonymous reviewers for their comments and suggestions, Kristján Árnason, Tonya Kim Dewey and Haukur Þorgeirsson for helping me find solutions to certain specific issues, and also Judy Quinn for providing me with materials which I could not otherwise have accessed while preparing this paper for publication. I would also like to thank Jonathan Roper for introducing me to the materials on alliterative rank; the discussion on alliterative rank and data presented here has been developed and expanded from Frog & Roper 2011.

Frog, Folklore Studies, Department of Philosophy, History, Culture and Art Studies, University of Helsinki, Finland. “*Alvíssmál* and Orality I. Formula, Alliteration and Categories of Mythic Being”. *ANF* 126 (2011), pp. 17–71.

Abstract: This paper presents a case study on formula selection and variation in eddic poetry. It analyzes the thirteen formulaic stanzas in *Alvíssmál* which ascribe poetic synonyms to different types of mythic being. The formula is approached through linguistics rather than directly from Oral-Formulaic Theory. Meter and alliteration are discussed as conditioning and determinant factors. The ‘alliterative rank’ of terms is correlated with their formulaic use to accomplish alliteration. An inclination to non-variation is demonstrated. Binary models of ‘improvization’–‘memorization’ are shown to be insufficient to describe actual variation. ‘Crystallization’ is proposed as an alternative. Comparison with stanzas quoted in Snorri Sturluson’s *Edda* suggest that a formula and its variable element were inclined to crystallize as a whole-line unit in memory, and that constraints of alliteration, semantics and syllabic rhythm within a line limited variation as a process of social negotiation in transmission. The hypothesis of whole-line crystallization is tested elsewhere in the eddic corpus, drawing examples from *Völuspá*, *Skírnismál* and *Þrymskviða*, where it offers an explanation for grammatical peculiarities or inconsistencies associated with repeating lines.

Keywords: *Alvíssmál*, eddic poetry, formula, alliteration, composition, variation.

This paper will concentrate on the composition, production and variation of metrical lines. This will provide a general foundation for approaching the stanza as a compositional unit in a later study. Taking one poem as a point of departure follows Albert Lord's (1960: 49) proposal that the analysis of an oral poetic tradition must begin with one singer, and only thereafter attempt to assess local communities, regional traditions and then a broad cultural tradition as a whole. *Alvíssmál* has been selected for analysis because it presents thirteen repetitions of a basic compositional stanza of six lines, each of which consists of a regular formula and a variable element (hence this discussion will not attempt to treat *all* eddic formulae, but focus on formulae of a particular type). These stanzas and their formulae provide excellent material for examining variation and non-variation (cf. Acker 1998: 61–66), particularly as variation appears to have led to exact transcription of lines rather than heavy or complete abbreviation (see below). The role of meter and alliteration as determinants in the use of formulae and their accompanying variable elements will be discussed with attention to regularity in variation and non-variation. This analysis will be extremely detailed because the thirteen stanzas, presenting a total of 78 formulaic lines, provides a particularly small data set. It therefore requires a much more cautious account of consistencies and variations in order for any generalizations to hold validity. Lexical use within the eddic idiom and strategies for meeting metrical demands or accomplishing alliteration will be addressed (including statistical evidence of poetic synonyms which function to meet alliteration). Discussion will turn to the relationship between formula use and memory, looking at correlations between frequency and stability on the one hand, and the probability that the formula and its variable element may become bound in memory on the other. This will provide a context for comparing *Alvíssmál* to related stanzas independently documented in Snorri Sturluson's *Edda*, and the evidence they provide of particular rhythmic-melodic templates associated with each line. The paper will argue that the inclination to non-variation exhibited in *Alvíssmál* suggests that a formula of this type and its associated variable element could become fixed wholes in which constituents lacked independent semantic weight. The final discussion recontextualizes this hypothesis in the broader corpus as an explanation for grammatical peculiarities or inconsistencies associated with repeating lines, drawing examples from *Vǫluspá*, *Skírnismál* and *Þrymskviða*.

Before embarking on this analysis, it is first necessary to address some issues which have an established foothold in Old Norse scholarship, and

then outline the approach to the formula which is employed in this discussion. My approach in this study has been informed by research on compositional strategies, synchronic variation and historical change in Finno-Karelian kalevalaic poetry, where I have used computer-assisted statistically based analyses. In that corpus, one mythological poem may be documented in several hundred examples and fragments, with the possibility to examine synchronic variation at the level of an individual performer or across regions within the broader North Finnic linguistic-cultural area. Diachronic variation can similarly be traced through extended kin-groups or more hypothetically through the interpretation of synchronic variation across diverse communities as the outcome of diachronic processes. Experience with this corpus makes it possible to observe certain problematic tendencies in approaches to orality in Old Norse scholarship. These tendencies are rooted in a long history of discourse in the field. It is necessary to devote some space to opening those tendencies for discussion in order to negotiate a context for the present analysis which might otherwise be viewed from a very different frame of reference. Three issues in particular are relevant: *a*) the riddle of ‘improvisation’ versus ‘memorization’; *b*) the presumption of a unified and coherent poetic system; and *c*) approaches to the ‘formula’. These are all issues which are being combated and broken down by different scholars in the field. It is nonetheless necessary to open them because they are so deeply entrenched in the discourse that they are not infrequently at the foundations of how we think about the corpus or individual texts at an implicit level. Once these have been addressed, the approach to the formula advocated here will be outlined. Brief excurses will be employed for illustrations employing examples relevant for later discussion. Excurses will also be used when analyzing or explaining specific points within the overall argument of the paper. Excurses are numbered for easy reference throughout the text.

Some Issues in Research on the Orality of Eddic Poetry

Research on the orality of eddic poetry has been sporadic, uneven, and “less than satisfying” (Haymes 2004: 49; for surveys, see Acker 1998: 85–110; Thorvaldsen 2006b: 19–34). Early research emphasized eddic poetry as the Old Norse reflex of a common Germanic epic poetic tradi-

tion (e.g. Meyer 1889; Sievers 1893; Heusler 1941). It had difficulty reconciling analyses of the poetic system with text-centered approaches to preserved poetry. Recorded textual products were generally approached as *textual entities*¹ to which orality was incidental. These poetic texts were presumed to be the same sort of inviolable and ideal heritage objects that they became for scholars in the wake of Romanticism. These poetic textual entities were approached according to manuscript stemma models, sifting out corruptions and interpolations, identifying lacunae, and reconstructing as nearly as possible the textual entity's 'original' form – recovering the *ur*-text which had been bastardized by generation on generation of poet, just as manuscripts had been bastardized by the copying of scribe after scribe. An increasing interest in the functioning of oral-poetic systems developed across the twentieth century, to which belonged Milman Parry's (1928a; 1928b; 1971) development of Oral-Formulaic Theory. This theory took a central place in this discourse with the publication of Albert Lord's *Singer of Tales* (1960) and the study of oral-poetic systems as functioning systems rapidly evolved into a distinct discipline (see Foley 1988). Research on Old Norse poetries had difficulty engaging in this emerging discourse. Although awareness of orality rose in its wake (cf. Lönnroth 1971: 2), many scholars continue to think of the tradition behind a given poem in terms of a single, concrete verbal text in line with the underlying paradigm of early text-based approaches.

Eddic poems “are considerably shorter and more tightly structured” (Lönnroth 1971: 2) than the South Slavic and Homeric epics from which Oral-Formulaic Theory emerged. The eddic tradition developed away from the Germanic long epic form (Heusler 1941; Lehmann 1956) into a short epic tradition more similar to other epic traditions in the Circum-Baltic region (cf. Honko 1998: 36; Frog 2010a: 230), where the short epic form exhibits a cross-cultural isogloss.² The difference in length has significant implications for improvisation in production (Holoka 1976: 572; Lord 1981; 1995; Arant 1990; Harvilahti 1992a; 1992b). Eddic verse exhibits composition in stanza-like units which show strong or even verbatim correspondence across independently documented stanzas and

¹ This term is used to refer to a conventionalized and socially recognizable ‘text’ as distinguishable from its communicated content which might be equally recognizable in other modes of expression (e.g. the same narrative in nameable eddic and skaldic poems) (see further Frog 2011a).

² Cultural adjacency has been suggested to be historically relevant to the persistence and development of a number of cultural phenomena, such as epic singing (Bailey & Ivanova 1998: xxxvii) or alliteration (Roper 2009: 90–92). A more general hypothesis on cultural adjacency is still being developed (cf. Frog & Stepanova 2011: 209–211; Frog 2011c).

poems (see e.g. Jón Helgason 1953: 26–31). Eddic diction exhibits a relatively low density of formulae found across different poems and repeating formulae often appear restricted to a single poem (Hymes 2004; cf. Acker 1998: 93). These have been described as, for example, “ornamental” and “poetic padding” (Lönnroth 1971: 2) with aesthetic or structural functions specific to a poem (e.g. Taylor 1963). Rather than tools for rapid composition, these have been regarded as “traces of an improvising past” (Bowra 1952: 246) derivative of the Germanic long epic heritage (although cf. Kellogg 1991). Variability of the “improvising past” is frequently reduced to “memorized” poems by the thirteenth century in scholarship (e.g. Gunnell 2005: 93). The long-term continuities of the oral-poetic system into relatively recent periods (recently reviewed in Haukur Þorgeirsson 2010) tends to stand outside the discourse (cf. e.g. Quinn 2000). The inclination to approach eddic poetry as ‘memorized’ poetry does not resolve the question of how the poetic system functioned and circulated in oral culture, particularly when ‘memorized’ textual entities are juxtaposed with ‘improvisation’ in a chimeric hybrid tradition where “a certain *element* of oral-formulaic improvisation sometimes entered the performance when the performer’s memorization was less than perfect” (Lönnroth 1971: 18).

Whereas research on Old English poetries became one of the most productive fields in the research and development of Oral-Formulaic Theory (Foley 1988: 65–74), certain factors inhibited its establishment in Old Norse. First, there was no early influential champion and advocate within the field to establish the argument in the academic discourse (cf. Magoun 1953: 459n). Second, the earliest major studies were not accessible – initial doctoral dissertations went unpublished (Kellogg 1958, published 1988 without the relevant introduction; Taylor 1961) and Eleazar Moiseevič Meletinskij’s (1968) Russian monograph remained long linguistically inaccessible (translated 1998). Little followed in their wake (see Acker 1998: 91–96). Third, and more significantly, Old Norse poetries were not comparable to the South Slavic and Homeric epic traditions. The theory was clearly not applicable to the fixity of skaldic verse, and eddic poetry lacked the formulaic density which Oral-Formulaic Theory emphasized (see e.g. Lönnroth 1971; Thorvaldsen 2006b). Fourth, the prominence of Oral-Formulaic Theory in the broader discourse on oral poetries has made it difficult to see beyond. It has consequently been treated as universal (e.g. Gísli Sigurðsson 1990: 246) or as the only possible relevant model for comparison (Mellor 1999 [2008]: 154). Finally, because Oral-Formulaic Theory did not become estab-

lished in the discourse on Old Norse poetics at an early stage, it was not infrequently treated as though it must be simply accepted or rejected, and often in specific terms of the form outlined in Lord's *Singer of Tales* (Acker 1998: 90, 106). The challenge of coming to terms with Oral-Formulaic Theory (or overcoming it) has also been faced by other northern traditions of short epic forms (on North Finnic kalevalaic poetry, see Harvilahti 1992a; Tarkka 2005: 65–67; on Slavic *bylina*-epics, cf. Vesterholt 1973; Harvilahti 1985: 88–132; Arant 1990). These traditions have the advantage of significantly larger corpora in which processes of production and transmission can be more readily analyzed. The discourse on eddic orality lacks such a corpus and has never fully made the transition from focus on the applicability and relevance of Oral-Formulaic Theory to discussing how eddic poetry functioned as an oral-poetic system on its own terms (cf. Acker 1998; Mellor 1999 [2008]; Haymes 2004; Thorvaldsen 2006b). Although Oral-Formulaic Theory benefitted the discourse by emphasizing the orality of the tradition, its prominence coupled with its limitations (cf. Finnegan 1976; Honko 1998: 103–105) simultaneously handicapped research on the orality of eddic verse.

There has been a broad range of research done on eddic poetry as oral poetry, offering diverse insights into the preformativity of eddic poetry (Lönnroth 1971; 1978; Harris 1981: 115–119; Gunnell 1995), the connotative significance of different meters (Quinn 1992), relationships between eddic and skaldic verse (e.g. Clunies Ross 2005: 21–28; Thorvaldsen 2006a), studies in variation between two poems or independently documented texts of a single poem (e.g. Lönnroth 1971; Harris 1986 [2002]; Quinn 1990; Mundal 2008) and reassessments of text-loan theories (Thorvaldsen 2008; cf. Harris 1983 [2002]; 1985: 121). Outside of surveys in doctoral dissertations and monographs (e.g. Acker 1998; Mellor 1999 [2008]; Thorvaldsen 2006b), there have also been investigations of individual specific structural types of formulae (e.g. Gurevič 1986), function-specific formulae (e.g. Pàrole 1974), their long-term continuity (e.g. Schulte 2009) and significance (e.g. Lönnroth 1981), as well as on underlying conceptual models (e.g. Quinn 2010). However, these diverse insights have not been synthesized into a coherent working model of how the poetic system functioned. In addition, the history of discourse is entrenched with certain problematic fundamental conceptions which periodically surface, but more often implicitly underlie discussion. Their persistence is related to limitations of the corpus and the absence of alternative modelling systems for approaching certain phenomena.

Improvisation versus Memorization – A False Opposition

Old Norse scholarship tends to address eddic orality in terms of a binary oppositional model of ‘improvisation’ and ‘memorization’, sometimes arranged in complex relationships (e.g. Lönnroth 1971; Harris 1983 [2008]: 191–192; Mellor 1999 [2008]: 124–131). This is a false dichotomy. Improvisation is a strategy of production within a rule-governed system (see e.g. Sykäre 2011). Memorization is a strategy of internalizing a single objectively identifiable and unchanging exemplar. These are not comparable processes.

Memorization is commonly identified with skaldic verse, and thus established in discussions of Old Norse poetry. This category is derivative of text-oriented studies which presumed that poems were textual entities that individuals necessarily sought to realize in an ideal form. It suggests structured pedagogical strategies rather than experience-based learning through social participation in cultural practices. The term and category is problematic because: *a*) it implies uniform and ideal fixity (although cf. Lönnroth 1971) and *b*) purely sequential production in which *c*) variation through the presence, omission and organization of elements is ignored, justified or corrected, but only explained in terms of errors or corruptions (cf. Krohn 1918) or attributed to a “conscious reviser” (Harris 1985: 117; cf. Quinn 1990). It does not recognize *d*) that all oral poetry exhibits variation (cf. Frank 1985: 162, 174–175; Johnson 2002) or consider *e*) how the textual entity is acquired in memory as a social process which involves *f*) the negotiation of actual variation in cultural practice; nor *g*) the relationship between memory and production as a conscious and active process (see e.g. Rubin 1995), *h*) what constituted ‘verbatim’ reproduction (cf. Harris 1983 [2008]: 195–196), or *i*) how ‘memorization’ and production relate to the poetic system and interact with it (see e.g. Harvilahti 2000). Lord (1995: 62) observes that even with conservative traditions “which are erroneously thought to have a fixed text kept verbatim in the memory, the concept of a fixed text needs to be modified. The larger the sample with which one works, the less adequate is the concept of word-for-word memorization as a means of song transmission.”

Improvisation gets placed in structural opposition to memorization and thus becomes approached as an extreme of flexibility and variation (e.g. Gísli Sigurðsson 1990; 1998) or a supplement to faulty memory (Lönnroth 1971: 18). As a description of production in practice, improvisation has not been brought into alignment with memory in treatments

of eddic orality. It remains ambiguous (e.g. Mellor 1999 [2008]) or undressed (e.g. Acker 1998) in descriptive treatments of formulae that may survey structural, semantic or compositional functions (cf. Quinn 1990) without advancing to processes of production. The emphasis of Oral-Formulaic Theory on metrical lines on the one hand and broad content themes on the other has left the so-called stanzas of eddic verse without significant address as compositional units. Lord observed that “[i]n general the smaller the unit the greater the degree of fixity” (Lord 1981: 459–460), whether whole songs or stanzas of which they are composed, yet Old Norse scholarship has situated flexibility and fixity in opposition rather than as extremes along a spectrum. Comparisons between independently documented examples of such eddic passages have not been compared with models for verbal fixity, flexibility and variation in the production of multi-line units, such as Lord’s (1960: 58–60) “runs” in epic or his (1995: 22–62) “blocks of lines” in other traditions, the *säejaksot* ‘line-series’ of kalevalaic poetry (e.g. Krohn 1918; Harvilahti 1992a; 1992b), ballad stanzas (e.g. McCarthy 1990; Lord 1995: 167–186; Rubin 1995: 257–298; cf. Lönnroth 1971: 18) or what Lauri and Anneli Honko termed epic “multiforms” (Honko & Honko 1998; Honko 1998; 2003; Frog 2010b; 2011b). These units appear structurally very important to the process of eddic production and transmission, in which memory played a significant role (cf. Lönnroth 1971; Harris 1983 [2008]), and will become the focus of the next article in this series.

“Preformed genres reinforce each other” (Shaw 2011: 24), and therefore when considering flexibility and variation in eddic poetry, it is necessary to remember that it existed in a coherent tradition with the extremely conservative skaldic poetries. Working models for the orality of eddic verse cannot be constructed without consideration of skaldic poetries nor vice versa. These shared common meters, and the conservatism exhibited in skaldic verse may have reciprocally impacted the circulation of eddic poetry. (Frank 1985: esp.160; Clunies Ross 2005: 21–28; Thorvaldsen 2006a.) What is required is the development of a more dynamic model of relative degrees of fixity in relation to the length of compositional units (cf. Holoka 1976: 572; Lord 1981: 459–460) and compositional complexity (Mellor 1999 [2008]: 156–160; cf. Reichl 2007: 87), conditioned by conventions of genre – particularly in cases where different genres share the same meters (cf. Turville-Petre 1978: xii–xvi) – and the social identity of the compositional unit as a textual entity (cf. Frog 2010a: 197–203; 2011a). These long-term objectives inform the present discussion.

The Presumption of a Unified Tradition

The diachronic focus of early text-based approaches sought to resolve variation and reconstruct ideal forms rather than to consider realities of synchronic variability and diversity (cf. Dronke 1997). The awareness of synchronic variation in eddic poetry has significantly increased (cf. Gade 2000: 65; Gunnell 2005: 93). The Reykholt Project on Pre-Christian Religions in the North is now dealing with approaches to synchronic variation and diachronic change in Norse mythology (cf. also e.g. McKinnell 1994). However, no strategy for considering what that variation might mean for the poetic traditions has been offered and the paucity of sources has not incited opening this question and disturbing its long slumber through the history of discourse.

The settlement of Iceland by families from across Scandinavia implicitly suggests a confluence of traditions from diverse cultural regions. This can be compared to the stimulation of mythological and epic poetry in Viena Karelia caused by earlier migrations from other regions, bringing diverse forms of the same traditions into close contact (Siikala 2002: 41–42; Frog 2010a: 234–235; cf. Kuusi 1949; Pöllä 1999). Viena proved simultaneously the richest, most conservative and most diversified region in which these poems were collected. Kaarle Krohn (1918 I: 38) observed that each village (usually a few houses and one or possibly two kin-groups) “has its own particular way of singing”. The conservative traditions varied “from village to village and from family to family” (Tarkka 2005: 163), circulating around the centers of social and ritual life of small-group communities. Similar observations in South Slavic traditions led Albert Lord (1960: 49–50) to assert that a tradition must be approached on those terms, ideally beginning with a single singer. I have approached these variations found between different groups in close contact and proximity as *dialects of singing* (not to be confused with dialects of language) (Frog 2010a: 202–203; 2011b). This comparison is relevant to the settlement patterns of Iceland. Physically remote households were united through local social networks and extended kin-groups rather than socially centralized village communities where social activities are organized differently (and presumably also the social practices in which poetry is used and communicated) (see e.g. Siikala 2002). It is necessary to acknowledge that there may have been great diversity in the traditions as they were maintained in small-group communities of Iceland, where verbal competence seems to have been exceptionally prized.

Acknowledgement of variation across these communities problema-

tizes comparisons made across texts. For examples, Joseph Harris's (1983 [2008]: 211–225) argument that *HH II* is a conscious skaldic revision of *HH I* assumes that *HH I* represents the main tradition, although this may itself have only been one among diverse forms. Similarly, Lars Lönnroth's (1971) suggestion that oral-formulaic patches have been deployed to cover lapses in memory assumes that the two compared versions of one poem are (more or less) variations on a basic ideal text. This does not consider that both may have been equally representative of established, socially circulating forms. Without basic models for reproduction and variation in society, there is no reason to assume that independent examples of a single poem can offer indications of synchronic variation in production. It is not yet clear to what degree it will be possible to estimate how closely or distantly related independently documented texts may be, whether from the same individual, family, kin-group, region, or perhaps one example being recorded from a wintering merchant from York. Different versions of a common song may be characterized by different conventional representations of the same content, or even by alternative content (cf. Kuusi 1949; Frog 2010a). They are often associated with different dialects of singing (although they can cross these thresholds), while dialects of singing are characterized by the verbal level of representation (Frog 2010b; 2011b). I have shown that inclinations to non-variation in kalevalaic poetry are relevant to dialects of singing, and thus a single singer may exhibit knowledge of alternative forms of a single formula but will use the form which identifies his singing with the dialect of singing of his kin-group (Frog 2011b: 53–55; cf. Sapir 1986: 16). This problematizes investigations of formulae and uses of the poetic idiom. For example, corresponding formulae may be identifiable and analyzable across different poems, but it may not be possible to reduce them to a common paradigm (cf. Acker 1998: 67–71) because they may not be representative of a unified and common idiom but rather reflexes of different dialects of singing which maintained contrastive distinguishing features in relation to one another (cf. Frog 2011b). Comparisons both of different versions of the same poem or diverse uses of rudimentary formulae nonetheless show that the eddic idiom was verbally much more conservative than South Slavic or Homeric epic traditions. This degree of conservatism is particularly prominent in the two versions of *Völuspá* and quotations in Snorri's *Edda* (cf. Quinn 1990; Mundal 2008). At the same time, the degree of variation in the corpus raises the question of how this tradition would appear to us if we had a larger corpus. For example, we would have a markedly different perspective on *Völuspá* if

we had a corpus comparable to that analyzed by Matti Kuusi (1949) in his study of the Finno-Karelian mythological Sampo-Cycle, examining 744 poetic texts totalling 41,762 lines of verse.

Parry–Lord Models of Formula Assessment

Milman Parry (1928a: 16) defined the formula as “une expression qui est régulièrement employée, dans les mêmes conditions métriques, pour exprimer une certaine idée essentielle” ‘an expression which is regularly used, under the same metrical conditions, to express a particular essential idea’ (repeated by Lord 1960: 4). Oral-Formulaic Theory – and Parry’s definition of the formula – developed out of frequency-based analyses seeking to statistically demonstrate the orality of Homeric (and later other) epics. Frequency was falsely believed to present evidence of the functionality of formulae in rapid oral composition (cf. Russo 1976), leading to an assumption that poetry should be improvised formulaically to qualify as oral (see. e.g. Finnegan 1976). This definition proved overly limited for Homeric epic (Hainsworth 1968), problematic for application in other poetics without adaptation (Foley 1990 [1993]; Honko 1998: 100–125), and its priorities were more generally criticized for leading to an overly mechanical model of composition (see Foley 1988 for a historical survey of the theory and its development). Research on eddic formulae has remained attached to frequency-based analysis and never shaken free of the Parry–Lord model. It remains primarily structurally descriptive and oriented toward compositional function (e.g. Acker 1998; Mellor 1999 [2008]; Thorvaldsen 2006b). Formulae which fall outside the Parry–Lord framework are overlooked. For example, kennings have been too verbally variable for consideration (Holland 2005) while formulae in skaldic verse have been overlooked because they occur in a ‘memorized’ rather than ‘improvized’ poetry (Frog 2009). Little or no consideration is given to meanings and significance outside of purely structural paradigms (although cf. Lönnroth 1981; Quinn 1992; Thorvaldsen 2008), although some consideration has been given to the semantic implications of formula-use to complete alliteration in a line or impacts of alliteration on lexical choice (e.g. Mellor 1999 [2008]; Lönnroth 2002). Statistical emphasis has resulted in lines and expressions encountered across poems or repeated within a poem being addressed as formulae, while lines and expressions found only once in a poem but recorded independently in different documentations of that poem are evidence of memorization. Formulae are not necessarily frequent, nor do they neces-

sarily occur outside of potentially very specific contexts (see Wray 2002: 25–31), whereas “[t]he larger the sample with which one works, the less adequate is the concept of word-for-word memorization as a means of song [read: formula] transmission” (Lord 1995: 62; cf. examples from kalevalaic poetry in Frog 2010a: 365–376, 400–405). Significant consequences of the continued dependence on the Parry–Lord model are *a*) the limited scope of expressions regarded as formulae; *b*) the lack of an approach to formulae adapted to tradition-dependent features of Old Norse poetries (cf. Foley 1990 [1993]), with the consequence that *c*) ‘formula’ remains a fuzzy category (cf. Hainsworth 1968: 1–22); and *d*) there has been no development toward a more general account of semantic functions of language within the poetic system.

Approaching the Formula

When reviewing Oral-Formulaic Theory in relation to Ingrian kalevalaic poetry, Lauri Harvilahti reached the conclusion that “[i]n the production of epic poems [...] such a multidimensional system of linguistic and poetic means determined by memory-based production of tradition is used that the unambiguous definition of the ‘formula’ is an impossible task” (Harvilahti 1992a: 143, translation Honko 1998: 114). This problem emerges from the diversity of definitions which have been produced in descriptions of Oral-Formulaic Theory on the one hand, and the inclination to attempt to account for all related data according to a single paradigm on the other (cf. Acker 1998: 67–71). Rather than beginning with Milman Parry’s definition of the formula (and the library of discussion surrounding it), the formula will be approached here first as a linguistic phenomenon and secondarily as that phenomenon’s manifestation in an oral-poetic system (cf. Kiparsky 1976).

Alison Wray (2002) defines a verbal formula in terms of morpheme-equivalence – a coherent unit of meaning – and a formulaic sequence as “a sequence, continuous or discontinuous, of words or other elements, which is, or appears to be, prefabricated: that is, stored and retrieved whole from memory at the time of use, rather than being subject to generation or analysis by the language grammar” (Wray 2002: 9). This definition corresponds semantically to Parry’s (1928a: 16) “certainne idée essentielle” and Lord’s (1960: 35–36) description of formulae as units manipulated according to the poetic grammar. Although the definition is

extremely broad, it also excludes so-called purely metrical formulae (Foley 1976), structural formulae (cf. Foley 1988: 63, 69, 87) and syntactic formulae (cf. Foley 1988: 69; Mellor 1999 [2008]: 166–168). These are better regarded as preferential models for the shape, placement and flexibility of verbal formulae within the poetry (see also Hainsworth 1968), or “determinants” on language use (cf. Halliday 1978: 61–70, 111). The usefulness of this definition as a tool extends to its ability to delineate when a formula *is no longer a formula*: the formulaic co-occurrence of terms as a unit of meaning can be distinguished from collocative co-occurrence to accomplish formal (e.g. metrical) requirements distributed across units of meaning. This can be briefly illustrated with a relevant example:

Excursus 1. The alliterating collocation *vísir vanir* ‘wise *vanir*’ is a metrically bound noun-epithet formula according to Parry’s classic definition (see Frog & Roper 2011). Outside of *Alvíssmál*, this formula accounts for all examples of the term *vanir* in the eddic *ljóðahátt* meter, with the exception of *Vafþrúðnismál* 39.1–2: *Í Vana-heimi / scópo hann vís regin* ‘In *Vanir*’s-Realm created him, the *wise* gods’. *Vís-vanir* appears here as a collocation accomplishing the metrical demand of alliteration (cf. *Þkv* 15.3–4). However, the adjective modifies a different noun. This is the only example of *vís* used as an adjectival epithet for another term for gods or other category of anthropomorphic being (following Gering 1903: 1155–1156; although cf. *HHv* 25.4–5: *hund-víss jötunn* ‘hound-wise giant’). This suggests “the persistence of formulaic [word-] groups once they have been formed” (Hainsworth 1968: 106). However, it is not ‘formulaic’ according to the above definition. It can be described as an adaptation of a conventional formula for the accomplishment of metrical demands like the collocative use of preferred rhyme-pairs which are semantically independent (cf. Buchan 1972; Frog 2009: 236–242).

Wray takes a usage-based approach to language acquisition. She describes formula acquisition according to a process of “needs only analysis”, arguing that an individual internalizes multiword strings and breaks them down rather than beginning with lexical items and building up (Wray 2002: 130–132; cf. Saussure 1916 [1967]: esp. 146). This does not mean that formulae cannot be interpreted compositionally, but rather that multiword strings are not compositionally interpreted when it is unnecessary. According to Wray’s model, larger, complex units which are

bound to particular functions and meanings develop refined or specialized values (morpheme-equivalence) (cf. Foley 1995). Her broad inclusive definition of the formula can account for the significance of, for example, proverbs as morpheme-equivalent units (e.g. ‘a bird in hand is worth two in the bush’) or the cosmogonic/apocalyptic significance of the Germanic formula (ON) *jǫrð (ok) upp-himinn* (Lönnroth 1981), structurally described by Paul Acker (1998: 3–33) as a *syndetic formula* (two terms joined by a conjunction – e.g. ‘X and Y’). Moreover, it allows the differentiation of a formula as a meaning-based unit from the structural model in which it may most commonly occur. It also allows the development of potential hierarchical relationships between a formula and specialized structural realizations. This can be illustrated by another relevant example:

Excursus 2. Although excursus 1 illustrated the non-formulaic use of a collocative pair to accomplish alliteration, collocative pairs which meet alliteration requirements can also be formulaic. For example, the *æsir-álfar* collocation is found fifteen times in lines of eddic verse, or eleven times with repetitions within individual poems (*Vsp* 48.1–2; *Hv* 143.1–2, 159.4–5, 160. 4–5; *Gm* 4.3; *Skm* 7.4–5, 17.1–2, 18.1–2, *Ls* 2.4–5, 13.4–5, 30.4–5; *Þkv* 7.1–2, 5–6; *Fm* 13.4–5; *Sd* 18.4–5). The *æsir-álfar* collocation presents a rhetorical figure called a *merism*, a figure of two or more elements “which makes reference to the totality of a single higher concept” (Watkins 1995: 9). A merism is therefore a morpheme-equivalent unit (e.g. ‘land and sea’ = ‘everywhere traversable’). Merisms are found across Indo-European and other cultures (Watkins 1995: 28–49). Like the merism *jǫrð-upphiminn*, *æsir-álfar* appears to be an ordered pair (cf. Acker 1998: 3–33): *álfar* only precedes *æsir* in *Skírnismál* 17.1–2 and its repetition in 18.1–2 (cf. *Ls* 64.1–2), but this inversion does not appear to impact the merism’s semantics. The ordered pair hypothesis is supported by Anglo-Saxon evidence (Hall 2007: 35). In six eddic cases, the merism is realized as the basic syndetic short-line formula *æsir ok álfar* ‘gods and elves’ (Giurevič 1986: 35); in others the syndetic formula extends flexibly across a long line (uniting two short lines with alliteration). It may be structurally conditioned by context, capable of assuming an ordered three-part structure of *æsir-álfar-vanir* in certain metrical contexts (Meletinsky 1998: 35). It may also be distributed across parallel syntactic expressions without a conjunction, as in the question, *Hvat er með ásum, hvat er með álfum?* ‘How is it

with the *æsir*, how is it with the elves?’ (*Vsp* 48.1–2), where it maintains semantic integrity outside of the syndetic structure (Giurevič 1986: 46). This *æsir-álfar* merism does not refer specifically to ‘gods and elves’ (cf. excursus 4 below), but rather to the broad in-group community associated with the gods, inclusive rather than exclusive of *vanir*, women and giantesses (cf. *Ls* 2.4–5). This morpheme-equivalent merism is related hierarchically to its repeated use in a basic syndetic formula (‘X and Y’) as well as its use in the three-part structure *æsir-álfar-vanir*, both of which may be approached as (potentially) distinct entries in the poetic lexicon (i.e. distinct formulae: see excursus 18), whether they are compositionally and semantically equivalent to the basic merism or have semantic, functional or associative nuances connected to the use of a distinct and recognizable form.

Wray’s approach to the formula is complemented by a register-based approach to language, such as John Miles Foley (1995) has developed for addressing oral-poetic traditions. Register is originally a linguistic term for language as it is used in a particular communicative context, shaping its forms and meanings (Halliday 1978). A poetic mode of expression presents prescriptive determinants for verbal expression such as metrical requirements, syntax and vocabulary which characterize a code of communication (Halliday 1978: esp. 61–70, 111). These shape how the register functions in communication, conditioning the formation, maintenance and flexibility of formulae within the poetic lexicon. Foley has emphasized that the refined mode of communication allows specialized connotative, denotative and associative significance to develop according to the degree of regular patterns of use within that poetic system. This is as relevant for individual words as for more complex expressions. Literal interpretations which do not take this into account may therefore be misleading or fail to recognize dimensions of significance (see also Foley 2002). Metrical requirements may consequently also lead to bending or lightening the semantics of a term within a poetic lexicon or inside particular formulae. This can be briefly illustrated through relevant examples of *a*) bending a term into the service of another meaning or function (excursus 3); *b*) subordination of a term’s semantics to a formula as a morpheme-equivalent whole (excursus 4); *c*) semantically light or void usage to accomplish formal requirements (excursus 5); and *d*) semantically light or void variation within a formula as a recognizable morpheme-equivalent unit (excursus 6):

Excursus 3. The terms *þurs* ‘ogre’ and *jötunn* ‘giant’ had different semantic fields and contexts of usage (cf. on *þurs*, see Hall 2009: esp. 198–201; on *jötunn*, see Harris 2009: 488–493). In eddic verse however, *þurs* and *hrímþurs* ‘frost ogre’ are used synonymically for *jötunn* (e.g. *Vm* 33.2, 5; cf. *Beowulf* 426 and 761, following Hall 2009: 200–201). Unlike *jötunn*, these carry alliteration in /þ/ and /h/ respectively, in every eddic use. This presents the possibility that the semantic fields of these terms have been bent into the service of *jötunn* as synonyms for their functional capacity to accomplish different patterns of alliteration (cf. Roper 2011).

Excursus 4. As a category of mythic being, *álfar* appear to have a long history in Germanic cultures (Hall 2007; Tolley 2009 I: 217–221). Old Norse sources present a range of inconsistent information which suggests that conceptions were not unified, but rather reflect a long and stratified history across Scandinavia (Gunnell 2007). The use of *álfar* in eddic poetry has been central to this discussion (see Gunnell 2007: 121–122 and works there cited), without considering that the relationship of the formula *as a formula* to the semantics of *álfar*. This category of being was almost never referred to in eddic verse outside of the *æsir-álfar* formula (*Alv* x11, on which see excursus 13; *Vkv* 10.3, 13.4, 32.2, *Hm* 1.3) (Gering 1903: 25–26). Anglo-Saxon evidence (Hall 2007: 35) presents the possibility that the collocation may have already been established in the Migration Period or earlier. This would be consistent with Elena A. Giurevič’s findings on the stability of the oppositional category to which the formula belongs (1986: 41–43), and which was no longer a generative model for new formulae (1986: 52–53, cf. 46). If the *æsir-álfar* collocation is an archaic formula that had been maintained for centuries in the poetic register, it could reflect archaic conceptions about the relationship between *æsir* (as understood at that time) and ‘elves’ as categories of being. However, following Wray’s theory of needs-only analysis, the formula could be interpreted as a morpheme-equivalent whole (excursus 2) without requiring the resolution of its elements, thus the specific semantics of *álfar* may have been completely subordinated to the merism and suspended in the formula without requiring resolution as a particular category of being (cf. Hall 2007: 34–39). Much as poetic uses of *þurs* and *hrímþurs* for *jötunn* may not be consistent with non-poetic usage (excursus 3), caution is required when comparing this formulaic and poetic usage of *álfar* with thirteenth century popular beliefs.

Excursus 5. In 1929, Francis P. Magoun examined compounds in eddic verse and *Beowulf*, suggesting that “the tendency to make recurrent use of the same first compounding elements no doubt arose in seeking alliterative words” (quoted Foley 1988: 67), of which Acker (1998: 50–51) has presented unequivocal examples. A corresponding strategy appears to have been used for synonyms of ‘gods’ in eddic poetry, among which compounds formed with *regin* ‘gods’ in eddic verse always alliterate (Frog & Roper 2011: 30–31). In *Alvíssmál*, this is true of the prefixed forms *upp-regin* (*Alv* 10.6) and *ginn-regin* (*Alv* 20.3, 30.3). Both terms appear in the open-slot formula *kalla X Y-regin* ‘the Y-gods call [it] X’, in which X = a poetic synonym according to the theme of the stanza and Y = a prefix alliterating with X. This appears to be a formulaic construction in which *upp-* and *ginn-* fill formal functions with nothing to suggest they carried any semantic weight. This can be directly compared with the unique use of *víss* as an epithet with *regin* carrying alliteration (excursus 1). Like Parry’s noun-epithet formulae, *víss* appears to have been metrically/structurally (and potentially aesthetically) significant rather than carrying semantic weight. Adjectival modifiers of terms for ‘gods’ carry alliteration in a significant number of cases (Frog & Roper 2011: 31), and the use of general epithets and affixes may reflect basic compositional strategies for accomplishing metrically required alliteration.³ Within the register, individual terms could have functions which left them semantically light or void in the interpretation of a formula, line or passage.

Excursus 6. A formula requires recognition to function as a morpheme-equivalent unit. This must be considered when approaching variation in the formula and its potentials for significance. As an example, a hypothetically full or ideal formula **en kalla (þann) X dvergar* ‘and dwarves call (it) X’ can be suggested for the *Alvíssmál* tradition. This presents a word order of CV(O₁)O₂S. Theoretically, this word order should be able to vary without impacting the sense (cf. excursus 2). This should allow, for example, **en dvergar kalla (þann) X = CSV(O₁)O₂*, as well as e.g. C(O₁)SVO₂,

³ The less frequent use of fixed epithets in eddic verse and Anglo-Saxon poetry in contrast to South Slavic and Homeric epic (cf. Acker 1998: 90) may be a practical consequence of the constraints a fixed epithet would place on metrically required alliteration (cf. Kristján Árnason 1991: 79).

C(O₁)O₂VS, C(O₁)VO₂S, CVS(O₁)O₂, without varying the formula's morpheme-equivalent value. In a context which supports recognisability, such as the repeating and parallel structures of the stanzas of *Alvíssmál*, a minimal number of elements can still allow a formula to be recognizable. In *Alvíssmál*, the first object (O₁) is always implicit and omitted from the clause. Poetic syntax also allows the omission of the conjunction (C) between adjacent clauses as well as the omission of the verb (V) in all but the first of a series of parallel constructions, leading to a minimal realization of the formula as SO₂ or O₂S. According to the (oversimplified) generative model described here, variation in word order and omissions alone allows 20 alternative realizations of the formula which could be employed (e.g. owing to metrical prescriptions) without impacting its morpheme-equivalent significance – variations which might hypothetically not even be perceived in performance (cf. Harris 1983 [2008]: 195–196). This is a useful exercise because actual variation occurs in relation to the range of possibilities allowed by the system. This therefore offers a point of reference when considering whether genre-conventions are inclined to challenge this spectrum of potentialities or to restrict itself to a narrow range of realizations within it.

The Narrative Context and Dialogue Frame of *Alvíssmál*

The poem *Alvíssmál* is preserved in the Codex Regius manuscript of eddic poems (GKS 2365 4to). It presents a wisdom exchange between Þórr and a dwarf Alvíss ‘All-Wise’ (see Lindow 2007 for a discussion of the narrative and relevant bibliography). The poetic text consists exclusively of a dialogue exchange between these two figures. The confrontation emerges because Alvíss has apparently been promised Þórr’s daughter in marriage during Þórr’s absence, and the god challenges the dwarf to a wisdom competition in order to settle the matter. Stanzas 9–34 present an alternating sequence of Þórr’s demand to know how each of thirteen nouns is referred to ‘in each realm’ and the dwarf’s response as a lexical index of the relevant terms used by 5–6 categories of being. The exchange of stanzas 21 and 22 is a representative example:⁴

⁴ All eddic poems are cited according to Neckel & Kuhn 1963 unless otherwise noted.

Segðu mér þat, Alvíss – ǫll of rǫc fira
 voromc, dverggr, at vitir –
 hvé þat logn heitir, er liggja scal,
 heimi hveriom í.

Logn heitir með mǫnnum, enn lægi með goðom,
 kalla vindslot vanir,
 ofhlý iotnar, álfar dagsefa,
 kalla dvergar dags vero.

Say to me this, Alvíss – all the fates of men
 I foresee, dwarf, that you know –
 how is calm called, which shall lie,
 in each realm.

Calm [it] is called among men, but berth among gods,
 call [it] wind-lapse, *vanir*,
 [call it] great-lee, giants, elves [call it] day-soothe,
 dwarves call [it] day's essence.

The dwarf responds successfully to each of Þórr's questions. In the final stanza, Þórr declares that he has deceived the dwarf by keeping him occupied until sunrise, and the unsuspecting Alvíss will be turned to stone. The present paper is only concerned with the narrative framework of the poem insofar as this is relevant to formula use and variation (ex-curses 7 and 9).

The Meter of *Alvíssmál*

Alvíssmál uses the basic, regular form of the *ljóðaháttur* meter. Of Old Norse meters, this “is the most puzzling” (Turville-Petre 1978: xvi) and challenging to analyze. “[I]ndeed the rhythm seems to have been less regular here than in the other metres (or at least different)” (Kristján Árnason 1991: 52), and closer to common speech (Gunnell 1995: 193; cf. Quinn 1992). In *Alvíssmál*, the meter exhibits a regular stanzaic structure of alternating long lines and so-called *Vollzeilen* ‘full lines’, each alternation forming a half-stanza (see *Hávamál* for examples of the extremes of *ljóðaháttur* and related meters). The long line is a variation on

the basic Germanic long line of four metrical feet, but exhibits increased flexibility in the acceptable number of unstressed syllables in a line (Kristján Árnason 1991: 54–55). These lines are divided by a cesura, distinguishing two short lines each having a minimum of four syllables with two stressed positions. The short lines are united by alliteration. The first short line will be called the a-line, in which alliteration may fall on either metrically stressed position (**a x** or **x a**) or on both (**a a**). The following short line will be called the b-line, in which alliteration should fall on the first stressed position and be avoided in the second (**a x**). A *Vollzeile* ‘full line’ is an independent short line with self-contained alliteration (**a a**) (Sievers 1893: 24). In *ljóðabáttir*, it could have either two or three stressed positions, leading it to be described as “the least restrictive of all eddic line patterns” (Quinn 1992: 111). However, two of those two or three positions were required to carry alliteration, and these lines also conventionally ended either with a two-syllable word with a light first syllable (*va-nir*) or with a long monosyllable (with a statistical preference for light rather than heavy monosyllables: cf. Fidjestøl 1999: 269), other endings being infrequent and apparently rule-governed (see Kristján Árnason 1991: 53–54 and works there cited). These are all prescriptive conventions which are relevant to formula variation, and the prescriptive conventions vary between these different lines.⁵ Acker’s (1998: 40) term *equivalent site* will be used to describe the relative positions of types of formulae within a stanza, referring to ‘a-lines’, ‘b-lines’, and (for the sake of discussion) ‘c-lines’, while identifying the halves of the stanza as “I” and “II”. Stanza 22 (translated above) can serve as an example. ‘x’ indicates metrical stress; ‘·’ indicates a metrically unstressed syllable; alliterating syllables appear in bold.

x · · · x ·	· x · · x ·
Ia L ogn heitir með mǫnnum,	Ib enn l ægi með goðom,
· · x · x ·	
Ic kalla v indslot v anir,	
x · x ·	x · x · ·
IIa o fhlý i otnar,	IIb á lfar dagsefa,
· · x · x · ·	
IIc kalla d vergar d ags vero.	

⁵ Kristján Árnason (1991: 58–59) observes that “about 75% of nouns, adjectives and verbs have heavy stems,” which warrants consideration when approaching the limitations of the final position in a *Vollzeile*.

Each of Alvíss's lexical indices presents six open-slot formulae to realize Ia–IIc. The flexibility in the number of unstressed syllables in a line is significant to formula variation. For example, the various formulae could be realized with between two and six syllables before taking into account the slot-fillers (see table 2), which are themselves terms and kennings of between one and four syllables in length (see *KLE* II: 282–283). Hypothetically, this model could readily generate expressions of 3–10 syllables in length. At minimum, however, a short line requires at least four syllables, two metrically stressed and two off-beat positions. Although formulae may be contracted to as few as two words, if one of these is a monosyllable, a third word is metrically required, as in *en scín dvergar* ‘and dwarves [call it] shine’ (*Alv* 14.5).

Terms and Categories of Being in *Alvíssmál*

Each formula names a different category of being. Seven categories of being are identified employing a total of twelve different terms (the prepositional phrase *í helju* ‘in Hel’ or ‘in the realm of death’ will be here treated as functionally equivalent to ‘the dead’ or ‘inhabitants of Hel’ as a category of being for which an ethnonym is lacking), see table 1.

The syllabic structure of the terms used impacts their placement in *Vollzeilen*. Of the terms in table 1, *halir*, *re·gin*, *va·nir*, *synir*, *goð* (or inflected *goðum*) can naturally appear in the final position of this line, whereas *dvergar*, *jöt·nar*, *ál·far*, *æ·sir*, *í hel·ju* and the name *Sut·tungr* should not (although *helju í*, with a long light syllable in the final position is acceptable). However, just as the formula *kalla X Y·regin* provided a solution for accomplishing different alliterations (excursus 5), the

Table 1. *Categories of being in Alvíss's lexical indices.*

Type	Terms (# of occurrences)			Total occurrences
men	<i>menn</i>	13	<i>halir</i> 1	= 14
gods	<i>goð</i>	10	<i>æsir</i> 3 (Y-) <i>regin</i> 3 <i>ása synir</i> 1	= 17
<i>vanir</i>	<i>vanir</i>	9		= 9
giants	<i>jöt·nar</i>	13	<i>Suttungs synir</i> 1	= 14
elves	<i>ál·far</i>	11		= 11
dwarves	<i>dvergar</i>	7		= 7
the dead	<i>í helju</i>	6		= 6
Total				78

terms employed exhibit a solution for filling the metrical conditions of the end of a *Vollzeile*:

Excursus 7. The expression *ása synir* ‘sons of the gods’ (*Alv*16.6) contains a redundancy when *æsir* is itself a (synonymic) term for ‘gods’. This is a kenning, no less that *Suttungs synir* ‘sons of Suttungr’ = ‘giants’ (*Alv* 34.6) and constitutes a formula commonly encountered in both skaldic and eddic verse (see *LP*: 525; cf. examples in excursus 12 and 19; on kennings as formulae generally, see Holland 2005). In *Alvísmál*, both these uses of this formula occur in the c-line formula *kalla X Y synir* ‘call [it] X, the sons of Y’, in which Y = a genitive which alliterates with X and forms a kenning for a type of being as a modifier of *synir*. The term *synir* fills the metrically constrained position in the line. Although the word order of the formula is potentially variable (cf. excursus 6), the slot-filler with *ása synir* is *al-skír* ‘all-pure’ = ‘sun’, which is also metrically unviable in the final position. The kenning *Y synir* appears to be a solution for including *al-skír* with (any) term for a category of being in table 1 that could carry vocalic alliteration. The slot-filler with *Suttungs synir* is the heavy monosyllable *sumbl* ‘feasting’ = ‘beer’. This appears in the penultimate stanza, and John Lindow (2007: 299–300) interprets the employment of the name Suttungr as an intertextual reference to a mythological narrative about the mead of poetry (read ‘beer’) (addressed in Lindow 2007: 290–291), foreshadowing the dwarf’s death. If Lindow is correct, the semantic priority of using the particular giant’s name may underlie the use of the *X Y synir* formula in this case and *sumbl* may appear as a consequence of meeting /s/-alliteration (cf. excursus 9). The same formula may therefore have had structural functions in one use (allowing *æsir* and *alskír* to occur together in a *Vollzeile* without disrupting the rhythm of the line), and a contextual semantic function in another (allowing the referential introduction of a specific giant’s name in relation to events in the broader narrative).

The Formulae

The formulae employed in *Alvíss*’s lexical indices are very regular in contrast to the simple generative model outlined in excursus 6. Variation is sufficiently minimal that these formulae can be reasonably listed as fif-

teen ideal types according to their basic structure and relationship to alliteration. The fifteen reduce to eleven if ‘echoes’ with variation associated with site of occurrence are eliminated, as shown in table 2.

Verbal variation of a formula within an equivalent site only occurs at its first introduction. This is in the term for being once (*Alv* 10.2), verb omission twice (*Alv* 12.6, 16.6), and word order once (*Alv* 14.3) (table 5). Alliteration and metrical constraints appear to impact the realization of formulae appearing in both b-lines and c-lines:

Excursus 8. Formulae with *dvergar* exhibit different word-order in b-lines (C[V]O_XaS_Bx) and c-lines ([C]VS_BaO_Xa). In b-lines, O_X rather than *dvergar* (S_B) participates in alliteration. In c-lines,

Table 2. *Formulae in Alvíss’s lexical indices.*

Key: C = conjunction; V = verb (V₁ = *heita* ‘to name’, V₂ = *kalla* ‘to call’); O = object; subscript X = open slot; S = subject; PP = prepositional phrase; subscript B = type of being (if V = V₁ then PP_B; if V = V₂ then S_B); a = alliteration; x = non-alliterating metrically stressed position (although see below).

Structure	Formula	Site	Occurrences		Echoes
			#	(%)	
(C)O _X a(V)PP _B x	<i>X heitir með monnum</i>	Ia	13	(100%)	
(C)O _X a(V)S _B x	<i>[en] X [kalla] jotnar</i>	IIa	13	(100%)	
(C)(V)O _X aPP _B x	<i>en [heitir] X með goðum</i>	Ib	10	(77%)	
(C)(V)O _X aS _B x	<i>en [kalla] X dvergar</i>	IIb	2	(15%)	*
(C)(V)PP _B aO _X x	<i>en [heitir] með ásum X</i>	Ib	3	(23%)	
<i>-variant-</i>	<i>-en [heitir] með álfum X)†-</i>	<i>-Ib-</i>	<i>-1-</i>	<i>-(8%)-</i>	<i>---</i>
	<i>en [kalla] í helju X</i>	IIb	1	(8%)	***
(C)(V)S _B aO _X x	<i>[en] [kalla] álfar X</i>	IIb	10	(77%)	**
(C)(V)O _X aS _B a	<i>[en] kalla X vanir</i>	Ic + IIc	8 + 1 = 9	(62%, 8% = 69%)	
	<i>[en] kalla X Y-regin</i>	Ic + IIc	2 + 1 = 3	(15%, 8% = 23%)	
	<i>[en] kalla X balir</i>	Ic	1	(8%)	
(C)(V)O _X aPP _B a	<i>[en] kalla X helju í</i>	Ic	1	(8%)	***
	<i>[en] (kalla) X Y synir</i>	IIc	2	(15%)	
(C)(V)S _B aO _X a	<i>[en] (kalla) dvergar X</i>	Ic + IIc	1 + 4 = 5	(8%, 31% = 38%)	*
	<i>[en] kalla álfar X</i>	IIc	1	(8%)	**
(C)(V)PP _B aO _X a	<i>[en] kalla í helju X</i>	IIc	4	(31%)	***

† This formula appears in the place of the first use of the *en [heitir] með ásum X* formula (*Alv* 10.2). The transcription is clear and uncorrected with no indication of scribal error, while the repetition of *álfar* in IIb of the stanza makes this appear to be an unintended (oral) slip.

the initial syllable of *dvergar* is not acceptable in the final troche of a *Vollzeile* and appears to result in varied word-order (cf. excursus 7). The *álfar* formula and the *i helju* formula maintain consistent word order in b-lines and c-lines (with the exception of their first introductions). The category of being (S_B) always carries alliteration in these two formulae, and alliteration is always carried by the first metrically stressed position in b-lines. Although this describes a relationship between word-order and alliteration in formula variation, it does not clarify why *álfar* and *i helju* always carry alliteration in *Alvíssmál* while *dvergar* does not.

The presence or omission of elements (C, V) in the ideal formula (cf. excursus 6) differs according to equivalent site, but within an equivalent site there is no variation in repetitions outside of that indicated above. The degree of regularity across all of these formulae makes it reasonable to approach alternate forms realized according to equivalent site as distinct formulae (e.g. two *dvergar* formulae and two *álfar* formulae) related hierarchically to a more abstract formula model (excursus 4).

Alliteration as a Determinant

According to the model outlined in table 2, the first metrically stressed position in any site will carry alliteration. $\{PP_B/S_B\}$ does not carry primary alliteration except in cases where it participates in alliteration with an O_X . $\{PP_B/S_B\}-O_X$ alliteration occurs in every c-line (**a a**), as a second alliteration in a-lines (**a a : a x** in Ia–b: 14.1, cf. 23.4 varied in 24.1; IIa–b: 10.4–5, 12.4–5, 16.4–5, 18.4–5, 20.4–5, 22.4–5, 24.4–5, 28.4–5, 30.4–5, 32.4–5), and only on the first stressed position of b-lines directly related to a $\{PP_B/S_B\}O_X$ word-order (**a x : a x** in Ia–b: *Alv* 10.1–2, 26.1–2, 34.1–2; **a a : a x** in IIa–b as above). A-line sites exhibit 100% consistency in the formulae appearing. Paul Acker (1998: 64–65) observes that when the slot-filler in Ia (normally repeating the term from Þórr’s question) begins with a consonant, the formula *en X með goðum* is used in Ib, and the slot-filler rather than the term for ‘gods’ alliterates (CO_XaPP_Bx). In the three cases when the Ia slot-filler begins with a vowel, the alternative formula *en með æsir X* appears, and the alternative term for ‘gods’ alliterates while the slot-filler does not (CPP_BaO_Xx). The two Ib formulae are

semantically equivalent with inverted $PP_B O_X / O_X PP_B$ word order. Formula use appears directly dependent on alliteration, although there is no metrical reason that a slot-filler could not carry alliteration in the *goð* formula. A corresponding pattern appears in the relationship between IIa *X jǫtnar* and IIb *álfar X*. when the IIa slot-filler initiated vowel alliteration, then *jǫtnar* and *álfar* also alliterate, whereas in cases of consonantal alliteration, *álfar X* is displaced by another formula. In both cases, the a-line slot-filler determines the pattern of alliteration, which is in turn a determinant on the choice of the b-line formula (Acker 1998: 65–66; Thorvaldsen 2006b: 116–117). *Dvergar* b-line formulae occur in the first two patterns of consonantal alliteration in IIa–b. This formula is the same type as the b-line *goð* formula ($O_X a \{PP_B / S_B\} x$ rather than $\{PP_B / S_B\} a O_X x$), but it lacks corresponding synonymic equivalence to the *álfar* formula. Unlike the *menn-goð/esir* formulae, the *jǫtnar-álfar* formulae could carry alliteration in IIa–b without the participation of the a-line slot-filler (in an $x a : a x$ pattern; cf. Acker 1998: 66). The *X jǫtnar* formula could also be inverted as *jǫtnar X* without impacting its significance if alliteration were preferred in the first foot (cf. excursus 6). Metrically, poetic synonyms are given emphasis over categories of being in a-lines and generally in Ib lines as well. Variation in IIb suggests that alliteration was given priority over the category of being named in the formula. The final variation in the IIb site deviates from the basic alternation between two formulae by introducing a third formula which carries alliteration, but this variation may be attributable to other factors rather than contradicting the model outlined here:

Excursus 9. In the last of Alvíss's lexical indices, the *í helju* formula occurs in IIb (*Alv* 34.5). It does not invert $\{PP_B / S_B\} O_X$ word order from the *álfar* formula and carries alliteration (in /h/). This is the same stanza in which the *Suttungs synir* formula appears to have been employed intertextually in anticipation of the dwarf's imminent death (excursus 7). The reference to *hel* in this stanza may be a corresponding allusion to the dwarf's death in the next stanza. The otherwise regular pattern of alternation between a-lines and b-lines according to alliteration in their twenty-five preceding occurrences, increases the probability that the variation in the last of these b-lines was marked as deviation from that pattern and the mention of *hel* was particularly weighted for a sensitive audience. Rather than being purely metrical in significance, this variation may reflect a semantic relevance to the broader narrative context in which the dialogue occurs. It may therefore belong to a

different category of variation. In this case, the *í helju* formula would be a determinant on the slot-filler in IIa rather than vice versa. In IIa, alliteration falls on the adjectival modifier in the expression *breinn logr* ‘pure brew’ (*Alv* 34.4) (cf. excursus 5). This expression is not found elsewhere (Gering 1927–1931 I: 337), although *logr* is not uncommon and could be combined with several other modifiers, including possibilities for vocalic alliteration (cf. *LP*: 389). The use of the adjectival modifier *breinn* ‘pure’ may therefore be conditioned by the pattern of alliteration (excursus 5), consistent with a semantic use of *hel* in IIb determining the alliteration of the slot-filler in IIa.

Bernt Øyvind Thorvaldsen (2006b: 116–117) suggests a relationship between the role of alliteration as a determinant in b-lines to the formula choice in different c-lines. Differentiating alliteration versus other factors as a determinant in c-line formula selection is problematic because both {PP_B/S_B} and O_X carry alliteration rather than the determinant on alliteration being realized outside the formula used (although cf. excurses 5 and 7). Table 3 shows that a significantly larger number of formulae occur in c-lines. This could be attributable to the slot-filler acting as a determinant on alliteration, but an explanation is then required for multiple formulae accomplishing the same pattern of alliteration in c-lines (vocalic x3; /h/ x2; /d/ x1; /g/ x1; /s/ x1; /v/ x1 – see table 2).

Excursus 10. Three formulae accomplish vocalic alliteration in c-lines (table 2). In stanza 14, a *dvergar* formula appears in IIb rather than an *álfar* formula and the *álfar* formula appears in IIc. In stanza 16, the *álfar* formula occurs in IIb and cannot appear in IIc without a repetition of the term; the *goð* formula appears in Ib and the *ása synir* formula occurs in IIc. In stanza 10, the *álfar* for-

Table 3. *Number of formulae occurring in each site.*
The variant word order of the *í helju* formula in a c-line (see table 2) is not counted here a separate formula.

Site	I	II	Total	I&II
a-lines	1	1	2	0
b-lines	2	3	5	0
c-lines	5	7	8	4
Total	8	8	12	4

mula appears in IIb and the *æsir* formula appears in Ib. Neither term can occur in IIc without repetition, and a *Y-regin* formula carries vocalic alliteration in IIc. The threefold hierarchy of formulaic choice here looks surprisingly systematic, but it nevertheless suggests that variation between c-line formulae carrying vocalic alliteration was not random, and is suggestive of alliteration as a determinant in formula choice.

Excursus 11. Two formulae accomplish /h/-alliteration in c-lines (table 2). The variation in the word order of the *í helju* formula is one of four examples of variation in a formula at its first use in these stanzas (table 5). This suggests that it was an unintended variation from the ideal *kalla í helju X* (VPP_BaO_Xa) formula encountered in repetitions (table 2). This would be metrically acceptable for the slot-filler and the emendation has been proposed (see Gering 1927–1931 I: 333). The alternative /h/-alliterating c-line formula is *kalla X halir* (VO_Xa{PP_B/S_B}a) (*Alv* 28.3). The slot-filler in this formula is *blíð-þang* ‘slope-seaweed’. As a compound of two heavy syllables, this slot-filler should not be used at the end of a *Vollzeile* and therefore should not appear in the *í helju* c-line formula without varying the word-order. The *halir* formula may therefore be a functional equivalent to the *í helju* formula which could accommodate different metrical conditions for /h/-alliteration in relation to the slot-filler. This would be consistent with the variant word order in the *í helju* formula being an inadvertent deviation from an ideal. This explanation for the alternative /h/-alliteration formulae is, however, descriptive of an inverse relation but does not explain why these two formulae should alternate rather than a metrically acceptable variant word-order being employed in the *í helju* formula (i.e. *helju í*).

The significance of alliteration as a determinant is supported by the stanzas in which Þórr poses questions to the dwarf.

Excursus 12. The term *menn* appears (formulaically) only in b-lines where the term in the a-line slot-filler alliterates in /m/ (*Alv* 13.4–5, 23.4–5). The kenning *alda synir* ‘sons of men’ correspondingly occurs in all cases where the a-line slot-filler calls for vocalic alliteration (*Alv* 9.4–5, 25.4–5, 33.4–5). However, the *alda synir* formula is not exclusive to these stanzas, also occurring in two (*Alv* 15.4–5, 31.4–5) of the three (*Alv* 17.4–5) cases of alliteration in /s/, resulting in extra alliteration in the final foot, as well as one

occurrence where it does not alliterate at all (*Alv* 27.4–5). (Cf. Acker 1998: 63–64). The latter cases suggest formula selection for semantic emphasis or structural functions of filling the line rather than alliteration.

This survey presents a high probability that alliteration functioned as a determinant in formula selection except in cases where contextual semantic factors took precedence. This process appears remarkably systematic in *Alvís's* lexical indices. However, these assessments remain primarily descriptive and do not explain *a*) why certain terms and not others always carry alliteration, or *b*) why formulae would alternate to accomplish a particular alliteration rather than one formula with variable word order.

Alliterative Rank

A series of twentieth century researchers of alliteration developed a method for identifying probable cases of semantic subordination resulting from these phonetic demands (Brink 1920; Borroff 1962; Cronan 1986). This is done by assessing the frequency with which a term fulfils those demands relative to its total number of occurrences, giving the term's *alliterative rank* as a percentage. Thus the alliterative rank of *þurs* and *hrímþurs* (excursus 2) are both 100% because all uses participate in alliteration, whereas *aldir* poetic 'men' (cf. excursus 12) has 20 occurrences of which 17 alliterate, giving an alliterative rank of 85%. The data sets for *þurs*, *hrímþurs* and *aldir* are very small, but their high alliterative rank nonetheless contrasts sharply with 69% as the overall alliterative rank of *jötunn*, and 50% as an overall alliterative rank for *maðr* (table 4). In table 4, the number of examples in each data set is uneven. The number of examples is therefore listed alongside the alliterative rank of each term. Uses in *Vollzeilen* exhibit significantly higher frequency of alliteration, and therefore corresponding totals are included which omit occurrences in *Vollzeilen*. Variations between use in *fornyrðislag* meters and *ljóðabátt* meters do not sufficiently impact the overall data to warrant differentiation here. However, *Alvíssmál's* systematic formulaic use of several of these terms across thirteen repetitions of the stanza in the dialogue is sufficient to impact some of these figures. Table 1 therefore offers calculations of alliterative rank in the eddic corpus generally (total 1) and corresponding figures when *Alvíssmál* is omitted (table 2).

Table 4. *Alliterative rank table*. Total 1 presents the total number of examples of the simplex noun in both singular and plural following Gering's 1903 concordance of eddic poetry. Total 2 does not include occurrences in *Alvíssmál*. Terms which present no examples of eddic use in a singular form are listed in plural.

Noun	Total 1		w/out <i>Vollzeilen</i>		Total 2		w/out <i>Vollzeilen</i>	
	#	Rank	#	Rank	#	Rank	#	Rank
<i>maðr</i> *	176	50%	146	46%	163	53%	132	49%
<i>halr</i>	26	85%	15	80%	25	84%	15	80%
<i>goð</i>	59	47%	35	26%	49	57%	25	36%
<i>áss</i> **	78	94%	68	94%	74	93%	64	94%
<i>regin</i> ***	39	77%	21	71%	39	77%	21	71%
<i>Y-regin</i>	6	100%	1	100%	3	100%	1	100%
<i>vanir</i>	24	100%	2	100%	15	100%	2	100%
<i>álfar</i>	29	90%	27	89%	18	83%	17	82%
<i>hel</i> ****	31	94%	18	89%	25	92%	17	88%
<i>jötunn</i>	93	69%	68	60%	80	68%	55	56%
<i>dvergr</i>	31	45%	9	56%	9	78%	7	71%

* Totals for *maðr* do not include negations as indexed by Gering nor other uses of the (formulaic) expression *engi maðr* 'no one': the negation rather than the noun normally carries alliteration in these cases and would significantly skew statistics. *Hávamál* makes extensive non-alliterating use of *maðr/menn*; if *Hávamál* is removed from the data set, total 1 becomes 115 (57%) / 93 (54%) and total 2 becomes 102 (64%) / 80 (61%).

** Totals include feminine plural *ásynjur*.

*** Totals include the (defective) genitive plural *ragna*. N.B. when epithets of *regin* are included, alliterative rank in total 1 climbs to 92%.

**** These statistics do not differentiate between the noun *hel* and theonym Hel.

High alliterative rank characterizes poetic synonyms with a central function of accomplishing alliteration, but does not itself demonstrate that a term was primarily a poetic synonym. The low alliterative rank of *maðr* and *goð* suggests that these were not poetic synonyms but rather unornamental nouns used for 'man' and 'god'. The alliterative rank of *halr* supports its function as a poetic synonym, although the attestations are too few for the statistics to be reliable. The term *áss* / *æsir* is better attested and exhibits a markedly high alliterative rank. This term otherwise seems associated with specialized contexts of language use (e.g.

oath-taking) and Snorri's works (with those dependent on it) (see *DONP*: s.v. 'áss 1', 'ásynjur'). It therefore appears to be one of the many synonyms for 'god' (see de Vries 1956–1957 I: 1–10; Simek 2011: 10–12) associated with special registers rather than designating a distinct class of being (Frog & Roper 2011: 36).⁶ The alternation of *godð* and *æsir* in *Alvíss-mál's* Ib formulae according to alliteration is consistent with the general usage of *godð* and *æsir* within the poetic system.

In contrast to the *æsir-álfar* collocation (excurses 2 and 4), the terms *godð* and *æsir* do not otherwise appear collocated with *menn* in a line.⁷ This may be a structural consequence of opening each lexical index with the repetition of the common noun (the term 'among men') from Þórr's question. In excursus 4, *álfar* were observed to have historically been a distinct class of being. In eddic verse, they exhibit a remarkable alliterative rank which cannot be simply attributed to synonymy.

Excursus 13. Plural forms of the terms in table 4 generally exhibit higher alliterative rank than singular forms. This is more pronounced in terms with vocalic onsets. The difference is particularly sharp in the case of *jǫtnar*: the singular *jǫtunn* has an alliterative rank of 56% (50 examples; without *Vollzeilen*, 33 examples, rank 39%) whereas the plural has an alliterative rank of 84% (43 examples; without *Vollzeilen*, 35 examples, rank 80%), which is higher than that of *regin* (which alliterates in /r/). This difference in alliterative rank requires more detailed discussion than is possible here. However, observing that *álfar* is collocated with *æsir* or *jǫtnar* in 24 of its 26 alliterating occurrences, its high alliterative rank could potentially be a consequence of general patterns of the plural usage becoming increasingly formulaic as independent semantic usage became less frequent. In this case, the higher alliterative rank of a plural term for being with a vocalic onset would have gradually shifted from compositional use and a range of conventional formulae to increasingly narrow usage and suspension in a very limited number of formulae. As a historical process, this would result in a gradual change in the most familiar

⁶ The prominence of *æsir* may be a consequence of the fact that vocalic alliteration is more than twice as frequent as all but two other alliteration patterns, and 45% more frequent than the most common pattern of consonantal alliteration, according to Hollmérus's (1936: 34–35, 64) data on single alliteration patterns. This does not of course mean that *æsir* was never used outside of these contexts (cf. *DONP*: s.v. 'regin').

⁷ Cf. alliterative combinations of *aldir-æsir* (*Ls* 8.5–6) and *æsir-álfar-engi maðr* (*Skm* 7.4–5) in which usage does not designate 'men' as a distinct category of being.

models for the range of uses of *álfar* in the eddic register.⁸ *Álfar* is particularly collocated with *æsir* in the corpus (excurses 2 and 4) and the primary use of *álfar* in skaldic verse as a positive poetic synonym for ‘man’ (*LP*: 7) suggests a positive semantic value (see further Hall 2007: 26–34). Collocation with *jötnar*, the ‘other’ to the gods’ in-group community (see Clunies Ross 1994), is found only here (cf. also Hall 2007: 132–134). This collocation is inconsistent with the semantics and associations of *álfar* in Old Norse poetry. In *Alvíssmál*, *álfar* occurs *a*) in an equivalent site (b-line), *b*) corresponding structure ($\{PP_B/S_B\}O_X$), *c*) use (vocalic alliteration), and *d*) systematic employment (inverse relation to consonantal alliteration) paralleling the *æsir* formula. The appearance of *álfar* in the first use of the *æsir* formula without correction suggests that the collocation was active in the mind of the informant or scribe (*Alv* 10.2; see table 2 and note). The parallel usage may be derivative of the *æsir-álfar* collocation, restructured owing to the use of ‘men’ in Ia as “the persistence of formulaic [word-]groups” (Hainsworth 1968: 106) (excursus 1). Its use in alliteration suggests that it has been applied in a primary function of alliteration corresponding to *æsir* as a poetic synonym rather than that there is any associative connection between *álfar* and *jötnar*. This is generally consistent with the priority given to alliteration as a determinant throughout the stanzas.

The accidental alliteration of *menn* and *jötnar* in a-line $O_Xa\{PP_B/S_B\}x$ formulae is consistent with their broader use in eddic verse (as is *jötnar*’s alliterative rank at 77% in its 13 occurrences in the poem). The non-alliteration of *dvergjar* in b-lines is also consistent with this term’s low alliterative rank. Although other terms are found almost exclusively in *Vollzeilen*, their primary selection for alliteration (including *hel* in a IIB position) is consistent with their respective alliterative ranks. This offers a context of lexical usage in relation to alliteration. It reveals that patterns of 100% alliteration of certain terms in *Alvíssmál* (*álfar*, *æsir*, *halir*, *hel*, *vanir*) and not others (*dvergjar*, *goð*, *jötnar*, *menn*) are not random, but are consistent with the preferential use of certain items of the register and not others for accomplishing alliteration.

⁸ Cf. Bybee & Torres Cacoullos 2009 and Wilson 2009 for examples of the historical development in individual formulae and formulaic usage (not bound by metrical constraints) over a period of eight or more centuries.

Inclination to Non-Variation

Acker (1998: 62) observes that Þórr's questions to the dwarf Alvið open with the formulaic expression *hvé ARTICLE X heitir/heita* 'How is/are that/those X called', with the single variation in *Alv* 13.4 of *hverso* 'how so' for *hvé sá* 'how [is] that'. The manuscript transcription "hv^rso" is clearly distinct from "hve sa" etc. elsewhere. The phonetic variation is minimal and the semantic variation is nil. Acker (1998: 62) states that this is "the exception that proves the rule" regarding formulaic composition, "as the single instance in which the poet employed a minor variation." This pattern of non-variation is characteristic of the stanzas which are the focus here. The most frequently recurrent formulae do not exhibit even minimal variation.⁹ Variation in an individual formula occurs only at its first introduction, and only in formulae occurring six times or less (see table 5).

Taken together, the minimal variations listed in table 5 have several significant implications. First, these variations are not randomly occurring, and their pattern of occurrence does not appear attributable to scribal error or scribal variation. Second, transcription appears to provide an accurate representation of semantically light or void elements realized in the formulae of each stanza. The regular omission of the conjunction (C) *en* from the *álfar X* lines can therefore be considered accurately representative of the realization. Third, the text aspires to non-variation in the use of formulae: variations occur only in less frequently occurring formulae and are eliminated in the recurrence of formulae in repetition. This suggests that these variations are related to memory rather than æsthetics or semantics (for a similar case related to dialects of

Table 5. *Variations in formulae in Alvið's lexical index.*

<i>Alv</i> 10.2:	The <i>æsir</i> formula exhibits the term <i>álfar</i> in its first of three uses (table 2 and note).
<i>Alv</i> 12.6:	The <i>kalla dvergar X</i> formula omits the verb in the first of its five c-line uses, which is also the first of seven overall uses of <i>dvergar</i> formulae.
<i>Alv</i> 14.3:	The first use of <i>i helju</i> appears in a c-line as <i>kalla X helju i</i> (VO _X aPP _B a), whereafter the formula <i>kalla i helju X</i> (VPP _B aO _X a) occurs four times in c-lines without variation.
<i>Alv</i> 16.6:	The <i>kalla X Y synir</i> formula (excursus 7) omits the verb in the first of its two uses.

⁹ Editorial alternations between the conjunction (C) *en* 'and/but' and *enn* 'yet' reflect scribal variation in transcription ("ē", "en", "eN") leaving oral variation opaque.

singing in kalevalaic epic, see Frog 2011b: 54–55). Fourth, verb omission in IIa–c does not impact the semantics of these formulae. These form a series of parallel expressions following the initial appearance of the verb in Ic. Poetic syntax allows verb deletion in parallel lines (excursus 6). In *Alvíssmál*, the regular reproduction of the verb in IIc results in non-variation in all c-line formulae which appear alternately in Ic and IIc positions, in contrast to formula variation between uses in b-lines and c-lines (table 2). Fifth, ideals of non-variation in formula production in equivalent sites would provide an explanation for why variation in the word order of the *í helju* formula would not provide an acceptable solution for /h/-alliteration in *Alv* 14.3 and an alternative formula naming a different type of being was employed (excursus 11). If this is correct, it would emphasize the role of alliteration as a determinant in formula choice over the type of being named in the formula. Finally, ideals of non-variation conform to basic structural and syntactic models. The variations listed in table 5 do not conform to those ideal models and therefore do not appear to be generative according to ideal types. Another factor must be proposed which proved more significant:

Excursus 14. Verb omission in two IIc sites cannot be attributed to an ideal generative template of a formula *kalla XY* in which Y = a term in table 1 alliterating with X, and in a *Vollzeile*, when Y is metrically unsuited for the final troche, X and Y are inverted. Verbs are deleted in IIa and IIb as parallel lines to Ic. Verb deletion in IIc appears to continue this pattern owing to contextual interference of analogy. Similarly, the initial variation in the *í helju* formula employs a common strategy of a postposition in the final metrical position of a *Vollzeile* (cf. Dewey 2009: 86–87). The structure is used in the IIc position of each stanza in which Þórr questions the dwarf in the *Vollzeile* formula *heimi hverjum í* ‘in each realm’. This formula had been repeated three times before the first *í helju* formula. Rather than being a purely generative variation, this variation in the *í helju* formula may be attributable to interference from preceding repetitions of the structure. Contextual interference appears more significant to these variations than continuity with ideal models for the line-types associated with the *Vollzeilen*.

Non-variation appears to be an ideal in the production of lines in these stanzas, and their use appears very systematic. Aspects of the process of production are betrayed in the variations encountered. They suggest that

generative models were employed in production, but that these were proximate models in sequential production rather than ideal models for realizing different sites within the stanza's conventions. The relationship to proximate models is also revealed in the attainment of ideal forms in repetitions – correcting one's 'mistakes', as it were. The data also suggests a relationship exhibited between repetition and fixity. On the one hand, there is no variation in formulae which are most frequent, and on the other, the sequential context appears to allow the avoidance of variation in subsequent repetitions.

Circumstances of Production – An Unknowable Factor

Documented eddic poetry presents the problem that no information is available concerning the process of documentation, but it remains a point requiring consideration. It is not certain whether the poems were recited before a scribe or written from memory. What can be said is that transcription would almost certainly require more time than performance, and it is therefore unlikely that the preserved poems were documented from full-blown performances. In this case, the transcription of poems was probably slow, tedious and disruptive. The elocution of poetry is generally characterized by a perceptible distinction from unmarked speech (Tsur 1992), and in traditions of oral poetry, "verse is generally sung verse" (Banti & Giannattasio 2004: 290), meaning that performance is marked by rhythmic-melodic templates although these might be distinguished from 'song' and 'singing' within that culture. Dictation inevitably impacts production (cf. Salminen 1934: 200–203; Lord 1960; Honko 1998: 81–88), and, for example, the degree of regularity in the *Alvíssmál* stanzas might be more pronounced in dictation than in a fuller performance because the aesthetics of minor variations are not relevant to that context.

Although it is common to think of formulae in terms of lexical units, the social realities of formulae are much more dynamic even in unmarked spoken language. Formulae often include, for example, literal meanings, discourse functions, pragmatics and associations, phonology, melody and rhythm (cf. Pawley 2009: 6–7). Lord (1960) placed great emphasis on melody because melody is an essential part of the poetic tradition and assumes a significant relation to formulae. Melody aids verbal memory in reproduction (Rubin 1995: 289). This is significant when considering the

ljóðaháttir meter because of the flexibility in the syllabic structure of a line. Although the potential variation in actualizing formulae may not be metrically significant (excursus 6), it does affect the rhythms of the lines (cf. Golston 2009). The non-variation of formulae in these stanzas presents (to varying degrees) different syllabic patterns for different formulae, suggesting that the different formulae had different rhythms. The omission of the verb from *kalla dvergar X* in IIc leaves the formula with the same syllabic rhythm as *álfar X* in IIb. If the lines of *ljóðaháttir* were dictated, the mnemonic support of melody would be lacking, as would be the rhythmic-melodic template of the associated melodic phrase which supported the distribution of semantically void elements in the line. The variations in the first use of less frequent formulae in *Alvíssmál* may have been impacted by contextual interference *because* the process of reproduction was dictated and the melodic-rhythmic templates which would be realized in full performance were not active.

Internalization, Crystallization and Memory-Based Production

Traditions are not ‘learned’ so much as acquired and internalized through exposure to and social participation in cultural practices. Oral-poetic systems and the textual entities maintained within them do not exist outside of contexts, values and associations: they are inherently bound up with ideologies. The internalization of these systems aurally is a form of register acquisition. Although it is not a separate language, the acquisition process is comparable to language acquisition with the common result that “the learners do not have much insight into either the units and rules being learned or the processes underlying the learning” (Rubin 1995: 140; cf. Lord 1960: 35–37). Lord (1960) presented a basic model of this process for South Slavic epic, outlining a process in which one begins with aspirations to more exact reproduction and only gradually develops a competence allowing increasing flexibility. This parallels Wray’s (2002) description of needs-only analysis and usage-based approaches to language acquisition (cf. Goldberg 2006) as well as the cognitive facility to develop competence within the verbal system allowing rapid recall of both textual entities and compositional elements and strategies in order to accomplish appropriate expression (Rubin 1995; Harvilahti 2000). Within a tradition of short epic, the poetic system is acquired across multiple songs and the degree of specialization is not as essential to per-

formance. Competence requires a broader knowledge-base in material circulating in the poetic system. The greater degree of fixity to which shorter compositions and compositional units are inclined also impacts the degree to which competence involves skills in versatile and flexible handling of formulae, particularly in traditions where variation is minimized rather than maximized in production.

The binary model of improvisation versus memorization cannot effectively account for the range of fixity and variation in the formulae of *Alvíss's* lexical indices. When approaching degrees of verbal fixity and variation in the production of flexible prose narration, Anna-Leena Siikala proposed the term *crystallization* for the degree of relative fixity which verbal elements obtain in the memory of an individual through experience and practice (Siikala 1990; cf. Kaivola-Bregenhøj 1996). Crystallization is particularly valuable as a tool for approaching oral traditional systems in which crystallization interacts with the individual's competence in registers and schemas underlying performative practices relevant to the process of learning new material and the types of variation between performances (Harvilahti 2000). Thus in *Alvíssmál*, more frequently recurring lines in the stanza exhibit a higher degree of crystallization in the memory of the performer. The variation in the *í helju* formula (excursus 14) exhibits a flexible use of the formula which is potentially indicative of competence in the system in spite of general inclinations toward non-variation. Once the formula had been raised from long-term memory into short-term memory, the ideal template could be maintained in subsequent reproductions.

The formulae described here have been approached as open-slot variable expressions. In *Alvíssmál*, a limited set of open-slot formulae are repeated 1–13 times. In each repetition, the slot-filler is semantically restricted to a synonym of the first term in the stanza. On average, five of the six synonyms in each stanza (64 out of 78 total lines) are associated with an alliteration constraint. Each slot-filler contains one metrically stressed position (or possibly two in *Vollzeilen*) with 0–3 unstressed syllables. The rhythmic-melodic template for the realization of these lines therefore varies even for a particular formula within a particular site. The intersection of these factors with the inclination to non-variation would support the crystallization of the formula+slot-filler combination within the memory of the individual – who, if following convention (cf. Harvilahti 1992b), would not pursue and develop potentialities for variation. The probability of the slot-fillers crystallizing in the open-slot formula is increased by the model of needs-only analysis, according to which whole lines as units of expression could be the verbal level at which a poem

began to be internalized. Whole-line formulae crystallizing in the memory of the individual may be reflected in the occurrence of whole lines in more than one of Alvi's lexical indices:

Excursus 15. The IIB-line of stanza 24 is repeated in stanza 32. In stanzas 24 and 32, the semantically obscure *álfar laga-staf* 'elves [call it] (?)the stuff of drinks' is listed among terms for 'sea' and 'seed, grain', respectively. The form of repetition seen in the *álfar* formula is unlikely to emerge within the poem in other lines because the slot-filler carries a pattern of alliteration in all but b-lines realized with an *álfar*, *æsir* or *hel* formula (i.e. 14 out of 78 lines). If this term means something like 'the stuff of drinks', it would be appropriate for grain as that from which alcohol is made. The first element is connected with expressions for 'sea', and it may appear in stanza 24 owing to that association. (For discussion of *lagastaf*, see *KLE* III: 353–356, 367.) The line realized in IIB of stanza 24 may not have been the desired line, just as elsewhere lines were realized in other than their ideal form (table 5). Whatever the cause, the example shows that the formula and slot-filler were strongly enough associated to co-occur in alternative contexts although they were not connected by alliteration.

Excursus 16. The possibility addressed in excursus 15 is supported by evidence that there was a disruption or interruption before transcribing stanza 24. The scribe shifted to abbreviating *álfar* "al." in stanzas 18–22 and abbreviating *jǫtnar* "ia/" in 20 and "io" in 22, but returns to transcribing both in full in stanza 24. This is indicative of some sort of change in circumstances or attitude (cf. also the discontinuity between *Alv* 23.4 and 24.1). In addition to the *álfar laga-staf* line, the Ic-line *kalla vág vanir* 'the *vanir* call it wave' = 'sea' seems to be repeated as Ic in stanza 26, where it should refer to 'fire' (*KLE* III: 353, 357–358). Stanza 24 begins a new line with a large capital set into the margin and thus may have been a practical place to stop. The peculiarities of this stanza may simply be an outcome of picking up documentation in the middle of the poem after an interruption. Whatever the case, these features support the probability that there has been a jumbling not simply of open-slot formulae but of whole lines as compositional units following the disruption.

The crystallization of a slot-filler in an open-slot formula is not surprising when the slot-filler falls subject to multiple metrical and semantic constraints on the one hand (cf. Rubin 1995: 257–298) and the open-slot

formula in which it appears is not generally productive of new lines. These factors limit variation in repetition and invariance in repetition supports the process of crystallization in memory. This does not mean that all lines were equally crystallized, although the corpus does not allow statistical comparisons in that regard. However, conventions of non-variation in production are socially communicated, and the internalization of poems is based on production by individuals in social practice. Independently documented texts of a poem reflect the internalized understanding and knowledge of (presumably) different individuals, filtered through the processes of production and documentation. It is problematic to attempt to describe a direct relationship between two such independent realizations. However, both realizations can be approached as the outcome of social processes related to production and transmission (as well as documentation), and therefore can potentially offer insight into those processes.

Alvíssmál in the Codex Regius and Snorri Sturluson's *Edda*

Stanzas appearing as *Alvíssmál* 20 and 30 are also preserved in quotations in the *Skáldskaparmál* portion of Snorri's *Edda*. These will be referred to as *Sn* 332 and *Sn* 380 according to the numbering in Faulkes' (1998) edition. Snorri attributes these and three additional stanzas to "*Alsvinnsmál*" (Faulkes 1998: 89, 90, 99). This title suggests that the central figure in the knowledge exchange was known to Snorri as *Al-svinnr* 'All-Shrewd' rather than *Al-víss* 'All-Wise'. The three additional stanzas are a series and in a different meter (cf. Quinn 1992), presenting the possibility that Snorri may have known a much less regular and systematic exchange of question and answer. The stanzas are quoted here in parallel with variations (beyond orthographic) indicated in italic font:

Alv 20

Ia Vindr heitir með mǫnnum,
 Ib enn [ms. "va/oþr"] með goðom,
 Ic kalla gneggiuð ginregin,
 IIa opi iotnar,
 IIb álfar *dynfara*,
 IIc *kalla* í helio *hviðuð*.

Sn 332

Vindr heitir með mǫnnum,
 en vǫnsuðr með goðum,
 kalla gneggiuð ginnregin,
 œpi jǫtnar,
 en álfar *gnýfara*,
 heitir í helju *blummuðr*.

Alv 30

- Ia Nótt heitir með mǫnnum,
 Ib enn njól með goðom,
 Ic kalla grímo ginregin,
 IIa óljós iotnar,
 IIb álfar svefngaman,
 IIc *kalla* dvergar draumnio[r]un.

Alv 20

- Ia Wind [it] is called among men,
 Ib but ‘waerer’ among gods,
 Ic call [it] neigher, the great-gods,
 IIa howler, giants,
 IIb elves, *din*-traveller,
 IIc *call* [it] in Hel *sqauller*.

Alv 30

- Ia Night [it] is called among men,
 Ib but darkness *among gods*,
 Ic call [it] mask, *the great-gods*,
 IIa without *light* [call it] giants,
 IIb elves, sleep-enjoyment,
 IIc dwarves *call* [it] dream-goddess.

Sn 380

- Nótt heitir með mǫnnum
 en njóla í helju,
 kalluð er gríma með goðum,
 ósorg kalla jǫtnar,
 álfar svefngaman,
 dvergar draumnjǫrun.

Sn 332

- Wind [it] is called among men,
 but (?)wanderer among gods,
 call [it] neigher, the great-gods,
 howler giants,
 but elves, *roar*-traveller,
 [it] is called in Hel *resounder*.

Sn 380

- Night [it] is called among men
 but darkness *in Hel*,
 [it] is called mask *among gods*,
 without *care call* [it] giants,
 elves, sleep-enjoyment,
 dwarves [call it] dream-goddess.

Variations between poetic synonyms appear in *vǫuðr*[?]-*vǫnsuðr*, *dynfari*-*gnýfari*, *hlummuðr*-*hviðuðr*, *njól*-*njóla*, and *óljós*-*ósorg*. These variations look more significant than they are. The Codex Regius reading “va/oþr” appears to be missing a medial consonant or consonant cluster and may be a transcription or copying error for *vǫnsuðr* (the significance of which is unclear; cf. the absent “r” in “draumnioun” in *Alv* 20.6). Similarly, *njól*-*njóla* are variant forms of the same term ‘darkness’. *Dynfari* ‘din-traveller’ and *gnýfari* ‘roar-traveller’ are compounds in which the first elements are very close poetic synonyms (cf. Frog 2009: 234–241) and the second element is consistent. *Hlummuðr* ‘resounder’ and *hviðuðr* ‘squaller’ are different terms, but they are semantically very similar. Both are deverbal nouns of the same type and only differ by the verb stem within the alliteration pattern. Only *ó-ljós* ‘without light’ and *ó-sorg* ‘without care’ exhibit semantic variation, although both maintain the strategy of alliterating on the prefix (excursus 5), and like all other terms only vary by one syllable. None of these variations impact the pattern of alliteration, and only *njól*-*njóla* (which are two forms of the same word) varies the number of syllables and thereby the rhythmic-melodic template. This suggests that variation between these terms was not free in

social transmission, but conditioned by alliteration, semantics and rhythm. The limitation of variation to a single syllable suggests that the “interrelated factors of sound and sense” (Nagler 1974: 1) may have extended to a more fundamental level of a phonemic sequence conjoined with a rhythmic-melodic template – what Michael N. Nagler (1974) described as a “preverbal Gestalt”.

Formula use exhibits a broad range of variation, although never disrupting alliteration. The formula (?) *en X í helju* (CO_XPP_B) occurs in *Sn* 380.2. This is structurally equivalent to *en X með goðum* (CO_XPP_B). The latter has been adapted to a c-line where *Alv* 30.3 has the poetic synonym *ginn-regin* carry the /g/-alliteration. When *ginn-regin* appears in *Sn* 332, this variation may reflect a less rigorously structured handling of formulae rather than a lack of competence. Additional variation occurs in verbs. *Heita* ‘to call’ appears in a c-line in *Sn* 332.6 but in *Alvíssmál* only occurs in Ia (deleted in Ib). This variation in verb may be connected to alliteration. The use of the *með goðum* formula is not accompanied by *heita* but by *kalluð er* ‘is called’, never used in *Alvíssmál*. A consequence of using the *með goðum* formula in Ic is that the verb *kalla* cannot be deleted from the [*en*] X [*kalla*] *jǫtnar* formula in IIa (excursus 6), as is consistently done in *Alvíssmál*. This verb is subsequently deleted from both IIb and IIc. In contrast to the *álfar X* formula in *Alvíssmál*, the conjunction *en* appears in *Sn* 332.5. It is very difficult to assess the degree to which the many minor variations in the formulae may be related to the dislocation of production from the poem (cf. excursus 16), the mode of presentation, or the functional priority of documenting each stanza as a practical list of poetic synonyms.

Excursus 17. Whether the two formulae used in exceptional positions in *Sn* 380 (one only replacing its synonym) were conventional to Snorri or an unintentional consequence of the context and process of production and documentation, it was noticed by copyists. In the AM 748b I 4to (A) manuscript of *Skáldskaparmál*, Snorri’s title of the quoted poem *Alsvinnsmál* is changed to *Alvíssmál* when introducing *Sn* 332 and *Sn* 380, whereas it is changed to *Kálfsvísa* in the attribution of the other stanzas. Lines Ib–Ic of *Sn* 380 have been corrected to agree with the forms found in the Codex Regius version of *Alvíssmál*, although IIa has not, suggesting that these were recognized by the scribe as having a conventional form, and should be emended. This is only one of many revisions undertaken by (presumably) the same enthusiastic scribe. The change of title to *Alvíssmál* increases the probability that the scribe’s familiarity with the poem may be related to a manuscript

tradition, with the possibility that *Alvíssmál* was among the poems in the now fragmentary AM 748 Ia 4to collection of eddic poems. In the AM 748 II version of *Skáldskaparmál*, these corrections also appear, and both the verb and slot-filler of IIc of *Sn* 332 are also corrected to agree with a form corresponding to the Codex Regius version. These corrections may both be from the memory of the scribes. They do not inform us of the degree to which the manuscript versions were being cycled back into oral discourse, yet they do reveal that formula use was considered to have limited ranges of acceptable variation.

In spite of the questions surrounding these verses and the possibility that Snorri knew the poem in a much different form, the variation remains extremely limited across these texts. The same basic set of formulae is found and (for the most part) formulae are maintained in equivalent sites. Variation is primarily restricted to semantically light or void elements in formulae. Variation in slot-fillers suggests that the maintenance of the phonetic integrity of the line was significant and bound to its semantic integrity. This supports the hypothesis that lines were inclined to crystallization as compositional units and that the similarities and variations evident in these stanzas reflect the outcome of social processes of negotiation in transmission. Reproduction appears to have been characterized by an ideal of non-variation at the social level, and subject to crystallization in memory at the level of the individual. This is consistent with verbal correspondence between the two recorded versions of *Völuspá* and stanzas of that poem recorded in Snorri's *Edda*,¹⁰ and appears to reflect social conventions of eddic production and transmission.

¹⁰ The two manuscript versions of *Völuspá* have divergent ordering of stanzas, differences in wording, word order, in what stanzas and lines do or do not appear, and yet maintain a very high degree of verbal correspondence. The question remains disputed whether the two main versions have been independently documented from the oral tradition or derive from a common manuscript stemma, and also whether the stanzas quoted by Snorri are independent or belong to the same stemma. I am inclined to view these verbal correspondences and variations as the result of independent transcriptions (as e.g. Lönnroth 1981: 310–311; Quinn 1990). The variation seems consistent with patterns of verbal correspondence and variation found in the corpus of kalevalaic mythological poetry. An opposing view can be found, for example, in Ursula Dronke's (1997: 61–88) Herculean effort to integrate both versions and Snorri's quotations into a single manuscript stemma (cf. Lindblad 1978). On the one hand, the problems surrounding this issue are complicated by questions of the degree to which reading and the voiced reading performance (with aural reception) of texts may have interacted with oral culture rather than literacy and orality being exclusive categories (cf. Coleman 1996). On the other, there is evidence of what appears to be text-dependent paraphrasing of manuscript prose which proves problematic to attribute to either copying or scribal revisions, defying traditional manuscript stemma models and requiring alternative explanations and exegeses (see e.g. Heimir Pálsson 2010).

Implications of Non-Variation as a Production Ideal

Crystallization provides a tool for approaching relative degrees of fixity and variation in production. Production emerges at the intersection of *a*) competence in the internalized poetic system, *b*) crystallization of the poetic text in the memory of the individual, *c*) that individual's orientation and objectives in reproduction (cf. Siikala 1990; Harvilahti 1992b), and *d*) the context and mode of production (e.g. full realization in established rhythmic-melodic templates to entertain an audience). Processual production impacts formula use through *a*) the interference of preceding uses of the same or associable formulae resulting in a less ideal form; and *b*) stabilization of ideals of non-variation through repetitions. If these principles are approximately correct, it could offer insights into some features of other texts which are exceptional according to the inclination to non-variation, particularly where a pattern of being 'consistently inconsistent' can be identified. This can be illustrated with an example of the inversion of an ordered-pair merism (excursus 18), and three examples of a slot-filler fixed in an open-slot formula (excurses 19–21). Three examples from different poems are presented for the latter in order to show that they belonging to a pattern of language use, whereas various arguments and interpretations have been attached to each of these independently.

Excursus 18. *Skírnismál* 7.4 presents the short line syndetic formula *æsir ok álfar*, consistent with convention as an ordered pair (excursus 2). In stanza 17.1–3, the collocation is repeated in the tripartite *æsir-álfar-vanir* (excursus 4) structure distributed across three formulaic short lines, which are then repeated in 18.1–3 as a question and answer exchange.

Hvat er þat álfa, né ása sona, What is that of the elves, nor of the gods' sons,
né víssa vana? (*Skm* 17.1–3) nor of the wise *vanir*?

Emcat ec álfa né ása sona I am not of the elves, nor of the gods' sons
né víssa vana; (*Skm* 18.1–3) nor of the wise *vanir*;

These repetitions are the only example of an inversion of the *æsir-álfar* ordered pair (which does not seem to impact the semantics of the merism). The order does not vary in repetitions. It is not possible to determine whether this inversion were inadvertent or a conventional feature of the poem in the particular dialect of sing-

ing. However, the example supports the hypothesis that the synthetic short-line realization of the merism functioned as a distinct formula from the *æsir-álfar-vanir* form, as proposed in excursus 2. Whether or not the variation was conventionally established in the dialect of singing, this example supports the hypothesis that performers preferred to avoid noticeable verbal variation in repetitions. The fact that it was not corrected in repetition could be evidence that this use was not accidental.

Excursus 19. The use of *né* ‘nor’ in *Skírnismál* 17 lacks a negation in 17.1, presenting an unusual construction. The context of Gerðr questioning the arriving Skírnir about his identity is not consistent with asking a (rhetorical) question to which she anticipates a negative answer (cf. Gering 1927–1931 I: 224). The interpretation that the negation applies only to parallel terms but not to *álfar*, to which a positive answer is expected (cf. von See et al. 177: 95–96) is inconsistent with uses of the *æsir-álfar* merism and corresponding use of *né* elsewhere (cf. *Hm* 13.5–8). The negating lines correspond verbatim in repetition. Rather than anticipating a negative answer on the part of the questioner, they could anticipate the negative answer on the part of the performer. More likely, the inclination to non-variation allowed *né ása* [ʔ*álfa] *sona* and *né víska vana* to crystallize into fixed formulae across repetitions rather than an open-slot formula in which *eða* ‘or’ and *né* ‘nor’ alternated. The dominance of *né* in the non-varying form of the formula would be attributable to the greater centrality of Skírnir’s response in the exchange. In this case, the formula as a unit was subject to non-variation in its primary function of representing the *æsir-álfar(-vanir)* merism across parallel lines (excursus 4). This contextual use and the poetry’s inclination to non-variation thereby suspended *né* in both uses of the formula without need for it to be analyzed as a compositional element. Non-variation in formulaic use may thus have levelled such grammatical incongruities.

Excursus 20. In the Codex Regius *Völuspá*, the a-line formula in *unz þrjár qvómo / þursa meýjar* ‘once three came, giant maidens’ (*Vsp* 8.5–6) is repeated verbatim in the description of three male gods at the creation of human beings (*Vsp* 17.1–2: *Unz þrjár qvómo / ór því líði*). The feminine *þrjár* ‘three’ in the repetition is consistently revised in published editions of the text to masculine *þrír* in

order to agree with masculine *æsir* in the following long line. This grammatical inconsistency cannot be satisfactorily explained as scribal error.¹¹ However, inconsistencies at the level of composi-

¹¹ Ursula Dronke's (1997: 65) assertion that "This must be a scribal error" is characteristic of approaching this passage, which she explains as occurring before the hypothetical interpolation of stanzas 10–16, proposing that after *Vsp* 8.7–8 and *Vsp* 9, the scribe "caught sight of, or remembered" *Vsp* 8.5 "as he wrote 17/1 [...] and has incorrectly written that." This does not consider it possible that the form could be orally based nor explain why such a simple grammatical error of gender agreement should be maintained uncorrected in manuscript transmission, nor does it consider that in the Codex Regius manuscript, the initial use of "III" is replaced by spelling out the feminine form in the repetition, eliminating potential ambiguity. (The suggestion that the scribe "remembered" the earlier line rather than forming it compositionally is, however, consistent with the hypothesis outlined here.). If the interpolation of stanzas 10–16 is accepted as occurring in manuscript transmission, line 17.1 would be consciously selected and considered as the opening line of a new section of text for copying. This makes a mechanical copying error of a grammatical inconsistency in the second word difficult to justify. This problem is accentuated in the comparison of the Codex Regius and Hauksbók texts, which situates this unvarying grammatical 'error' as an island between variation in the final lines of the proposed interpolation (which Dronke described as "very difficult to reconstruct: it seems to be a build-up of errors"), and the b-line which follows it. In Hauksbók, this b-line presents a variation on the *þursa meyjár* formula (*contra* Dronke (1997: 11), whose unique reading of the manuscript text is directly connected to her interpretation of the line being taken directly from *Vsp* 8.6 by a copyist (1997: 64–65)). This is either an indication of *a*) the a-line and b-line being sufficiently indexically associated that an inappropriate alternative was drawn up in oral presentation (cf. Lord 1960: 75–77), potentially as a consequence of the mode of presentation (e.g. disruptive dictation), or indicative of *b*) a scribe's awareness of the grammatical incongruity of gender in the a-line which requires correction (proposed by Dronke 1997: 88). The latter explanation is faced with the peculiarity of a scribal emendation based on the grammatical gender of *þrjár* to form a grammatically coherent and metrically well-formed long line contrasting with the semantic content of the stanza rather than simply emending *þrjár* to *þrír* according to the semantic content of that stanza. This b-line has been erased in Hauksbók and *þrjár* corrected, but the lack of a supplemented b-line suggests that these 'corrections' were made by someone who lacked knowledge of alternatives for the b-line (either from another version of the text or oral tradition) and did not generate one, in contrast to the scribe attributed with the revision. The later revision is thus potentially attributable to someone no more fluent in the eddic poetic idiom and its conventions than most of us are from reading eddic poetry today (cf. editorial convention of emending *þrjár* to **þrír*). Subscription to the manuscript stemma model faces the problem of why the inappropriate gender of the number should be the nexus of conscious attention and revisions in Hauksbók (even given priority over the semantics of the stanza in the supposed revision of the b-line) and yet be sustained uncorrected and presumably unobserved in earlier manuscript transmission. According to the interpretation proposed here, the occurrence of the feminine for a masculine form in repetition is simply a function of the poetic system rather than an 'error', and thus would not require 'correction' in either documentation or manuscript transmission. Rather than providing evidence for either independent documentation from the oral tradition or both versions belonging to a common manuscript stemma, this approach offers an explanation for why the feminine form would enter into transcription and survive in manuscript transmission, even in cases of proposed radical scribal revisions to

tional elements may have been subordinated to non-variation in repetition and unproblematic within the poetic grammar. The corresponding occurrence of *þrjár* found in the Hauksbók version of *Völuspá* supports the interpretation of this form as conventional and acceptable within the poetic grammar. Even if the relationships between these two versions of *Völuspá* remain obscure, together they support the probability that the repetition of the grammatical form *þrjár* employed in the first usage was consistent with the eddic tradition, both in the documentation of the poetry and allowing it to remain unrevised in manuscript transmission.

Excursus 21. In *Þrymskviða*, Þórr says to Freyja, *við scolom acatvau / í iotunheima* ‘we two shall drive / to Giantland’ (*Þkv* 12.7–8). This alliterating long line is repeated verbatim by Loki to Þórr eight stanzas later (*Þkv* 20.5–6). The use of neuter *tvaui* ‘two’ in the first case is grammatically correct in Old Norse when referring to a group containing both men and women. Its use in the repetition is not grammatically consistent with the group consisting of two men (requiring the masculine), or with reference to both men disguised as women (requiring the feminine). The repetition of the whole line belongs to an intratextual contrast between Þórr’s unsuccessful command to Freyja and Loki’s successful command to Þórr disguised as Freyja. The interpretation of *tvaui* in the second use as referring to Þórr as effeminized and Loki as masculine¹² would place particular emphasis on the grammatical form in repetition which is not found elsewhere. The repetition of a number in the gender of its first use directly parallels the use of *þrjár* in *Völuspá*. This supports an interpretation according to a pattern of language use within the eddic register. This appears to belong to the inclination toward non-variation in repetitions where nothing promotes grammatical analysis of the formulae.

The inclination to non-variation exhibited in *Alvíssmál* as an individual example of the textual entity was compared with the corresponding passages documented in Snorri’s *Edda* revealing that this inclination be-

the overall text, only being ‘corrected’ later in the Hauksbók manuscript by someone less competent in or familiar with the poetic idiom – someone who read the text compositionally rather than formulaically.

¹² See the discussion in Heinrichs 1972: 505–507; see also list of works cited in McKinnell 2000: 17, note 39; cf. McKinnell’s alternative interpretation that Loki has undergone physical transformation while Þórr is merely disguised (2000: 5).

longed to social processes of production and transmission. These comparisons also revealed that lines formed much tighter and complex units than would be expected, as particularly reflected in the maintenance of acoustic and rhythmic integrity of slot-fillers within a line. The preceding examples reveal that within a poem, unconventional uses of a formula could be subject to corresponding non-variation in repetition rather than being random (excursus 18). It also argued that when occasional grammatical peculiarities in eddic poems are taken together, they suggest that these are semantically void consequences of the crystallization of slot-fillers within lines repeated in the poem (excurses 19–21).

Overview

The preceding discussion has outlined a linguistic approach to the formula in eddic verse according to morpheme-equivalence. This differentiates the formula from other phenomena associated with meter, syntax, structure and collocative language use, even if the meaning of the morpheme is not resolved beyond acknowledgement as a coherent sign. This was illustrated through different examples of the relationship of the semantics of a lexical item to use within the poetic register generally, and to a formula as a morpheme-equivalent unit. Analysis of the open-slot formulae in the repeating stanzas of *Alvíss's* responses to *Þórr* revealed a strong inclination to non-variation in production, even in elements which were semantically light or void within the formula. It was proposed that particular rhythmic-melodic templates were associated with the realization of these formulae according to equivalent sites and may have been a significant factor in the non-variation of unstressed positions within a formula. Alliteration was shown to be a determinant on word choice and formula choice. Where narrative context became a dominant determinant on formula choice, alliteration remained a determinant on other elements (excursus 9). Relationships to alliteration and meter shaped the use of formulae into site-specific invariable forms which are best approached as discrete formulae most probably each internalized as a distinct verbal sequence within a distinct rhythmic-melodic template or corresponding set of templates. Formulae were shown to exhibit relative degrees of fixity in reproductive practice in relation to frequency of occurrence. Although this non-variation may have been highlighted and other (e.g. ornamental) variation levelled owing to the mode of presentation and documentation, the observation of relative frequency remains valid.

Crystallization was employed as a tool for approaching relative degrees of fixity and variation in production. Production was approached at the intersection of *a*) competence in the internalized poetic system, *b*) crystallization of the poetic text in the memory of the individual, *c*) that individual's orientation and objectives in reproduction, and *d*) the context and mode of production. Processual production was proposed to impact formula use through *a*) the interference of preceding uses of the same or associable formulae resulting in a less ideal form; and *b*) stabilization of ideals of non-variation through repetitions. Metrical and semantic constraints and inclinations to non-variation were hypothesized to incline toward the crystallization of open-slot formulae and contextually invariable slot-fillers into full line formulae maintained in part by a distinct rhythmic-melodic structure of the whole. Comparison with the stanzas preserved in Snorri's *Edda* supported the hypothesis that lines became highly crystallized in reproductive practice. It is not possible to estimate the degree to which crystallized repetition of formulae and associated rhythmic-melodic templates may have varied from individual to individual or from dialect to dialect. However, the maintenance of phonetic and syllabic structures in the wake of variation supports the probability that these functioned as whole-line compositional units in which slot-fillers had crystallized, minimizing potential ranges for variation. The models developed from this discussion were related to examples from other poems in the eddic corpus which suggested inclinations to non-variation in reproduction even when this contrasted with broader conventions of formula use or resulted in grammatical inconsistencies if analyzed compositionally rather than formulaically. The *Alvíssmál* stanzas exhibit remarkable rigour in the structuring, organization and deployment of formulae. It is unclear to what degree *Alvíssmál* may be exceptional in this regard or the degree to which it is impacted by the repeating series of stanzas within the poem. Detailed research on additional poems and types of formula are required in order to situate *Alvíssmál* in a broader context.

Works Cited

- Acker, P. (1998): *Revising Oral Theory: Formulaic Composition in Old English and Old Icelandic Verse*. Garland, New York.
- Acker, P. (2002): "Dwarf-Lore in *Alvíssmál*". Acker & Larrington 2002, pp. 213–227.
- Acker, P., & C. Larrington (eds.) (2002): *The Poetic Edda: Essays on Norse Mythology*. Routledge, New York.

- Andrén, A., K. Jennbert & C. Raudvere (eds.) (2006): *Old Norse Religion in Long Term Perspectives: An International Conference in Lund, Sweden, June 3–7, 2004*. Nordic Academic Press, Lund.
- Arant, P. (1981): "The Intricate Web: Thematic Cohesion in Russian Oral Traditional Verse Narrative". Foley 1981, pp. 123–141.
- Bailey, J. & T. Ivanova (eds. & trans.) (1998): *An Anthology of Russian Folk Epic*. Sharpe, Armonk.
- Banti, G., & F. Giannattasio (2004): "Poetry". A. Duranti (ed.), *A Companion to Linguistic Anthropology*, Blackwell, Malden, pp. 291–320.
- Borroff, M. (1962): *Gawain and the Green Knight: A Stylistic and Metrical Study*. Yale University Press, New Haven.
- Bowra, C. M. (1952): *Heroic Poetry*. Macmillan & Co., London.
- Brink, A. (1920): *Stab und Wort in Gawain*. Niemeyer, Halle.
- Buchan, D. (1972): *The Ballad and the Folk*. Routledge, London.
- Bybee, J. & R. Torres Cacoullous (2009): "The Role of Prefabs in Grammaticization: How the Particular and the General Interact in Language Change". Corrigan et al. 2009, pp. 187–217.
- Cleasby, R. & G. Vigfússon (1896): *An Icelandic English Dictionary Chiefly Founded on the Collections made from Prose Works of the 12th–14th Centuries*. Clarendon Press, Oxford.
- Clover, C. J. & J. Lindow (eds.) (1985): *Old Norse-Icelandic Literature: A Critical Guide*. Islandica 45. Cornell University Press, London.
- Clunies Ross, M. (1994): *Prolonged Echoes: Old Norse Myths in Medieval Northern Society Volume 1: The Myths*. The Viking Collection 7. Odense University Press, Viborg.
- Clunies Ross, M. (ed.) (2000): *Old Icelandic Literature and Culture*. Cambridge Studies in Medieval Literature 42. Cambridge University Press, Cambridge.
- Clunies Ross, M. (2005): *A History of Old Norse Poetry and Poetics*. D. S. Brewer, Cambridge.
- Coleman, J. (1996): *Public Reading and the Reading Public in Late Medieval England and France*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Corrigan, R. et al. (eds.) (2009): *Formulaic Language I–II*. Typological Studies in Language 82–83. John Benjamins Publishing, Amsterdam.
- Cronan, D. (1986): "Alliterative Rank in Old English Poetry". *Studia Neophilologica* 58, pp. 145–158.
- Dewey, T. K. (2009): "The Effect of Prosody on the Linear Structure of Adpositional Phrases in Eddic Verse". Dewey & Frog 2009, pp. 79–90.
- Dewey, T. K. & Frog (eds.) (2009): *Versatility in Versification: Multidisciplinary Approaches to Metrics*. Berkeley Insights in Linguistics and Semiotics 74. Peter Lang, New York.
- DONP = *A Dictionary of Old Norse Prose*. <http://dataonp.hum.ku.dk/index.html>
- Dronke, U. (ed. & trans.) (1997): *The Poetic Edda II: Mythological Poems*. Clarendon Press, Oxford.

- Faulkes, A. (ed.) (1998): *Snorri Sturluson, Edda: Skáldskaparmál*. Viking Society for Northern Research, London.
- Finnegan, R. (1976): "What Is Oral Literature Anyway? – Comments in Light of Some African and Other Comparative Material". Stolz & Shannon 1976, pp. 127–166.
- Foley, J. M. (1976): "Formula and Theme in Old English Poetry". Stolz & Shannon 1976, pp. 207–232.
- Foley, J. M. (ed.) (1981): *Oral Traditional Literature: A Festschrift for Albert Bates Lord*. Slavica Publishers, Columbus.
- Foley, J. M. (1988): *The Theory of Oral Composition: History and Methodology*. Indiana University Press, Bloomington.
- Foley, J. M. (1990 [1993]): *Traditional Oral Epic: The Odyssey, Beowulf, and the Serbo-Croatian Return Song*. University of California Press, Los Angeles.
- Foley, J. M. (1995): *The Singer of Tales in Performance*. Indiana University Press, Bloomington.
- Foley, J. M. (2002): *How to Read an Oral Poem*. University of Illinois Press, Urbana.
- Frank, R. (1985): "Skaldic Poetry". Clover & Lindow 1985, pp. 157–196.
- Frog (2009): "Speech-Acts in Skaldic Verse: Genre, Formula and Improvisation". Dewey & Frog 2009, pp. 223–246.
- Frog (2010a): "Baldr and Lemminkäinen. Approaching the Evolution of Mythological Narrative through the Activating Power of Expression". PhD dissertation. University College London, London. <http://discovery.ucl.ac.uk/19428/>
- Frog (2010b): "Multiformit kalevalamittaisessa epiikassa". S. Knuutila, U. Piela & L. Tarkka (eds.), *Kalevalamittaisen runon tulkintoja*, Suomen Kirjallisuuden Seura, Helsinki, pp. 91–113.
- Frog (2011a): "Distinguishing Continuities: Textual Entities, Extra-Textual Entities and Conceptual Schemas." *RMN Newsletter* 2, pp. 7–15.
- Frog (2011b): "Multiforms and Meaning: Playing with Variation and Referentiality in Kalevalaic Epic." Huttu-Hiltunen et al. 2011, pp. 49–63.
- Frog (2011c in press) "Circum-Baltic Mythology? – The Strange Case of the Theft of the Thunder-Instrument (ATU 1148B)". *Archaeologica Baltica* 15.
- Frog & J. Roper (2011): "Verses versus the *Vanir*: Response to Simek's "Vanir Obituary"". *RMN Newsletter* 2, pp. 29–37.
- Frog & E. Stepanova (2011): "Alliteration in (Balto-) Finnic Languages". J. Roper (ed.), *Alliteration in Culture*, Palgrave MacMillan, Houndmills, pp. 195–218.
- Gade, K. E. (2000): "Poetry and Its Changing Importance in Medieval Icelandic Culture". Clunies Ross 2000, pp. 61–95.
- Gering, H. (1903): *Vollständiges Wörterbuch zu den Liedern der Edda*. Buchhandlung des Waisenhauses, Halle.
- Gering, H. (1927–1931): *Kommentar zu den Liedern der Edda I–II*. Buchhandlung des Waisenhauses, Halle.

- Gísli Sigurðsson (1990): "On the Classification of Eddic Heroic Poetry in View of the Oral Theory". *Poetry in the Scandinavian Middle Ages: Atti del 12° Congresso Internazionale di Studi Sull'Alto Medioevo Spoleto 4-10 Settembre 1988*, La Sede del Centro Studi, Spoleto, pp. 245-255.
- Gísli Sigurðsson (1998): "Ingangur". Gísli Sigurðsson (ed.), *Eddukvæði*, Mál og Menning, Reykjavík, pp. ix-li.
- Goldberg, A. E. (2006): *Constructions at Work: The Nature of Generalization in Language*. Oxford, University Press, Oxford.
- Golston, C. (2009): "Old English Feet". Dewey & Frog 2009, pp. 105-122.
- Gunnell, T. (1995): *The Origins of Scandinavian Drama*. D. S. Brewer, Woodbridge.
- Gunnell, T. (2005): "Eddic Poetry". Rory McTurk (ed.), *A Companion to Old Norse-Icelandic Literature and Culture*, Blackwell, Oxford, pp. 82-100.
- Gunnell, T. (2007): "How Elvish Were the *Álfar*?" A. Wawn (ed.), *Constructing Nations, Reconstructing Myths*, Brepols, New York, pp. 111-130.
- Gurevič, E. A. (1986): "The Formulaic Pair in Eddic Poetry". J. Lindow et al. (eds.), *Structure and Meaning in Old Norse Literature: New Approaches to Textual Analysis and Literary Criticism*, Odense University Press, Odense, pp. 32-55.
- Hainsworth, J. B. (1968): *The Flexibility of the Homeric Formula*. Clarendon Press, Oxford.
- Hall, A. (2007): *Elves in Anglo-Saxon England: Matters of Belief, Health, Gender and Identity*. Anglo-Saxon Studies 8. Boydell Press, Woodbridge.
- Hall, A. (2009): "'*Þur sarrípu þursa trutin*': Monster-Fighting and Medicine in Early Medieval Scandinavia". *Asclepio* 41, pp. 195-218.
- Halliday, M. A. K. (1978): *Language as Social Semiotic: The Social Interpretation of Language and Meaning*. Edward Arnold, London.
- Harris, J. (1983 [2008]): "Eddic Poetry as Oral Poetry: The Evidence of Parallel Passages in the Helgi Poems for Questions of Composition and Performance". J. Harris, "Speak Useful Words or Say Nothing": *Old Norse Studies*, S. E. Descis & T. D. Hill (eds.), *Islandica* 53, Cornell University Library, Ithaca, pp. 189-225.
- Harris, J. (1985): "Eddic Poetry". Clover & Lindow 1985, pp. 68-156.
- Harris, J. (2009): "The Rök Stone's *iatun* and Mythology of Death". W. Heizmann et al. (eds.), *Analecta Septentrionalia: Beiträge zur nordgermanischen Kultur- und Literaturgeschichte*, Ergänzungsbände zum Reallexikon der germanischen Altertumskunde 65, de Gruyter, Berlin, pp. 467-501.
- Haukur Þorgeirsson (2010): "Gullkársljóð og Hrafnagaldur: Framlag til sögu fornyrðislags". *Gripla* 21, pp. 229-334.
- Harvilahti, L. (1985): *Bylinat: Venäläistä kertomaruoutta*. Suomalaisen Kirjallisuuden Seura, Helsinki.
- Harvilahti, L. (1992a): *Kertovan runon keinot: Inkeriläisen runoepiikan tuottamisesta*. Suomalaisen Kirjallisuuden Seura, Helsinki.
- Harvilahti, L. (1992b): "The Production of Finnish Epic Poetry: Fixed Wholes or Creative Compositions". *Oral Tradition* 7, pp. 87-101.

- Harvilahti, L. (2000): "Variation and Memory". L. Honko (ed.), *Thick Corpus, Organic Variation and Textuality in Oral Tradition*, Studia Fennica Folkloristica 7, Finnish Literature Society, Helsinki, pp. 57–75.
- Haymes, E. R. (2004): "The Germanic *Heldenlied* and the Poetic *Edda*: Speculations on Preliterary History". *Oral Tradition* 19, pp. 43–62.
- Heimir Pálsson (2010 preprint manuscript): "*Tertium vero datur*: A Study of the Text of DG 11 4to". <http://uu.diva-portal.org/smash/record.jsf?searchId=1&pid=diva2:322558>.
- Heinrichs, H. M. (1972): "Satyrisch-parodistische Züge in der *Prymskviða*". H. Backes (Hrsg.), *Festschrift für Hans Eggers zum 65. Geburtstag*, Beiträge zur Geschichte der deutschen Sprache und Literatur 94 Sonderheft, Niemeyer, Tübingen, pp. 501–510.
- Heusler, A. (1941): *Die altgermanische Dichtung*. 2nd edn. Akademische Verlagsgesellschaft Athenaion, Potsdam.
- Holland, G. (2005): "Kennings, Metaphors, and Semantic Formulae in Norse *dróttkvætt*". *Arkiv för Nordisk Filologi* 120, pp. 123–147.
- Hollmérus, R. (1932): *Studier över allitterationen i Eddan*. Svenska litteratursällskapet i Finland, Helsinki.
- Holoka, J. P. (1976): "The Oral Formula and Anglo-Saxon Elegy: Some Misgivings". *Neophilologus* 60, pp. 570–576.
- Honko, L. (1998): *Textualizing the Siri Epic*. FF Communications 264. Suomalainen Tiedeakatemia, Helsinki.
- Honko, L. (ed.) (2002): *The Kalevala and the World's Traditional Epics*. Studia Fennica Folkloristica 12. Finnish Literature Society, Helsinki.
- Honko, L. (2003): *The Maiden's Death Song and The Great Wedding*. FF Communications 281. Academia Scientiarum Fennica, Helsinki.
- Honko, L. & A. Honko (1998). "Multiforms in Epic Composition". L. Honko et al. (eds.), *The Epic. Oral and Written*, Central Institute of Indian Languages, Mysore, pp. 31–79.
- Huttu-Hiltunen, P. et al. (eds.) (2011): *Laulu kulttuurisena kommunikaationa – Song and Singing as Cultural Communication – Песня как средство культурной коммуникации*. Runolaulu-Akatemian Julkaisuja 16. Juminkeko, Kuhmo.
- Johnson, J. W. (2002): "A Contribution to the Theory of Oral Poetic Composition". Honko 2002, pp. 184–242.
- Jón Helgason (1953): "Norges og Islands Digtning". S. Nordal (ed.), *Litteraturhistorie*, Nordisk Kultur 7:B, Bonniers Förlag, Stockholm, pp. 3–179.
- Kaivola-Bregenhøj A. (1996): *Narrative and Narrating: Variation in Jubo Oksanen's Storytelling*. FF Communications 261. Academia Scientiarum Fennica, Helsinki.
- Kellogg, R. (1958): "A Concordance of Eddic Poetry". PhD dissertation. Harvard University.
- Kellogg, R. (1988): *A Concordance to Eddic Poetry*. Medieval Texts and Studies 2. Colleagues Press, East Lansing.
- Kellogg, R. (1991): "Literacy and Orality in the Poetic Edda". A. N. Doane & C. B. Pasternack (eds.), *Vox intexta: Orality and Textuality in the Middle Ages*, University of Wisconsin Press, Madison, pp. 89–101.

- Kiparsky, P. (1976): "Oral Poetry: Some Linguistic and Typological Considerations". Stolz & Shannon 1976, pp. 73–106.
- KLE = Kommentar zu den Liedern der Edda*. 1997– Ed. Klaus von See et al. 7 vols. (I and VII pending). Winter, Heidelberg.
- Kristján Árnason (1991): *The Rhythms of dróttkvætt and Other Old Icelandic Metres*. University of Iceland, Institute of Linguistics, Reykjavík.
- Krohn, K. (1918): *Kalevalankysymyksiä* I–II. Suomalais-Ugrilaisen Seuran Aikakauskirja 35–36. Suomalais-Ugrilainen Seura, Helsinki.
- Kuusi, M. (1949): *Sampo-eepos: Typologinen analyysi*. Suomalais-Ugrilaisen Seuran Tutkimuksia 96. Suomalais-Ugrilainen Seura, Helsinki.
- Lehmann, W. P. (1956): *The Development of Germanic Verse Form*. University of Texas Press and Linguistic Society of America, Austin.
- Lindblad, G. (1978): "Snorre Sturlason och eddadiktningen". *Saga och Sed* 1978, pp. 17–34.
- Lindow, J. (2007): "Poetry, Dwarfs, and Gods: Understanding *Alvíssmál*". J. Quinn et al. (eds.), *Learning and Understanding in the Old Norse World*, Brepols, New York, pp. 285–303.
- Lord, A. B. (1960): *The Singer of Tales*. Harvard Studies in Comparative Literature 24. Harvard University Press, Cambridge.
- Lord, A. B. (1981): "Memory, Fixity, and Genre in Oral Traditional Poetry". Foley 1981, pp. 451–461.
- Lord, A. B. (1995): *The Singer Resumes the Tale*. Mary Louise Lord (ed.). Cornell University Press, London.
- LP = Sveinbjörn Egilsson & Finnur Jónsson* (1931): *Lexicon poeticum antiquae linguae septentrionalis. Ordbog over det norsk-islandske skjaldesprog*. 2nd edn. S. I. Møllers, København.
- Lönnroth, L. (1971): "Hjalmar's Death-Song and the Delivery of Eddic Poetry". *Speculum* 46, pp. 1–20.
- Lönnroth, L. (1978): *Den dubbla scenen: Muntlig Diktning från Eddan till ABBA*. Prisma, Stockholm.
- Lönnroth, L. (1981): "*Igrð fannz æva né upphiminn*: A Formula Analysis". U. Dronke et al. (eds.), *Speculum Norroenum: Studies in Memory of Gabriel Turville-Petre*, Odense University, Odense, pp. 310–327.
- Lönnroth, L. (1990): "The Old Norse Analogue: Eddic Poetry and Fornaldarsaga". L. Honko (ed.), *Religion, Myth, and Folklore in the World's Epics: The Kalevala and Its Predecessors*, Religion and Society 30, Mouton de Gruyter, Berlin, pp. 73–92.
- Lönnroth, L. (2002): "The Founding of Miðgarðr (*Völuspá* 1–8)". Acker & Larington 2002, pp. 1–25.
- Magoun, F. P. Jr. (1953): "Oral-Formulaic Character of Anglo-Saxon Narrative Poetry". *Speculum* 28, 446–467.
- McCarthy, W. B. (1990): *The Ballad Matrix: Personality, Milieu, and the Oral Tradition*. Indiana University Press, Bloomington.
- McKinnell, J. (1994): *Both One and Many: Essays on Change and Variety in Late Norse Heathenism*. Il Calamo, Roma.

- McKinnell, J. (2000): "Myth as Therapy: The Usefulness of *Þrymskviða*". *Medium Ævum* 69, pp. 1–20
- Meletinskij, E. M. (1968): "Эдда" и ранние Формы Эпоса. Nauka, Moskva.
- Meletinsky, E. M. (1998): *The Elder Edda and Early Forms of the Epic*. Herseides Letterature e Culture Occidentali 6. Edizioni Parnaso, Trieste.
- Mellor, S. (1999 [2008]): *Analyzing Ten Poems from The Poetic Edda: Oral Formula and Mythic Patterns*. Mellen, Lewiston. (Unrevized publication of "Function and Formula: An Analysis of Ten Poems from the *Codex Regius*", PhD dissertation, University of Wisconsin, Madison, 1999.)
- Meyer, R. M. (1889): *Die altgermanische Poesie nach ihren formelhaften Elementen beschrieben*. Hertz, Berlin.
- Mundal, E. (2008): "Oral or Scribal Variation in *Völuspá*: A Case Study in Old Norse Poetry". E. Mundal & J. Wellendorf (eds.), *Oral Art Forms and Their Passage into Writing*, Museum Tusulanum Press, Copenhagen, pp. 209–227.
- Nagler, M. N. (1974): *Spontaneity and Tradition: A Study in the Oral Art of Homer*. University of California Press, Berkeley.
- Neckel, G., & H. Kuhn (eds.) (1963): *Edda: Die Lieder des Codex Regius nebst verwandten Denkmälern* 1. 4th edn. Carl Winters Universitätsbuchhandlung, Heidelberg.
- Ney, A., H. Williams & F. C. Ljungqvist (eds.) (2009): *Á austrvega: Saga and East Scandinavia: Preprint Papers of the 14th International Saga Conference, Uppsala, 9th–15th August 2009*, Gävle University Press, Gävle.
- Pàroli, T. (1974): "Gli elementi formulari nelle introduzioni metriche a discorso diretto dell'antica poesia germanica". *Ricerche linguistiche* 6, pp. 87–230.
- Parry, M. (1928a): *L'épithète traditionnelle dans Homère*. Société d'Éditions "Les Belles Lettres", Paris.
- Parry, M. (1928b): *Les formules de la métrique d'Homère*. Société d'Éditions "Les Belles Lettres", Paris.
- Parry, M. (1971): *The Making of Homeric Verse: The Collected Papers of Milman Parry*. Adam Parry (ed.). Clarendon Press, Oxford.
- Pawley, A. (2009): "Grammarians' Languages versus Humanists' Languages and the Place of Speech Act Formulas in Models of Linguistic Competence". Corrigan et al. 2009, pp. 3–26.
- Pöllä, M. (1999): "Migration from Finland to Viena Karelia in 1600–1720 and Preservation of the *Kalevala* Poetry". *Journal de la Société Finno-Ougrienne* 88, pp. 161–72.
- Quinn, J. (1990): "*Völuspá* and the Composition of Eddic Verse". *Poetry in the Scandinavian Middle Ages: Atti del 12° Congresso Internazionale di Studi Sull'Alto Medioevo Spoleto 4-10 Settembre 1988*, La Sede del Centro Studi, Spoleto, pp. 303–320.
- Quinn, J. (1992): "Verseform and Voice in Eddic Poems: The Discourses of *Fáfnismál*". *Arkiv för Nordisk Filologi* 107, pp. 100–130.
- Quinn, J. (2000): "From Orality to Literacy in Medieval Iceland". Clunies Ross 2000, pp. 30–60.

- Quinn, J. (2010): "Liquid Knowledge: Traditional Conceptualisations of Learning in Eddic Poetry". S. Rankovič et al. (eds.), *Along the Oral–Written Continuum*, Brepols, Turnhout, pp. 183–226.
- Reichl, K. (2007): *Edige: A Karakalpak Oral Epic as Performed by Jumabay Bazarov*. FF Communications 293. Academia Scientiarum Fennica, Helsinki.
- Roper, J. (2009): "On Finnic and English Alliterative Meters". M. Kilpo et al. (eds.), *The Anglo-Saxons and the North*, Arizona Center for Medieval and Renaissance Studies, Tempe, pp. 89–108.
- Roper, J. (2011): "Synonymy in Alliterative Poetry (on the Basis of Simple Synonyms in Estonian Alliterative Verse)". *RMN Newsletter* 2, pp. 70–71.
- Rubin, D. C. (1995): *Memory in Oral Traditions: The Cognitive Psychology of Epic, Ballads, and Counting-Out Rhymes*. Oxford University Press, Oxford.
- Russo, J. A. (1976): "Is 'Oral' or 'Aural' Composition the Cause of Homer's Formulaic Style?" Stolz & Shannon 1976, pp. 31–54.
- Salminen, V. (1934): *Suomalaisten muinaisrunojen historia*. Suomalaisen Kirjallisuuden Seura, Helsinki.
- Sapir, E. (1986): *Selected Writings in Language, Culture, and Personality*. University of California Press, Berkeley.
- Saussure, F. de (1916 [1967]): *Cours de linguistique générale*. Éditions Payot & Rivages, Paris.
- Schulte, M. (2009): "Germanic Alliteration and Oral Theory". Ney et al. 2009, pp. 260–266.
- Shaw, J. (2011): "What Gaels Communicate through Song and Singing". Huttu-Hiltunen et al. 2011, pp. 21–33.
- Sievers, E. (1893): *Altgermanische Metrik*. Sammlung kurzer Grammatiken germanischer Dialekte Erzänzungsreihe 2. Niemeyer, Halle.
- Siikala, A.-L. (1990): *Interpreting Oral Narrative*. FF Communications 245. Academia Scientiarum Fennica, Helsinki.
- Siikala, A.-L. (2002): "The Singer Ideal and the Enrichment of Poetic Culture: Why Did the Ingredients for the *Kalevala* Come from Viena Karelia?". Honko 2002, pp. 26–43.
- Simek, R. (2005): "The Vanir – an Obituary". V. T. Seiler (ed.), *Herzort Island: Aufsätze zur isländischen Literatur- und Kulturgeschichte: Zum 65. Geburtstag von Gert Kreuzer*, Seltmann & Söhne, Lüdenscheid, pp. 140–155.
- Simek, R. (2006): "The Use and Abuse of Old Norse Religion: Its Beginnings in High Medieval Iceland". Andrén et al. 2006, pp. 377–380.
- Simek, R. (2010): "The Vanir: An Obituary". *RMN Newsletter* [1], pp. 10–19.
- Stolz, B. A. & R. S. Shannon III (eds.) (1976): *Oral Literature and the Formula*. Center for the Coordination of Ancient and Modern Studies, University of Michigan, Ann Arbor.
- Sykäri, V. (2011): *Words as Events: Cretan Mantinádes in Performance and Composition*. Studia Fennica Folkloristica 18. Finnish Literature Society, Helsinki.

- Tarkka, L. (2005): *Rajarahvaan laulu: Tutkimus Vuokkiniemen kalevalamittaisesta runokulttuurista 1821–1921*. Suomalaisen Kirjallisuuden Seura, Helsinki.
- Taylor, P. B. (1961): “Old Norse Heroic Poetry: A Study of Tradition in the Heroic Poems of the *Poetic Edda*”. PhD dissertation. Brown University.
- Taylor, P. B. (1963): “The Structure of *Völundarkviða*”. *Neophilologus* 47, pp. 228–236.
- Thorvaldsen, B. Ø. (2006a): “The Generic Aspect of the Eddic Style”. Andrén et al. 2006, pp. 276–279.
- Thorvaldsen, B. Ø. (2006b): “*Svá er sagt í fornum vísindum*: Tekstualiseringin av de mytologiske eddadikt”. PhD dissertation. University of Bergen, Bergen.
- Thorvaldsen, B. Ø. (2008): “Om *Þrymskviða*, tekstlån og tradisjon”. *Maal og Minne* 2008, pp. 142–166.
- Tolley, C. (2009): *Shamanism in Norse Myth and Magic* I–II. FF Communications 296. Academia Scientiarum Fennica, Helsinki.
- Tsur, R. (1992): *Toward a Theory of Cognitive Poetics*. North-Holland Linguistic Series 55. North-Holland, Amsterdam.
- Turville-Petre, E. O. G. (1978): *Scaldic Poetry*. Clarendon Press, Oxford.
- de Vries, J. (1956–1957): *Altgermanische Religionsgeschichte* I–II. 2nd edn. Walter de Gruyter & Co, Berlin.
- Versterhold, O. (1973): *Tradition and Individuality: A Study in Slavonic Oral Epic Poetry*. Rosenkilde & Bagger, Copenhagen.
- Watkins, C. (1995): *How to Kill a Dragon: Aspects of Indo-European Poetics*. Oxford University Press, Oxford.
- Wilson, D. V. (2009): “From ‘Remaining’ to ‘Becoming’ in Spanish: The Role of Prefabs in the Development of the Construction *quendar(se)* + ADJECTIVE”. Corrigan et al. 2009, pp. 273–295.
- Wray, A. (2002): *Formulaic Language and the Lexicon*. Cambridge University Press, Cambridge.

NATALIE M. VAN DEUSEN

“Inn besti hlutr”? Martha of Bethany and Women’s Roles in Medieval Iceland

The composite Old Norse-Icelandic legend of Mary Magdalen and her “sister,” Martha of Bethany, likely composed during the fourteenth century, is extant in part or in full in five late medieval manuscripts: AM 233 fol. (ca. 1350–1375), AM 235 fol. (ca. 1400), Stock. Perg. 2 fol. (ca. 1425–1445), NoRA fragm. 79 (ca. 1350), and AM 764 4to (ca. 1376–1386) (Widding, Bekker-Nielsen, and Shook 1963: 320–321; *ONP* 1989: 436, 464, 473, 489; Svanhildur Óskarsdóttir 2000: 54–55).¹ The saga tells the tale of the two women from Bethany who welcomed Jesus into their

¹ *Mǫrtu saga ok Maríu Magðalenu* has been edited once, by C. R. Unger (1877a). The individual manuscripts used in Unger’s edition are as follows: AM 233a fol. (19v–25v; pp. 513–550²³, 550–551 lower text), AM 235 fol. (19r–30r; pp. 513–553 var.), Stock. Perg. 2 fol. (67r–74r; pp. 550²⁴–553¹³, 513–522²⁷ var., 527⁷–535²⁷ var., 539³¹–550²³ var.). NoRA 79 fragm. (the two smaller fragments) and AM 764 4to (15v–16r) are not used in Unger’s edition. I am in the process of preparing a new, scholarly edition of the composite legend, which will utilize all available manuscripts preserving the text.

Van Deusen, N. M., PhD candidate, Department of Scandinavian Studies, University of Wisconsin-Madison. “Inn besti hlutr”? Martha of Bethany and Women’s Roles in Medieval Iceland”. *ANF* 125 (2011), pp. 73–91.

Abstract: This article examines the composite Old Norse-Icelandic legend of Mary Magdalen and Martha, the so-called *Mǫrtu saga ok Maríu Magðalenu*, in light of its unusual focus on Martha. Most medieval legends of the “sister saints,” both in Latin and in the vernacular, focus almost exclusively on Mary Magdalen, the model of the contemplative life (*vita contemplativa*). However, the Old Norse-Icelandic compilation, which draws from a number of Latin sources, gives Martha, the model of the active life (*vita activa*), a primary role in the saga and condenses key aspects of the legend pertaining to Mary Magdalen. It is argued that the concentration on Martha can be seen within the context of how saints’ lives often functioned in medieval Christendom, namely to both prescribe and describe societal expectations. Women in Iceland, both lay and religious, were by necessity active in the domestic sphere. Martha, as the model of the *vita activa* and of hospitality, would have been a much more practical saintly model for Icelandic women than Mary Magdalen, whose *vita contemplativa* would have had little practical application in medieval Iceland’s agrarian society, where domestic work and hospitality were of fundamental importance, both on the farm and in the convents.

Keywords: Martha, Mary Magdalen, hagiography, women, monasticism, Kirkjubær, Reynistaður.

home and whose brother, Lazarus, Jesus raised from the dead. Mary of Bethany was conflated with two other biblical women in the Middle Ages. Therefore, the so-called *Mortu saga ok Maríu Magðalenu* also tells the story of Mary Magdalen, the faithful follower of Jesus out of whom he cast seven demons, and of the unnamed sinner in Luke who, at the house of Simon the Pharisee, anointed Jesus' feet and dried them with her hair. The legend is extremely learned in style, incorporating extensive biblical exegesis and drawing from a variety of Latin sources, including Gregory the Great, Augustine of Hippo, Peter Comestor, and the Venerable Bede.

Mortu saga ok Maríu Magðalenu begins with a detailed introduction to Martha, which appears to have been based on Vincent of Beauvais' first section on Martha in his legend of the sister saints in *Speculum historiale* (Foote 1962: 25). The text praises Martha's numerous virtues, noting that she was noble, devout, well-versed in the laws of Moses, and obedient to all of God's commandments. It is further related that Martha, who was from Bethany, was modest, courteous, clever, beautiful, refined, loving, and chaste. Her father was famous in Syria as well as its surrounding regions, and Martha was wealthy due to the inheritance she received from him. She had a brother, Lazarus, and a sister, Mary Magdalen. Mary is presented in stark contrast to her sister, and the saga tells that she lived according to her carnal desires. Martha, on the other hand, is said to be of the two sisters the wiser, more faithful, and more generous. She was especially famous for her hospitality and domestic abilities, which are epitomized in her reception of Jesus into her home at Bethany; the saga relates that Jesus rewarded her for her service by coming into her house as a guest more often and more gladly than any other place.

The saga summarizes the various biblical stories involving the two sisters of Bethany, including the feast at the home of Simon the Pharisee, Jesus' visit to Bethany, the raising of Lazarus from the dead, Martha's recognition of Jesus as Savior and Son of God, and an account of the Resurrection. After the Resurrection, Mary, Martha, and many of Christ's other disciples were persecuted and ultimately exiled. Mary and Martha, along with Bishop Maximinus and other followers of Christ, were put on a ship which drifted to Marseilles in Provence, where Mary Magdalen preached the word of God and converted not only the citizens, but also the Duke of Marseilles and his wife. The saga also gives a detailed account of Martha's time in Tarascon, where she overcame a dragon, resurrected a boy who had drowned, and, after establishing a

church, remained for the rest of her life. Mary Magdalen is said to have spent the last thirty years of her life as a hermit in the wilderness, where she was fed only heavenly food and carried up into heaven by angels seven times a day until her death. Martha died shortly thereafter and was visited by the spirit of her sister before her death. After relating the translation of Mary Magdalen’s body, the saga concludes with an account of the miracles she performed post-mortem, which generally center around men and women who are sick, have sinned, or have been wrongfully imprisoned.

The Centrality of Martha in the Old Norse-Icelandic Legend

A peculiarity of the Old Norse-Icelandic legend of Mary Magdalen and Martha is its focus on Martha. In most medieval legends involving the sisters, Martha is overshadowed by Mary Magdalen. Indeed, Mary Magdalen is most often the legend’s sole focus, while Martha is mentioned only in passing as the sister of this highly popular and, in some ways, much more interesting saint. However, in the Old Norse-Icelandic legend, Martha takes center stage. Furthermore, it seems as though Martha’s part of the legend was seen to be of some importance in medieval Iceland, judging by the late fourteenth-century codex AM 764 4to. This manuscript, discussed in more detail below, contains extracts from the composite legend that focus exclusively on Martha, specifically the dragon episode and a description of the miracles that took place around the time of Martha’s funeral.

The source material used by the Old Norse-Icelandic compiler of *Mortu saga ok Maríu Magðalenu* is also of interest in this regard. One of the four main Latin sources for the life of Martha is Vincent of Beauvais’ *Speculum historiale*, the most popular section of his monumental *Speculum maius*. This text, according to Peter Foote (1962), forms the backbone of the composite Old Norse-Icelandic legend of Mary Magdalen and Martha (25). Other Latin versions of the Mary Magdalen and Martha legend, such as the extremely popular and frequently translated *Legenda aurea* of Jacobus de Voragine, would likely have been at the Old Norse-Icelandic compiler’s disposal, especially considering the wide variety of

Latin sources that the compiler made use of.² The decision to use this particular source for his composite legend of the sister saints is noteworthy, as very few of these Latin legends of the two saints focus much, if at all, on Martha. Jacobus' legend of St. Mary Magdalen, for example, mentions Martha only in passing, and even his separate legend of St. Martha is very brief and treats neither the saint's background nor her interactions with Jesus, even at Bethany, in much detail.

In contrast, Vincent of Beauvais' *Speculum historiale* not only concentrates a great deal on Martha but also emphasizes her background and her role as hostess to the Lord. The compiler of the Old Norse-Icelandic legend clearly saw these as key aspects of the legend, since he uses Vincent of Beauvais' account as the source of sections relating to Martha's hospitality. He furthermore adds detail and biblical commentary to the scene at Bethany described in Luke 10: 38–42 in which Martha rebukes Mary for failing to help her serve Jesus, and Jesus replies: “Martha, þu ert sorgmoð miok ok berr annsemd fyrir marga luti, en eitt er nauðsynligt; Maria valdi ser hinn bezta lut, þann sem eigi mun af henni tekinn vera” (Unger 1877a: 520).³ The compiler draws particularly from the twelfth-century French theologian Peter Comestor to further emphasize the virtues of Martha's hospitality as equally valid and important in comparison to Mary's part:

...Comestor segir, framarr þat er Maria sat hia fótum honum ok heyrði ord hans, i því er hun valdi ser þann lut, er eigi mundi verda af henni tekinn, en eigi fyrir því at hun væri hærri at verðleikum, þvíat þadan vandiz varr herra at þiggia heimbod at hinni sælu Marthe i hennar herberghi (Unger 1877a: 520–521).⁴

² According to Foote (1962), the Latin sources used by the compiler comprise Vincent of Beauvais' *Speculum historiale*, Peter Comestor's *Historia scholastica*, Gregory the Great's *Homiliarum in Evangelia*, Augustine's *In Iohannis Evangelium Tractatus*, Honorius Augustodunensis' sermon for Palm Sunday in his *Speculum ecclesiae*, and Bede's *In Marci Evangelium Expositio*. The end of the text, which consists of an account of the translation of the Magdalen's relics Vézelay and the subsequent miracles, is derived from various separate Latin sources listed in *Bibliotheca hagiographica latina* (25–26).

³ Martha, you are very distressed and worry about many things, but only one thing is necessary; Mary chose the better part, which will not be taken away from her. *All English translations, unless indicated by quotation marks, are my own. Certain stylistic features of the Old Norse-Icelandic, such as the use of the historical present, have been avoided in translation.*

⁴ Comestor says further that when Mary sat at his feet and listened to his words, she chose that part which would not be taken away from her, but not because she was greater in terms of merit, because from then on the Lord was accustomed to accepting invitations to the blessed Martha's home. The Latin reads: “...autem sororis illius audientis Dominum praelata est a Domino ministerio Marthae, non quod maioris meriti, sed quia non auferetur ab ea” (Peter Comestor: *Historia scholastica*, col. 1571).

The compiler praises Mary’s choice as the ideal one spiritually, but also takes care to note that Martha’s role was not to be dismissed, emphasizing hospitality and the role of women in the home. Furthermore, like its source, the Old Norse-Icelandic legend emphasizes that Martha remained a model of hospitality for the remainder of her days, which she spent in Tarascon: “Gestrisni, þa sem hun hafdi vanz i Bethania, helt hun sva einkannliga, at eptir því sem fyrri hafdi hun þoknaz bædi gudi ok monnom, vard hun enn storliga fræg ok leiddi med sinum lofligum lifnadi ok heilagri predikan mörg þushundrat manna gudi til handa...” (Unger 1877a: 535).⁵

It is noteworthy that in contrast the apocryphal Mary Magdalen section of the legend was condensed considerably from *Speculum historiale*. Vincent of Beauvais’ account dedicates several lengthy chapters to an episode in which Mary Magdalen grants the duke of Marseilles and his wife a child after their conversion to Christianity. The duke and his pregnant wife undertake a journey to Jerusalem to verify what the Magdalen had been preaching. On the journey, the duke’s wife gives birth to a son but dies in childbirth. The crew leaves behind both the duke’s wife and his newborn son, who is sure not to survive. When traveling back to Marseilles, the duke and his crew encounter the hill where they left the duke’s son and deceased wife, and by the good graces of Mary Magdalen the boy is found alive, and the duke’s wife is miraculously brought back to life. In the Old Norse-Icelandic version of the legend, this entire episode is altered and abbreviated to four short sentences, which read:

En því at hertoginn villdi reyna, hvart þeir lutir væri sannir, er Maria Magdalena hafdi sagt af Kristi, for hann til Jorsala at vitia heilaga staði, ok vard viss sanninda um alla þa luti, er Jesus gerdi her i heimi. Ok er hann kom aþtr, fann hann son sinn iartegnasamligha fæddan. Nokkurum tima siðarr tok fruin sott ok andaðiz. En fyrir bænr sællar Marie Magðalene lifnadi hun, ok lofudu allir truandi menn gud (Unger 1877a: 533).⁶

⁵ She continued to show the hospitality that she was accustomed to in Bethany so extraordinarily, so that she was as pleasing to both God and men as she was before. She became even more famous and with her praiseworthy way of life and her holy preaching, she led many hundreds of thousands of people to God. The Latin reads: “...& hospitalitate, quam apud Bethaniam specialiter exercuerat, Deo & hominibus in tantum placuit, vt multa populorum millia per eius laudabilem prædicationem, & sanctam conuersationem...” (Vincent of Beauvais: *Speculum historiale*, 358).

⁶ But because the duke wanted to find out whether those things that Mary Magdalen had told of Christ were true, he went to Jerusalem to visit holy places and became aware of the truth of all of those things which Jesus did here in the world. And when he came back, he found his son miraculously born. Sometime later his wife became ill and died. But because of the prayers of holy Mary Magdalen she came back to life, and all believers praised God.

This alteration and abbreviation is especially unusual since, as Sherry Reames (2003) notes, this section of the Magdalen legend “...bears close resemblances to secular romance and would become a favorite part of the vernacular legends of Mary Magdalen” (51). Considering the popularity of the romance genre in late medieval Iceland, which began a century before the legend’s supposed composition, this particular episode would surely have been very well received.⁷ The condensing of sections relating to Mary Magdalen is also peculiar since none of the sections in *Speculum historiale* pertaining to Martha seem to have been abbreviated in the Old Norse-Icelandic version of the legend.

Saints’ Lives and Women’s Roles in the Middle Ages

The unusual focus on Martha in the Old Norse-Icelandic legend can be best explained if one takes into consideration the purpose of saints’ lives and the way in which they very often served as a means through which to both reflect and convey views and societal expectations of the lives of medieval women. Until the latter part of the twentieth century, the scholarly consensus on saints’ lives was that they should be interpreted primarily as stories of holy men and women who embodied the Christian spirit, and that the saints themselves were first and foremost models of Christian spirituality. Their piety and unconditional devotion to God made them models of faith, devotion, and patience, and, as such, saints’ lives were for centuries thought to be primarily concerned with spiritual exemplarity (Winstead 2007: 336). However, contemporary scholarship argues that saints’ lives are about much more than piety and spirituality alone. Karen Winstead (2007) writes:

One of the achievements of late twentieth-century criticism was to recognize that saints’ lives are ‘about’ not just piety and spirituality but also politics, economics, social control, gender, and sexuality, and that what their compilers have to say on these topics is intended to be relevant to, and sometimes critical of, contemporary life. Their saints’ careers are available to suggest, or to criticize, contemporary courses of action (336).

⁷ The birth of the romance genre in Iceland is commonly marked by Brother Robert’s 1226 translation of Thomas’ *Tristan* for King Hákon Hákonarson of Norway.

Accordingly, saints' lives can be interpreted as mirrors of society, mediums through which to both convey and reflect societal and behavioral expectations. Saints' lives may for this reason be especially useful as sources of history for medieval women. Jane Schulenburg (1998) notes that *vitae*, which focus on women and which are concerned with the roles of women both in the Church and in society as a whole, provide both contemporary perceptions as well as contemporary ideals of women. As such, saints' lives "...provide an excellent condensing lens (although filtered and not without its own particular perspective) through which to view medieval perceptions of women as well as various indices of women's opportunities, experiences, and lives" (17).

In the Middle Ages, both Mary Magdalen and Martha were frequently used in the ways outlined by Winstead and Schulenburg, that is, to both describe and prescribe societal expectations for women. Since during his visit to Bethany she sat at Jesus' feet and listened to his words, Mary Magdalen was traditionally the model of the *vita contemplativa*, which was generally associated with men and women in religious orders, and was presented as a model for cloistered women, as can be seen for example in Raymond of Capua's life of Catherine of Siena.⁸ In contrast, Martha – who concerned herself with practical matters during Jesus' visit to her home – was associated with the *vita activa* and therefore the laity and the clergy (Constable 1995: 72). As a result of her connection to the laity, Martha was also the model for those virtues associated with the domestic realm, especially hospitality.⁹ Accordingly, Martha was often portrayed as a model for women within the domestic arena, as evident from works, such as the *Book of the Knight of the Tower*, which originated in 1371 with Angevin nobleman Geoffrey IV de La Tour-Landry as a tutorial for his three daughters. The work praises Martha's hospitality towards the servants and ministers of God, and offers her as a model of good behavior for young women (Barnhouse 2006: 3, 8–11). The Old Norse-Icelandic legend's peculiar focus on Martha, the classic model of the *vita activa*, would have served a similar function as Geoffrey's work, and should therefore be interpreted in light of women's roles in medieval Iceland and the kinds of saintly models, which both lay and religious women would have been expected to follow, particularly with regard to hospitality and work in the domestic sphere.

⁸ See Raymond of Capua: *The Life of St. Catherine of Siena*, esp. p. 168.

⁹ This association is reflected in artistic depictions, where Martha was very often depicted with a soup ladle, a broom, a cooking pot, or a key or a bunch of keys, designating her role as household mistress (Peters 1994: 160).

St. Martha as a Model for Women in Medieval Iceland

Medieval Iceland was an agrarian society, and work was a fundamental part of daily life; as such, female work in the domestic sphere was highly valued. Many Icelandic farms had a *ráðskona* (or *ráðakona*, translated by Jenny Jochens (1995) as “woman in charge” (116)), which is what Martha is described as being in the Old Norse-Icelandic legend (“hin roksamazta radskona”).¹⁰ The role of housekeeper was the most prestigious female position on an Icelandic farm, where there was a well-established division of work between men and women (Jochens 1995: 116). This division is articulated in medieval Icelandic law, which indicated that a wife was in charge of matters inside the home (*fyrir innan stokk*), while the husband managed everything outside (*fyrir útan stokk*) (Jochens 1995: 117). As the law states, “Þar er samfarar hiona ero oc scal hann raða fyrir fe þeirra oc caþpom. Eigi er kono scyllt at eiga ibue nema hon vile. en ef hon á ibve með honom. þa a hon at raða by ráðom fyrir inan stocck. ef hon vill oc smala nyt” (Finsen 1852: 44).¹¹ Men primarily hunted, fished, and gathered grain and hay to bring back to the farm, whereas a medieval Icelandic woman’s domain comprised such tasks as gathering, dairy work, food preparation and storage, laundry and bathing, body service, and wool work (Jochens 1995: 121–140). Martha of Bethany, the archetype of the active and domestic life, would have been the ideal model for such practical tasks.

The artistic depictions of St. Martha with her most common attribute, a bunch of keys designating her role as household mistress or *châtelaine*, also finds some analogues in Old Norse literature, as well as Viking Age artifacts and iconography. Viking women are typically portrayed as the keepers of the keys of the household, and archaeological evidence supports this notion: keys have been found in women’s graves from the Viking Age (Wolf 2004: 13), such as in sites at Dråby in Sjælland, Denmark (Jesch 2003: 25–26), Selfoss in Iceland (Kristján Eldjárn 2000: 74–75, 401–402), and Adwick-le-Street in South Yorkshire (Speed and Rogers 2004: 51–90). Within literature, the image of a woman with a bunch of keys is perhaps best illustrated in the Eddic

¹⁰ The most authoritative woman in charge (Unger 1877a: 514).

¹¹ “Where man and wife are in wedlock, then he shall have charge of their property and buying and selling. It is not required of a wife that she should own a share in the household, but if she has a share in the household with him, then she is to run the indoor household if she wishes and the dairying” (Dennis, Foote, and Perkins 2000: p. 66).

poem *Rígsþula* (a poetic account of the various classes in medieval Scandinavian society), in the stanza regarding the freeman Karl and his wife, Snør:

Heim óku þá
 hanginluklu,
 geitakyrtlu,
 giptu Karli.
 Snør heiter sú,
 settiz under ripti.
 Biuggu hión,
 bauga deildu.
 Breiddu blæiur
 ok bú gørðu (Dronke 1997: 167).¹²

The keys serve as a concrete symbol of a woman’s domain *fyrir innan stokek* and the authority she holds therein. A saintly model such as Martha would have been useful in the eyes of the person compiling the saga in order to reinforce the necessity of the role of household mistress or *ráðs-kona/ráðakona* on the Icelandic farm.

Hospitality was a fundamental societal value in medieval Iceland (Van den Toorn 1955: 58; Guðrún Nordal 1998: 149–150),¹³ and like Martha of Bethany, whose role as a hostess is given considerable emphasis in the Old Norse-Icelandic legend, women in Old Norse-Icelandic society played a key role in hosting and serving their guests (Anna Sigurðardóttir 1985: 37). Although husbands were the ones responsible for inviting guests to their homes for feasts and banquets and were primarily in charge of the supplies, the vital role of women in the area of hospitality is undeniable (Jochens 1995: 132). This is even reflected in the mythology, and, as Jochens observes, both the goddesses and the valkyries were depicted serving drinks to the gods (1996: 71).¹⁴ In Eddic poetry, mythical women play the same role, and in Nordic society, the daughter of the household served beer to Viking visitors. This carried over into medieval Icelandic culture, where women were also normally in charge of serving

¹² Home they drove then / a dangling-keyed girl, / goatskin-kirtled, / married her to Carl. / Daughter-in-law she is called, / took her place beneath the bridal veil. / They dwelt as man and wife, / dispensed rings. / They spread their counterpanes / and created a household (Dronke 1997: 167).

¹³ This societal value is perhaps best exhibited in the Eddic poem *Hávamál* (“Sayings of the High One”) and the first 79 stanzas, which comprise the *Gestapáttir*.

¹⁴ This is seen, for example, in Snorri Sturluson’s *Gylfaginning*, in which it is explained that the valkyries’ job is to “...bera drykku og gæta borðbúnaðar og ölgagna” (...serve drinks and take care of table service and drinking vessels) (*Edda* 389).

guests (Jochens 1995: 107).¹⁵ Good hospitality also included generosity, and women in the *Íslendingasögur* often ensured that their guests were treated well and were given the best that the household had to offer.¹⁶

That St. Martha was in fact considered a model of domesticity and hospitality for laywomen in Old Norse society is evident in *Guðmundar saga Arasonar D*, written in 1345 by Abbot Arngrímr Brandsson. Towards the end of the saga, Arngrímr compares a woman who faithfully served Bishop Guðmundr Arason to Martha. He describes the preparations she made for the arrival of her bishop and the rewards she received through her faithful service to the minister of God:

Húsfrú þessi virðir ei langt hvat kostrinn þolir, til þess at ölmusur herra Guðmundar hafi sínar nauðsynjar: lætr fara sömu leið naut ok sauði, svá at dagliga stendr hún at matgera sem önnur Martha. Ok einn dag, sem herra Guðmundr hefir lykt morgintíðum, gengr hann með fylgð sinni fyrir þat hús, er hans vinkona stendr í starfi. Biskup nemr stað fyrir dyrunum ok segir: hvat er nú, sæti mín, mun ei líða kvikfénu, ef svá lætr lengi? – Hún svarar: annat elskar ek meirr en kvikfé, en þat er yður þökk ok vinátta, þvíat hvat er mik kostar, vil ek henni halda. Herra biskup talar: fullt verðskyldar þú mína vináttu, en gefa má guð minn, at þú hafir eigi færri kvikfé í vár en þeir, er nú þykkjast sitja með fullum kostum. Svá gekk út sem guðs maðr sagði, þvíat hún hafði heykost hinn bezta en fátt at fódra, ok því seldi hún hey til beggja handa þeim er heylaúsir vóru, sakir þess, at vetrartími var mjög harðr næst eftirkomandi; fékk húsfrúin með þessum hætti fullbýli á sína jörð. Hún hafði í svá mikilli virðing verðleika herra Guðmundar, at í þá sæing, sem hann vandist at sofa þá er hann gisti hana, bar hún kranka menn, ok skipaðist æ jafnan til lættis á nökkvern veg. Svá ok fyrir þann stein, er biskupinn hafði vígt henni, urðu margar heilsubætr; hann gekk ok víða yfir landeign hennar, ok því segja menn, at sú jörð standi úbrigðlig með hamingju (145–146).¹⁷

¹⁵ In *Egils saga*, for example, Hildiríðr serves ale to her guests at a banquet after her father, Högni, orders a large bowl of beer to be brought in: “Hildiríðr bóndadóttir bar öl gestum” (Hildiríðr the farmer’s daughter served ale to the guests) (Sigurður Nordal 1993: 17). Women serving is also evidenced in *Brennu-Njáls saga*, where the married women (Þórhilda and Bergþóra) are designated as the ones who served the guests at Hallgerðr’s wedding feast: “Þórhildr gengr um beina og báru þær Bergþóra mat á borð” (Thorhild served and she and Bergthora brought food to the table) (Einar Ólafur Sveinsson 1954: 89).

¹⁶ An example of this can be found in *Egils saga* when Egill is journeying through Värmland and visits the home of Ármóðr skegg, a wealthy man who stingily serves his guests. The saga relates that the household mistress spoke something to her daughter, who recited a verse to Egill, implying that much better food than Ármóðr was letting on was available for them and that he should wait for them to serve the better food (Sigurður Nordal 1993: 223–225).

¹⁷ This housemistress did not consider for long whether the provisions might last. So that Lord Guðmundr might have what he needed for almsgiving, she had cattle and sheep

Notably, the housemistress is not praised for passively listening to Bishop Guðmundr preach the word of God, but instead for faithfully and selflessly serving him and his followers, for which she is rewarded manifold. In other words, she is praised for taking on the part of Martha, not that of Mary. The scene serves not only as a concrete example of the societal regard for domestic work and hospitality in medieval Iceland and the special role women played in generously serving their guests, but also shows that Martha was presented as the embodiment of this ideal, particularly when it came to serving the ministers of God and caring for the poor.¹⁸

The focus on Martha also reflects the lives and expectations of women in religious orders, who would have taken Martha as an example of a chaste life and also as a model of hospitality, charity, and the *vita activa*. There were only two convents in medieval Iceland; the first, at Kirkjubær, was established in 1186 and the second, Reynistaður, was founded in 1296 (Magnús Stefánsson 1975: 83). Both were Benedictine convents, and

brought in, and stood daily preparing food like a second Martha. And one day when Lord Guðmundr had finished matins, he went with his followers to the house where his female friend stood at work. The bishop stopped in front of the door and said, “What is this now, my dear, will the livestock last if this goes on long?” She answered: “I love one thing more than livestock, and that is your thanks and friendship, because whatever it costs me, I will maintain it.” The lord bishop spoke, “You fully deserve my friendship, and may my God grant that you do not have fewer livestock this spring than those who now seem to have enough provisions.” So it happened as the man of God said, that she had the best stores of hay but few to feed. She therefore gave hay to all those who were without it, because the following winter was exceptionally harsh. For this reason the housemistress received full provisions for her farm. She received so much honor and merit from Lord Guðmundr that when she brought the sick into the bed he was accustomed to sleeping in when he visited her, they were always healed in some way. There were also many healings because of the stone where the bishop had blessed her. He also walked widely over her grounds, and therefore people say that the earth there will always stand with fortune.

¹⁸ It should be noted that both sisters are reflected in the D version of *Guðmundar saga Arasonar*, as demonstrated by Ásdís Egilsdóttir (1996: 105–106). In the first part of the saga, a woman tearfully repents of her sins, in classic Mary Magdalen fashion. The text relates that “...hún kemr fyrir sira Guðmund með geysiligum gráti beiskrar iðranar; segist af hjarta gjöra sinn viðskilnað við sagða glæpi, ok biðr sik undir ásjón sira Guðmundar, lík þeirri, er [í] húsi Simonis kraup að fótum várs drottins Jesú Christi, þváandi löstuna í lækjum táranna, fylgjandi honum allt til pínu krossins; svá fylgdi þessi kona síðan allar stundir sira Guðmundi, þegar úfriðr skildi þau eigi” (...she came before the Reverend Guðmundr with tremendous weeping of bitter repentance, and said from the heart that she repented of her crimes. She prayed before the Reverend Guðmundr, just like the woman who knelt at the feet of our Lord Jesus Christ in the house of Simon, washing her sins away in a stream of tears and accompanying him all the way to his Crucifixion. In the same way, this woman followed the Reverend Guðmundr at all times, when discord did not separate them) (Arngrímr Brandsson: *Saga Guðmundar Arasonar*, 16)

in his rule St. Benedict specified a combination of “ora et labora” (Constable 1995: 28). As such, study, work, and prayer were the fundamentals of life under the Benedictine rule, which had a respect for the “pots and pans” of monastic life (Wolf 2006: 284). Indeed, St. Benedict’s rule states that “Otiositas inimica est animae, et ideo certis temporibus occupari debent fratres in labore manuum, certis iterum horis in lectione divina” (Fry 1981: 248).¹⁹ Accordingly, the daily hours were divided up between sleeping, manual labor, meals, prayer, and listening to the Holy Word (Magnús Stefánsson 1975: 82). Like the monasteries, the convents were vital parts of the regions in which they were located and provided various spiritual and practical services that are today distributed among various religious and secular establishments (Inga Huld Hákonardóttir 2000: 226). The Benedictine rule therefore consisted of a combination of both the active and the contemplative lives; in other words, both Martha and Mary were necessary models.

Due to the near absence of sources detailing the daily lives of Icelandic nuns, it is difficult to move beyond pure speculation as to what specific kinds of activities Icelandic nuns engaged in during their working hours. It is unlikely that the sisters at Kirkjubær and Reynistaður occupied their time with strenuous tasks such as livestock farming, haymaking, or dairy work, which their servants would have tended to (Anna Sigurðardóttir 1988: 253).²⁰ However, considering the small size of the convents, the nuns most likely had to cook for themselves and do their own housework (Wolf 2006: 284). Anna Sigurðardóttir (1988) speculates that Icelandic nuns may have been capable healers, much like the twelfth-century German abbess Hildegard of Bingen (254). Indeed, it is believed that the monasteries in Iceland functioned as hospitals of sorts. An excavation

¹⁹ Idleness is the enemy of the soul. Therefore, the brothers should have specified periods for manual labor as well as for prayerful reading (Fry 1981: 249).

²⁰ That the nuns were not accustomed to hard labor is attested in a notice in *Lögmannsannáll. s.a.* 1403–1404, which relates that Abbess Halldóra, along with seven nuns and many others, died from the Black Death. The remaining six nuns were left to milk the cows themselves, a task in which they were not particularly successful: “Manndauda aar hid micla a Islandi. ... Obitus Halldorv abbadisar j Kirkiu bæ. ok vij systra. enn vi lifdv eptir. Vigd fru Gudrun abbadis Halldors dottir. Eyddi stadinn þria tima ad mannfolki suo at vm sidir miolkudv systurnar kv fenadinn þær er til uoru. ok kunnv flest allar lited til sem sen uar. er slikann starfa hofdv all dri fyrri haft” (The year of great death in Iceland ... The death of Halldóra Abbess of Kirkjubær, and of seven nuns, but six survived. Guðrún Halldórsdóttir was consecrated abbess. The convent was deserted three times, so that finally the sisters who were still there milked the cows, and most of them had little knowledge of how to do it, which is to be expected, since they had never before attempted such an activity) (Storm 1888: 286).

of the Icelandic Augustinian monastery of Skriðuklaustur revealed that, due to the nature of the skeletal material found in the graveyard (the majority of which show distinct indications of chronic disease), the monastery may very well have served as a hospice (Steinunn Kristjánsdóttir 2008: 212). Foreign convents often had hospitals, where the sisters themselves likely prepared medicines and ointments from herbs (Anna Sigurðardóttir 1988: 254). The two Icelandic convents were known to have taken in the elderly and those in need, whom they likely would have given basic medical care. It is also possible that, even though there is no evidence of female scribes in Iceland, Icelandic nuns played a role in illuminating manuscripts, much like AM 429 12mo, a small codex containing the lives of female virgin martyr saints (Wolf 2006: 291). However, as Kirsten Wolf (2006) notes, the Icelandic nuns most likely spent the majority of their working hours on needlework and embroidery, as is evidenced from various sources referring to the handiwork of the nuns, including a 1387 inventory of Kirkjubær which records an abundance of tapestries and embroideries made by the nuns (285). Taking these activities into consideration, along with the tenets of the Benedictine rule, it can safely be assumed that nuns in medieval Iceland, like their laywomen contemporaries, were by no means idle, and that the ideal of the *vita activa* embodied by Martha governed their everyday lives.

Another important principle of the Benedictine rule, which, as previously mentioned, is central both to Old Norse society and Martha's persona, is hospitality. Saints such as Martha were frequently praised in the monastic setting for their active and public roles in the arena of hospitality and generosity and more broadly for their talents in economic and practical matters (Schulenburg 1998: 92). Although the evidence for this is scarce, hospitality was without a doubt an important virtue within the Icelandic convents. The Benedictine rule states that “*Omnes supervenientes hospites tamquam Christus suscipiantur, quia ipse dicturus est: Hospes fui et suscepistis me; et omnibus congruus honor exhibeatur, maxime domesticis fidei et peregrinis*” (Fry 1981: 254, 256).²¹ This ideal goes hand-in-hand with the principles of charity and generosity within monastic life, which are broader tenets of the Christian tradition as a whole. This is perhaps best illustrated in Luke's story of Dives and Lazarus, the classic example of the necessity of living a charitable life,

²¹ “All guests who present themselves are to be welcomed as Christ, for he himself will say: *I was a stranger and you welcomed me* (Matt 25: 35). Proper honor must be shown to all, *especially to those who share our faith* (Gal 6: 10) and to pilgrims” (Fry 1981: 255, 257).

especially towards the poor and the sick, those who were considered to be the least of society.²²

Kirkjubær and Reynistaður almost certainly would not have been exceptions to these ideals of hospitality, generosity, and charity. While contact with the outside world was no doubt somewhat limited for the well-being of the nuns, the female houses probably would have had some contact nonetheless (Wolf 2006: 284). They likely would have hosted local bishops or their delegates who would come to meet with the abbesses, probably in the convent's chapter house (Anna Sigurðardóttir 1988: 293). Anna Sigurðardóttir (1988) speculates that the abbesses would have prepared beer and ale for such visits, unless one of the sisters was a particularly good brewer, in which case she would do the preparations (257–258). The Icelandic convents moreover hosted laypeople. They served as refuges for those in need, as was the case in Kirkjubær under Abbess Halldóra, where a woman who suffered abuse from her husband was sheltered (Anna Sigurðardóttir 1988: 284). Moreover, as noted above, the Icelandic convents may have functioned as hospitals of sorts, in which case the nuns would fulfill the Benedictine call to hospitality through caring for the sick. It is also known that the convents took in *próventufólk* (prebenders), usually well-to-do elderly people who, in exchange for food, care, and accommodation, donated money or property to the convents, where they generally spent the remainder of their years (Gilchrist 1995: 226). Acceptance of these prebenders into female houses was to be done, according to a 1334 order from Archbishop Páll of Niðaróss, only upon the consent of the bishop, presumably for the safety of the nuns

²² “There was a rich man who was dressed in purple and fine linen and who feasted sumptuously every day. And at his gate lay a poor man named Lazarus, covered with sores, who longed to satisfy his hunger with what fell from the rich man's table; even the dogs would come and lick his sores. The poor man died and was carried away by the angels to be with Abraham. The rich man also died and was buried. In Hades, where he was being tormented, he looked up and saw Abraham far away with Lazarus by his side. He called out, ‘Father Abraham, have mercy on me, and send Lazarus to dip the tip of his finger in water and cool my tongue; for I am in agony in these flames.’ But Abraham said, ‘Child, remember that during your lifetime you received your good things, and Lazarus in like manner evil things; but now he is comforted here, and you are in agony. Besides all this, between you and us a great chasm has been fixed, so that those who might want to pass from here to you cannot do so, and no one can cross from there to us.’ He said, ‘Then, father, I beg you to send him to my father's house—for I have five brothers—that he may warn them, so that they will not also come into this place of torment.’ Abraham replied, ‘They have Moses and the prophets; they should listen to them.’ He said, ‘No, father Abraham; but if someone goes to them from the dead, they will repent.’ He said to him, ‘If they do not listen to Moses and the prophets, neither will they be convinced even if someone rises from the dead’ (Luke 16: 19–31).

(Anna Sigurðardóttir 1988: 283–285). Finally, it is likely that the nuns took in private pupils, and probably also served as teachers to young novices and future bishops, although the religious houses never served as schools in a formal sense (Wolf 2006: 286–288). Although entrance of guests into the convents seems to have been in general fairly well-regulated, the nuns likely interacted a fair deal with those who gained admittance into their houses, especially considering the small size of the convents. It can therefore be safely assumed that the Benedictine ideal of hospitality embodied by St. Martha and given considerable emphasis in *Mǫrtu saga ok Maríu Magðalenu* was by no means ignored in the houses at Kirkjubær and Reynistaður.

That Martha of Bethany was perceived as a model for Icelandic nuns is clear also from AM 764 4to, which contains extracts from *Mǫrtu saga ok Maríu Magðalenu* pertaining to the *miracula* of Martha. Specifically, the codex relates the dragon episode (in which Martha overcomes the dragon Tarasconus with holy water) and a description of the miracles that took place around the time of Martha’s funeral (in which bishop Fronto was miraculously transported to Tarascon to perform funeral services for the saint). As Svanhildur Óskarsdóttir (2008) has demonstrated, AM 764 4to (*Reynistaðarbók*) was an Icelandic universal chronicle written specifically for the nuns at Reynistaður presumably for purposes of the nuns’ education and religious formation (280, 297–299). She moreover notes that *Reynistaðarbók* is characterized first and foremost by brevity, and that the scribes drastically shortened the stories included in the chronicle. For this reason, it is interesting to note what was preserved. While key passages relating to important biblical figures such as Adam and Eve, Noah, Abraham, Moses, and David are of course retained, it is clear that a main focus of the codex is stories of women whose lives have instructional value for the nuns at Reynistaður (Svanhildur Óskarsdóttir 2008: 283, 288–293, 297–299). The inclusion of the miracle stories of Martha of Bethany in AM 764 4to therefore suggests that she was in fact considered a model for women in the convents. Indeed, as Svanhildur Óskarsdóttir (2000) notes, “[t]hat [Martha] should appeal to women in general is readily understandable, and if 764 was intended for the convent at Reynistaður the miracles may have been meant to inspire novices” (183).

Conclusion

The Old Norse-Icelandic legend's unusual focus on St. Martha, the saintly model of an active and domestic life, can therefore be best explained as a reflection of the lives of both lay and religious women in the agrarian culture of medieval Iceland. It affirms and reinforces what is already known about medieval Icelandic women's roles and gives some insight into what was expected of women in religious orders as well. Women were, by necessity, active in the domestic sphere in medieval Iceland, and St. Martha would have been the ideal model for such a lifestyle. This applied not only to women on the Icelandic farm, but also to women in the convents, whose daily lives consisted of both prayer and work according to the Benedictine rule. Hospitality, a fundamental value in medieval Icelandic society, is also given a great deal of emphasis in the legend, as women in medieval Icelandic society (both lay and religious) played an important role in hosting and serving guests. The cultural emphasis on women's roles in domestic work and hospitality also explains why aspects of the legend involving Mary Magdalen, the model of the contemplative life, were condensed; while Mary's choice was an admirable one, it was not necessarily the ideal that women in medieval Icelandic society should follow.

A question that remains unanswered, however, is how this text would have been received, particularly by its female audience. Unfortunately, as is the case with most vernacular saints' lives from medieval Iceland, the extant source material gives no indication as to the readership and reception of this particular text. One may presume that the Old Norse-Icelandic legend of Mary Magdalen and Martha, like other translated saints' lives, was read on the feast day of one or both of the saints, and that laywomen and nuns alike would have heard it within this context.²³

²³ Margaret Cormack (1994) points to the example of *Michaels saga*, written by Bergr Sökkason, Abbott of Munkaþverá 1325–ca. 1350 (32). The prologue of this saga states that it should be read on the feast day of St. Michael: “I nafni gręðara varss herra Jesu Kristi byriaz her litill bęklingr heilags Michaelis hofuðengils, til þess eina skrifaðr ok samansettur, at hann iafnlega lesiz æ messuðagh Michaelis kirkiusoknar monnum til skemtunar, einkanlega i þeim stöðum sem hann er kirkiudrotten yfir, at því öllu sætari verðr hans minning i rettlatra manna hugrenning, sem firir þessa litlu ritning verðr ollum kunnari hans aęæta virðing” (In the name of our savior Lord Jesus Christ, here begins a little booklet of S. Michael the Archangel, written and composed for the sole purpose that it always be read on Michael's feast-day for the enjoyment of the parishioners, especially in those places where he is patron, so that his remembrance will become all the sweeter in the thoughts of righteous men, the better known his great excellence becomes to everyone by means of this little work) (Unger 1877b: 676; Cormack 1994: 32).

Indeed, three of the manuscripts preserving this particular saga (AM 233a fol., AM 235 fol., and Stock. Perg. 2 fol.) are legends which appear to have been for ecclesiastical and perhaps even liturgical use. The Martha-heavy content of the legend would have provided clergymen with an opportunity to convey the model of the *vita activa* to the female members of his congregation, who in turn would have been expected to take the good example of Martha as a saintly reinforcement of their roles and duties as women in medieval Icelandic society. Hearing the story of Mary Magdalen and Martha within the context of a church service would have been especially important for Icelandic laywomen, since, as Margaret Cormack (1994) reminds us, “readings from saints’ legends on their feast days were probably the primary, if not the sole, source of information about them” (32). We may assume that Icelandic nuns would have had more regular contact with the saga within the walls of the convents, where they presumably read the legend or had it read to them during the hours of the day dedicated to study.²⁴ The presence of excerpts from the composite legend pertaining to Martha in *Reynistaðarbók* indicates that the story of Martha and the *vita activa* was indeed one that Icelandic nuns would have known. But this more frequent exposure to the legend does not necessarily imply that Martha had greater significance for women who had taken the veil than for those living and working on the medieval Icelandic farm. While the nuns may have welcomed Martha’s example as one of service to Christ and of the *vita activa*, the pious laywomen for whom the text also seems to have equally been intended, like the housemistress in the D version of *Guðmundar saga Arasonar*, may have also found the possibility of becoming an “önnur Marta” through their everyday tasks on the Icelandic farm an appealing prospect as they heard the story of the sister saints preached from the pulpit – which is perhaps exactly what the compiler had in mind.

Bibliography

- Anna Sigurðardóttir (1985). *Vinna kvenna á Íslandi í 1100 ár*, Kvennasögusafn Íslands, Reykjavík.
- Anna Sigurðardóttir (1988). *Allt hafði annan róm aður í páfadam: Nunnuklaustrin tvö á Íslandi á miðöldin og brot úr kristnisögu*, Kvennasögusafn Íslands, Reykjavík.

²⁴ Cormack notes that “[saints’ legends] would no doubt have received more use in convents and monasteries” (1994: 39).

- Arngrímur Brandsson (1878): *Saga Guðmundar Arasonar*. Guðbrandur Vigfússon (ed.), *Biskupa Sögur* II, S.J. Möller, Copenhagen, pp. 1–220.
- Ásdís Egilsdóttir (1996): “Kvendýrlingar og kvenímynd trúarlegra bókmennta á Íslandi.” Inga Huld Hákonardóttir (ed.), *Konur og kristmenn: Þættir úr kristnisögu Íslands*, Háskólaútgáfan, Reykjavík, pp. 91–116.
- Barnhouse, R. (2006): *The Book of the Knight of the Tower: Manners for Young Medieval Women*, Palgrave, New York.
- Constable, G. (1995): *Three Studies in Medieval Religious and Social Thought: The Interpretation of Mary and Martha, The Ideal of the Imitation of Christ, The Orders of Society*, Cambridge University Press, Cambridge.
- Cormack, M. (1994): *The Saints in Iceland: Their Veneration from the Conversion to 1400*, Subsidia hagiographica 78, Société des Bollandistes, Bruxelles.
- Dennis, A., P. Foote, and R. Perkins, eds. (2000): *Laws of Early Iceland: Grágás II*, University of Manitoba Press, Winnipeg.
- Dronke, U., ed. (1997): *Poetic Edda: Vol. II: Mythological Poems*, Oxford University Press, Oxford.
- Einar Ólafur Sveinsson, ed. (1954): *Brennu-Njáls saga, Íslenzk fornrit XII*, Hið íslenska fornritafélag, Reykjavík.
- Foote, P., ed. (1962): *Lives of Saints: Perg. fol. no. 2 in the Royal Library, Stockholm*, Early Icelandic Manuscripts in Facsimile IV, Roskilde and Bagger, Copenhagen.
- Fry, T., ed. (1981): *RB 1980: The Rule of St. Benedict*, The Liturgical Press, Collegeville.
- Gilchrist, R. (1995): *Contemplation and Action: The Other Monasticism*, Leicester University Press, London.
- Guðrún Nordal (1998): *Ethics and Action in Thirteenth-Century Iceland*, The Viking Collection: Studies in Northern Civilization 11, Odense University Press, Odense.
- Inga Huld Hákonardóttir (2000): “Í nunnuklaustri – Kirkjubær og Reynistaður.” Hjalti Hugason (ed.), *Kristni á Íslandi* II, Alþingi, Reykjavík, pp. 225–229.
- Jesch, J. (2003): *Women in the Viking Age*, Boydell Press, Woodbridge.
- Jochens, J. (1995): *Women in Old Norse Society*, Cornell University Press, Ithaca.
- Jochens, J. (1996): *Old Norse Images of Women*, Middle Ages Series, University of Philadelphia Press, Philadelphia.
- Magnús Stefánsson (1975): “Kirkjuvald eflist.” Sigurður Línal (ed.), *Saga Íslands* II, Hið íslenska bókmenntafélag, Reykjavík, pp. 55–144.
- Offord, M.Y., ed. and William Caxton, trans. (1971): *The Knight of the Tower*, Oxford University Press, London.
- ONP = *Ordbog over det norrøne prosesprog: Registre* (1989): Den arnamagnæanske kommission, AiO Tryk, København.
- Peter Comestor (1853): *Historia scholastica*. J.P. Migne (ed.), *Patrologiae cursus completus: Series Latina* 198, Migne, Paris, cols. 1053–1844.
- Peters, D. E. (1994): “The Legends of St. Martha of Bethany and Their Dissemination in the Later Middle Ages,” *American Theological Library Association: Proceedings* 48, pp. 149–164.

- Raymond of Capua (1960): *The Life of St. Catherine of Siena*, trans. G. Lamb, P.J. Kennedy & Sons, New York.
- Reames, S.L., ed. (2003): *Middle English Legends of Women Saints*, Medieval Institute Publications, Kalamazoo.
- Schulenburg, J. (1998): *Forgetful of Their Sex: Female Sanctity and Society ca. 500–1100*, University of Chicago Press, Chicago.
- Sigurður Nordal, ed. (1933): *Egils saga Skalla-Grímssonar, Íslenzk fornrit II*, Hið íslenska fornritafélag, Reykjavík.
- Snorri Sturluson (1950): *Edda: Gylfaginning og prosafortellingene av Skáldskaparmál*, ed. A. Holtsmark and Jón Helgason, 2nd edition, Einar Munksgaard, København.
- Speed, G. and Walton Rogers, P. (2004): “A Burial of a Viking Woman at Adwick-le-Street, South Yorkshire.” *Medieval Archaeology* 48, pp. 51–90.
- Steinunn Kristjánsdóttir (2008): “Skriðuklaustur Monastery: Medical Centre of Medieval East Iceland?” *Acta Archaeologica* 79: 1, pp. 208–215.
- Storm, G., ed. (1888): *Islandske annaler indtil 1578*, Grøndahl & Søns Bogtrykkeri, Christiania [Oslo].
- Svanhildur Óskarsdóttir (2000). Universal history in fourteenth-century Iceland: Studies in AM 764 4to, PhD thesis, University College London.
- Svanhildur Óskarsdóttir (2008). “Arctic Garden of Delights: The Purpose of the Book of Reynistaður.” K. Wolf and J. Denzin (eds.), *Romance and Love in Late Medieval and Early Modern Iceland: Essays in Honor of Marianne Kalinke*, *Islandica* 54, Cornell University Press, Ithaca, pp. 279–302.
- Unger, C.R., ed. (1877a): *Marthe saga ok Marie Magdalene. Heilagra manna søgur: Fortællinger og legender om hellige mænd og kvinder*, vol. I, B.M. Bentzen, Christiania [Oslo], pp. 513–553.
- Unger, C.R., ed. (1877b): *Michaels saga. Heilagra manna søgur: Fortællinger og legender om hellige mænd og kvinder*, vol. I, B.M. Bentzen, Christiania [Oslo], pp. 676–713.
- Van den Toorn, M.C. (1955). *Ethics and Moral in Icelandic Saga Literature*, Assen, Van Gorcum.
- Vilhjálmur Finsen, ed. (1852): *Grágás: Islændernes løvbog i fristatens tid*, vol. 1b, Gyldendal, Copenhagen.
- Vincent of Beauvais (1965): *Speculum historiale*, Akademische Druck- u. Verlagsanstalt, Graz.
- Widding, O., H. Bekker-Nielsen, and L.K. Shook (1963): “The Lives of the Saints in Old Norse Prose: A Handlist,” *Mediaeval Studies* 25, pp. 294–337.
- Winstead, K. (2004): “Saintly Exemplarity.” P. Strohm (ed.), *Oxford Twenty-First Century Approaches to Literature: Middle English*, Oxford University Press, Oxford, pp. 335–351.
- Wolf, K. (2004): *Daily Life of the Vikings*, Greenwood Press, Westport.
- Wolf, K. (2006): “Female Scribes at Work? A Consideration of Kirkjubæjarbók (Codex AM 429 12mo).” A.N. Doane and K. Wolf (eds.), *Beatus vir: Early English and Norse Manuscript Studies in Memory of Phillip Pulsiano*, *Medieval and Renaissance Texts and Studies* 319, Arizona Center for Medieval and Renaissance Studies, Tempe, pp. 265–295.

DAVID HÅKANSSON

Bisatsledföljden i äldre svenska – variation eller förändring?

1 Inledning

Inom språkvetenskapen har frågan varför språk förändras varit central under en lång följd av år. Längre saknades emellertid metoder för att beskriva och analysera diakroniska processer. Detta har fått till följd att olika faktorer som är av relevans för den studerade förändringen visserligen har kunnat urskiljas men att det många gånger har förblivit oklart om – och i så fall hur – dessa faktorer är relaterade till varandra och till förändringen i sig.

Flera personer vid DGCSS, Köpenhamns universitet, har läst min artikel i en tidigare version. Jag tackar dem alla för deras synpunkter som på flera sätt har bidragit till artikelns slutliga utformning. Likaså vill jag tacka Piotr Garbacz, Gertrud Pettersson, Christer Platzack, Henrik Rosenkvist och Carin Sandqvist som alla har läst och kommenterat en tidigare version av artikeln.

Håkansson, D., postdoctoral research fellow, Department of Scandinavian Languages, Uppsala University. “Subordinate Clause Word Order in the History of Swedish – Variation or Change?”. *ANF* 126 (2011), pp. 93–140.

Abstract: This article focuses on word order in subordinate clauses in the history of Swedish, mainly Old Swedish (1225–1526). In traditional descriptions of Old Swedish syntax it has been argued that the word order in main and subordinate clauses is identical with respect to the internal order between the finite verb and sentence adverbial. This marks a clear contrast to Modern Swedish with its particular subordinate clause word order marked by the pre-finite placement of the sentence adverbial. This article reports a quantitative analysis of a corpus of 12 Old Swedish texts (about 300,000 words), and in contrast to previous descriptions, it is shown that the Modern Swedish word order pattern also occurred in Old Swedish subordinate clauses. The most striking result of the study is however related to subject type: during 1225–1450 the Modern Swedish word order is restricted to subordinate clauses with pronominal subjects, whereas Modern Swedish word order can occur independently of the subject type in texts written after 1450. The possibility of using the Modern Swedish word order pattern independently of the subject type is described as an innovation creating two different grammars. During the Early Modern Swedish Period, one of these grammars becomes predominant. This change has previously been related to the loss of verbal agreement. In this article it is however argued that the change is dependent on the sociolinguistic situation in 17th century Sweden.

Keywords: subordinate clauses, word order, diachronic syntax, syntactic change, language variation, Old Swedish, Early Modern Swedish.

Först genom sociolingvistikens intresse för språklig variation och variationsgrammatikens framväxt under 1970-talet blev det möjligt att beskriva variationen i språkbruket. Genom olika sociolingvistiska variationsstudier kunde olika inom- och utomspråkliga faktorer friläggas och korrelationen med en viss språklig form påvisas. Även om sociolingvistik till en början var synkront inriktad visade sig metoderna också vara användbara inom diakrona studier (Weinreich, Labov & Herzog 1968). Tack vare att variationen i språkbruket kunde beskrivas även över tid blev det samtidigt möjligt att observera språkförändringars förlopp. Ett sociolingvistiskt angreppssätt kan därmed bidra till att kasta nytt ljus över många klassiska språkhistoriska problem. Hittills har de dock inte utnyttjats i någon större utsträckning inom diakronisk syntaxforskning, och i denna artikel ska jag därför använda mig av sociolingvistiska metoder för att angripa en central frågeställning inom svensk historisk syntax: bisatsledföljden i äldre svenska. Framförallt kommer jag att behandla den fornsvenska perioden, även om jag också kommer att göra några utvecklingar mot nysvenska.

I handböcker om modern svenska presenteras ofta den s.k. BIFF-regeln (i bisatser kommer *inte* före finit verb) som ett hjälpmedel att genom ledföljden skilja huvudsatser från bisatser:

- (1) a. Hon **har inte** kommit hem ännu.
 b. ... eftersom hon **inte har** kommit hem ännu.

Någon motsvarande regel fanns däremot inte under äldre tid. Under 1930- och 1940-talet ägnades den fornsvenska ledföljden ett ganska intensivt intresse av fr.a. Alf Wenning (1930, 1941), Carl Larsson (1931) och Walter Åkerlund (1935, 1944). Deras arbete resulterade bl.a. i att en fornsvensk normalledföljd kunde beläggas. För bisatsernas del var man allmänt överens om att den var subjekt + finit verb + övriga satsled. Fornsvenska saknar således den skillnad i ledföljd mellan huvudsatser och bisatser som den moderna svenskan uppvisar och som exemplifierades i (1) ovan. Istället är den inbördes ordningen mellan finit verb och satsadverbial densamma i både huvudsatser och bisatser, vilket exemplen i (2), hämtade från *Äldre Västgötalagen*, illustrerar:

- (2) a. Landbor **sculu eigh** houodtiundæ gæræ (ÄVgL, KB:1¹)
 b. ... at fang **æru eigh** al af roten (ÄVgL, JB:11)

¹ Jag hänvisar genomgående till citerade texter med hjälp av de förkortningar som anges i källförteckningen.

Bilden av en fornsvensk normalledföljd har levt kvar alltsedan förkrigstiden och återkommer också i moderna beskrivningar av fornsvensk syntax:

I den äldsta svenskan däremot hade bisatsen väsentligen samma ordföljd som huvudsatsen (det enda undantaget är att bisatsen normalt inte hade fundament utan inleddes av subjektet). Det finita verbet stod alltså också där på andra plats och satsadverbialet placerades efter finitet. (Pettersson 1996:109)

Förekomsten av en fornsvensk normalledföljd innebär dock inte att sats-er med en ledföljd som svarar mot den moderna svenskans inte går att belägga i fornsvenskan. Tvärtom finns det redan under äldre fornsvensk tid exempel på bisatser med en ledföljd som svarar mot den moderna svenskans, alltså med satsadverbialet placerat före det finita verbet. Följande exempel är hämtade ur *Fornsvenska legendariet* respektive *Upp-landslagen*:

- (3) a. ... æn han **eigh bannaþe** ihesus namne (LEG:166)
b. ... at han **æi drap** hanæ mæþ wiliæ (UL, MB:13)

Det övergripande syftet med denna artikel är att diskutera hur dessa avvikelser från den fornsvenska normalledföljden ska förklaras. Är de ett utslag av att den fornsvenska grammatiken tillät variation när det gäller ledföljden i bisats eller har vi att göra med en pågående språkförändring? En studie av bisatsledföljden i fornsvenska leder därmed rakt in i frågor som rör språklig variation och förändring också på ett mer allmänt plan.

Min artikel är disponerad på följande sätt. Jag inleder med en teoretisk bakgrund där jag introducerar centrala begrepp och närmare preciserar de teoretiska implikationerna av min studie. Därefter gör jag en relativt fyllig genomgång av tidigare studier av bisatsledföljden i svenskans historia och diskuterar bl.a. hur avvikelser från normalledföljden tidigare har förklarats. Min presentation av tidigare forskning utgör samtidigt bakgrund för en egen studie av bisatsledföljden i fornsvenska som jag redovisar i det följande avsnittet. Med utgångspunkt från denna studie av fornsvenska förhållanden ger jag därefter ett eget förslag till analys av bisatsledföljden i äldre svenska. De två avslutande avsnitten består dels av en sammanfattande diskussion, dels av ett slutord.

När det gäller terminologi kommer jag att följa *Svenska Akademiens grammatik* (4:7 ff.) och tala om *fa-ledföljd* för sådana bisatser i vilka det finita verbet föregår satsadverbialet och *af-ledföljd* i de fall då det finita verbet följer satsadverbialet i bisatsen (förkortningen *a* ska utläsas adverbial och *f* finit verb).²

² Jag hänvisar i fortsättningen till *Svenska Akademiens grammatik* med förkortningen SAG och inte med författarnamn och årtal som i övriga fall (Teleman, Hellberg & Andersson 1999).

2 Språklig variation och förändring: teoretisk bakgrund

Det är knappast kontroversiellt att påstå att alla former av språklig förändring också medför kortare eller längre perioder av språklig variation. Men i studier av språkförändring under äldre tid spelar variationen ofta en ganska underordnad roll. Orsakerna är flera. Först och främst begränsas förstås – som Thelander (2001:68) påpekar – det historiska materialet ofta möjligheterna att närmare kartlägga växlingen mellan konkurrerande varianter under variationsfasen. Vidare kan intresset för förändring på bekostnad av variation förklaras av den teoretiska inriktningen – åtminstone när det gäller studier av historisk syntax. En stor del av den diakrona syntaxforskningen har utförts inom ramen för den generativa grammatiken, och inom denna teori har möjligheten att beskriva språklig variation traditionellt varit ganska begränsad. Men alldeles bortsett från sådana anledningar som är att relatera till begränsningar hos materialet eller i teorin går det inte att komma ifrån att fokus i många studier av språkförändringar under äldre tid snarare ligger på växling *mellan* system än variation *inom* ett system. Som Nordberg (2007:103) framhåller hänger detta till viss del samman med beskrivningssättet i språkhistoriska framställningar där enskilda språkdrag upphöjs till handlande agenter och språkförändringarna framställs som tvära och abrupta. Länge uppfattades språklig variation som något av ett undantagstillstånd inom språkhistorien, och det var först med sociolingvistikens genombrott som variationen istället kom att betraktas som normalfallet i alla mänskliga språk.

Sociolingvistikens genombrott medförde därmed ett förnyat – men också förändrat – intresse för språkförändring. Diskussionen av de bakomliggande mekanismerna i en språkförändring gav inte minst en ny bild av relationen mellan språkvariation och språkförändring genom att den språkliga variationen inte längre kom att framstå som förändringens effekt utan istället som själva *orsaken* (Labov 1972:163 ff.). Att på detta sätt betrakta variationsfasen som fröet till förändringen stod i skarp kontrast mot traditionella beskrivningar av språkliga förändringsprocesser så som de möter i t.ex. junggrammatiska arbeten där den språkliga variationen snarare betraktades som *resultatet* av en språklig förändring.

Med det traditionella synsättet framstår långdragna perioder av språklig variabilitet snarast som resultatet av en pågående språkförändring i övergången från ett system till ett annat. Att låta en term som 'förändring' beteckna ett sådant tillstånd av variation är dock knappast helt lyckat och pekar inte minst på behovet av en mer grundläggande diskus-

sion av språkförändringen som fenomen och av förhållandet mellan språkvariation och språkförändring. I den språkhistoriska litteraturen har detta knappast gjorts tidigare, men på senare tid har frågan aktualiserats av t.ex. Andersen (2002), som bl.a. diskuterar hur synkron variation kan leda till en förändring. Andersen (2002:228) gör också klart att en term 'förändring' i själva verket används för att beteckna ett antal sinsemellan olika fenomen:

In every change we examine, we can discern or infer what may be called *subchanges*, sometimes understandable as a single act of *innovation*, but mostly composed of a stream of numerous, practically identical acts of innovation, made in speech acts by individual speakers and hearers.

Liknande frågeställningar behandlas också av Milroy (2003) som i en uppsats med titeln "When is a sound change?" diskuterar just relationen mellan språkvariation och språkförändring.³ Milroy uppehåller sig just vid skillnaden mellan verkliga förändringar och fall av synkron variation och framhåller det nödvändiga i att skilja mellan å ena sidan *innovation* och å andra sidan *förändring*. Med språkliga innovationer avses då individuella språkliga nybildningar som visserligen kan sprida sig till andra talare men som aldrig blir en integrerad del av själva det språkliga systemet (jfr Milroy & Milroy 1985:347 f.).

Milroy (2003) pekar vidare på att innovationer och förändringar har olika bakomliggande orsaker. Vad som ska räknas som en giltig förklaring till en språkförändring har varit ett centralt ämne för debatt inom den historiska språkvetenskapen (se vidare Mæhlum 1999), och även om det inte är självklart hur indelningen ska göras är det vanligt förekommande att skilja mellan interna och externa förklaringar till språkförändringar. Också Milroy (2003) finner det rimligt att upprätthålla en sådan dikotomi samtidigt som han framhåller att mycket av den diskussion som har förts om värdet hos olika förklaringar har sin grund i att man inte har upprätthållit någon distinktion mellan innovation och förändring:

It is difficult to distinguish retrospectively between internally induced (endogenous) and externally induced (exogenous) variation and change. I have tried here to argue that the matter is clarified if we appeal to the innovation/change distinction: innovations may be endogenous or exogenous, and they lead to *variation* within the community; *sound change*, however, as distinct from variation, requires some kind of external trigger. (Milroy 2003:219)

³ Se också Nordberg (2007) som med utgångspunkt från Milroys uppsats pekar just på "behov[et] av en teoretisk diskussion" inom detta område.

Som framgår av citatet ovan kan – enligt Milroy – en innovation vara både internt och externt motiverad medan en förändring alltid har externa orsaker. Till skillnad från innovationer, som aldrig blir del av det språkliga systemet, innebär en förändring med Milroys terminologi uppkomsten av en ny normföreställning i en språkgemenskap, något som alltså inte kan uppstå enbart på grund av språkinterna faktorer.⁴ Om man accepterar Milroys distinktion mellan innovation och förändring har den historiska språkvetenskapen således till uppgift att förklara hur innovationer blir till förändringar eller – annorlunda uttryckt – hur innovationer blir del av språkhistorien: ”the problem becomes one of explaining how innovations that are constantly taking place feed into the system only at particular times and places” (Milroy 2003:215 f.).

Synen på språklig variation som något som är både möjligt och angeläget att studera har också resulterat i olika modeller för beskrivning av språklig variabilitet. En stor del av den sociolingvistiska variationsforskningen – så som den möter i traditionell labovsk tappning – har ägnat sig åt *kvantitativa* beskrivningar av isolerade språkdrag (Thelander 1990:68). Som ett exempel från svenskt språkområde kan nämnas de undersökningar som har utförts i Eskilstuna (se bl.a. Sundgren 2002), där ett antal morfologiska språkdrag har undersökts och korrelationen mellan olika inom- och utomspråkliga variabler beräknats. Den gemensamma nämnaren för dessa kvantitativa beskrivningar är att de inordnar den språkliga variationen inom ramen för ett system. Alternativet är att beskriva variationen *kvalitativt*, d.v.s. inte *inom* ramen för ett system utan istället som ett resultat av växlingar *mellan* olika system. Variationen är då inte begränsad till enbart enskilda språkdrag utan till hela *språkarter*, d.v.s. sociolekter, dialekter eller språk beroende på vilka utomspråkliga faktorer som ligger till grund för indelningen. Thelander (1990) propagerar för att kvantitativa beskrivningar av språklig variation bör undvikas innan man först har uteslutit alla möjligheter att beskriva språkvariationen kvalitativt, d.v.s. som ett utslag av växling mellan språkarter. Thelanders argument för denna hållning är dels att en beskrivning som tar fasta på växling mellan hela system framför en modell som begränsar sig till isolerade språkdrag framstår som mer ekonomisk, dels att vårt språkliga normsystem snarare riktar sig mot hela strukturer än mot enskilda variantformer – det senare skulle med Thelanders ord ”innebära en svår och onödig belastning på det inre lexikon och språkkunnande vi alla förfogar över” (1990:68).

⁴ Indirekt kan naturligtvis en språkförändring sägas vara internt motiverad eftersom innovationer är en förutsättning för språkförändringar.

Frågan om hur den språkliga variationen ska beskrivas har fr.a. diskuterats inom sociolingvistik, men den är av relevans också för den teoretiska syntaxforskningen. Ursprungligen utgick visserligen den generativa grammatiken från ett antagande om språklig homogenitet (Chomsky 1965), vilket i kombination med introspektiva metoder naturligtvis inte bidrog till att synliggöra den språkliga variationen i någon större utsträckning. Alltsedan introduktionen av princip- och parameter teorin (för en bakgrund, se Platzack 1998:32 ff.) har dock den generativa grammatiken utnyttjats för att beskriva variation mellan mänskliga språk, och teorin har på senare tid kommit att utnyttjats också för att beskriva växlingar mellan olika diakrona varieteter. Det ökade intresset för variation också inom det generativa paradigmet har bidragit till att fokus för den diakroniska syntaxforskning som utgår från denna teori under senare tid har kommit att förflyttas från att postulera abrupta syntaktiska förändringar (parametersättningar) till att studera syntaktisk variation.

Precis på samma sätt som inom sociolingvistik kan den generativa grammatiken hantera språklig variation på två principiellt olika sätt: antingen genom att man antar två (eller flera) olika härledningar av ett syntaktiskt fenomen eller genom att man antar parallella grammatiker med olika parametersättningar. Till skillnad från inom sociolingvistik motiveras dock inte valet av beskrivningsmodell inom den generativa grammatiken i första hand av den språkliga empirin, utan framstår istället som teoretiskt motiverat:

Det siste alternativet, nemlig at det er snakk om to ulike grammatikker, harmonerer med moderne generativ teori, som generelt antar at grammatikker er deterministiske og ikke tillater opsjonalitet. I stedet for å regne med at vi potensielt har tre ulike grammatikker (en deterministisk som har verbflytning, en deterministisk som ikke har verbflytning, og en icke-deterministisk som tillater begge deler), velger man den mer restriktive hypotesen at man potensielt har bara de to deterministiske alternativene. *Det synes derfor som om rent teoriøkonomiske hensyn favoriserer den deterministiske løsningen.* (Eide & Åfarli 2007:134, min kursiv)

Jag menar dock att valet av beskrivningsmodell också inom den generativa grammatiken uteslutande bör vara empiriskt motiverat. En variationsgrammatiskt inriktad studie av syntaktisk förändring är därför intressant för att utvärdera de formaliserade beskrivningar av syntaktisk variation som har presenterats inom ramen för princip- och parameter teorin, och som i första hand har motiverats med teoretiska argument.

Den övergripande problemställningen för denna artikel är – som framgick i inledningen – relaterad till beskrivningen av bisatsledföljden i äldre

svenska. Min studie har dock klara implikationer också för mera renodlat teoretiska resonemang. I detta avsnitt har jag försökt teckna en bakgrund till några av de frågor som min studie kan bidra till att belysa. Utifrån ett språkhistoriskt material vill jag alltså behandla dels förhållandet mellan variation, innovation och förändring (jfr Milroy 2003), dels beskrivningen av den språkliga variationen – antingen som ett resultat av växling inom *ett* system eller som en växling *mellan* parallella system (jfr Thelander 1990). Syftet med min studie är därmed inte enbart att utnyttja sociolingvistiska metoder för att diskutera en specifik språkhistorisk problemställning, utan också att med utgångspunkt från ett språkhistoriskt material föra en mer allmän diskussion om språklig variation och förändring.

3 Bisatsledföljden i äldre svenska: forskningsöversikt

I detta avsnitt ger jag en bakgrund till tidigare forskning om bisatsledföljden i svenskans historia. Jag behandlar först de arbeten som utgår från en traditionell språkhistorisk ansats, för att därefter diskutera den forskning som har utförts inom den generativa grammatikens ram. Den gängse uppfattningen inom generativ grammatik har varit att uppkomsten av en särskild bisatsledföljd i svenskan är en konsekvens av nedmonteringen av verbets kongruensmorfologi. På senare tid har mycket kritik riktats mot den forskning som för tillbaka syntaktiska novationer på morfologiska förändringar, och sist i avsnittet redovisar jag en del av denna kritik.

3.1 Fornsvenska ledföljdsprinciper

Som jag påpekade ovan diskuterade flera forskare under 1930- och 1940-talen ledföljden i fornsvenska. Konsensus rådde vid denna tid om att den normala ledföljden i fornsvenska bisatser var subjekt + finit verb + övriga satsled (jfr exempel (2) ovan). Som jag nämnde i inledningen gäller dock inte denna normalledföljd undantagslöst, utan det går också att hitta fornsvenska bisatser med en ledföljd som är direkt parallell med den moderna svenskans (som i exempel (3) ovan). Denna ledföljd med det finita verbet förskjutet till en senare position än andra plats uppfattas dock inte som ursprunglig. Larsson (1931:143 ff.) ger följande bild av utvecklingen:

Vi ha att utgå från en ordföljd i negerad bisats, motsvarande den i isländskan, d. v. s. även detta slag av bisatser följer huvudregeln för verbets ställning [med det finita verbet som andra satsled]. Under 1300-talet börjar emellertid i relativsatserna negationen så småningom att skjuta verbet till tredje plats, en förskjutning som med tiden blir allt mera märkbar, och vari övriga bisatsarter snart taga del. [...] Vi ha alltså här funnit en språklig nyhet i fornsvenskan, men ingenting, som synes vittna om kvarlevande gammal germansk ordföljd.

Utöver att kartlägga fornsvenskans normala ledföljdmönster var forskarna under 1930- och 1940-talen även intresserade av att förklara avvikelser från denna. När det gällde förekomsten av af-ledföljd i fornsvenska bisatser pekade Wenning (1930) på latinskt inflytande, medan Larsson (1931) hävdade att det var fråga om en i allt väsentligt inhemsk utveckling. Som stöd för sin uppfattning anför Wenning (1930) att andelen adverb i prefinitt ställning är särskilt hög i bl.a. religiös prosa, en genre som i högre grad än många andra kan karaktäriseras som latininfluerad. Larsson (1931) ställer sig dock kritisk till Wennings uppfattning på denna punkt och gör därför en relativt ingående studie dels av de latinska förlagorna, dels av de fornsvenska översättningarna. Denna jämförelse ger vid handen att översättarna ofta förhållit sig fria gentemot förlagorna, och Larssons uppfattning är att placeringen av adverbet i en prefinitt position är resultatet av en inhemsk utveckling (eller ”svenska språkvanor” som Larsson (1931:173) kallar det).

Vidare rådde det viss enighet om att avvikande ledföljd i satser med pronominella subjekt kunde förklaras med hjälp av den s.k. *pronomenscottsteorin*. Denna kan i korta drag beskrivas på följande sätt: I fornsvenska fanns inget subjektstvång, och något subjekt behövde därför inte sättas ut om det framgick genom sammanhanget vad som åsyftades. I praktiken innebar detta att pronominella subjekt var möjliga att utelämma, och dessa ansågs därför inte ha samma syntaktiska status som övriga subjekt. Satser med pronominella subjekt betraktades med andra ord närmast som subjektlösa, och precis som i andra typer av bisatser som av olika anledningar saknar ett utsatt subjekt (t.ex. genom utelämnning eller relativisering) kunde istället en annan satsdel, en s.k. *kil*, skjutas in på subjektets plats mellan bisatsinledaren och finitet för att behålla normalledföljden med det finita verbet på andra plats. Båda bisatserna i exempel (4) är exempel på kilkonstruktioner och innehåller ett adverbial respektive ett direkt objekt i positionen mellan bisatsinledaren och det finita verbet:

- (4) a. ... som *eigh* finnas ii biblia scriueth (LEG:5)
b. ... som *breffuit* baro fram (DI:10)

Pronomeninskottsteorin kunde dock inte förklara alla avvikelser från fornsvenskans normala ledföljdmönster, och i dessa fall är Larsson precis som Wenning benägen att se det utländska inflytandet som det avgörande:

Verbets placering i tredje eller senare led är visserligen i någon mån orsakad av svenska språkvanor – pronominal- och adverbtyperna – men i övrigt är den helt eller delvis att tillskriva främmande språkskick från medellågtyska och latin. (Larsson 1931:173)

Som Pettersson (1988:163) påpekar ger dock inte Larsson (1931) något argument för vilka ”svenska språkvanor” som kan ha orsakat af-ledföljden i bisatser.

Även om de som deltog i debatten om ledföljden i fornsvenska under 1930- och 1940-talen sinsemellan har avvikande uppfattningar om hur olika specialproblem ska förklaras framträder i deras arbeten en bild av ledföljden i fornsvenska som i allt väsentligt överensstämmer med en klassisk språkhistorisk beskrivning. Det fanns ursprungligen ett stabilt system, och variationen mellan af- och fa-ledföljd betraktas som en ”språklig nyhet” i fornsvenskan som först slår igenom i relativsatser och därefter sprider sig också till övriga satstyper. Någon egentlig språkförändring är det i strikt mening därmed inte fråga om eftersom bisatser med fa-ledföljd fortfarande förekommer under hela den fornsvenska perioden (Larsson 1931:145).

3.2 Kilkonstruktionen som af-ledföljdens upphov

Under 1980-talet sköt forskningen om ledföljdsutvecklingen i svenskans historia ny fart, och bl.a. Pettersson (1988) tar upp frågan om af-ledföljdens uppkomst.⁵ Pettersson utgår också från uppfattningen om en fornsvensk normalledföljd och hävdar precis som Larsson (1931) att af-ledföljden har inhemska rötter. Till skillnad från Larsson pekar hon dock explicit på en faktor som hon menar kan ha orsakat framväxten av den från normalledföljden avvikande af-ledföljden: förekomsten av kilkonstruktion.

Pettersson (1988) visar vidare att det finns en hierarki bland de led som utnyttjas som kilar i fornsvenskan. Negationen är det klart dominerande satsledet i denna position – i 96 % av de satser som innehåller negation uppträder den i kilposition i de texter som Pettersson har undersökt.⁶

⁵ Se också Nyström 1985 och Svanlund 1988.

⁶ Pettersson (1988) har excerperat tre fornsvenska lagtexter: *Äldre Västgötalagen*, *Mag-nus Erikssons landslag* och *Kristoffers landslag*.

Enligt Pettersson är det förekomsten av subjektlösa satser med negationen som kil (se exempel (4 a) ovan) som har gett upphov till af-ledföljden:

Vi har [...] kunnat konstatera att om en subjektlös bisats i fornsvenskan innehåller en negation så flyttas nästan alltid denna negation fram före det finita verbet. Jag menar att detta så småningom leder fram till den uppfattningen hos språkbrukarna att negationens rätta plats i alla bisatser är framför finitet. (Pettersson 1988:171)

Petterssons teori om kilkonstruktionen som källan till bisatsens af-ledföljd möter vissa problem som hon också själv påpekar. För det första är det oklart varför negationer i kilposition ger upphov till en ledföljd där alla satsadverbial placeras i preinit position. Vidare finns det också andra satsled än negationen som har stark kilbenägenhet utan att detta har givit upphov till några ledföljdsförändringar: Pettersson (1988:171 ff.) lyfter själv fram bl.a. indirekt objekt som i 70 % av fallen är placerade i kilposition. Slutligen förblir det oklart varför förändringen enbart omfattar de fastlandsnordiska språken. Också i isländskan finns det ju en kilhierarki (Maling 1980), men Pettersson (1988:175 ff.) menar här att externa faktorer har varit avgörande för utvecklingen. Enligt Pettersson har språkpolitiska förhållanden gjort att af-ledföljden inte har kunnat accepteras i isländska.

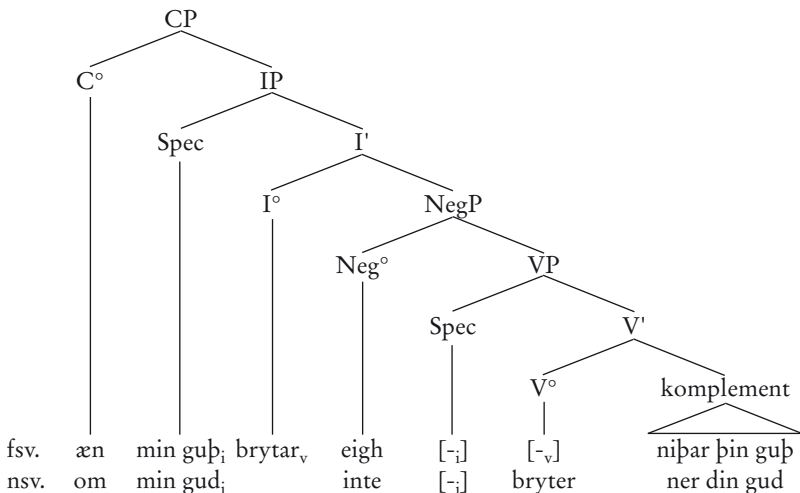
Sammantaget ger Pettersson (1988) betydligt klarare argument för sin uppfattning om af-ledföljden som en inhemsk företeelse än vad Larsson (1931) gör. Samtidigt ansluter hon sig till samma uppfattningar som sina företrädare när det gäller förekomsten av en fornsvensk normalledföljd och af-ledföljden som en senare utveckling. Till skillnad från 1930- och 1940-talets forskare ser dock Pettersson variabiliteten i ledföljden (i detta fall: möjligheten till kilkonstruktionen) som orsaken till utvecklingen. Tilltalande är enligt min mening också att Pettersson skiljer mellan innovation och förändring – även om hon inte explicit använder sig av dessa termer. Variationen mellan af- och fa-ledföljd i fornsvenska bisatser är i Petterssons analys resultatet av en inomspråkligt betingad innovation, medan förändringen – genomslaget av af-ledföljd som den normala i bisatser – tillskrivs utomspråkliga orsaker, nämligen den ökade skriftspråksanvändningen. Det förblir dock oklart varför en inomspråkligt betingad innovation sker just när den sker i svenskan; kilkonstruktionen lyfts visserligen fram som själva orsaken till innovationen men det förblir oklart om den genomgår någon samtida förändring parallellt med uppkomsten av af-ledföljd.

3.3 Syntaktiska novationer som en konsekvens av morfologiska försvagningar

Också inom den forskning som utgick från en generativistisk ansats blev uppkomsten av af-ledföljden i svenska bisatser en central fråga under 1980- och 1990-talen (Falk 1993, Platzack 1988). Medan debatten under 1930- och 1940-talet handlade om fornsvenska var 1980-talets språkhistoriker i första hand intresserade av äldre nysvensk syntax, och de tidigare undersökningarna om ledföljden i fornsvenska fick utgöra bakgrund för vidare undersökningar av nysvenska förhållanden.

Med den traditionella grammatikens synsätt framstår den avgörande skillnaden mellan fornsvensk och modern svensk bisatsledföljd som relaterad till satsadverbialets placering: i modern svenska kommer det före det finita verbet i bisatser – i fornsvenska efter. Generativa beskrivningar gör dock en annan tolkning av den inbördes ordningen mellan satsadverbial och finit verb, och verbets position i strukturen lyfts istället fram som den centrala skillnaden mellan fornsvensk och modern bisatsledföljd. I fornsvenska lämnar det finita verbet baspositionen i VP medan motsvarande flyttning uteblir i modern svenska där det finita verbet istället kvarstannar i sin ursprungsposition. Jfr strukturerna i figur 1 nedan.⁷

Den språkhistoriska forskning som bedrevs inom det generativa para-

Figur 1. Fornsvensk visavi nysvensk bisatsledföljd.

⁷ I linje med SAG (4:7) markerar jag satsledens ordinarie platser i strukturen med [-].

Tabell 1. Procentandelen *fa*-ledföljd i bisatser hos författare födda under perioden 1480–1670.

Författarens födelseår	1480–1530	1570–1600	1620–1670
Medianvärde	80 %	36 %	24 %

Källa: Platzack 1988:252

digmet under 1980-talets slut syftade till att föra tillbaka syntaktiska förändringar på morfologiska försvagningar. Flyttningen av det finita verbet från verbfrasen i fornsvenska antogs bero på en abstrakt egenskap i I^o, AGR, som svarar mot den synliga verbkongruensen och som utlöser flyttning till denna position (Platzack 1988:242 f.). Om I^o däremot saknar AGR uteblir flyttningen. Den teoretiska analysen harmonierar väl med empiriska förhållanden i svenskan: modern svenska saknar subjekt-verbkongruens och har inte heller verbflyttning till I^o, medan fornsvenska uppvisade både subjekt-verbkongruens och verbflyttning till I^o. Platzack (1988) ställer också upp en hypotes som predicerar att uppkomsten av *af*-ledföljd ska ske parallellt med förlusten av subjekt-verbkongruens i svenskans historia. Givet denna hypotes väntar vi oss följaktligen att BIFF-regeln ska uppkomma under perioden 1500–1700, och Platzack prövar sin hypotes genom att undersöka bisatsledföljden i ett antal svenska brev, krönikor och dagböcker skrivna under den aktuella perioden. Hans resultat sammanfattas i tabell 1 ovan.

Av tabell 1 framgår att andelen bisatser med *fa*-ledföljd är betydligt högre hos författare födda under perioden 1480–1530 än hos författare födda under senare perioder. Detta resultat stödjer enligt Platzack (1988:253) hypotesen om ett samband mellan förlusten av subjekt-verbkongruens och uppkomsten av *af*-ledföljd i bisatser i svenskans historia.

Det verkar således finnas övertygande diakroniskt stöd för tanken att uppkomsten av BIFF-regeln under äldre nysvensk tid hänger samman med förlusten av verbets person- och numerusböjning. Som ett ytterligare argument anfördes också att modern isländska, som också uppvisar subjekt-verbkongruens, bildar front med fornsvenska såtillvida att ledföljden i moderna isländska bisatser överensstämmer med den fornsvenska normalledföljden – alltså med satsadverbial efter finit verb:

(5) ... hvaða mynd Haraldur **hefur ekki séð**.

Genom att föra tillbaka uppkomsten av en särskild *af*-ledföljd i bisatser på förekomsten av subjekt-verbkongruens undkommer man en hel del av det problem som vidlåder Petterssons (1988) teori; skillnaden mellan svenska och isländska följer t.ex. helt av analysen. Beskrivningen bygger dock i

någon mån på felaktiga premisser genom att fornsvenska framställs som ett stabilt system utan någon som helst ledföljdsvariation. Som har framgått av diskussionen ovan är dock inte fa-ledföljden allenarådande i fornsvenska, utan också exempel på af-ledföljd kan beläggas (se exempel (3) ovan). Som har framgått ovan förekommer af-ledföljden i fornsvenska huvudsakligen vid pronominella subjekt, och en förutsättning för att sambandet mellan de båda förändringarna – den morfologiska och den syntaktiska – ska bli så tydligt som det är i Platzacks beskrivning är därför att satser med pronominella subjekt utesluts från jämförelsen.

Ett annat alternativ – istället för att utesluta bisatser med pronominella subjekt från diskussionen – är att anta att ledföljden i fornsvenska och isländska kan härledas på två olika sätt där det finita verbet antingen kan stanna kvar i basispositionen i VP eller flytta till I°. Falk (1993) föreslår en analys som utgår från variation inom ett system. Enligt Falk (1993:30 f.) genereras verbstammen i V° och verbets böjningsmorfem i I°, och ett finit verb kan i detta system bildas på två olika sätt: antingen genom att det finita verbet flyttar till I° och sammanförs med böjningsmorfemen eller genom s.k. *affixhopp*, vilket innebär att verbets böjningsmorfem lämnar I° och förbinds med verbstammen i V°. Förekomsten av verbkongruens är i Falks system avgörande för vilken typ av flyttning som sker: i språk med verbkongruens flyttar det finita verbet från V° och sammanförs med böjningsmorfemen i I°, medan böjningsmorfemen i språk utan verbkongruens sammanförs med verbstammen i V°. Satser med pronominella subjekt kan dock, argumenterar Falk (1993:191 f.), bildas på två olika sätt: antingen genom flyttning av verbstammen från V° till I° eller genom affixhopp. Med Falks (1993) analys är helt enkelt satser med af-ledföljd i fornsvenska exempel på att det finita verbet kvarstannar i VP, precis på samma sätt som i modern svenska.

Sammanfattningsvis har mycket av den forskning som inom det generativa paradigmet har bedrivits om framväxten av en särskild af-ledföljd i bisatser bidragit till att skapa bilden av ett stabilt system i fornsvenska eftersom man i hög utsträckning har bortsett från den variation som faktiskt finns. Tanken om en fornsvensk normalledföljd är därmed lika central inom generativistiska beskrivningar av den svenska bisatsledföljden som den är hos 1930- och 1940-talets deskriptiva forskare. Falk (1993) öppnar dock för analys av variation genom att hon antar att finita verb kan härledas på två olika sätt i satser med pronominella subjekt. Falks modell utgår från att en och samma grammatik kan generera två olika ledföljder – det rör sig således om variation inom ett system – men det förblir oklart vilka faktorer som är involverade i växlingen mellan af- och fa-ledföljd. Den

variation mellan af- och fa-ledföljd som under senare delen av den fornsvenska perioden möter också i satser med icke-pronominella subjekt hanteras på samma sätt – som en växling mellan verbflytt till I° och affixhopp till V° – men i detta fall betraktas variationen dock som resultatet av en pågående språkförändring, orsakad av en inomspråklig förändring: förlusten av personkongruens. Samma förklaring återkommer också när det gäller att förklara genomslaget för af-ledföljden under 1600-talet. I detta fall är det dock inte försvagningar i verbets personkongruens utan i numeruskongruensen som lyfts fram som den avgörande orsaken. Någon distinktion mellan innovation och förändring görs därmed inte, och enbart inomspråkliga faktorer lyfts fram som avgörande för utvecklingen.

3.4 Kritik av sambandet mellan morfologi och syntax

Sundquist (2002) granskar i sin avhandling kritiskt den förklaringstradition som ser morfologisk försvagning som orsaken till syntaktisk förändring. Han pekar bl.a. på att Falks (1993) analys av af-ledföljd vid pronominella subjekt i fornsvenska – utöver den mer renodlat teoretiska problematiken – ger upphov till en del förutsägelser som han menar är svåra att belägga empiriskt. För det första pekar Sundquist på att Falks analys predicerar att variation mellan af- och fa-ledföljd ska förekomma under hela den fornsvenska perioden. I en egen studie av bisatsledföljden i ett antal fornsvenska lagtexter (*Äldre Västgötalagen, Östgötalagen, Upplandslagen, Södermannalagen, Gutalagen, Magnus Erikssons landslag* och *Magnus Erikssons stadslag*) visar dock Sundquist att någon af-ledföljd över huvud taget inte förekommer i de två äldsta lagtexterna. Sundquist (2002:265) framhåller att ingenting i Falks analys kan förklara varför exempel på modern bisatsledföljd helt saknas i de två äldsta lagtexterna.

Vidare pekar Sundquist (2002:265) på att Falks analys förutskickar att en ledföljd med satsadverbialet före finit verb borde vara möjlig också i isländska bisatser – under förutsättning att subjektet är pronominent. Så är dock inte fallet, menar han, och ger följande exempel:⁸

- (6) a. að hann **hafði raunverulega** keypt bókina
 b. *að hann **raunverulega hafði** keypt bókina

⁸ Sundquist bortser därmed från att det också i modern isländska finns exempel på bisatser med af-ledföljd. Observationen är inte ny; den går tillbaka åtminstone till Jakob Jóh. Smári (1987 [1920]), men har på senare tid aktualiserats av Ásgrímur Angantýsson (2001, 2007). Några av hans exempel återges i (i) nedan.

- (i) a. Það er ein íslensk mynd *sem hann ekki befur séð*.
 b. Það var Hrafnkels saga *sem hann ekki hafði lesið*.

Istället för att som man tidigare har gjort betrakta satser med pronomi- nella subjekt som avvikande argumenterar Sundquist för att det inte finns någon skillnad mellan de båda subjektstyperna när det gäller möjligheten till af-ledföljd. Den diskrepans som tidigare forskning har visat åter- speglar – enligt Sundquist (2002:230) – inte någon grammatisk distink- tion mellan pronominella och icke-pronominella subjekt utan beror en- bart på att bisatser med icke-pronominella subjekt helt enkelt är ovanliga i de undersökta texterna. Sundquists egen undersökning ger inte heller något stöd åt tanken att af-ledföljden är förbehållen bisatser med prono- minella subjekt; som framgår av tabell 2 nedan förekommer af-ledföljd vid både pronominella och icke-pronominella subjekt, och det finns ingen signifikant skillnad i hans material mellan de båda subjektstyperna vad gäller växlingen mellan af- och fa-ledföljd ($p > 0,05$).

Det faktum att af-ledföljd kan förekomma även i satser med icke-pro- nominella subjekt i fornsvenskan ger dessutom Sundquist anledning att ifrågasätta huruvida framväxten av en modern bisatsledföljd överhuvud- taget kan länkas till förlusten av subjekt-verbkongruens på det sätt som Platzack (1988) och Falk (1993) har gjort. Istället argumenterar Sund- quist för att förekomsten av subjektlösa bisatser med negationer som kil gav upphov till en syntaktisk ambiguitet, en analys som i mångt och mycket överensstämmer med den som Pettersson (1988) har föreslagit.

Enligt Sundquist (2002:215 f.) är satser med af-ledföljd i fornsvenska strukturellt identiska med den moderna svenskans bisatser: af-ledföljden är således en effekt av att det finita verbet kvarstår i baspositionen i VP. Till skillnad från Falk (1993) ser Sundquist alltså inte den variation som möter i de fornsvenska texterna som ett resultat av variation inom en grammatik utan istället som ett utslag av syntaktisk diglossi i den meningen att det sker en växling mellan två parallella, konkurrerande system (Sundquist 2002:216).

Tabell 2. *Bisatsledföljden i några fornsvenska lagtexter.*

Ledföljd	Pronominella subjekt		Icke-pronominella subjekt		Totalt	
	Antal	%	Antal	%	Antal	%
fa-ledföljd	157	74	38	84	195	76
af-ledföljd	56	26	7	16	63	14
Totalt	213	83	45	17	258	100

Källa: Sundquist 2002:230; $\chi^2 = 2,32$; $p = 0,128$; $df = 1$

3.5 Sammanfattning

I detta avsnitt har jag gjort en översikt av tidigare forskning om bisatsledföljden i svenskans historia. En slutsats av denna genomgång är att variationen har spelat en högst begränsad roll i tidigare forskning; i alla studier skymtar bilden av en fornsvensk normalledföljd och ett ursprungligt stabilt system med fa-ledföljd i både huvudsatser och bisatser. Även om 1930- och 1940-talets forskare i viss utsträckning var intresserade av att frilägga enskilda faktorer som kan ha inverkat på växlingen mellan af- och fa-ledföljd (subjektstyp, satstyp och genre/textursprung) under fornsvensk tid har detta spår inte följts upp av senare forskning. Det är ingen överdrift att säga att bisatsledföljden i fornsvenska många gånger har kommit att framställas som mer homogen än vad som i själva verket är fallet genom att satser med af-ledföljd ofta helt har uteslutits från diskussionen. I den mån som de har tagits upp har sådana satser betraktats både som ett utslag av variation inom ramen för en deterministisk grammatik (Falk 1993) och som en växling mellan två icke-deterministiska grammatiker (Sundquist 2002). Ingen av lösningarna är emellertid helt tillfredställande: i det första fallet framstår växlingen mellan af- och fa-ledföljd som helt slumpmässig och det är svårt att förstå vilka faktorer som styr växlingen, medan det i det andra fallet förblir oklart vilka utomspråkliga faktorer som ligger till grund för indelningen i två varieteter. I tidigare forskning är det många gånger också svårt att se någon distinktion mellan innovation och förändring; det är inte ovanligt att termen 'förändring' utnyttjas just för att beteckna en långvarig variabilitet i språkbruket.

4 Bisatsledföljden i fornsvenska: en variationsgrammatisk analys

I detta avsnitt redovisar jag en variationsgrammatisk studie av bisatsledföljden i fornsvenska. Jag inleder med att presentera material och excerperingsprinciper. Därefter lägger jag fram de övergripande resultaten av undersökningen. Jag går sedan vidare med att redovisa en kvantitativ analys (s.k. VARBRUL-analys) av mitt material för att avsluta med en diskussion av analysens resultat.

4.1 Material

Som material för min studie av bisatsledföljden i fornsvenska har jag valt 12 fornsvenska texter skrivna under perioden från slutet av 1200-talet till början av 1500-talet. Texterna presenteras nedan i kronologisk ordning efter det svenska originalets datering med uppgift om ålder och omfång.⁹ För uppgift om vilka textutgåvor som har anlitats och excerperade sidor hänvisar jag till källförteckningen.

Upplandslagen (UL). Original från 1297, hskr. något yngre (cirka 30 000 ord).

Södermannalagen (SdmL). Original från cirka 1300, hskr. från cirka 1330 (cirka 24 000 ord).

Fornsvenska legendariet efter Codex Bureanus (LEG). Original från 1276–1307, hskr. från perioden 1350–70 (cirka 21 000 ord).

Pentateuchparafrasen (MB). Original från cirka 1330, hskr. från 1526 (cirka 35 000 ord).

Järteckensboken (JÄR). Hskr. från 1386, originalet förmodligen något tidigare (cirka 23 000 ord).

Sju vise mästare (SVM). Original från 1300-talets senare hälft, hskr. från 1430–50 (cirka 16 000 ord).

Karl Magnus (KM). Original från slutet av 1300-talet eller början av 1400-talet, hskr. från 1430–50 (cirka 11 000 ord).

Barlaam och Josaphat (BJ). Originalhskr. från 1442 eller något före (cirka 26 000 ord).

Didrikssagan (DI). Original från 1450–60, hskr. från början av 1500-talet (cirka 24 000 ord).

Stockholms stads tänkeböcker (StTB). Originalhskr. från 1474–77 av stadsskrivaren Ingevald (cirka 29 000 ord).

Speculum Virginum (SV). Original från perioden 1472–1486, hskr. från cirka 1500 (cirka 22 000 ord).

Historia Trojana (HT). Originalhskr. från 1529 (cirka 25 000 ord).

Hela materialet omfattar närmare 300 000 ord. Ändå rör det sig inte om några totalexcerperingar av varje enskilt verk, utan jag har maximalt excerperat cirka 100 sidor i varje text (kortare texter har naturligtvis excerperats i sin helhet, och för lagtexterna omfattar excerperingen hela balkar

⁹ Uppgiften om antal ord är endast ungefärlig. För de texter som föreligger i maskinläsbart skick har den beräknats med hjälp av statistikfunktionen i konkordansprogrammet *Conc 1.76*. I övriga fall har den uppskattas genom en överslagsberäkning. Antalet ord har genomgående avrundats till jämnt tusental.

vilket gör att den genomgångna textmängden här har blivit mer än 100 sidor).

Texterna representerar olika kronologiska skikt. Jag har utgått från en indelning i äldre fornsvenska (1225–1375), tidig yngre fornsvenska (1375–1450) och sen yngre fornsvenska (1451–1526) och för fyra texter till varje period på följande sätt:

Äldre fornsvenska:	Upplandslagen, Södermannalagen, Fornsvenska legendariet och Pentatuechparafrasen
Tidig yngre fornsvenska:	Järteckensboken, Sju vise mästare, Karl Magnus och Barlaam och Josaphat
Sen yngre fornsvenska:	Didrikssagan, Stockholms stads tänkeböcker, Speculum Virginum och Historia Trojana

Min studie omfattar både inhemska och översatt prosa. Som *inhemska* räknar jag dels fornsvenska originaltexter, dels översättningar med enbart nordiska förlagor.¹⁰ Texter med förlagor på andra språk än nordiska betraktar jag som *översatta*. I det äldre fornsvenska materialet representeras den inhemska prosan av de båda landskapslagarna, medan *Fornsvenska legendariet* och *Pentatuechparafrasen* är översättningar från latinska förlagor. I det tidiga yngre fornsvenska materialet har jag klassificerat *Karl Magnus*, en översättning från fornnorska, som inhemska prosa, medan de övriga texterna är översättningar från latin.¹¹ I den yngsta perioden, sen yngre fornsvenska, företräder *Didrikssagan* och *Stockholms stads tänkeböcker* den inhemska prosan, medan *Speculum Virginum* och *Historia Trojana* är översättningar (i båda fallen utifrån en latinsk förlaga).

4.2 Excerperingsprinciper och analysmetoder

I detta avsnitt redovisar jag de principer som jag har utnyttjat vid excerperingsarbetet. Först diskuterar jag min operationalisering av bisatsbegreppet för att därefter uppehålla mig vid frågan om vilka bisatser som är

¹⁰ Jag erkänner villigt det diskutabla i att klassificera texter med en förlaga på ett annat nordiskt språk som inhemska. Inte minst Hennings (1970) studie av *Didrikssagan* visar ju på genomgripande skillnader mellan den norska förlagan och den fornsvenska översättningen – även i grammatiskt hänseende. För mina syften tycker jag dock att indelningen kan vara motiverad.

¹¹ När det gäller *Barlaam och Josaphat* är den huvudsakliga förlagan latinsk, även om också den fornnorska översättningen har utnyttjats framför allt i början av texten (Klemming 1887–89:357)

vittnesgilla när det gäller studier av variationen mellan af- och fa-ledföljd i fornsvenska.

4.2.1 Bisatsdefinitionen

Termer som 'huvudsats' respektive 'bisats' speglar den syntaktiska hierarkin och anger normalt huruvida en sats är inbäddad i en överordnad (makro)syntagm. Som bisatser har jag enbart klassificerat sådana satser som ingår som satsdelar i en överordnad sats eller fras. Denna princip utesluter ett antal bisatsformade men syntaktiskt självständiga satser från undersökningen, bl.a. expressiva huvudsatser (se vidare SAG 4:676):

- (7) a. Om du ändå kunde stanna här!
b. Att det alltid ska regna så förtvivlat!

Vidare har jag ställt som krav att en bisats ska ha en utsatt inledare (jfr Andersson 1975:16 f.). Enbart vid relativa bisatser och interrogativa bisatser med satsbas har jag gjort avkall på denna princip genom att också låta bisatser med orealiserat *som* ingå i undersökningen:

- (8) ... oc giordhe thz *henna bonde formatte ey at göra* (SVM:131)

Kravet på utsatt bisatsinledare i alla övriga fall kan möjligen förefalla något mekaniserat, men faktum är att principen effektivt bidrar till att utesluta ett antal irrelevanta satser från materialet. Bland dessa märks oinledda konditionala bisatser, anförda meningar som möjligen skulle kunna analyseras som oinledda att-satser och koordinerade sammandragna bisatser:

- (9) a. *wil æi biskupær kirkiu wighiæ þa kiærin böndær sik fore*
konungi sinum. (UL:KB, 4)
b. *weland swarade thz är ekke än rede* (DI:48)
c. *thy skal thu vitha at iac thik aldri lydhir Oc aldri min skapare*
ok frälsare ouergiffuer (BJ:10)

Satser inledda med (*fore*) *þy* (*at*) analyseras normalt som bisatser men intar syntaktiskt en ganska självständig ställning (Wessén 1965:301). I linje med Jørgensen (1987:20) och Wollin (1983:15) har jag därför valt att behandla sådana satser som huvudsatser.

4.2.2 Vittnesgilla bisatser

Nästa problem, när väl bisatsbegreppet har operationaliserats, gäller att avgränsa sådana bisatser som är vittnesgilla när det gäller en studie av variation i bisatsledföljd i äldre svenska. Naturligtvis kan växlingen mel-

lan af- och fa-ledföljd enbart studeras i bisatser med satsadverbial. Vissa satsadverbial är dock friare i sin placering än andra, och jag har därför begränsat min undersökning till bisatser som innehåller ett negerande adverb (SAG 2:665 f.). Dessutom har jag varit tvungen att göra några ytterligare inskränkningar.

För det första har jag uteslutit alla subjektslösa satser från undersökningen. Som subjektslösa har jag i linje med SAG (4:43) betraktat sådana bisatser som i dagens svenska saknar subjekt men i gengäld obligatoriskt inleds med *som*:

(10) hundar *(*som*) *inte skäller*

Kravet på utsatt subjekt medför att ett antal syntaktiskt tvetydiga satser har uteslutits från undersökningen. Som framgår av analysen nedan kan en negerad subjektslös bisats med prefinite negation analyseras antingen som ett exempel på modern bisatsledföljd (som i (11 b)) eller som ett exempel på kilkonstruktion (som i (11 c)).

(11) a. ... *sum ei agher byrð til* (SdmL, JB:4)

b. [_{CP} *pro*_i [_{C°} *sum*] [_{IP} [-_i] [_{I°} Ø] [_{NEGP} *ei* [_{VP} [-_i] *agher byrð til*]]]]

c. [_{CP} *pro*_i [_{C°} *sum*] [_{IP} *ei*_j [_{I°} *agher*_v] [_{NEGP} [-_i] [_{VP} [-_i] [-_v] *byrð til*]]]]

Oblika led med subjektliknande egenskaper har inte analyserats som syntaktiska subjekt (för en ingående diskussion, se Falk 1997), och ingår därmed inte heller i undersökningen:

(12) ... *som honum haffdhe drömp om* (SVM:162)

Till skillnad från Platzack (1988) och Falk (1993) har jag dock inte exkluderat pronominella subjekt från mitt material, utan låter min studie omfatta alla satser med ett realiserat subjekt.

För det andra har jag valt att utesluta alla bisatser med inversion. I sådana satser hamnar det negerande adverbet automatiskt efter det finita verbet, och här finns följaktligen ingen variation att studera. Inte heller har det skett någon utveckling över tid – också i modern svenska har bisatser med inversion det negerande adverbet i en position efter finitet.¹² Jfr den fornsvenska ledföljden i (13) med den moderna svenskans i (14):

(13) ... *at j thy oflätino war ey sandir ihesu christi likame* (JÄR:9)

(14) *De visste säkert att på eftermiddagarna var inte Hugo hemma.*

¹² Även i bisatser med inversion har dock negerande adverb en alternativ placeringsmöjlighet då de kan förekomma satsinitialt:

(i) ... *at ey bleff en sten qwarliggiande j thera grundual* (BJ:85)

För det tredje har jag uteslutit alla verbfinala strukturer, d.v.s. sådana satser där det finita verbet står som sista satsled (se (15 a)), där det finita verbet omedelbart följs av en underordnad bisats (se (15 b)) eller där det finita verbet föregås av infinit verb, objekt eller predikativ (se (15 c)). Satser som har det negerande adverbet som sista satsled omedelbart efter finitet har inte heller tagits med i undersökningen (se (15 d)).

- (15) a. ... swa at hon thz ey wiste (JÄR:73)
 b. ... [at han æi wisti [þæt hun fæst war]] (UL, KB:15)
 c. ... at þe ei gullith hawa innan þen dagh sum nu sagt ær
 (SdmL, ÆB:5)
 d. ... tha thän thridhi fanz ey (JÄR:55)

Slutligen har jag exkluderat alla bisatser med satsinledande negation. Det kan i dessa vara svårt att avgöra om det negerande adverbet ska analyseras som del av en flerordssubjunktion eller om det negerande adverbet modifierar ett särskilt led i satsen (lednegation). Negerande adverb som genom topikalisering har kommit att placeras i en prefininit position är därmed inte relevanta för en undersökning av den inbördes ordningen mellan finit verb och satsadverbial, och av dessa skäl har sådana bisatser som exemplifieras i (16) uteslutits från undersökningen.

- (16) ... swa at ey skadhi äller vande skal hanom vardha (BJ:15)

De exempel som möter de uppställda excerperingsprinciperna har skrivits in i en databas tillsammans med uppgift om text, ursprung (inhemsk eller översättning), subjektstyp (pronominent eller icke-pronominent) och bisatstyp. När det gäller bisatstyper skiljer jag i första hand enbart mellan att-satser och övriga bisatser (jfr dock avsnitt 4.5.2 nedan). Som att-satser har jag klassificerat också bisatser med adverbiell funktion som inledds med flerordssubjunktioner som t.ex. *swa at* och *þo at* (jfr Jørgensen 1978).

Texterna har excerperats endast en gång, och det är naturligtvis ofrånkomligt att relevanta exempel kan ha förbigåtts. Detta bör dock knappast påverka reliabiliteten hos mina resultat. Genomgående gäller att jag ställer två ledföljdmönster mot varandra, och det är inte troligt att det ena ledföljdmönstret skulle ha förbigåtts i högre utsträckning än det andra vid excerperingen.

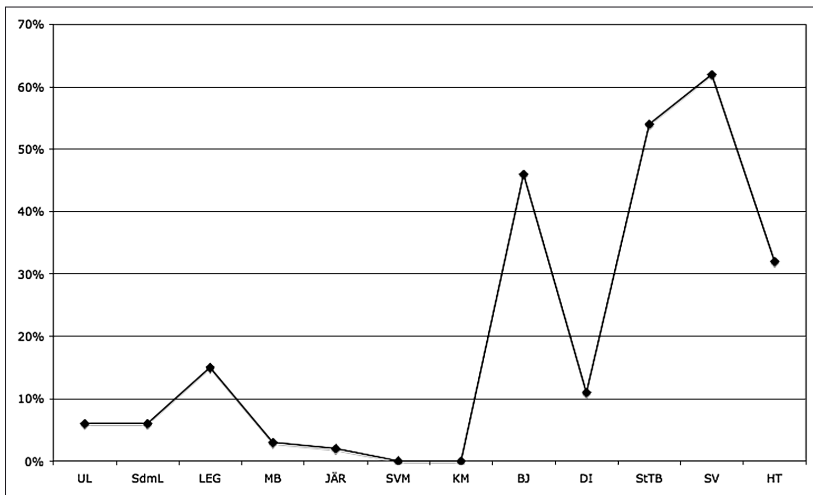
4.3 Övergripande resultat

Sammanlagt har jag i de 12 fornsvenska texter som ingår i mitt material registrerat 461 bisatser som möter de excerperingsprinciper som presenterades i föregående avsnitt. Av tabell 3 nedan framgår hur dessa belägg fördelar sig på de två ledföljderna.

Som framgår av tabell 3 har huvuddelen av bisatserna i materialet fa-ledföljd (inalles 77%). Alltifrån äldre fornsvensk tid är det dock möjligt att belägga satser med af-ledföljd i materialet, även om antalet sådana satser är ganska begränsat i de äldsta texterna, vilket framgår av figur 2 nedan.

Tabell 3. Fördelningen mellan af- och fa-ledföljd i det fornsvenska materialet.

Ledföljd	Antal belägg	Procentandel
fa-ledföljd	355	77
af-ledföljd	106	23
Totalt	461	100

Figur 2. Andelen bisatser med af-ledföljd i materialet.

4.4 Kvantitativ analys

Som ett hjälpmedel i min analys av variationen i den fornsvenska bisatsledföljden har jag utnyttjat mig av VARBRUL. VARBRUL är ett statistiskt analysverktyg som började utvecklas under 1970-talet för att med utgångspunkt i s.k. *variabla regler* kunna beskriva variationen i språkbruket. Målet med en VARBRUL-analys är att avgöra huruvida det finns signifikanta samband mellan valet av en viss språklig variant och olika inom- eller utom-språkliga faktorgrupper. Om en faktorgrupp har signifikant inverkan på valet av variant ($p < 0,05$) kan de olika faktorerna antingen gynna eller missgynna valet mellan olika språkliga varianter. I form av ett sannolikhetsvärde (som varierar mellan 0 och 1) anges inverkan från de signifikanta faktorerna. Sannolikhetsvärden som överstiger 0,5 gynnar generellt valet av variant, medan sannolikhetsvärden under 0,5 missgynnar motsvarande val, men då sannolikhetsvärdena är relativa är det nödvändigt att se dem i proportion till varandra (Tagliamonte 2006:145). Ett mått på de olika faktorgruppernas inverkan på valet av variant får man genom att beräkna variationsvidden för de olika variablerna d.v.s. genom att för varje faktorgrupp subtrahera det lägsta faktorvärdet från det högsta. Den faktorgrupp som har den största spännvidden har också störst inverkan på valet av variant. För en mer ingående beskrivning av VARBRUL hänvisas till Paolillo 2002 och Tagliamonte 2006. Kortfattade introduktioner till metoden ger också Håkansson 2008 och Sundgren 2002 i samband med tillämpningar på svenskt språkbruk.

I min studie av bisatsledföljden i fornsvenska har jag inkluderat faktorgrupperna subjektstyp, satstyp och textursprung. I tabell 4 nedan redovisas resultatet av VARBRUL-analysen.

Tabell 4. VARBRUL-analys av de olika faktorgruppernas inverkan på valet av af-ledföljd i bisats.

Faktorgrupp	Faktor	% bisatser med af-ledföljd	Sannolikhet	Antal belägg
Subjektstyp	Pronominellt	29	.62	355
	Icke-pronominellt	5	.17	106
	Variationsvidd		45	461
Satstyp	Att-satser	25	[.52]	357
	Övriga	17	[.43]	104
	Variationsvidd		–	461
Textursprung	Inhemsk prosa	26	[.55]	141
	Översatt prosa	22	[.48]	320
	Variationsvidd		–	461

Anm.: Sannolikhetsvärden för icke-signifikanta faktorgrupper anges inom hakparentes.

VARBRUL-analysen visar att enbart faktorgruppen *subjektstyp* har signifikant påverkan på valet mellan af- och fa-ledföljd i fornsvenska. För de övriga faktorgrupperna är de inbördes skillnaderna genomgående små, och de inverkar inte heller signifikant på valet av variant.

4.5 Diskussion

Resultatet av den kvantitativa analysen ska jag diskutera mer ingående i detta avsnitt där jag behandlar de olika faktorgrupperna var för sig.

4.5.1 Subjektstyp

Som framgick av forskningsbakgrunden ovan är det i synnerhet vid pronominella subjekt som bisatser med af-ledföljd förekommer i fornsvenska. Min studie bekräftar detta resultat: faktorgruppen *subjektstyp* visade sig i VARBRUL-analysen vara den enda som hade signifikant inverkan på den fornsvenska ledföljdsvariationen.

I 1930- och 1940-talets forskning om den fornsvenska bisatsledföljden fanns det – som jag nämnde ovan – en tradition av att förklara avvikelser från den fornsvenska normalordföljden med hjälp av den s.k. pronomeninskottsteorin. Jag ska i detta avsnitt först uppehålla mig vid denna förklaring. Det finns nämligen en hel del som talar mot att den kan vara riktig. Till grund för pronomeninskottsteorin ligger det faktum att fornsvenska saknade subjektstvång. Eftersom subjekt i fornsvenska kunde utelämnas på ett sätt som inte förekommer i modern svenska antog man att pronominella led inte heller hade samma status som subjekt när de var utsatta. Wessén (1965:332) beskriver förhållandet på följande sätt: ”Ett pronomen som subjekt är trycksvagt och kunde alternativt utelämnas. Detta är orsaken till att ett sådant ord icke alltid inverkar på ordföljden.” Utelämnning av referentiella subjekt är dock en ganska marginell förekomst i fornsvenska. Som framgår av tabell 5 nedan är enbart 3 % av satserna subjektslösa i fornsvenska. Inte heller verkar subjektsslösheten – som Wessén (1965:192 f.) påstår – vara vanligare i bisatser: tvärtom är endast 2 % av de fornsvenska bisatserna subjektslösa.

Tabell 5. *Subjektslösa satser i fornsvenska.*

Subjekt	Huvudsatser		Bisatser		Totalt	
	Antal	%	Antal	%	Antal	%
Utsatt	540	95	513	98	1 053	97
Utelämnat	31	5	12	2	33	3
Totalt	571	53	525	48	1 086	100

Källa: Håkansson 2008:115

Under fornsvensk tid verkar det alltså knappast vara så att pronomi-
nella subjekt saknar fullvärdig status som satsled. Snarare finns det
mycket som tyder på att pronomiella subjekt har samma grammatiska
funktion som i modern svenska, även om de under vissa kontextuella
omständigheter kan utelämnas också från bisatser. De subjektlösa bisat-
serna i fornsvenska verkar snarare ha en hel del gemensamt med verbini-
tiala deklarativsätser i modern svenska, i vilka ett pronomiellt subjekt
också i vissa kontextuella sammanhang kan vara utelämnat (för en ingå-
ende diskussion, se Håkansson 2008):

- (17) Han låter ansiktet svartna av skäggstubb från söndag till sö-
ndag. *Går barfota hela sommarhalvåret med jordmörka, skrov-
liga fötter.* (SAG 4:692)

Vidare är subjektlösheten i fornsvenska i princip begränsad till tredje
person medan subjekt som refererar till första och andra person endast
mycket sällan utelämnas (Håkansson 2008:103).¹³ Om pronomeni-
skottsteorin vore riktig väntar vi oss följaktligen att enbart sätser med
subjekt i tredje person ska kunna utmärkas av en ledföljd med satsadver-
bial före finit verb; i övriga personer är ju subjektet inte optionellt och
borde därmed inverka på ledföljden på samma sätt som ett icke-prono-
minellt subjekt. Så är dock inte fallet. Också i sätser med ett subjekt i
första eller andra person kan satsadverbialet placeras före det finita
verbet i fornsvenska:

- (18) ... om jak **ey swixx** aff mino hopi (BJ:28)

För det tredje väntar vi oss att sätser med den moderna bisatsledföljden
skulle bli allt ovanligare över tid i takt med att svenskans subjektstvång
etableras. Så är dock inte fallet. Tvärtom gäller istället att en ledföljd med
satsadverbial före finit verb segrar över tid. Sammantaget är det således
svårt att finna något egentligt empiriskt stöd för pronomeni-skottsteo-
rin, och min slutsats är att vi måste leta efter andra modeller för att kunna
beskriva den fornsvenska bisatsledföljden.

Ett mer lockande alternativ är enligt min mening att beskriva ledföljds-
variationen i fornsvenska bisatser kvalitativt i linje med Sundquist (2002)
som hanterar variationen som en växling mellan två system: ett forn-
svenskt (med uteslutande fa-ledföljd) och ett nusvenskt (med uteslutande
af-ledföljd). En sådan beskrivningsmodell framstår utan tvekan som till-

¹³ Begränsningen till tredje person gäller inte bara fornsvenska utan verkar omfatta de
flesta forngermanska språk (se vidare Rosenkvist 2009).

talande: som Thelander (1990) framhåller verkar det vara mer rimligt att anta att språkliga normsystem riktar sig mot hela strukturer snarare än mot enskilda variantformer. Utifrån teoretiska argument förefaller också en analys som tar fasta på växling mellan två icke-deterministiska grammatiker mer attraktiv än en som utgår från variation inom en deterministisk grammatik (jfr Eide & Åfarli 2007). En förutsättning för att den fornsvenska ledföljdsvariationen ska kunna vara möjlig att beskriva som en växling mellan system är dock att bisatser med af-ledföljd uppför sig på samma sätt i fornsvenska som i modern svenska – de antas ju helt enkelt representera det moderna systemet. Vi väntar oss därmed inte heller finna några signifikanta skillnader mellan pronominella och icke-pronominella subjekt – oavsett subjektstyp används ju af-ledföljd i modern svenska. Så var också fallet i Sundquists undersökning av bisatsledföljden i några fornsvenska lagtexter där bisatser med af-ledföljd förekommer oberoende av subjektets form (se tabell 2 ovan).

I mitt material verkar dock förutsättningarna vara dåliga för att beskriva variationen mellan af- och fa-ledföljd kvalitativt som en växling mellan två system. Under lång tid är det nämligen enbart vid pronominella subjekt som vi kan tala om någon ledföljdsvariation över huvud taget. Bisatser med icke-pronominella subjekt har nämligen i samtliga fall fa-ledföljd under de båda första perioderna. Hur de olika subjektstyperna fördelar sig per period framgår av tabell 6 nedan.

Det är alltså först under sen yngre fornsvensk tid som af-ledföljden kan sägas svara mot den moderna svenskans i den meningen att den är möjlig i alla typer av bisatser – oavsett subjektstyp.

Det kan naturligtvis finnas flera orsaker till att mitt resultat på denna punkt skiljer sig från Sundquists: hans undersökning är t.ex. begränsad till lagtexter medan min omfattar texter från olika genrer och med olika ursprung. Av de exempel som Sundquist ger framgår dock att han betraktar subjunktionslösa relativsatser som fungerar som attribut till en

Tabell 6. *Bisatsledföljden vid olika subjektstyper. Antalet belägg per period.*

Period	Pronominella subjekt		Icke-pronominella subjekt		Totalt	
	af	fa	af	fa	af	fa
Äldre fornsvenska	8	83	0	34	8	117
Tidig yngre fornsvenska	26	110	0	27	26	137
Sen yngre fornsvenska	67	61	5	40	72	101
Totalt	101	254	5	101	106	355

substantivisk nominalfras (se exempel (19)) som just af-satser med icke-pronominella subjekt.

- (19) a *Huilikin bonde ei hauer fiura famna lankt vargha næt*, böte fore þre öra (MEL, BB:18)
 b *Hwilken man fore thiuffnadh eig haffwer för warit gripin*, faar han stiaela, fore minna ma han eig hængia æn fore ena mark ... (MEST, TB:3)

En sådan analys måste dock närmast betraktas som resultatet av en ren felläsning (se vidare Garbacz et. al 2007).¹⁴ Sundquist (2002) ger enbart två exempel på af-bisatser med ett icke-pronominellt subjekt, och när dessa har uteslutits återstår sammanlagt 5 exempel på af-bisatser i hans material som inte har ett pronominellt subjekt (från *Magnus Erikssons landslag* och *Magnus Erikssons stadslag*). Eftersom han inte ger några ytterligare exempel är det dock omöjligt att avgöra huruvida dessa bisatser kan betraktas som entydiga belägg på af-ledföljd med icke-pronominella subjekt, men olika analysprinciper kan alltså vara orsaken till att Sundquists resultat i detta fall skiljer sig från mitt (och flera andras).¹⁵ Det är också intressant att notera att signifikanta skillnader mellan satser med pronominella respektive icke-pronominella subjekt framkommer om de båda felaktiga exemplen utesluts från Sundquists material.¹⁶ Slutatsen är hur som helst precis den som Platzack (1988) och Falk (1993) tidigare har visat: bisatser med pronominella subjekt uppför sig helt enkelt annorlunda än bisatser med icke-pronominella subjekt när det gäller möjligheten till af-ledföljd – åtminstone fram till mitten av 1400-talet. Först då börjar bisatser med af-ledföljd att uppträda också vid icke-pronominella subjekt – om än i begränsad omfattning.¹⁷ Möjligheten att be-

¹⁴ Se även översättningarna i Holmbäck & Wessén 1962:109, 1966:279.

¹⁵ Enligt Åkerlund (1944) finns det enstaka exempel i äldre fornsvenska texter på bisatser med af-ledföljd också vid icke-pronominella subjekt. Ett av dessa exempel återges i (i):

(i) ... at cristet folk mz truldoms listom forvinna alla pinor (LEG:494)

I exemplet i (i) föregås dock det finita verbet inte av ett satsadverbial utan av ett innehålls-adverbial. Enligt Falk (1993:172) är så fallet för samtliga exempel på af-ledföljd vid icke-pronominella subjekt som Åkerlund (1944) redovisar.

¹⁶ $\chi^2 = 4,24$; $p = 0,04$; $df = 1$

¹⁷ Kompletterande excerperingar som jag har genomfört i några fornsvenska prosakrönikor för till samma resultat. Det är först under senare yngre fornsvensk tid som af-ledföljden börjar uppträda med substantiviska subjekt. Följande exempel är hämtat ur *Prosaiska krönikan* (original från 1452–57, hskr. något senare):

(i) ... ath menniskiona kön ey wille sköta eller akta hans skikkilse (PK:219)

skriva ledföljdsvariationen i fornsvenska bisatser som ett resultat av en växling mellan två språkarter tycks sammantaget alltså vara rätt dåliga före 1400-talets mitt. Den variation som förekommer dessförinnan vill jag istället försöka beskriva kvantitativt – alltså som en växling inom ett system.

4.5.2 Satstyp

I modern svenska anses växlingen mellan af- och fa-ledföljd återspegla en semantisk distinktion: med fa-ledföljden markeras att bisatsens utsaga enbart är syntaktiskt men däremot inte semantiskt underordnad (se vidare t.ex. Andersson 1975). På senare tid har också en lång rad analyser av fa-ledföljd i underordnade satser i de moderna nordiska språken presenterats (för en översikt, se Brandtler 2008:90 ff.). En central fråga är naturligtvis om också den fornsvenska ledföljdsvariationen återspeglar en semantisk distinktion. I så fall kan inte växlingen mellan af- och fa-ledföljd behandlas som en språklig variabel eftersom det grundläggande kravet på semantisk ekvivalens mellan de båda varianterna då inte är uppfyllt: med de olika ledföljderna uttrycks helt enkelt olika betydelser.

Om semantiska faktorer är avgörande för valet mellan af- och fa-ledföljd bör det resultera i att olika ledföljder är bundna till olika satstyper: alla bisatstyper kan ju inte vara semantiskt underordnade i den meningen att de uttrycker självständiga påståenden. Så är också fallet i modern svenska. Enligt SAG (4:467) förekommer fa-ledföljd i underordnade satser i narrativa bisatser efter subjunktionen *att*. Dessutom framgår att fa-ledföljd kan förekomma i bisatser inledda av subjunktionerna *fastän*, (*där*)*för att* och *så att* (SAG 4:467 fotnot). I fornsvenska förhåller det sig däremot annorlunda. Den kvantitativa analysen gav vid handen att faktorgruppen *satstyp* inte bidrog signifikant till valet av variant i mitt material (se tabell 4 ovan). I VARBRUL-analysen skiljde jag enbart ut att-satser och slog samman övriga bisatstyper i en och samma kategori.¹⁸ Som framgår av tabell 7 nedan framträder dock inga signifikanta skillnader mellan olika satstyper även om de övriga bisatserna delas upp i relativsatser, interrogativa bisatser och övriga adverbiala bisatser (jfr Jörgensen 1978).¹⁹

¹⁸ På grund av interaktion mellan olika faktorer är det tyvärr omöjligt att använda en mer detaljerad klassificering av bisatserna i VARBRUL-analysen (se vidare Tagliamonte 2006:151).

¹⁹ Eftersom oinledda konditionala satser inte ingår i mitt material urskiljer jag till skillnad från Jörgensen (1978) inte någon sådan kategori.

Tabell 7. Förekomsten av af- och fa-ledföljd i olika bisatstyper.

Bisatstyp	af-ledföljd		fa-ledföljd		Totalt	
	antal	%	antal	%	antal	%
Att-satser	88	25	269	75	357	77
Relativsatser	6	21	22	79	28	6
Interrogativa bisatser	1	–	4	–	5	1
Övriga adverbiala	11	15	60	85	71	15
Totalt	106	23	355	77	461	100

$p = 0,3771$ (Fishers exakta test)

För att ytterligare illustrera hur fornsvenska skiljer sig från modern svenska har jag också gjort en kvantitativ analys av ett modernt svenskt material bestående av strax över 1 000 bisatser excerperade ur *Göteborg Spoken Language Corpus* (GSLC). Materialet är sammanställt av Piotr Garbacz för en undersökning av bisatsledföljden i de moderna nordiska fastlandsspråken.²⁰ Garbacz' undersökning är begränsad till de mest frekventa bisatstyperna i svenskan och omfattar också enbart satser med pronominella subjekt.²¹ Detta bör dock inte ha någon betydelse för resonemanget här. Resultatet av den kvantitativa analysen av det moderna materialet återges i tabell 8 nedan.

Som framgår av tabell 8 har satstypen en signifikant inverkan på bisatsledföljden i modern svenska, och spännvidden mellan de olika faktorerna är stor. I första hand förekommer – som väntat – fa-ledföljd i att-satser, men resultaten i tabell 8 visar också att fa-ledföljden kan uppträda även vid andra satstyper. Semantiska distinktioner verkar alltså inte till fullo kunna förklara den moderna svenskans variation mellan af- och fa-ledföljd i bisatser (se vidare Gregersen & Pedersen 1997 som behandlar motsvarande variation i danska). Även om variationsmöjligheterna i modern svenska är mer komplexa än vad som generellt antas har trots allt satstypen en signifikant inverkan på valet av variant – till skillnad från i fornsvenska. Denna skillnad tar jag som intäkt för att behandla växlingen mellan af- och fa-ledföljd i fornsvenska som en språklig variabel i den meningen att de båda varianterna kan betraktas som semantiskt ekvivalenta. Jag vill alltså hävda att variationen mellan af- och fa-ledföljd i fornsvenska inte reflekterar någon semantisk över- eller underordning, utan är av rent grammatisk karaktär.

²⁰ Jag tackar Piotr Garbacz som har ställt detta material till mitt förfogande.

²¹ Garbacz gör också en delvis annorlunda indelning av de olika bisatserna.

Tabell 8. VARBRUL-analys av bisatsledföljden i modern svenska.

Faktorgrupp	Faktor	% bisatser med fa-ledföljd	Sannolikhet	Antal belägg
Satstyp	Att-satser	38	.89	421
	Som-satser	2	.18	251
	Om-satser	2	.22	375
	Eftersom-satser	6	.44	36
	Variationsvidd		71	1 083

4.5.3 Textursprung

Utöver pronomeninskottsteorin – som jag har berört ovan – spelade också texternas ursprung en central roll i 1930- och 1940-talets diskussioner av den fornsvenska bisatsledföljden. En teori var att af-ledföljd fr.a. förekom i översatta texter, medan fa-ledföljden betraktades som genuin och inhemska (Wenning 1930). Mitt material ger dock anledning att ifrågasätta denna uppfattning.

Den kvantitativa analysen av materialet visar att det inte förekommer några signifikanta skillnader mellan inhemska och översatta texter när det gäller variationen mellan af- och fa-ledföljd. Detta resultat jävar förstås inte hypotesen att den fornsvenska bisatsledföljden i andra avseenden kan vara influerad av utländskt inflytande, men pekar – menar jag – mot att den inbördes ordningen mellan satsadverbial och finit verb bör hållas utanför en sådan diskussion (jfr Larsson 1931). Enligt min mening finns det således inga skäl att betrakta bisatser med af-ledföljd i fornsvenska som influerade av utländska förlagor.

Vidare kan det finnas skäl att fundera över användningen av begrepp som 'genuin' och 'inhemska' i tidigare forskning. Visserligen är inte bisatser med af-ledföljd särskilt vanliga under äldre fornsvensk tid – totalt har jag registrerat 8 belägg i de fyra äldsta texterna (se tabell 6 ovan), men det faktum att bisatser med af-ledföljd kan beläggas redan i texter skrivna under 1200-talet gör det dock svårt att betrakta denna ledföljd annat än som en genuin företeelse i fornsvenskt språk. Tidigare forskning har dock i vissa fall valt att motarbeta en sådan uppfattning. Det förefaller inte orimligt att anta att denna hållning är ett direkt utslag av ett äldre synsätt på språkförändring. Om den språkliga variationen reduceras till ett undantagstillstånd i den språkhistoriska beskrivningen, vilket ju skedde före sociolingvistikens genombrott, är det naturligtvis svårt att föreställa sig att det är variationen som utmärker också den äldre fornsvenskan – en period som annars har kommit att framstå som något av en guldåldersepok i svensk språkhistoria (jfr Wollin 1991).

4.6 Sammanfattning

I detta avsnitt har jag redovisat resultatet av en variationsgrammatisk analys av växlingen mellan af- och fa-ledföljd i fornsvenska. Undersökningen har visat att de båda ledföljderna växlar under hela den fornsvenska perioden – om än proportionerna varierar ganska kraftigt både över tid och mellan olika texter. Bisatser med af-ledföljd var således en grammatisk möjlighet i svenskan också på 1200-talet, och om vi enbart ser till den inbördes ordningen mellan satsadverbial och finit verb kan det alltså se ut som att det överhuvudtaget inte har skett vare sig någon innovation eller förändring på denna punkt – bara en frekvensförskjutning över tid. Det är dock inte hela sanningen. Den af-ledföljd som vi möter i texter från 1200- och 1300-talet skiljer sig nämligen på flera sätt från den af-ledföljd som förekommer i dagens svenska.

Först vill jag peka på att växlingen mellan af- och fa-ledföljd i fornsvenska är ett renodlat grammatiskt fenomen. Distinktionen mellan semantiskt över- respektive underordnade satser är alltså inte avgörande för valet av variant som i modern svenska där de olika ledföljderna är bundna till olika satstyper.

Vidare vill jag lyfta fram en kanske ännu mer central skillnad mellan fornsvenska och modern svenska. I modern svenska används af-ledföljd i bisatser oberoende av subjektets form. Fram till ungefär mitten av 1400-talet förekommer dock bisatser med af-ledföljd enbart vid pronominella subjekt. Detta talar för att bisatser med af-ledföljd i den äldre och tidiga yngre fornsvenskan skiljer sig från den moderna svenskans även om ledföljden är densamma. Resonemanget kan förefalla abstrakt men innebär egentligen inget annat än att den underliggande strukturen är annorlunda även om den linjära ordningen är identisk. Att den fornsvenska af-ledföljden inte är identisk med den som förekommer i modern svenska får också effekter för beskrivningen av den språkliga variationen. Till skillnad från vad som har föreslagits av Sundquist (2002) kan då inte växlingen mellan af- och fa-ledföljd i äldre och tidig yngre fornsvenska beskrivas som en växling mellan två system (ett fornsvenskt med uteslutande fa-ledföljd och ett motsvarande modernt med af-ledföljd). En förutsättning för en sådan beskrivningsmodell är ju att den af-ledföljd som möter i fornsvenskan är av samma slag som i den moderna svenskan, vilket alltså inte är fallet. Mina resultat pekar istället på att den språkliga variationen i fornsvenska på denna punkt måste beskrivas kvantitativt, d.v.s. som en växling inom ett system som möjliggjorde både en fornsvensk af- och fa-ledföljd. Att närmare karaktärisera ett sådant system är temat för nästa avsnitt.

5 En alternativ beskrivning av bisatsledföljden i fornsvenska

Fornsvenskans avsaknad av en särskild bisatsledföljd har inom ramen för den generativa grammatiken relaterats till morfologiska faktorer. Närmare bestämt har man velat se ett samband mellan subjekt-verbkongruens och det finita verbets position i bisatsen så att det finita verbet alltid flyttar till en position framför satsadverbialiet i språk med verbkongruens (se strukturen i (20a)), medan motsvarande flyttning uteblir i språk utan verbkongruens (så som illustreras i strukturen i (20b)).

- (20) a. [_{CP} [_{C°} subjunktion] [_{IP} subjekt [_{I°} finit verb] [_{NEGP} satsadvl [_{VP} [-] [-]]]]]]
b. [_{CP} [_{C°} subjunktion] [_{IP} subjekt [_{I°} ∅] [_{NEGP} satsadvl [_{VP} [-] finit verb]]]]]]

En sådan beskrivningsmodell ger dock inget utrymme för den variation som faktiskt förekommer i fornsvenska. Slutsatsen av diskussionen i föregående avsnitt var ju att det också i fornsvenska förekom variation mellan af- och fa-ledföljd och att denna variation bör beskrivas kvantitativt som en växling inom ett system. En sådan analys har tidigare föreslagits av Falk (1993). Som framgick av forskningsöversikten utgår Falk (1993:191 f.) från ett system med en icke-deterministisk grammatik och argumenterar för att variationen mellan af- och fa-ledföljd är knuten till verbets position i strukturen: verbflyttning till I° är helt enkelt inte obligatoriskt i satser med pronominella subjekt. Enligt min mening är detta dock inte en särskilt tilltalande beskrivning. Om man som Falk utgår från att subjekt-verbkongruensen är den avgörande drivkraften för verbflyttning är det svårt att förstå varför denna flyttning ibland kan utebli. Också av andra skäl framstår Falks analys som ad hoc-artad. Om variationen mellan af- och fa-ledföljd är beroende av verbets position i satsen likställs också af-satser i fornsvenska strukturellt med af-satser i modern svenska: de är ju båda en effekt av utebliven verbflyttning. En sådan analys rimmar dock illa med empiriska fakta: som jag har försökt visa i föregående avsnitt har af-ledföljden i fornsvenska andra egenskaper än i modern svenska.

Istället för att se växlingen mellan af- och fa-ledföljd i fornsvenska som beroende av verbets position i strukturen ska jag i detta avsnitt presentera en alternativ beskrivningsmodell som utgår från att pronominella subjekt har friare placeringsmöjligheter i strukturen. Beskrivningen byg-

ger dels på den modell av fornsvenskans satsstruktur som jag tidigare har presenterat,²² dels på Platzacks (1988) analys av pronomina subjekt som enklitiskt anslutna till subjunktionen.

5.1 Satsstrukturen i fornsvenska

I diskussionen om bisatsledföljden i äldre svenska har verbets position i den syntaktiska strukturen tidigare spelat en avgörande roll. Förekomsten av verbflyttning till I° utgör visserligen en markant skillnad mellan satsstrukturen i fornsvenska och modern svenska, men också på andra punkter finns det betydande avvikelser mellan de båda varieteterna. En av de mest framträdande är knuten till subjektpositionen, [Spec, IP]. Medan denna position i modern svenska måste innehålla ett subjekt kan den i fornsvenska också rymma andra typer av satsled (s.k. kilkonstruktion) eller vara tom på ungefär samma sätt som initialfältet i modern svenska (se vidare Håkansson 2008:147–156).²³ Jfr de moderna exemplen i (21) med de fornsvenska i (22).

- (21) a. Sedan hände [_{Spec, IP}* (det)] att elden kom lös en natt.
 b. *... som [_{Spec, IP} brevet] bar fram.
- (22) a. Sidhan hände [_{Spec, IP} ∅] at eldir kom lös vm ena nat ...
 (JÄR:126 f.)
 b. ... som [_{Spec, IP} breffuit] baro fram (DI:10)

Jag utgår således från att förekomsten av kilkonstruktion ska beskrivas som flyttning till [Spec, IP], och att denna position i princip kan fyllas av vilket satsled som helst på ungefär samma sätt som initialfältet i modern svenska.²⁴ Eftersom ett antal olika satsled konkurrerar om samma strukturella position framstår det som synnerligen motiverat att urskilja en kilhierarki. Denna hierarki domineras dock inte av negationen, såsom tidigare har föreslagits (Pettersson 1988:167 ff.), utan istället av subjektet (Falk 2007).

²² Se vidare Håkansson 2008.

²³ Att säga att subjektpositionen i dagens svenska måste innehålla ett subjekt innebär en förenkling. En mer riktig beskrivning är att denna position måste innehålla antingen ett synligt subjekt eller en tom kategori som svarar mot ett synligt subjekt.

²⁴ Den syntaktiska analysen är inte självklar när det gäller kilkonstruktioner. Som Holmberg (2000:453 ff.) visar föreligger det två etablerade analyser: det kilade ledet kan antingen antas ha flyttat till [Spec, IP] eller analyseras som adjungerat till I°. Förekomsten av hela fraser som kil (se *breffuit* i exempel (22b) ovan) talar dock för att den första analysen är den riktiga.

Slutsatsen av denna diskussion är därmed att satsadverbial kan förekomma i [Spec, IP] i fornsvenska samtidigt som det finita verbet alltid flyttar till I° i äldre och tidig yngre fornsvenska. Visserligen är det på detta sätt möjligt att härleda den inbördes ordningen mellan finit verb och satsadverbial, men en konsekvens av analysen är samtidigt att satsadverbial och subjekt konkurrerar om en och samma position – och tillika en position som subjektet alltid verkar ha företräde till (jfr Falk 2007). Därmed finns det inte heller någon prefiniit position tillgänglig för negationen.

- (23) a. ... at han **æi drap** hanæ mæþ wiliæ (UL, MB:13)
 b. [CP [C° at] [IP han_i [I° drap_v] [NEGP æi [VP [-_i] [-_v] hanæ ...]]]
-

Af-ledföljden i exempel som (23a) kan därmed inte härledas på det sätt som skisseras i strukturen i (23b) – subjektet upptar den enda position där ett adverbial i prefiniit ställning kan förekomma. Eftersom af-ledföljden enbart förekommer vid pronominella subjekt i äldre och tidig yngre fornsvenska måste den analys som jag föreslår kunna hantera det faktum att pronominella subjekt kan samförekomma med ett prefiniit satsadverbial, medan icke-pronominella subjekt samtidigt är uteslutna från motsvarande position. Till denna fråga återkommer jag i nästa avsnitt.

5.2 Pronominella subjekt som subjunktionsklitika

Förekomsten av af-ledföljd vid pronominella subjekt i fornsvenska har tidigare behandlats av Platzack (1988:247 f.). Enligt Platzack är det inte nödvändigt att satser med pronominella subjekt och af-ledföljd innebär att verbflyttning till I° har uteblivit eftersom pronominella subjekt också kan vara enklitiskt anslutna till subjunktionen. Att pronominella subjekt i fornspråket kunde anslutas enklitiskt till verb är ett välkänt fenomen (se t.ex. Bure 1898:17, Noreen 1904:390, Rydqvist 1857:533 ff.), men faktum är att motsvarande anslutning också förekom vid subjunktioner (Söderwall 1884–1918:56; SAOB A:2603):

- (24) a. ... athan war blidher oc ødhmiwker (DI:1)
 b. ... attu äst en äldre man (EK:11)

Eftersom pronominella subjekt också kunde anslutas enklitiskt till subjunktionen i äldre svenska konkurrerar alltså subjekt och satsadverbial inte alltid om samma strukturella position. Snarare verkar den hierarki

som Falk (2007) presenterar innebära att icke-pronominella subjekt alltid hade företräde framför negationer till [Spec, IP]. Pronominella subjekt hade däremot ytterligare placeringmöjligheter och kunde också anslutas enklitiskt till subjunktionen i C°. Därigenom kommer ett pronominellt subjekt inte automatiskt att konkurrera med satsadverbialt om [Spec, IP], och adverbialtets placering före det finita verbet kan därmed beskrivas som ett fall av kil, precis som i andra typer av subjektlösa satser på det sätt som illustreras i strukturen i (25).

- (25) [CP [C° subjunktion + pronominellt subjekt] [IP satsadvl [I° finit verb] ...

En analys av det pronominella subjektet som klitiserat till subjunktionen predicerar emellertid att inte bara satsadverbial utan också andra satsled ska kunna förekomma som kil i kombination med ett pronominellt subjekt i fornsvenska. Som kil kunde ju i princip vilken satsdel som helst uppträda, d.v.s. förutom negationer också objekt, predikativ, infinita verb och andra adverbial (Pettersson 1988). Visserligen är det, som Falk (1993:188 ff.) påpekar, svårt att hitta vittnesgilla fornsvenska exempel på satser med pronominella subjekt och något annat satsled än adverbial som kil, men de saknas inte helt i det fornsvenska materialet, vilket framgår av exemplen i (26) där dels ett objekt, dels ett infinit verb uppträder som kil i satser med realiserade pronominella subjekt.²⁵

- (26) a. ... þa han hona hafwær swa fæst (VmL, ÆB:13)
 b. ... þær han borghat hafþe firi (SdmL, KB:9)

5.3 Slutsats

I detta avsnitt har jag presenterat en modell som utgår från subjektets form för att beskriva variationen mellan af- och fa-ledföljd i fornsvenska bisatser. Enligt min mening har denna modell klara försteg framför en analys som knyter växlingen mellan af- och fa-ledföljd till verbets position i strukturen såsom tidigare har föreslagits (Falk 1993). Visserligen beskrivs variationen mellan af- och fa-ledföljd också i detta system kvantitativt – det rör sig om växlingar inom ett system, men ett system där det finita verbet alltid lämnar baspositionen och subjektet istället kan ha olika positioner beroende på om det är pronominellt eller icke-pronominellt. Den empiriska undersökning som jag presenterade i föregående avsnitt visade ju att växlingen mellan af- och fa-ledföljd under äldre och tidig yngre fornsvensk tid

²⁵ Tack till Cecilia Falk som har gjort mig uppmärksam på dessa exempel.

är helt knuten till subjektets form. Denna skillnad mellan icke-pronominella och pronomina subjekt kan också fångas i den modell som jag har presenterat i detta avsnitt: medan pronomina subjekt enklitiskt kan ansluta till subjunktionen och därmed ge möjlighet för negationen att som kil förekomma i [Spec, IP], är motsvarande enklitiska anslutning omöjlig för de icke-pronominella subjekten. Icke-pronominella subjekt måste istället realiseras i [Spec, IP], och de upptar därmed den enda prefinita position där satsadverbialt hade kunnat förekomma.

I mitt tycke kan modellen ge en rimlig beskrivning av det faktum att bisatser med pronomina subjekt kan uppvisa både af- och fa-ledföljd medan bisatser med icke-pronominella subjekt uteslutande har fa-ledföljd i äldre och tidig yngre fornsvenska. Under förutsättning att min analys är riktig är alltså den af-ledföljd som möter vid pronomina subjekt i äldre och tidig yngre fornsvenska strukturellt skild från den som förekommer i modern svenska: medan af-ledföljden i fornsvenska är beroende av subjektets position i strukturen är verbets position avgörande för af-ledföljden i modern svenska. Jfr den fornsvenska strukturen i (27) med den moderna svenska i (28):

(27) [CP [C° at + han_i] [IP æi; [I° drap_v] [NegP [-] [VP [-_i] [-_v] hanæ ...]]]]

(28) [CP [C° att] [IP han_i [I° Ø] [NEGP inte [VP [-_i] dräpte henne ...]]]]

En ytterligare skillnad mellan fornsvenska och modern svenska rör negations placering. I modern svenska kan inte ett satsadverbial förekomma i [Spec, IP]; på grund av subjektstvänget måste alla subjekt realiseras (eller lämna ett spår) i denna position. Den avgörande skillnaden mellan fornsvenska och modern svenska är därmed inte relaterad till huruvida subjektet enklitiskt kan ansluta till subjunktionen eller inte utan huruvida [Spec, IP] kan vara tom eller inte, vilket alltså är fallet i fornsvenska, men däremot inte i modern svenska (se vidare Håkansson 2008).

I bisatser med icke-pronominella subjekt kan dock inte af-ledföljden beskrivas som en effekt av att subjektet enklitiskt har anslutit sig till subjunktionen. När även bisatser med substantiviska subjekt under senare yngre fornsvensk tid börjar förekomma med af-ledföljd (se (29)) är det enligt min mening ett utslag av att det finita verbet inte längre obligatoriskt lämnar baspositionen i verbfrasen.

(29) a. ... ath folkit ey swälther fordärfwad (HT s. 96)

b. ... ath Peccow ecke kan fria mik (StTB s. 12)

Givet den analys som jag har presenterat här har vi alltså under slutet av den fornsvenska perioden en situation med två konkurrerande system:

ett fornsvenskt med flyttning av det finita verbet till en position framför satsadverbialiet vilket resulterar i variation mellan af- och fa-ledföljd beroende på subjektets form och ett modernt svenskt utan flyttning av det finita verbet vilket resulterar i af-ledföljd oberoende av subjektets form.

6 Variation – innovation – förändring

Det övergripande syftet med denna artikel är att diskutera hur avvikelserna från den fornsvenska normalledföljden ska förklaras. I inledningen till artikeln ställde jag frågan huruvida sådana avvikelser beror på att den fornsvenska grammatiken tillät variation eller om vi har att göra med en pågående språkförändring. I detta avslutande avsnitt ska jag återkomma till denna övergripande fråga. Dessutom ska jag aktualisera den distinktion mellan innovation och förändring som jag presenterade i min teoretiska översikt (jfr Milroy 2003).

6.1 Variation

Det har funnits en lång tradition inom forskningen om svensk historisk syntax av att se avvikelser från den fornsvenska normalledföljden som ett utslag av en pågående språkförändring. I denna artikel har jag argumenterat mot en sådan beskrivning. Jag har vidare sökt visa att variationen mellan af- och fa-ledföljd i fornsvenska inte kan beskrivas som en växling mellan språkarter på det sätt som Sundquist (2002) har föreslagit. Även om det precis som Eide & Åfarli (2007) påpekar finns teoriekonomiska skäl för att beskriva syntaktisk variation kvalitativt som en växling mellan två system har jag argumenterat för att det i detta fall är nödvändigt att beskriva variationen kvantitativt inom ramen för en icke-deterministisk grammatikmodell. I linje med Platzack (1988) har jag utgått från att pronominella subjekt har tillgång till andra strukturella positioner än icke-pronominella. Under lång tid är nämligen växlingen mellan af- och fa-ledföljd begränsad just till satser med pronominella subjekt. Min slutsats är därmed att växlingen mellan af- och fa-ledföljd i bisatser med pronominella subjekt under äldre och tidig yngre fornsvensk tid inte ska betraktas som ett utslag av en pågående språkförändring, utan att vi istället har att göra med ett exempel på en långdragen period av språklig variabilitet. Hur detta tillstånd ska betecknas är inte självklart, men i linje med Nordberg (2007) har jag stannat för termen 'diakron variation'.

6.2 Innovation

Under äldre och tidig yngre fornsvensk tid är variationen mellan af- och fa-ledföljd bunden till bisatser med pronomina subjekt, och först under senare yngre fornsvensk tid börjar också bisatser med icke-pronomina subjekt att förekomma med af-ledföljd. Att bisatser börjar uppträda med af-ledföljd oberoende av subjektets form har tidigare betraktats som resultatet av en förändring – en förändring som inom ramen för den generativa grammatiken knutits till samtida försvagningar i verbmorfologin (Platzack 1988; Falk 1993). På senare tid har sambandet mellan morfologiska och syntaktiska förändringar kommit att ifrågasättas i allt högre utsträckning. Jag ska här inte ta del i denna debatt. I linje med den terminologi som Milroy (2003) föreslår vill jag nämligen beteckna uppkomsten av bisatser med af-ledföljd oberoende av subjektets form som en innovation snarare än en förändring. Om man accepterar Milroys uppdelning blir det på det hela taget ganska ovidkommande att söka efter orsaken till språkliga innovationer – den centrala uppgiften för den historiska språkvetenskapen blir istället att förklara hur innovationer kan ge genomslag som nya normer i språkgemenskapen och bli till förändringar.

Konsekvensen av den grammatiska innovation som jag här har visat på blir en situation som närmast kan beskrivas som ett tillstånd av syntaktisk diglossi. Slutsatsen av det resonemang som jag har fört här är alltså att vi vid slutet av den yngre fornsvenska perioden har en situation med två konkurrerande system. Den variation mellan af- och fa-ledföljd som möter i bisatser i sen yngre fornsvenska och därefter under i princip hela den äldre nysvenska perioden vill jag alltså se som ett utslag av en makrovariation mellan en icke-deterministisk (fornsvensk) grammatik som tillåter verbflyttning till I-domänen (vilket resulterar i af-ledföljd vid pronomina subjekt och fa-ledföljd i övriga fall) och en deterministisk (modern svensk) grammatik utan verbflyttning (vilket resulterar i af-ledföljd oberoende av subjektets form).

6.3 Förändring

I denna artikel har jag nästan uteslutande behandlat fornsvenska förhållanden. Jag har argumenterat för att det under fornsvensk tid sker en innovation i bisatsledföljden – men däremot ingen förändring. Avslutningsvis ska jag dock helt kort säga något också om själva förändringen: etableringen av af-ledföljden som den normala i svenska bisatser. Milroy (2003) gör i sin diskussion klart att innovationer kan vara inomspråkligt

motiverade medan förändringar alltid har en extern orsak. Förklaringen till att en särskild bisatsledföljd etablerades i svenskan under 1600-talet ska i så fall inte sökas i relationen mellan morfologi och syntax, såsom tidigare har föreslagits (Platzack 1988, Falk 1993), utan istället i språkbruksvillkoren. Sådana försök har också gjorts tidigare. Pettersson (1988:176) lyfter t.ex. fram ”den ökande användningen av skrift och de nya funktionella krav på språket som skrivsituationen ställer såsom en viktig drivkraft bakom etableringen av svenskans nya bisatsledföljd”. Växlingen mellan af- och fa-ledföljd i sen yngre fornsvenska och äldre nysvenska skulle då närmast reflektera en växling mellan en talspråksnorm och en skriftspråksnorm.

För att i någon mån pröva huruvida af-ledföljdens genombrott representerar inbrytningen av en skriftspråksnorm har jag jämfört bisatsordföljden i Agneta Horns självbiografi och Johan Ekeblads brev (båda författarna är födda 1629). Agneta Horn är i sin självbiografi omvittnat talspråklig, medan Johan Ekeblad i sina brev till brodern Claes ligger betydligt närmare skriftnormen. Widmark (2005a:25) ger följande karaktäristik av de båda författarna:

Det starkaste intrycket av denna inblick i adligt vardagsspråk är kanske den ringa standardisering som det visar. Variationen framträder på både individ- och ordnivå. Delvis kan den dock föras tillbaka på rätt begripliga skillnader i språkbruk. Det är t.ex. inte oväntat [...] att JE [Johan Ekeblad] klart är den som mest ansluter sig till ett skriftspråkligt mönster. I enstaka fall gör han sig skyldig till hyperkorrekta former som *aftonar* – jfr också det ovan nämnda *giordebökarna*. Det är också möjligt att AH:s [Agneta Horns] ofta drastiska sätt att berätta kan ha påverkat hennes morfologi i folklig riktning.

Under förutsättning att hypotesen af-ledföljden och fa-ledföljden reflekterar olika normsystem, ett skriftspråkligt (af) och ett talspråkligt (fa), väntar vi oss naturligtvis att antalet bisatser med af-ledföljd borde vara högre hos den mer skriftspråkliga Johan Ekeblad än hos den mer utpräglat talspråkliga Agneta Horn givet den karaktäristik av texterna som Widmark ger på basis av deras morfologi. Så är dock inte fallet, utan istället råder det motsatta förhållandet: andelen bisatser med af-ledföljd är högre hos Agneta Horn än hos Johan Ekeblad.²⁶ Även om det måste erkännas att mina resonemang bygger på ett mycket litet empiriskt underlag är det enligt min mening tveksamt om uppkomsten av en sär-

²⁶ Enligt Falk (1993:325) uppgår andelen bisatser med af-ledföljd till 95 % hos Horn och 75 % hos Ekeblad.

skild bisatsledföljd under äldre nysvensk tid enbart kan betraktas som resultatet av en skriftspråksnorm.

Jag vill istället peka på en annan konkurrenssituation mellan olika normsystem som kan ha varit avgörande för uppkomsten av en särskild bisatsledföljd under äldre nysvensk tid. Redan i *Swänska språkets rätta skrifsätt* (1753 [1985]) skiljer nämligen Sven Hof mellan olika arter av talspråk: offentligt tal, umgängestal (bland högre samhällsklasser) och gemene mans tal. En sådan här social och situationell uppdelning har enligt Widmark (1992:237) sannolikt existerat redan under medeltiden (jfr Wollin 2003).

När det gäller den situationella differentieringen är det fr.a. gränsen mellan privat och offentligt språkbruk som har varit viktig i äldre tid. Det offentliga språkbrukets konservativa karaktär har bidragit till att mer allmänna förändringar har haft svårt att få genomslag, något som i förlängningen också har medfört att gränserna mellan privat och offentligt språk bör ha varit ganska skarpa tidigare. När det gäller sociala språkskillnader är det fr.a. skillnader mellan högre och lägre samhällsklassers privata språk som har kunnat beläggas i äldre tid, även om någon skarp gräns naturligtvis är svår att dra gentemot dialekterna i det här fallet. Enligt Hof är det dock högreståndsspråket i och omkring Stockholm som har den högsta prestige.

Den bild som Hof tecknar av det dåtida språksamhället verkar således snarast kunna betraktas som diglossisk när det gäller förhållandet mellan privat och offentligt språk. För den svenska riksspråksnormen bör både det offentliga språket och umgängesspråket, framför allt i den form som det hade i och omkring huvudstaden, ha spelat en viktig roll. Två konkurrerande normsystem har alltså funnits parallellt för språkbrukarna ända sedan medeltiden (dialekterna undantagna): å ena sidan skrift och offentligt tal och å andra sidan umgängestal.

Mot denna bakgrund blir det svårt att beskriva etableringen av af-ledföljden som en särskild norm för bisatser i svenskan som en renodlad skriftspråksföreteelse. Istället vill jag föra fram hypotesen att de olika ledföljderna representerade olika normsystem och därmed fungerade språkartskiljande. Jag menar att det finns mycket som talar för att fa-ledföljden kan sägas representera den gamla skriftnormen: detta är den under äldre tid dominerande ledföljdsstrukturen och det är också den som vi i högre utsträckning finner hos en mer skriftspråkligt präglad författare som Ekeblad. Samtidigt förefaller det inte orimligt att anta att den moderna bisatsledföljden ska betraktas som en variant som utmärker de högre klassers umgängestalspråk.

Framväxten av en särskild bisatsledföljd i svenskan handlar då inte om genombrottet av en ny *skriftspråksnorm* också i vissa gruppers talspråk, utan tvärtom om genombrottet av en ny *talspråksnorm* också i vissa gruppers skriftspråk. Själva förändringen – uppkomsten av en särskild bisatsledföljd i svenskan under 1600-talet – skulle då vara ett resultat av att umgängestalspråket vinner terräng på bekostnad av den gamla skriftnormen. Enligt Widmark (1992) sker också en sådan förskjutning under 1600-talet. Det är då som umgängesspråket blev mera synligt och på allvar började ta upp kampen med den gamla skriftnormen och det offentliga talspråket.

Under förutsättning att den bild som jag tecknar här är riktig har alltså af-ledföljden skiftat status från att vara en talspråksföreteelse (som också slår igenom i vissa gruppers skriftspråk) till att betraktas som en mer renodlad skriftspråksmarkör. Ett annat språkdrag som har genomgått en liknande förändring är möjligheten till utelämning av finit verb i bisats. Idag betraktas det som en ren skriftspråksföreteelse, främmande för talet: ”I bisats utelämnas hjälpverbet *hava* vid perfekt och pluskvamperfekt merendels i normalprosan och nästan regelbundet i kanslispråket, men aldrig i talspråket” (Wellander 1959:276). Att den språkliga verkligheten inte är så svartvit som Wellander ger sken av har senare Malmgren (1985) visat, men bruket av ensamt supinum i bisats framstår ändå helt klart som en skriftspråksföreteelse i dagens svenska (87,5 % i skriftspråket mot 8,5 % i talspråket). I äldre tid var det däremot annorlunda. Enligt Widmark (2005b) påpekar Jesper Svedberg att utelämning av finit *ha* i bisats förekommer i umgängesspråket, men däremot inte passar i religiöst språk (= det offentliga språket).²⁷ Det finns således fler exempel på hur språkdrag förändrat status över tid – från att ha betraktats som talspråkliga till att karaktäriseras som genuint skriftspråkliga.

7 Slutord

I denna artikel har jag diskuterat bisatsledföljden i äldre svenska. Jag har argumenterat för att förekomsten av af-ledföljd i fornsvenskan inte ska betraktas som ett tecken på en pågående språkförändring, utan tvärtom försökt visa att den fornsvenska grammatiken accepterade både af- och fa-ledföljd i ett system som strukturellt skiljer sig från den moderna svenskan. Jag har betecknat detta tillstånd ’diakron variation’.

²⁷ Se vidare Östman 2002 för en ingående diskussion av möjligheten till *ha*-strykning i äldre svenska.

Inom den generativa traditionen har växlingen mellan af- och fa-ledföljd i äldre svenska tidigare förts tillbaka på verbets position i strukturen. Inom ramen för en icke-deterministisk grammatikmodell har jag emellertid argumenterat för att verbet alltid lämnar baspositionen i verbfrasen i äldre och tidig yngre fornsvenska. Eftersom af-ledföljden under dessa skeden är bunden till bisatser med pronomina subjekt har jag istället relaterat den variation som förekommer till subjektets position i satsen. Fr.o.m. senare fornsvensk tid börjar dock af-ledföljden uppträda i bisatser oberoende av subjektets form, vilket jag i linje med Milroys (2003) terminologi har betecknat som en innovation som resulterar i uppkomsten av en ny deterministisk grammatik utan verbflyttning. Den variation som möter under senare yngre fornsvensk tid och äldre nysvensk tid är därmed av annat slag än den som förekommer i tidigare skeden.

Under senare år har den språkliga variationen fått allt större betydelse också inom ramen för den generativa grammatiken. Inte minst har det utifrån teoretisk synvinkel diskuterats huruvida syntaktisk variation ska beskrivas inom ramen för en grammatik (som tillåter variation) eller flera parallella grammatiker. I denna artikel har jag sökt visa att valet av beskrivningsmodell är avhängigt av den språkliga empirin, och att ledföljdsvariationen i äldre svenska bisatser måste beskrivas på två olika sätt.

Avslutningsvis har jag helt kort diskuterat förändringen av bisatsledföljden i svenskans historia – och med 'förändring' avser jag då inbrytningen av af-ledföljden som en norm i språkgemenskapen. I linje med Pettersson (1988) har jag argumenterat för att orsaken till denna förändring ska sökas i språkbruksvillkoren. Närmare bestämt har jag utgått från den indelning av olika språkarter i nysvenska som Widmark (1992) har visat på och lanserat hypotesen att valet mellan af- och fa-ledföljd i äldre nysvenska kan ha fungerat språkartsskiljande. Genomslaget av af-ledföljden som norm i språkgemenskapen under 1600-talet blir med detta synsätt en konsekvens av att en språkart (det prestigefyllda umgänges-språket) under 1600-talet vinner allt mer inflytande.

I denna artikel har jag begränsat mig till ett enskilt syntaktiskt fenomen, men naturligtvis bör fler språkdrag – också på den syntaktiska nivån i språket – tidigare ha haft en språkartsskiljande funktion. Om den omfattande syntaktiska variation som förekommer i äldre svenska kan föras tillbaka på olika språkarter får framtida forskning utvisa. Redan nu står det emellertid klart att ett mer sociolingvistiskt angreppssätt kan ge ett nytt perspektiv på den syntaktiska förändringsprocessen och dess orsaker.

Referenser

- Andersen, H. 2002: "Actualization and the (uni)directionality of change". H. Andersen (ed.), *Actualization. Linguistic change in progress*, John Benjamins, Amsterdam/Philadelphia, s. 225–248.
- Andersson, L.-G. 1975: *Form and function of subordinate clauses*. Department of Linguistics, University of Göteborg, Göteborg.
- Ásgrímur Angantýsson 2001: "Skandinavísk orðaröð í íslenskum aukasetningum". *Íslenskt mál og almenn málfræði* 23, s. 95–122.
- Ásgrímur Angantýsson 2007: "Verb-third in embedded clauses in Icelandic". *Studia Linguistica* 61.3, s. 237–260.
- Brandtler, J. 2008: "On the structure of subordinate clauses in Swedish". *Working Papers in Scandinavian Syntax* 81, s. 79–97.
- Bure, N. 1898: *Rytmska studier öfver knüttelversen i medeltidens svenska rimverk*. Lund.
- Chomsky, N. 1965: *Aspects of the Theory of Syntax*. The M.I.T. Press, Cambridge.
- Eide, K. M. & T. A. Áfarli 2007: "Flerspråkighet – en utfordring for det generative rammeverket? – Om dialektsyntaks og parallelle grammatikker". T. Arboe (red.), *Nordisk dialektologi og sociolingvistik*. Aarhus universitet, Århus, s. 126–135.
- Falk, C. 1993: *Non-Referential Subjects in the History of Swedish*. Department of Scandinavian Languages, Lund University, Lund.
- Falk, C. 1997: *Fornsvenska upplevarverb*. Lund University Press, Lund.
- Falk, C. 2007: "Kilkonstruktion och ordföljd i äldre fornsvenska". L. Wollin, A. Saarukka & U. Stroh-Wollin (utg.), *Studier i svensk språkhistoria* 9, Åbo akademi, Åbo, s. 90–97.
- Garbacz, P., D. Håkansson & H. Rosenkvist 2007: [Review of:] John D. Sundquist: *Morphosyntactic Change in the History of the Mainland Scandinavian Languages*. *Nordic Journal of Linguistics* 30.1, s. 137–146.
- Gregersen, F. & I. L. Pedersen 1997: "Hovedsætningsordstilling i underordnede sætninger". *Danske Folkemål* 39, s. 55–112.
- Henning, B. 1970: *Didrikskrönikan. Handskriftsrelationer, översättningsteknik och stildrag*. Almqvist & Wiksell, Stockholm.
- Hof, S. 1985 [1753]: *Swänska språkets rätta skrifsätt*. Institutionen för nordiska språk vid Uppsala universitet, Uppsala.
- Holmberg, A. 2000: "Scandinavian Stylistic Fronting: How any Category can become an Expletive". *Linguistic Inquiry* 31.3, s. 445–484.
- Holmbäck, Å. & E. Wessén 1962: *Magnus Erikssons landslag i nusvensk tolkning*. Nordiska bokhandeln, Stockholm.
- Holmbäck, Å. & E. Wessén 1966: *Magnus Erikssons stadslag i nusvensk tolkning*. Nordiska bokhandeln, Stockholm.
- Håkansson, D. 2008: *Syntaktisk variation och förändring. En studie av subjektlösa satser i fornsvenska*. Språk- och litteraturcentrum, Lunds universitet, Lund.

- Jakob Jóh. Smári 1987 [1920]: *Íslenzk setningafræði*. Málvísindastofnun Háskola Íslands, Reykjavík.
- Jørgensen, N. 1978: *Underordnade satser och fraser i talad svenska*. Walter Ekstrand, Lund.
- Jørgensen, N. 1987: *Studier över syntax och textstruktur i nordiska medeltidslagar*. Lund University Press, Lund.
- Klemming, G. 1887–89: *Prosadikter från Sveriges medeltid*. Norstedt, Stockholm.
- Labov, W. 1972: *Sociolinguistic Patterns*. University of Pennsylvania Press, Philadelphia.
- Larsson, C. 1931: *Ordföljdsstudier över det finita verbet i de nordiska fornspråken*. Uppsala.
- Mæhlum, B. 1999: *Mellom Skylla og Kharybdis. Forklaringsbegrepet i historisk språkvitenskap*. Novus, Oslo.
- Maling, Joan 1980: "Inversion in Embedded Clauses in Modern Icelandic". *Íslenskt mál og almenn málfræði* 2, s. 175–193.
- Malmgren, S.-G. 1985: "Om utelämnning av hjälp verbet *ha* i förbindelse med supinum". S. Allén m.fl. (utg.), *Svenskans beskrivning* 15, Institutionen för nordiska språk vid Göteborgs universitet, Göteborg, s. 347–358.
- Milroy, J. 2003: "When is a sound change?". D. Britain & J. Cheshire (eds.), *Social dialectology. In honour of Peter Trudgill*, John Benjamins, Philadelphia, s. 219–231.
- Milroy J. & Milroy, L. 1985: "Linguistic change, social network and speaker innovation". *Journal of Linguistics* 21, s. 339–384.
- Nordberg, B. 2007: "Om språksociologiska aspekter på språkhistorien". L. Elmevik (utg.): *Nya perspektiv inom nordisk språkhistoria*, Kungl. Gustav Adolfs Akademien för svensk folkkultur, Uppsala, s. 89–105.
- Noreen, A. 1904: *Altschwedische Grammatik mit Einschluss des Altgutnischen*. Max Niemeyer, Halle.
- Nyström, I. 1985: *Studier i äldre nysvensk syntax II. Ledstruktur och ledföljd i bisatser*. Institutionen för nordiska språk och nordisk litteratur vid Helsingfors universitet, Helsingfors.
- Ordbok över svenska språket utgiven av Svenska Akademien 1893–*. Lund.
- Paolillo, J. C. 2002: *Analyzing Linguistic Variation. Statistical Models and Methods*. CSLI Publications, Stanford.
- Pettersson, G. 1988: "Bisatsledföljden i svenska eller Varifrån kommer BIFF-regeln?". *Arkiv för nordisk filologi* 103, s. 157–180.
- Pettersson, G. 1996: *Svenska språket under sjuhundra år*. Studentlitteratur, Lund.
- Platzack, C. 1988: "Den centralskandinaviska bisatsordföljdens framväxt". G. Pettersson (red.), *Studier i svensk språkhistoria*, Lund University Press, Lund, s. 241–255.
- Platzack, C. 1998: *Svenskans inre grammatik – det minimalistiska programmet. En introduktion till modern generativ grammatik*. Studentlitteratur, Lund.

- Rosenkvist, H. 2009: "Referential null subjects in Germanic languages – an overview". *Working Papers in Scandinavian Syntax*, s. 151–180.
- Rydqvist, Johan Erik 1857: *Svenska språkets lagar. Andra bandet*. Norstedt, Stockholm.
- SAG = *Svenska Akademiens grammatik*. Se Telemann, Hellberg & Andersson 1999.
- SAOB = *Ordbok över svenska språket utgiven av Svenska Akademien*.
- Sundgren, E. 2002: *Återbesök i Eskilstuna. En undersökning av morfologisk variation och förändring i nutida talspråk*. Institutionen för nordiska språk vid Uppsala universitet, Uppsala.
- Sundquist, J. D. 2002: *Morphosyntactic Change in the History of the Mainland Scandinavian Languages*. ProQuest, Ann Arbor.
- Svanlund, J. 1988: "När BIFF-regeln blev regel". G. Eriksson & J. Svanlund, *Två studier i äldre nysvensk syntax*, Institutionen för nordiska språk vid Stockholms universitet, Stockholm, s. 31–55.
- Svenska Akademiens grammatik*. Se Telemann, Hellberg & Andersson 1999.
- Söderwall, K. F. 1884–1918: *Ordbok öfver svenska medeltids-språket. Första bandet*. Lund.
- Tagliamonte, S. A. 2006: *Analysing Sociolinguistic Variation*. Cambridge University Press, Cambridge.
- Telemann, U., S. Hellberg & E. Andersson 1999: *Svenska Akademiens grammatik. I–IV*. Norstedts Ordbok, Stockholm.
- Thelander, M. 1990: "Språkdrag och språkarter". *Kungl. Humanistiska Vetenskapssamfundet i Uppsala. Årsbok 1990*, Kungl. Humanistiska Vetenskapssamfundet i Uppsala, Uppsala, s. 65–91.
- Thelander, M. 2001: "Socialiserad språkhistoria? Om sociolingvistikens bidrag till förståelsen av språkförändringar". *Kungl. Vitterhets Historie och Antikvitets Akademiens Årsbok 2001*, Almqvist & Wiksell International, Stockholm, s. 65–78.
- Weinreich, U., W. Labov & M. I. Herzog 1968: Empirical Foundations for a Theory of Language Change. W. P. Lehmann & Yakov Malkiel (eds.), *Directions for historical linguistics*. University of Texas Press, Austin & London, s. 95–195.
- Wellander, E. 1959: *Riktig svenska*. Norstedts, Stockholm.
- Wenning, A. 1930: *Studier över ordföljden i fornsvenskan*. Lindstedts, Lund.
- Wenning, A. 1941: *Fornsvenska ordföljdsprinciper*. Lindstedts, Lund.
- Wessén, E. 1965: *Svensk språkhistoria III. Grundlinjer till en historisk syntax*. Almqvist & Wiksell, Stockholm.
- Widmark, G. 1992: "Taldifferentiering och språkhistoria". S.-G. Malmgren & B. Ralph (utg.), *Studier i svensk språkhistoria 2*, Acta Universitatis Gothoburgensis, Göteborg, s. 230–238.
- Widmark, G. 2005a: "Högreståndsspråk under 1600-talet". B. Melander m.fl. (red.), *Språk i tid. Studier tillägnade Mats Thelander på 60-årsdagen*, Institutionen för nordiska språk vid Uppsala universitet, Uppsala, s. 18–26.
- Widmark, G. 2005b: "The development of the Nordic languages from the mid-

- 16th century to the end of the 18th century: Sociolinguistic aspects [Swedish]. O. Bandle (main ed.), *The Nordic Languages*, Volume 2, Walter de Gruyter, Berlin & New York, s. 1332–1337.
- Wollin, L. 1983: *Svensk latinöversättning. II: Förlagan och produkten*. Walter Ekstrand, Lund.
- Wollin, L. 1991: "Ska vi forska om fornsvenska?". S.-G. Malmgren & B. Ralph (utg.), *Studier i svensk språkhistoria* 2, Acta Universitatis Gothoburgensis, Göteborg, s. 239–257.
- Wollin, L. 2003: Vadstena: Variationens vagga? I: L.-O. Delsing m.fl. (red.), *Grammatik i fokus. Festskrift till Christer Platzack 18 november 2003*, Vol. I, Institutionen för nordiska språk vid Lunds universitet, Lund, s. 235–243.
- Åkerlund, W. 1935: "Fornnordiska ordföljdsprinciper". *Arkiv för nordisk filologi* 51, s. 121–168; 205–251.
- Åkerlund, W. 1944: "Om det finita verbets plats i den fornsvenska bisatsen". *Arkiv för nordisk filologi* 57, s. 1–67.
- Östman, C. 2002: "Bisatser med utelämnat finit *ha* i dramadialog från 1700-talet". I: G. Harling-Kranck & H. Lehti-Eklund (red.), *Studier i svensk språkhistoria* 6. *Folkmålsstudier* 41, s. 233–242.

Bilaga 1. Excerperade och citerade texter

Excerperade fornsvenska texter

- BJ = "Barlaam och Josaphat". G. E. Klemming (utg.) 1887–1889: *Prosadikter från Sveriges medeltid*. (Samlingar utgivna av Svenska fornskriftsällskapet 28.) Norstedts, Stockholm. S. 3–103 är excerperade.
- DI = *Sagan om Didrik af Bern*, utg. av G. O. Hyltén-Cavallius 1850–1854. (Samlingar utgivna av svenska fornskriftsällskapet 10.) Norstedts, Stockholm. S. 1–100 är excerperade.
- HT = *Historia Trojana*, utg. av R. Geete 1892. (Samlingar utgivna av Svenska fornskriftsällskapet 29.) Norstedt, Stockholm. S. 1–100 är excerperade.
- JÄR = "Järteckensbok". G. E. Klemming (utg.) 1877–1878: *Klosterläsning*. (Samlingar utgivna av Svenska fornskriftsällskapet 22.) Norstedts, Stockholm. S. 3–103 är excerperade.
- KM = "Karl Magnus". G. E. Klemming (utg.) 1887–1889: *Prosadikter från Sveriges medeltid*. (Samlingar utgivna av Svenska fornskriftsällskapet 28.) Norstedts, Stockholm. S. 250–288 är excerperade.
- LEG = *Ett fornsvenskt legendarium*, utg. av G. Stephens 1847. (Samlingar utgivna av Svenska fornskriftsällskapet 7:1.) Norstedts, Stockholm. Partier baserade på handskrift A 34 på s. 3–16, 17–20, 21–31, 49–52, 54–58, 61–65, 70–72, 99–103, 128–130, 133–146, 149–157, 165–178, 181–190, 193–196 är excerperade.

- MB = *Fem Moseböcker på fornsvenska enligt Cod. Holm. A 1*, utg. av O. Thorell 1959. (Samlingar utgivna av Svenska fornskriftsällskapet 60.) Almqvist & Wiksell, Uppsala. S. 1–23, 119–196 är excerperade.
- SdmL = *Samling af Sweriges gamla lagar. Fjerde bandet. Södermannalagen*, utg. av C. J. Schlyter 1838. Berlingska boktryckeriet, Lund. S. 8–124 är excerperade.
- StTB = *Stockholms stads tänkeböcker 1474–1483*, utg. av E. Hildebrand 1917. Kungl. Samfundet för utgifvande af handskrifter rörande Skandinaviens historia, Stockholm. S. 1–96 är excerperade.
- SV = *Speculum Virginum*, utg. av R. Geete 1897–98. (Samlingar utgivna av Svenska fornskriftsällskapet 31.) Norstedts, Stockholm. S. 3–103 är excerperade.
- SVM = ”Sju vise mästare”. G. E. Klemming (utg.) 1887–1889: *Prosadikter från Sveriges medeltid*. (Samlingar utgivna av Svenska fornskriftsällskapet 28.) Norstedts, Stockholm. S. 113–172 är excerperade.
- UL = *Samling af Sweriges gamla lagar. Tredje bandet. Uplandslagen*, utg. av C. J. Schlyter 1834. Norstedts, Stockholm. S. 11–202 är excerperade.

Citerade texter

- MESt = *Samling af Sweriges gamla lagar. Elfte bandet. Konung Magnus Eriksons stadslag*, utg. av C. J. Schlyter 1865. Berlingska boktryckeriet, Lund.
- MEL = *Samling af Sweriges gamla lagar. Tionde bandet. Konung Magnus Eriksons landslag*, utg. av C. J. Schlyter 1862. Berlingska boktryckeriet, Lund.
- PK = Sveriges krönika (vanligen kallad den prosaiska). G. E. Klemming (utg.) 1868–1881: *Småstycken på forn svenska*. Norstedts, Stockholm. Partier baserade på handskrift D 26 på s. 217–240 är excerperade.
- ÄVgL = ”Den äldre codex af Westgöta-lagen”. H. S. Collin & C. J. Schlyter (utg.) 1827: *Samling af Sweriges gamla lagar. Första bandet. Westgötalagen*. Z. Haeggström, Stockholm. S. 1–74.
- VmL = ”Den yngre codex af Westmanna-lagen”. C. J. Schlyter (utg.) 1841: *Samling af Sweriges gamla lagar. Femte bandet. Westgötalagen*. Berlingska boktryckeriet, Stockholm. S. 67–239.
- EK = *Erikskrönikan*, utg. av R. Pipping 1921 [1963]. (Samlingar utgivna av Svenska fornskriftsällskapet 68.) Almqvist & Wiksell, Uppsala.

ERIK MAGNUSSON PETZELL

OV-ordföljd i svenskans historia

Presentation

Ordföljd av det slag som illustreras i (1) nedan förekom i svenska texter fram till 1700-talet. I (1a) föregås det finita verbet (Vf) av ett argument (Arg), i (1b) föregås det finita verbet av både ett argument och ett icke-finit verb (Vi) och i (1c) föregås det av ett argument men följs av ett icke-finit verb. I (1d), slutligen, föregås det icke-finita men inte det finita verbet av ett argument.¹ Som en samlingsbeteckning för samtliga typer i (1) används termen OV-ordföljd. I modern svenska är OV-ordföljd ogrammatiskt.²

Denna forskning om OV-ordföljd har gjorts möjlig genom ekonomiska bidrag från följande fonder/stiftelser: Einar Hansens Allhemsstiftelse (postdoktorsstipendium), Wilhelm och Martina Lundgrens vetenskapsfond (resebidrag), Birgit och Gad Rausings stiftelse för humanistisk forskning (bidrag för resor och utrustning), Åke Wibergs Stiftelse (allmänt bidrag). För värdefulla synpunkter på en tidigare version av uppsatsen tackar jag de två anonyma bedömarena.

¹ (1d) är det enda av mönstren i (1) som förekommer både i bisatser och i huvudsatser. Mönstren i (1a–c) är oförenliga med huvudsatser V2-ordföljd.

² Negerade objekt kan föregå verbet även i modern svenska ("han har ingenting sett"). Satser med negerade objekt diskuteras ej i denna uppsats.

Magnusson Petzell, E., research fellow, Department of Scandinavian Languages, Stockholm University. "OV word order in the history of Swedish". *ANF* 126 (2011), pp. 141–191.

Abstract: The development of OV in Swedish has been investigated only in part before. The lack of full coverage can be – at least to some extent – explained by the long-lasting view in the literature that some instantiations of OV (especially finite-verb final) constitute a mere style of writing, an artificial trait adopted from German. In this paper, the traditional view is challenged. It is shown that the usage of different OV-patterns certainly varies with level of formality – ArgViVf is high style, whereas ArgVfVi is colloquial – but to go from there to claiming that a pattern is completely superficial is hardly motivated. Moreover, shifts in the relative distribution of OV-patterns that are observable in texts after ca. 1500 (whereby ArgVf replaces VfArgVi as the dominant pattern) seem to be due to German-Swedish language contact. Nothing suggests, however, that any form of OV was ever "imported" from German. These contact-induced shifts in the usage of OV not only affect the OV system. Indirectly, they also provide new acquirers of the language with more unambiguous cues that Vf does not move out of VP. Consequently, the possibility to move Vf to I⁰ (i.e. V-to-I-movement) is lost in the beginning of the 1600s.

Keywords: OV, word order, syntactic change, language cultivation, language contact, Old Swedish, Early Modern Swedish, V-to-I.

- (1) OV-ordföljd i äldre svenska
a. Som ok denne Mäster Pär <u>en förträffelig</u>
<u>Logicus war</u> (Columbus: 10) ³	ArgVf
b. effter the <u>all ting sedt hadhe</u> (John: 276)	ArgViVf
c. tå iagh <u>mitt ährende hadhe utthrättat</u> (Gyll: 16)	ArgVfVi
d. Allir <u>skulu kirkiu dyrka</u> (UL: 15)	VfArgVi

Den svenska OV-ordföljdens historiska utveckling är bara delvis känd. Ingen har undersökt samtliga typer i (1); ingen har heller tagit sig an ett material som täcker hela den tid då ordföljden förekommer. Bristen på fullständighet i forskningen kring svensk OV-ordföljd beror säkert i viss mån på en seglivad föreställning bland nordister att vissa typer av OV, särskilt mönstren i (1a–b), där finitet står sist i satsen, men även sentida instanser av mönstret i (1d), är att betrakta som skriftspråkliga germanismer utan motsvarighet i det spontana språket.

Denna syn på svensk OV-ordföljd har en märklig historia: vi tycks faktiskt ha att göra med ett ursprungligen normativt omdöme från sent 1700-tal som under 1800-talet omvandlas till ett deskriptivt faktum och så småningom inlemmas som en självklar del av den nordistiska traditionen under 1900-talet.

I denna uppsats görs ett försök att nyansera den traditionella behandlingen av svensk OV-ordföljd. Utgångspunkten är att all typ av OV som återfinns i äldre texter – från fornsvensk tid fram till den yngre nysvenska perioden – är ett utslag av naturligt språkbruk. Genom att således ta sig an den svenska OV-ordföljdens fullständiga historia blottläggs en central bruksförskjutning som gått den tidigare forskningen förbi: fördelningen mellan de olika OV-mönstren i (1) förändras dramatiskt i övergången från fornsvensk till nysvensk tid. Denna förändring kan i sin tur kasta nytt ljus över den svenska bisatsordföljdens utveckling i allmänhet, och förlusten av den äldre ordningen mellan finit verb och satsadverbial (fa-ordföljd) i synnerhet.

³ Understrykningen i exempel och citat är här och i fortsättningen min om inget annat anges.

1 Uppläggning

Det första avsnittet nedan (avsnitt 2) presenterar de tidigare studier av svensk OV-ordföljd som gjorts. Eftersom forskningen i så hög grad präglas av enighet i uppfattningen att vissa typer av OV-ordföljd, särskilt sådan som utmärks av att det finita verbet står sist (jfr (1a–b) ovan), är rena skriftspråksprodukter, ägnas nästföljande avsnitt (avsnitt 3) åt en närmare granskning av bakgrunden till denna samstämmighet. Granskningen visar att uppfattningen om den svenska OV-ordföljdens icke-genuina status har normativa rötter, vilket i sig kraftigt försvagar dess eventuella värde som deskriptiv sanning. Dess giltighet kan också ifrågasättas på rent empiriska grunder. Det äldre svenska OV-bruket uppvisar helt enkelt inga tecken på att vara artificiellt: det lyder samma restriktioner som bruket i alla andra kända germanska OV-varieteter.

Att ifrågasätta den traditionella kategoriseringen av vissa sorters OV som rena skriftspråksprodukter är förstas inte samma sak som att ifrågasätta att olika OV-mönster kan ha haft olika stilistisk valör. Av den empiriska undersökningen av OV-ordföljd i äldre svenska som presenteras i avsnitt 4 framgår att OV-systemet genom alla tider visserligen har lämnat utrymme för stilistisk variation, men att stilistisk valör – föga förvånande – inte är diakroniskt konstant. Det som var stilistiskt omarkerat under fornsvensk tid var kraftigt markerat under 1600-talet, och det som utgjorde typisk OV-användning under nysvensk tid var i gengäld högst otypiskt under äldre skeden. Den mest dramatiska och generella förskjutningen i OV-användningen sker under 1500-talet, när mönstret i (1a), ArgVf, tar över som det klart vanligaste mönstret efter den forna dominanten VfArgVi (jfr (1d)). Mycket tyder på att denna förskjutning som extern förklaring har svensk-tysk språkkontakt. Främmande inflytande har med andra ord haft betydelse för OV-ordföljdens utveckling, men på ett långt mer subtilt sätt än vad man traditionellt har tänkt sig. Påverkan har uppenbarligen skett inom ramen för det befintliga svenska OV-systemet enligt principer som är välkända inom modern språkkontaktforskning.

I avsnitt 5 presenteras ett förslag till hur den dramatiska OV-förskjutningen under 1500-talet kan ha bidragit till den kraftiga nedgången för fa-ordföljd i bisats som sker under början av 1600-talet. Ordningen mellan finit verb och satsadverbial i bisats har diskuterats flitigt i den tidigare forskningen: intressanta förslag till varför den moderna af-ordföljden (BIFF) vinner insteg vid denna tid har lagts fram, men någon tillfredsställande förklaring till varför den äldre fa-ordföljden går förlorad har hittills inte presenterats.

Uppsatsens resultat sammanfattas och kommenteras i avsnitt 6.

2 OV-ordföljd i den tidigare forskningen

Tidigare studier av OV-ordföljd i svenskan kan lite grovt delas in i studier av verbfinala bisatser (jfr (1a–b)) och studier av objekt (och andra argument) som placeras till vänster om ett icke-finit huvudverb (jfr (1d)). Vi inleder forskningsöversikten med studier av icke-finit OV och fortsätter med undersökningar av verbfinala bisatser.

2.1 Objektet före det icke-finita verbet

En av de tidigaste studierna av det icke-finita verbets framförställda bestämningar i fornsvenskan återfinns hos Wenning (1930). Han visar att det var vanligare med objekt före icke-finit verb i äldre (dvs. 1225–1375) än i yngre fornsvenska (1375–1526) (1930: 66–77). Samma tendens kan han påvisa för andra typer av argument än objekt som står före det icke-finita verbet, t.ex. predikativa adjektiv (a.a.: 77–79) och verbpartiklar (a.a.: 87–95).

Även Delsing (1999a) undersöker utvecklingen av ordningen mellan objekt och icke-finit verb i fornsvenska; till skillnad från Wenning tar han inte hänsyn till verbets placering i förhållande till andra argument än objekt. Å andra sidan sträcker sig Delsings material till omkring år 1600, dvs. det inkluderar data från början av den nysvenska perioden. Av Delsings undersökning framgår att den minskning av framförställda objekt från slutet av 1300-talet som redan Wenning observerat inte utgör förändringens slutpunkt. Ordföljden återvinner nämligen sin styrka igen från mitten av 1400-talet, en frekvensförskjutning som Delsing hänför till lågtyskt inflytande (1999a: 214). Hur vanligt det är att objekt placeras före det icke-finita verbet efter 1600 kartläggs av Platzack (1983). Han illustrerar att konstruktionen knappast används längre från och med den generation skribenter som är födda i början av 1700-talet (a.a.: 50–51).

Vid sidan av sin huvudundersökning (som alltså sträcker sig fram till år 1600) presenterar Delsing också ett slags kontrollstudie av bruket av pre-finita objekt i två texter som båda tillkommit under 1600-talet. Det rör sig dels om en dagbok av Gyllenhielm (född 1574), dels om Agneta Horns (född 1629) memoarer; Horns skriftspråk anses ligga särskilt nära det talade språket (jfr Holm 1967, 2000). Delsing kan konstatera att andelen framförställda objekt är betydligt lägre hos Horn (1,3 %) än hos Gyllenhielm (23, 8 %); genomsnittsandelen för 1500-talet är 9,7 % (1999a: 216). Vidare skiljer sig Gyllenhielms distribution av objektstyper som föregår verbet från den typiska distributionen i äldre texter; exem-

pelvis tycks tunga nominalfraser oftare stå före infinita verb i hans text än i Delsing's fornsvenska korpus. Några säkra slutsatser utifrån denna tendens kan man emellertid knappast dra, eftersom den baseras på en handfull exempel. Likväl tolkas den av Delsing som ett utslag av att bruket av framförställda objekt blott utgör en skriftspråkskonvention hos Gyllenhielm utan stöd i det spontana språket. Till intäkt för att denna tolkning är riktig tas det faktum att andelen objekt före icke-finita verb är relativt låg hos Horn, som alltså förutsätts vara omedveten om särskilda skriftspråksmaner.

2.2 Det finita verbets slutställning i bisats

Att jämföra de olika undersökningar av verbfinala bisatser som gjorts är svårt. Vissa forskare inkluderar dessa satser i någon vidare ordföljdskategori, andra identifierar de verbfinala bisatserna som en egen kategori men avgränsar kategorin på olika sätt.

Under den första delen av förra seklet intresserade man sig för de verbfinala bisatsernas ursprung; skulle slutställningen räknas som ett främmande eller ett inhemskt ordföljdsmonster? En del hävdade att förekomsten av verbfinala bisatser i svenskan berodde på tyskt inflytande (Larsson 1931, Wessén 1965, Bergman 1968), andra föreslog att det rörde sig om en rest från en förlitterär tid (Wenning 1930), åter andra att slutställningen var en inhemsk innovation (Åkerlund 1944). Man var emellertid helt överens om att verbfinala bisatser har förekommit enbart i det skrivna språket; se citaten från Åkerlund (1944) och Bergman (1968) i (2) och (3).

- (2) Företeelsen måste betraktas som litterär; den torde haft svårt att finna utbredning i talspråket. (Åkerlund 1944: 66)
- (3) [...] bruket att låta det finita verbet stå sist i en del bisatser [...] har i vårt språk förlänat texten en högtidlig karaktär, en följd av att det är helt främmande för det talade språket. (Bergman 1968: 92)

Även om flera forskare deltog i debatten om de verbfinala bisatsernas ursprung, behandlade man den empiriska sidan av saken, dvs. den faktiska användningen av sådana bisatser i fornsvenska texter, rätt styvmoderligt; de resultat som presenteras pekar i helt olika riktning. Wenning (1930: 24–54) framhåller att bisatserna med slutställt finit var mindre vanliga i de tidigaste (1200-talet) och senaste (1400-talet och det sena 1300-talet) källorna än i källorna från tiden däremellan (tidigt 1300-tal). Hans undersökning gäller enbart satser med enkelt tempus; han inklude-

rar dock exempel med preverbala adverbial som skulle vara grammatiska i nutida svenska (dvs. satsen av typen ”att Kalle sedan lång tid sover”). Sådana exempel utesluter däremot Åkerlund ur sin verbfinala kategori, som å andra sidan (till skillnad från bisatserna hos Wenning) rymmer både satsen med enkelt och sammansatt tempus (Åkerlund 1944: 65). Följaktligen skiljer sig Åkerlunds resultat helt från Wennings: enligt Åkerlund är verbfinala bisatser vanliga under hela den fornsvenska perioden, särskilt i de tidigaste texterna. Larsson (1931: 129-130) låter inte de verbfinala bisatserna utgöra en särskild ordföljdskategori utan för dem till ett större kluster av ordföljdsmonster som alla avviker från den förmodade normalordföljden, varvid det finita verbet står på andra plats;⁴ avvikelser från normalordföljden ökar stadigt under den fornsvenska perioden.

Uppfattningen att slutställt finit i bisatser är ett rent skriftspråksfenomen i svenskan är i allra högsta grad bevarad hos Nyström (1985). Hon undersöker vad hon kallar ”kluven ordföljd” från 14-, 15- och 1600-talen. Denna beteckning innefattar all slags bisatsordföljd där verbet intar en senare position än i det moderna språket, dvs. samtliga typer i (1) ovan. Kluven ordföljd var mindre vanlig på 1400-talet än på 15- och 1600-talet; den anses vara ”en ren skriftspråksföreteelse i svenskan” (a.a.: 155).

Också Falk (1993), som primärt intresserar sig för ordningen mellan finit verb och negation, genomför en smärre studie av verbfinala bisatser i äldre svenska (a.a.: 159ff.). För att räknas som verbfinal bisats måste satsen innehålla minst två konstituenten (varav en måste vara objekt, predikativ eller infinit verb) före det finalt placerade finita verbet. Falks undersökning visar att finitets slutställning var ovanligare i de äldsta källorna än i de yngre. Hon jämför 5 fornsvenska texter med 5 nysvenska: bland de förra utgör de verbfinala bisatserna mellan 1 % och 5 % av alla bisatser, bland de senare mellan 4 % och 25 %.

Platzack (1983) illustrerar att utvecklingen av slutställt finit i bisatser efter 1600 är parallell med utvecklingen av pre-infinita objekt (som kommenterades strax ovan): båda mönstren tycks vara improduktiva från och med den generation författare som är född i början av 1700-talet (a.a.: 50-51). Det är inte helt klart vad som krävs för att en sats skall räknas till Platzacks verbfinala kategori, förutom att det finita verbet står sist, vilket gör det svårt att jämföra hans resultat med Falks (1993).

⁴ Även Wenning (1930) och Åkerlund (1944) identifierar fornsvensk normalordföljd och avvikelser härifrån; de kommenterar emellertid, till skillnad från Larsson (1931), alltså utvecklingen av bisatser med slutställt finit separat.

Platzack framhåller att verbfinala bisatser inkluderas i hans studie om ordföljden vore ogrammatisk på modern svenska. Huruvida det krävs ett visst antal konstituenten före verbet (för att exempelvis utesluta möjliga instanser av kilkonstruktionen) eller huruvida satsens predikat måste vara sammansatt specificeras inte. Liksom var fallet med objektets placering före icke-finita verb uppvisar Horn en lägre andel slutställt finit i bisatser (3 %) än samtida författare (10–42 %) i Platzacks studie. Eftersom Horns skriftspråk som bekant kan antas vara särskilt talspråksnära drar Platzack slutsatsen att verbfinala bisatser inte var en del av det talade språket under 1600-talet.

2.3 Sammanfattande kommenterar

Sammanfattningsvis kan vi konstatera att synen på slutställning av det finita verbet i bisats som en ordföljd hemmahörande i det skrivna men inte det talade språket är allmänt accepterad i litteraturen. Själva grundidén ifrågasätts aldrig, trots att det inte är självklart vare sig hur verbfinalitet skall definieras eller att det ens är en relevant kategori. Bristen på diskussion och nyansering är egentligen rätt anmärkningsvärd med tanke på de avsteg från språkhistorisk praxis som synen faktiskt förutsätter: antagandet att verbets slutställning i bisats aldrig var en del av det talade språket för i sin tur med sig antagandet att slutställt finit – genom århundradena – har varit ett särskilt skriftmaner som traderats från generation till generation av skribenter (ej talare), ett artificiellt drag intimt förbundet med det skrivna mediet. I normala fall är språkhistorikerns grundhypotes att det språkbruk som återfinns i en äldre text är ett uttryck för naturligt språk om det inte finns starka skäl att misstänka att så inte är fallet. Men när det gäller slutställning av finitet tycks man frågå denna princip. Med undantag för Platzack (1983), som alltså pekar ut den låga slutställningsandelen hos Horn som bevis för slutställningens status som uteslutande skriftspråklig under 1600-talet, saknas det helt och hållet empiriskt stöd för att ordföljden (hur den än avgränsas) verkligen har haft denna status under tidigare skeden.

Att placeringen av objekt före icke-finita verb var en genuin del av det spontana talspråket under fornsvensk tid är det knappast någon forskare som ifrågasatt. Annorlunda är det med användningen av denna ordföljd under den nysvenska perioden. Detta relativt sena bruk tas normalt inte alls upp till behandling i den äldre traditionen, där de tidigaste källorna fokuseras. Nyströms (1985) rätt extrema kategorisering av kluven ordföljd, som bland annat inkluderar pre-infinita objekt, i yngre fornsven-

ska och äldre nysvenska som rent skriftspråklig är uppenbarligen en utbyggd version av den traditionella synen på verbfinala bisatser. All slags OV-användning avfärdas av henne i en handvändning som konstspråk, vilket knappast kan vara rimligt. Det kan dock inte uteslutas att viss OV-användning under slutet av den period då ordföljden förekommer skall betraktas som en skriftspråklig arkaism, vilket alltså Delsing (1999a) framhåller om icke-finita verb som föregås av sina objekt i äldre nysvenska och Platzack (1983) även om verbfinala bisatser under slutet av denna period. Det är ju förväntat att ett mönster som går förlorat försvinner från det talade språket innan det upphör att förekomma i skrift. Att dra slutsatser om hela OV-systemet på basis av bruket av pre-infinita objekt (som Delsing 1999a alltså gör) är emellertid problematiskt. För att kunna göra anspråk på att ha nått generella insikter om det svenska OV-systemet behöver man ta hänsyn till fler mönster än så. Härtill återkommer vi i avsnitt 4.

3 Synen på OV i svenskan

I detta avsnitt diskuteras kommentarer av svensk OV-ordföljd från ungefär 1600 till nutid. Istället för att följa dessa kommentarer från de äldsta till de yngsta tar vi vår utgångspunkt i det första kända fördömandet av svensk OV fäلت i slutet av 1700-talet (avsnitt 3.1). Tiden dessförinnan behandlas i 3.2, 1800- och 1900-talet tas upp i 3.3. 3.4 är en sammanfattning. Vissa inslag i denna idéhistoriska framställning återkommer vi till i samband med att den empiriska undersökningens resultat diskuteras i avsnitt 4.5.

3.1 Det sena 1700-talet – Sjöborgs *Schwedische Sprachlehre*

Uppfattningen att OV-ordföljd i äldre svenska texter, i synnerhet det finita verbets slutställning, är att förstå som en ren skriftspråksordföljd utan motsvarighet i spontant språkbruk kan spåras flera hundra år bakåt i tiden. Den uttrycks så tidigt som under det sena 1700-talet av läroboksförfattaren Gustaf Sjöborg. I sin *Schwedische Sprachlehre für Deutsche* från 1796 framhåller han att verbet måste stå före sina bestämningar i svenskan (dvs. VO). Avvikelser härifrån (dvs. OV) karakteriserar han som skriftspråkliga germanismer eller latinismer som helt svär mot svenskans språkliga särart; jfr citatet i (4).

- (4) Der Zeitwort muss immer [...] vor den Wörtern im Predikate [...] unmittelbar hinter dem Subjekte stehen. [...] Die Abweichungen von dieser Regel, welche man am häufigsten in alten geistlichen und juristischen Schriften und in schlechten Uebersetzungen aus dem Deutschen findet, sind wider das Eigenthümliche der Sprache, und von knechtischer Nachahmung des Deutschen oder Lateinischen entstanden. (Sjöborg 1796: 181)

För att rätt kunna tolka Sjöborgs tämligen känsloladdade uttalande om ordföljd måste vi för det första vara på det klara med att texten har ett normativt syfte. Vi kan då också förmoda att avvikelser från den VO-norm som Sjöborg förespråkar inte enbart kan ha hört en svunnen tid till (jfr ”alten geistlichen und juristischen Schriften”). Om avsteg från VO-normen inte var något som Sjöborg mötte i sin samtid och uppfattade som ett problem hade han knappast sett sig nödgad att kommenterasaken. Men blottaförekomsten av VO-brott i t.ex. översättningslitteratur räcker inte som förklaring till kommentarens tydligt fördömande ton.

För att förstå den är det nödvändigt att sätta in Sjöborg i ett internationellt perspektiv. Särskilt centralt är det att ställa hans svenska VO-norm i relation till tyska ordföljdsnormer. Som Konopka (1996) visar i sin bok om den tyska syntaxdebatten under 1700-talet framställs placeringen av verbet efter sina bestämningar, dvs. OV-ordföljd, som en verkligt äkttysk ordställning. Augustin Dornblüth förefaller härvid vara en av de mer extrema preskriptiva tyska språkmännen. Han understryker i sin språklära från 1755 att ingenting bör placeras efter det finita verbet i bisats, inte ens satskomplement. Sådana komplement föregår aldrig verbet ens i modern standardtyska. Dornblüths slutställningsiver vet med andra ord inga gränser. Mot bakgrund av den tyska språkvårdssituationen är det kanske inte så överraskande att Sjöborg, som förstås har känt till den tyska debatten, i sin puristiska strävan att presentera ren och äkta svenska avråder från OV – även om det alltså var en möjlig svensk ordföljd – eftersom OV alltså uppfattades som hörande till det tyska språkets särart. Vi skall också komma ihåg att OV-ordföljd (att döma av Platzacks 1983 undersökning som refererades ovan, vilken bekräftas av undersökningen som presenteras i avsnitt 4.5 nedan) hade blivit allt ovanligare under loppet av 1700-talet. Sjöborgs fördömande inställning låg alltså både rätt i tiden och hade framtiden för sig. Sedan är det naturligtvis mer passande rent ideologiskt att ha sina egna språkliga karakteristika (VO) än att dela dem med

tyska.⁵ Behovet av starka nationalsymboler såsom ett rent och självständigt språk kan vid denna tid knappast överskattas. Sjöborg verkar under den svenska stormaktstidens sista skälvande timmar. De fornstora dagarna är fjärran. Den förestående katastrofen, förlusten av den östra rikshalvan, ligger knappt halvtannat decennium i framtiden.⁶

Tidigare studier av puristiska ingrepp i språkhistorien har visat att normativa språkmän som når framgång betar sig precis som Sjöborg: de riktar in sig på ett fält där variation förekommer och premierar den variant som tycks ha framtiden för sig. Langer (2001) illustrerar exempelvis att förlusten av *tun*-omskrivning (i någon mån jämförbar med engelskans *do*-omskrivning) i standardtyska under slutet av 1700-talet helt uppenbart skyndades på av språkvårdens rekommendationer. På ett liknande sätt kan möjligen nedgången för den svenska OV-ordföljden under 1700-talet ha givits extra skjuts av normativa påbud av det slag som Sjöborg förmedlar.

3.2 Tiden före Sjöborg

Sjöborg är inte först med att kommentera verbets placering i svenska, låt vara att han tycks vara först med att fördöma bruket av OV-ordföljd. I den tidigaste svensk-tyska grammatiken från 1691 noterar författaren, Sven Tiliander, helt kort var verbet står i svenska respektive tyska meningar; se utdraget i (5).

- (5) Verbum sätties gärna efter i Meningen i Tyskan, hwilket i gement Taal i Swänskan sällan skeer (Tiliander 1691: 133)

Av citatet att döma är det ett närmast graduellt fenomen vi har att göra med: tyska är mer av ett OV-språk än vad svenskan är. Någon artskillnad mellan äktsvensk VO och utländsk OV av det slag Sjöborg målar upp finner vi inget stöd för hos Tiliander. Citatet i (5) utgör det första tryckta omdömet om svensk OV-ordföljd. Som Platzack (1983) påpekar går det emellertid att finna ännu äldre explicita kommentarer om sådan ledställ-

⁵ Att således distansera sitt eget språk från tyska genom att undvika en ordföljd som är gångbar i båda språken är en strategi som också aktualiseras i den moderna nederländska språkdebatten. Trots att nederländskan tillåter en placering av det icke-finita verbet antingen före (Vi+Vf) eller efter det finita (Vf+Vi) i bisats, tycks det vara en utbredd uppfattning bland den bildade allmänheten att den förra av dessa möjligheter (Vi+Vf) är en germanism, sannolikt eftersom den är lätt att identifiera som den normala ordföljden i standardtyska (se härom t.ex. Haeseryn 1990, De Sutter 2005, Coussé 2008).

⁶ Ironiskt nog var Sjöborg själv verksam i Greifswald, det svenska storväldets sista utpost.

ning i svenska: "Already Bureus (around 1600) characterizes this word order as obsolete" (1983: 47). Låt oss närmare begrunda vad Bureus skriver:

- (6) Thär som Interpres Biblicus hafver satt verba efterst i versarna i Psaltaren Thär hafver P. Gothus tagit och satt in dem i versen. Men så äret gamalt at verbum går efterst i Svenskon som är se[e]ndes af thet talet som Talemännen fordom brukadhes och nu är aflagdt. Her Anders i Lule minseth och sadet för migh. Här står vår unge brudgumme och vil skänkia Gudz minne och sin Danemans skäl Gudh och helgha mö Maria gifve at han må trifvas, sant säja, Daneman godt göra, och himrijke förtjäna [...] (Ihrefragment nr 3, tillkommet strax efter 1600; utgivet av Lindroth 1911–1912: 29).

Inledningsvis kommenterar Bureus bruket av vad han kallar "verba efterst" i 1541 års version av Psaltaren och i en just utkommen utgåva av samma text (ombesörjd av en Petrus Johannis Gothus år 1599). I vad som framstår som ett försök att försvara den ursprungliga ordställningen påpekar Bureus att den har förekommit sedan gammalt och att den kan observeras i den typ av tal som brölloptalare använde sig av förr i tiden och som numera är förlegat. Att *Talemännen* måste avse just brölloptalare framgår av det språkexempel som Bureus ger; denna specialanvändning av ordet är belagd också från annat håll (jfr SAOB, spalt T 329–330). Särskilt fjärran från Bureus samtid var ändå inte bruket av "verba efterst". Direkt efter att han har förklarat ordställningen som förlegad ger han ett autentiskt (men formelartat) exempel som ett första-handsvittne har delgivit honom. Den relevanta delen av exemplet utgörs av den avslutande samordningssekvensen där tre infinita verb föregås av sina argument (*sant säja, Daneman godt göra, och himrijke förtjäna*). Att det är just detta slags OV-ordföljd som klassificeras som förlegad är faktiskt förväntat med tanke på hur den svenska OV-ordföljden utvecklats historiskt. Som vi skall se i avsnitt 4 nedan minskar bruket av pre-infinita argument från och med 1500-talet, vilket kan tolkas som ett utslag av att de hade försvunnit ur eller åtminstone marginaliserats i det talade språket (jfr även Delsing 1999a kontrollstudie som refereras i 2.1 ovan).

Vid sidan av explicita uttalanden om OV-ordföljd kan vi indirekt spåra äldre omdömen genom att granska tvåspråkiga läroböcker. Den äldsta kända tysk-svenska läroboken är den parlörliknande *Samtaal på tyska och svenska/Gespräch auff teutsch und schwedisch*, som trycktes i Stockholm under 1620-talet (se härom Magnusson 2008). Även om den här sortens språkhjälpmiddel förstås inte kan ge en helt rättvisande bild av hur

samtidens spontana språkbruk tog sig ut, är deras syfte åtminstone att illustrera hur språket används till vardags. De tvåspråkiga uppställningarna i *Samtaal/Gespräch* verkar bekräfta vad Tiliander skriver mot slutet av århundradet: OV är ett graduellt fenomen, och tyska är mer av ett OV-språk än svenska. Under (7) nedan listas några relevanta meningspar från parlören. I (7a–b) uppvisar både tyska och svenska OV-ordföljd, i form av en bisats med slutställt finit i a-exemplet, i form av ett pre-infinit objekt i b-exemplet. I (7c–d) har tyskan OV-ordföljd på samma sätt som i de föregående exemplen, medan svenskan här istället har VO-ordföljd. Det omvända, dvs. VO på tyska och OV på svenska, förekommer aldrig.

(7) Parallellmeningar från *Samtaal/Gespräch* (1620-tal)

Tysk OV-ordföljd	Svensk OV/VO-ordföljd
a. wie ichs kaufft hab	som iagh thet köpt haffuer
b. wir wollen ihn zahlen	wij wele thet betala
d. wan sie nur Gelt mittbringen	om the allenast bära Penningar medh sigh
c. Er ist nicht so vol gewesen	Thet haffuer intet warit så fult

Under början av 1700-talet följs Tilianders tvåspråkiga grammatik av andra liknande verk. Bland dem återfinns Gieses massiva *Then tyske språkmästaren/ Der teutsche Sprachmeister* från 1730. Den innehåller ett stycke om placeringen av verb, vilket återges i (8) nedan. Även om Giese här ger anvisningar om hur huvudverb och hjälpverb skall placeras i förhållande till varandra avslöjar han också – genom de exempel han ger – hur objektet skall placeras. De bägge tyska exemplen utgör bisatser där finitet föregås av såväl objekt som icke-finit verb (ArgViVf); den första har som svensk motsvarighet en bisats med en annan typ av OV-ordföljd, nämligen ArgVfVi (jfr exempel (1c) ovan), medan den andra motsvaras av en svensk sats med VO-ordföljd.

(8) Lika sak är thet ock med Verbis, ifrån hwilka theras Auxiliaria intet böra kastas för långt bort [...]. Lika såsom [...] gerna i Tyskan Verbum Auxiliare, som eljest står framför Participium i Perfecto, Plusquamperfecto och Futuro, sättes bakefter Hufwud-Verbum. Såsom: Wenn ich das gesagt habe. Om jag det hafwer sagt. Wenn wir ihn angetroffen hätten. Om vi hade råkat honom. (Giese 1730: 442)

Gieses exempelval indikerar att svenskan vid denna tid parallellt med VO kunde tillåta sådan OV-ordföljd som inte ställer det icke-finita verbet

före det finita, vilket faktiskt verkar stämma rätt väl med verkligheten. Just denna tendens är nämligen påvisbar i talspråksnära texter från samma tid; till det återkommer vi i avsnitt 4.5.2 nedan.

3.3 Tiden efter Sjöborg

Låt oss nu återvända till det som utgjorde avsnittets utgångspunkt: Sjöborgs ståndpunkt, som han uttrycker i sin lärobok från 1796, att OV-ordföljd helt svär emot det svenska språkets särart. Som vi sett stämmer denna karakterisering dåligt överens med äldre omdömen om svensk OV-ordföljd, såväl direkta som indirekta, fällda under en tid då ordföljden ännu var brukbar, dvs. före mitten av 1700-talet. Synen på OV som en ordföljd utan hemortsrätt i genuin svenska frodas emellertid under hela 1800-talet. Så småningom blir den känd och accepterad till och med utanför det språkvetenskapliga fältet. Självklar tycks den exempelvis vara för folklivsforskaren och antikvarien Djurklou, verksam strax efter 1800-talets mitt. År 1872 publicerade han en reproduktion av ett äldre svenskt tryck, en översättning från 1620 av en utbildningsskrift på latin av Erasmus av Rotterdam (*De civitate morum puerilium*). Den svenska 1600-talsöversättningen kryllar av OV-ordföljd. Detta kan, enligt Djurklou, inte karakteriseras som riktig svenska:

- (9) dess [textens] orena, halftyska, men med tidehvarfvets smak öfverensstämmande språk (Djurklou 1872: förord)

Att denna syn på svensk OV-ordföljd tycks ha varit allmänt accepterad är viktigt att ta hänsyn till när vi tolkar kommentarer om OV i allmänhet och verbfinalitet i synnerhet i den nordistiska traditionen från tiden kring förra sekelskiftet och framåt. Hellquist (1902) beskriver de verbfinala bisatsernas stilistiska distribution under 1600-talet. Sådana satser, framhåller han, förekommer:

- (10) i synnerhet i mera högtidlig stil (samt då sådan parodieras) och mera vårdad normalprosa; dock förekommer denna ordställning äfven annorstädes synnerligen ofta. (Hellquist 1902: 215)

Hellquist hävdar alltså att de verbfinala bisatserna förekommer allmänt under seklet men också att de har använts som ett medvetet stilmedel för att parodiera högtidlig stil. Tyvärr ger han inga exempel på sådan pastisch. Kanske tycker han inte att det är nödvändigt. Om det nu var allmänt känt under Hellquists samtid att det äldre bruket av OV-ordföljd, särskilt verbfinala bisatser, var ett rent skriftspråksfenomen, ter det sig

som självklart att bruket måste ha varit både lätt att identifiera och parodiera för språkligt medvetna skribenter. Så självklart att det t.o.m. kan sättas inom parentes.

Ingenting tyder emellertid på att OV-ordföljd faktiskt har använts på det här viset. Av den studie av syntaktisk medvetenhet som presenteras i Magnusson 2007 (jfr även Magnusson Petzell 2010) framgår att 1700-talsförfattaren Hans Gustaf Rålamb medvetet överanvände vissa ordföljdmönster för att ge sin berättelse en mer arkaisk framtoning. Rålamb text utgör en fiktiv levnadsbeskrivning vars huvudperson anges vara född i början av 1600-talet, närmare ett sekel före Rålamb själv. Det mönster som överanvänds är Adv-Vf-ordföljd i inledningen av andra-konjunkter (dvs. den senare av två samordningsled). För Rålamb samtida hörde ordföljdens användning i huvudsatssamordning till en äldre tid (jfr **han var glad och därför gnolade på en sång*), men i bisatssamordning blev det så småningom den enda möjliga ordföljden (jfr *att han var glad och därför gnolade på en sång*). Rålamb låter Adv-Vf dominera lika kraftigt i bisats- som i huvudsatssammanhang, vilket avslöjar att hans bruk inte kan vara naturligt: i huvudsatser är det högst arkaiskt, i bisatser långt före sin tid (Magnusson 2007: 171–174). När det gäller OV-ordföljd ligger Rålamb bruk dock helt i linje med det hos samtida författare: det förekommer endast sporadiskt. Om nu OV-ordföljd i form av verbfinala bisatser var parodierbara skriftspråksprodukter, långt mer typiska för 1600-talet än för 1700-talet, är det rentav förbluffande att Rålamb inte alls utnyttjar dem i sin strävan att verka ålderdomlig.

Låt oss nu avsluta denna idéhistoriska utläggning med att återvända till forskningen om OV under 1900-talet. Som framgick av genomgången i avsnitt 2 är det ingen som ifrågasätter att åtminstone bisatser med finitet sist är en ren skriftspråksprodukt i svenskan. Något stöd för denna uppfattning presenteras aldrig inom den äldre junggrammatiska forskningen, vilket – om man betraktar det hela isolerat – egentligen är högst besynnerligt, eftersom uppfattningen förutsätter ett avsteg från sedvanlig metodologisk praxis. Om vi emellertid placerar denna forskningstradition i sitt idéhistoriska sammanhang blir bristen på empirisk uppbackning mera begriplig. Den ursprungligen normativa uppfattningen om OV-ordföljdens icke-genuina status i svenskan hade ju etablerats som en allmän sanning redan under 1800-talet. Och allmänna sanningar behöver knappast motiveras.

Två av de OV-studier som presenterades i avsnitt 2, nämligen Platzack 1983 och Delsing 1999a, framstår visserligen som påverkade av traditionen, men de avviker också ifrån den på en central punkt: deras upphovsmän söker stöd för att OV-ordföljd var rent skriftspråklig genom att

undersöka Agneta Horns erkänt talspråksnära memoarer. De betraktar alltså den traditionella uppfattningen om OV-ordföljd som en testbar hypotes, som de genom att visa att Horn inte använder särskilt mycket OV tycker sig ha verifierat. Att söka bekräfta gamla sanningar är dock sällan särskilt produktivt. Det är naturligtvis intressant att OV är ovanligt hos Horn, eftersom det tyder på att OV-användning varierade med stilnivå. Men istället för att nöja sig härmed borde man inkludera fler texter på olika stilistisk nivå i sin undersökning, och även inkludera fler typer av OV än verbfinala bisatser och pre-infinit placering av objekt. En sådan breddning är nödvändig om man vill nå mer generella insikter om OV-variationen och dess gränser. Hit återkommer vi i avsnitt 4 nedan.

Vi kan i detta sammanhang notera att det är möjligt att använda en annan metod för att testa huruvida svensk OV-användning var ett skriftspråksmaner utan stöd i den spontant tillägnade grammatiken. Genom undersökningar av andra germanska OV-varieteter vet vi att det finns en logiskt möjlig OV-ordföljd som aldrig har kunnat beläggas, nämligen ViArgVf (se t.ex. Pintzuk 2005, Biberauer & Roberts 2005). Just sådan OV-ordföljd är dock gångbar i moderna julklappsrim; se (11).

- (11) Den som locka katter vill ViArgVf
öppnar denna burk med (sill)

Vad vi har att göra med här är en poetisk ordföljd som inte alls svarar mot någons spontana språkbruk. Enda gången som ViArgVf förekommer är med andra ord i språkanvändning som vi vet är icke-spontan och konstruerad. Om vi kan påvisa ViArgVf också i äldre svenska texter har vi ett utmärkt stöd för att OV-användningen är att uppfatta som konstspråk. Hittar vi däremot inga instanser av ViArgVf har vi egentligen inget skäl att misstänka att övriga OV-mönster är något annat än utslag av naturligt språk. Inga fall av ViArgVf har påträffats i det äldre material som används i OV-undersökningen i denna uppsats.

3.4 Sammanfattning

Uppgifter om svensk OV går att finna rätt långt tillbaka i tiden. Före mitten av 1700-talet hanteras OV som ett graduellt fenomen: svenska använder inte lika mycket OV som tyska (*Samtaal/Gespräch* 1620-talet, Tiliander 1691), använder andra typer av OV än tyska (Giese 1730), använde vissa typer av OV mer förr än nu (Bureus, ca 1600). Att OV helt svär emot det svenska språkets särart uttrycks som ett ideologiskt motiverat normativt omdöme under slutet av 1700-talet (Sjöborg 1796). Denna uppfattning traderas under hela 1800-talet men med tiden tycks den ha

fjärrmat sig från sitt preskriptiva ursprung och istället omvandlats till en allmän sanning. En specificerad variant av denna allmänna sanning blir också en självklar del av den nordistiska traditionen under 1900-talet, i form av total enighet kring den svenska verbfinala bisatsens helt skriftspråkliga och icke-spontana natur. Det är först mot slutet av århundradet som forskarna över huvud taget intresserar sig för att söka empiriska stöd för den traditionella uppfattningen om svensk OV i allmänhet och verbfinala bisatser i synnerhet. Det är nu hög tid att ta det hela ytterligare ett steg: istället för att låta oss vägledas av en idéhistoriskt tvivelaktig tradition bör vi ta vår utgångspunkt i de skiftningar i OV-användning som kan observeras över tid och sätta in dessa i ett större språkhistoriskt sammanhang.

4 Svensk OV-ordföljd genom tiderna

I detta avsnitt presenteras en undersökning av OV-ordföljd i äldre svenska. Som OV räknas sådan ordföljd där en bunden frasbestämning står till vänster om en verbform men till höger om ett eventuellt subjekt. Den syntaktiska analysen av OV presenteras i 4.1. Analysen är utformad inom ramen för den minimalistiska inriktningen av den generativa traditionen (se t.ex. Chomsky 1995, 2001, Pesetsky Torrego 2001, Platzack 1998, 2011). Ambitionen är att hålla argumentationen såpass allmän att den kan följas även av läsare med enbart grundläggande kunskaper i generativ grammatik. I 4.2 kommenteras helt kort det material som används. I 4.3–4 följer en genomgång av de principer för excerpering, klassificering och gruppering av exempel som tillämpas. Själva resultatet från undersökningen redovisas i 4.5. Avsnittet sammanfattas i 4.6.

4.1 Att generera OV-ordföljd

Inom det generativa paradigmet har man traditionellt analyserat skillnaden mellan pre- och postverbal placering av argument som en skillnad beträffande värdet på den parameter som bestämmer huvudordets position inom frasen (jfr t.ex. Stowell 1981: 74). Om parametern har värdet huvudinitial blir ordföljden VArg, och om värdet är huvudfinal får vi istället ordningen ArgV. I takt med att Kaynes (1994) förslag att fraser universellt sett är huvudinitiala fått allt fler anhängare har det lanserats alternativa OV-analyser som behandlar all preverbal placering av argument som ett resultat av vänsterflyttning; VArg ses med andra ord som grundläggande och ArgV som härledd ur VArg.

Särskilt intensiv har debatten om hur OV bör analyseras varit i litteraturen om engelska, ett språk som liksom svenskan har genomgått en förändring från att vara en varietet med OV till en utan OV. Vissa anglister förespråkar en mer traditionell huvudparameteranalys (t.ex. Pintzuk 2005, Pintzuk & Taylor 2006), andra en Kayne-kompatibel vänsterflyttningsanalys (t.ex. Roberts 1997, Biberauer & Roberts 2005). Rent teoretiskt är det onekligen mer tilltalande med en flyttningsanalys, åtminstone i ett minimalistiskt perspektiv, eftersom den postulerar en mer stringent universell grammatik (fraser är alltid huvudinitiala) än parameteranalysen (huvudets position varierar). Det framstår också som empiriskt motiverat att behandla svensk OV som resultatet av vänsterflyttning, eftersom vi då lättare kan relatera det äldre systemet till det moderna.

Även om OV-ordföljd alltså inte längre förekommer är det ändå möjligt att placera adverbiala fraser som har sin ordinarie plats sent i satsen (se (12a) nedan) längre till vänster. De kan då stå före det finita verbet (se (12b)) men inte mellan finit och icke-finit verb (se (12c)). Denna varierande placering av adverbial kan knappast vara resultatet av växlande värde på en parameter som reglerar huvudets position i verbfrasen. Det är uppenbart att verbfrasen alltid är huvudinitial – det finita huvudet (*hade*) följs av sitt icke-finita komplement, där huvudet i sin tur föregår sina bestämningar (*cyklade två mil under förmiddagen*).

(12) *Man gladdes åt ...*

- a. *att han* [_{VP} *hade* [_{VP} *cyklade två mil* [_{AdvIP} *under förmiddagen*]]]
- b. *att han* [_{VP} [_{AdvIP} *under förmiddagen*]; *hade* [_{VP} *t_j cyklade två mil t_j*]]]
- c. *att han* *_{[VP} *hade* [_{VP} [_{AdvIP} *under förmiddagen*]; *cyklade två mil t_j*]]]

Att [*under förmiddagen*] kan förekomma på olika ställen i slutet av satsen måste bero på att fraser optionellt kan flytta till vänster inom VP. Denna flyttningsoperation är emellertid begränsad i två avseenden: 1) Enbart fraser som fungerar som fria bestämningar (adjunkter) kan komma ifråga för vänsterflyttning. 2) Enbart flyttning ända upp till den högsta VP:n är tillåten. Den första restriktionen utesluter förekomsten av OV, den andra utesluter ogrammatisk ordföljd av det slag vi har i (12c).⁷

All typ av OV-ordföljd som förekommer i äldre svenska kan analyseras som en effekt av i grund och botten samma flyttningsoperation inom

⁷ Notera att flyttning till den högsta VP:n alltid innebär den finita VP:n i finita satser. Vänsterflyttning av adjunkter förekommer emellertid även i komplexa infinitivfraser, där exakt samma restriktioner gäller. Det flyttade ledet måste landa till vänster i den högsta VP:n; se (i)–(ii).

- (i) *att under förmiddagen ha cyklade två mil*
- (ii) **att ha under förmiddagen cyklade två mil*

VP som är aktiv än idag. Den äldre versionen är dock mer mångsidig än den moderna både vad gäller vilken typ av fras som den kan flytta och vart den kan flytta frasen. Till skillnad från sin moderna motsvarighet kan den flytta argument (och inte bara adjunkter), och den måste inte ha den högsta VP:n som slutlig landningsplats utan kan låta de flyttade leden stå kvar i en lägre VP. Precis som i det nutida språket rör det sig om en optionell flyttning: VO (ingen flyttning) förekommer under hela den undersökta perioden parallellt med OV (flyttning).⁸

Låt oss återvända till de fyra OV-typer som presenterades alldeles i början av uppsatsen och härleda dem med hjälp av den flyttningsoperation som just introducerats. Den relevanta delen av de äldre exemplen i (1) upprepas i (13).

(13)	a. [en förträffelig Logicus] war	ArgVf
	b. [all ting] sedt hadhe	ArgViVf
	c. [mitt ährende] hadhe utthrättat	ArgVfVi
	d. skulu kirkiu dyrka	VfArgVi

Härledningen av de respektive OV-mönster som exemplen uppvisar illustreras i (14) nedan.⁹ I (14a) genereras mönstret ArgVf genom att Arg flyttar från sin basposition till höger om verbet i den finita VP:n (VPf) till spec-VPf. I (14b) flyttar Arg först inom den icke-finita verbfrasen (VPi), till spec-VPi, varefter hela denna verbfras lyfts till specificerarposition i den finita verbfrasen, vilket ger mönstret ArgViVf. I (14c) flyttar Arg från sin basposition till höger om det icke-finita verbet via spec-VPi upp till spec-VPf och lämnar sålunda både finit och icke-finit verb efter sig (ArgVfVi). I (14d), slutligen, genereras mönstret VfArgVi genom att Arg flyttar till vänster inom VPi utan att fortsätta upp till VPf.

(14)	a. [_{VPf} Arg _j Vf t _j]
	b. [_{VPf} [_{VPi} Arg _j Vi t _j] _{VPi} Vf t _{VPi}]
	c. [_{VPf} Arg _j Vf [_{VPi} t _j Vi t _j]]
	d. [_{VPf} Vf [_{VPi} Arg _j Vi t _j]]

⁸ Att flyttningen inte är obligatorisk indikerar antagligen att den motiveras av informationsstrukturella faktorer. Detaljerna i växlingen mellan VO och OV utreds inte närmare i denna uppsats (jfr Delsing 1999a som betraktar växlingen mellan infinit VO och OV i fornsvenskan som åtminstone delvis motiverad av objektets form).

⁹ VP-strukturen är här och i fortsättningen förenklad såtillvida som den bortser ifrån subjektets VP-interna roll. Jag förutsätter att subjektets VP-syntax har varit såpass stabil under hela den undersökta perioden att det inte är meningsfullt att ta hänsyn till den i analysen av OV-ordföljd. Att subjektets syntax har genomgått andra förändringar högre upp i strukturen, både i I- och C-domänen, står dock klart (se Falk 1993, Magnusson 2007, Håkansson 2008).

I likhet med exempelvis Biberauer & Roberts (2005) betraktar jag vänsterflyttningen av den icke-finita VP:n i (14b) som ett fall av så kallad pied-piping. Det innebär att det egentligen är Arg som flyttar till spec-VPf, men att Arg drar med sig hela den fras som den står i, nämligen VPi.¹⁰ Pied-piping förekommer också i samband med t.ex. spetsställning av frågeord: jfr *Vilken buss sitter du på?*, där *vilken* flyttat från sin basposition i PP:n, med *På vilken buss sitter du?*, där *vilken* har dragit med sig hela PP:n till satsens inledning.¹¹ Fördelen med pied-piping-analysen gentemot en analys som betraktar vänsterflyttningen av VPi som fristående i förhållande till Arg är flera. För det första blir den kategori av fraser som vänsterflyttningsoperationen tillämpas på mer enhetlig – alla flyttbara fraser förenas av att de saknar verbalt huvud. För det andra kan man förklara en del empiriska luckor som annars vore svårbegripliga. Den totala avsaknaden av mönstret ViArgVf, vilket kommenterades i slutet av avsnitt 3 ovan, är problematisk om man räknar med fristående VPi-flyttning i (14b), men förutsägbar om man betraktar denna flyttning som sekundär och beroende av Arg-flyttning. Av strukturella skäl som vi här inte behöver gå närmare in på brukar man räkna med att ett argument som kvarstår i sin basposition i VPi inte är tillgängligt för flyttning utanför frasen om det inte först lyfts till den egna frasens vänsterkant (se Chomsky 2001, Biberauer & Roberts 2005; jfr också Pintzuk 2005). När VPi-flyttningen betraktas som en effekt av pied-piping är det helt förväntat att ArgViVf förekommer men aldrig ViArgVf; bara i det förra fallet står Arg i spec-VPi och är tillgängligt för flyttning till spec-VPf. Som vi skall se i 4.2. nedan finns det fler empiriska stöd för att VPi-flyttning är sekundär.

De fyra OV-derivationerna i (14) utmärks alltså samtliga av att Arg flyttar till vänster om ett verbalt huvud. Flyttningsnivå och flyttningsskomplexitet varierar emellertid. Tar vi enbart hänsyn till flyttningsnivå utgör (14a–c) strukturella paralleller. Arg flyttar i dessa fall till den högsta VP:n, dvs. den enda VP:n i (14a) och den högre av två VP:er i (14b–c). I (14d) sker flyttningen istället till den lägre VP:n. Den förra sortens flyttning kallar jag H-flyttning (för hög), den senare L-flyttning (för låg).

¹⁰ Denna beteckning har använts länge inom den generativa traditionen och anspelar på sagan om rättfångaren i Hameln: sagans rättfångare (på eng. *pied piper*) svarar mot det flyttade ledet och rättorna han lockar med sig mot den fras som det flyttade ledet drar med sig.

¹¹ Att det verkligen rör sig om framflyttning av *vilken* i det andra exemplet och inte av PP:n stöds av det faktum att det är frågeordets interrogativa märkning som bestämmer språkhandlingstyp.

Om vi å andra sidan låter flyttningskomplexitet vara den särskiljande faktorn hör (14a) och (14d) ihop strukturellt, eftersom de bara innehåller Arg-flyttning inom en fras, medan flyttningen sker över flera fraser i (14b–c). Den enkla flyttningen kallar jag Sg-flyttning (för singel), den frasöverskridande för Db-flyttning (för dubbel). Db-flyttning involverar antingen VP-pied-piping (Db, pp) eller inte (Db, *pp); se uppställningen i (15).¹²

(15)	a.	$[_{VPf} \text{Arg}_j \text{Vf } t_j]$	[H, Sg]
	b.	$[_{VPf} [_{VPi} \text{Arg}_j \text{Vi } t_j]_{VPi} \text{Vf } t_{VPi}]$	[H, Db, pp]
	c.	$[_{VPf} \text{Arg}_j \text{Vf } [_{VPi} t_j \text{Vi } t_j]]$	[H, Db, *pp]
	d.	$[_{VPf} \text{Vf } [_{VPi} \text{Arg}_j \text{Vi } t_j]]$	[L, Sg]

Som vi skall se i avsnitt 4.5 nedan har dessa två indelningsgrunder inte tillmätts samma vikt i alla tider. Förändringar i OV-användningen tyder på att Sg/Db-distinktionen, dvs. flyttningskomplexitet, var den viktigaste strukturella faktorn i fornsvenska, men att H/L-distinktionen, dvs. flyttningsnivå, var mer prominent under nysvensk tid.

4.2 Material

De äldre svenska texter som ingår i undersökningen av OV-ordföljd är 35 till antalet och spänner över en tidsrymd på ungefär 600 år. Den äldsta texten är från mitten av 1200-talet, den senaste från runt 1850. Denna textkorpus är indelad i sju poster, vilket illustreras i tabell 1 nedan. Av utrymmestekniska skäl redovisas här ingen detaljerad lista över de enskilda texterna; dessa omnämns i löptexten och specificeras i slutet av uppsatsen.

Fem av de sju posterna är kronologiskt motiverade. De fornsvenska texterna är på vanligt sätt indelade i en äldre (Äldre fornsvenska, ÄFS) och en yngre (Yngre fornsvenska, YFS) del. Den traditionella tudelningen också av nysvenskan har här bedömts som alltför grov för att vara användbar. Istället sorteras de nysvenska texterna i tre grupper: Äldre nysvenska (ÄNS), Medelnysvenska (MNS) och Yngre nysvenska (YNS). Som kronologiskt riktmärke används i första hand författarens födelseår, i andra hand tidpunkten för själva textens tillkomst. I praktiken leder detta metodiska ställningstagande till följande asymmetri: de tre nysven-

¹² Att a- resp. b-derivationerna men inte c- resp. d-derivationerna kan generera strängar som har det finita verbet sist betraktar jag som sekundärt. Verbfinalitet är ett ytfenomen som egentligen inte är knutet till OV. Även modern svenska, som inte tillåter OV, kan uppvisa satser med slutställt finit (jfr ”när presidenten nu på förmiddagen trots allt mottogs”).

Tabell 1. Korpus över äldre svenska.

Period	Antal ord	Tid/*Födelseår
Äldre FornSvenska (ÄFS)	14778	1240-1330
Yngre FornSvenska (YFS)	12584	1380-1460
Gustav Vasas Bibel samt Olaus Petris krönika (BibelPetri)	14664	1541/*1495
Äldre NySvenska (ÄNS)	12572	*1500-*1574
MedelNySvenska (MNS)	28771	*1621-*1680
Horns memoarer samt Columbus <i>Mål-Roo</i> (HornColum)	58173	*1625, *1642
Yngre NySvenska (YNS)	48866	*1706-*1789

ska perioderna baseras på födelseår, medan de fornsvenska baseras på när texterna är tillkomna.

Att med avseende på texttyp balansera en svensk korpus som spänner över en såpass lång period är knappast möjligt, eftersom källurvalet från äldsta tid är så begränsat. Som Delsing (1999a: 154) visat är emellertid faktorn tid långt mer betydelsefull för OV-bruket i äldre svenska än faktorn texttyp. Några särskilda texttypshänsyn har därför inte tagits i samband med sammansättningen av korpusen, även om extrem slagsida åt något håll naturligtvis har undvikits. Det enda som alla ingående texter har gemensamt är att de kan karakteriseras som icke-poetisk prosa.

Den äldre fornsvenska perioden representeras här av utdrag ur två religiösa texter (*Fornsvenska legendariet* (Fleg), *Pentateukparafrasen* (Penta)), en lagtext (*Upplandslagen* (UL)), en annalisk framställning (*Västgötalagens lagmanna-, kunga-, och biskopslängd* (Vidh)) och en furstespegel (*Konungastyrrelsen* (Kstyr)). Den yngre fornsvenska posten innehåller delar av tre religiösa texter (*Birgittas uppenbarelser* (Birg), *Sjärens tröst* (ST), *Sju vise mästare* (7vmäst)) och en krönika (*Prosaiska krönikan* (Pkrön)). Äldre nysvenska omfattar passager från två krönikor (Peder Swarts (Swart) och Per Brahes (Brahe)), ett tjugotal av Anna Vasas brev (AVasa) samt delar av Carl Carlsson Gyllenhjelmns memoarer (G-hjelm). Bland de medelnysvenska källorna återfinns avsnitt från en reseskildring (Nils Matson Kiöpings (Kiöping)) och fyra dagböcker (Petrus Magni Gyllenius (Gyll), Nils Reuterholms (Reuter), Anders Pihlströms (Pihl) samt Joachim Mathiae Lyths (Lyth)). Yngre nysvenska, slutligen, utgörs av stycken ur två reseskildringar (Lars Salvius omarbetning av Kiöping (Salvius) samt Pehr Thams anteckningar från sin Stockholmsresa (Tham)), två resedagböcker (Per Kalms Amerikajournal (Kalm) och Osbecks ostindiska dagbok (Osbeck)), två autentiska självbiografier (Reinhold Johan

von Lingens (vLing) och Carl Peter Thunbergs (T-berg)) och en fingerad (Hans Gustaf Rålamb's *En svensk adelsmans äfventyr* (Rål)), två samlingsbrev (av Vilhelm Faxé (Faxé) respektive Uno von Troil (vTroil)), inledningen till en geografisk beskrivning (av Johan Fredrik Hellberg (H-berg)) samt en föreläsning (av Carl von Linné (Linné)).

I detta sammanhang framstår det som centralt att vid sidan av faktorn tid också söka renodla faktorn formalitetsgrad. Även om det inte är motiverat att avfärda OV som ett rent skriftspråksfenomen framstår det mot bakgrund av vad som framkommit i den tidigare forskningen som sannolikt att olika typer av OV har haft olika stilistisk laddning. OV är, som påpekats, en syntaktisk möjlighet (ej nödvändighet) i äldre tid, vilket naturligtvis bäddar för variation och stilistisk differentiering. Korpusen innehåller därför två kontrollposter som medvetet satts samman så, att det språk som ingår å ena sidan är formellt och högtidligt, å andra sedan mindre formellt och istället mer vardagligt och talspråksnära. I den förra posten ingår delar av Gustav Vasas bibel (GVB), närmare bestämt evangelierna enligt Lukas respektive Johannes, i den senare Agneta Horns självbiografi och Samuel Columbus *Mål-roo*.

GVB användes mer eller mindre oförändrad från det att den först utkom 1541, fram till 1917. Det bibliska språket har alltså burit samma högtidliga dräkt och utövat sitt inflytande över den svenska språkgemenskapen under närapå 400 år. Föga förvånande klassificeras GVB ofta som den viktigaste boken i svenskans historia (se t.ex. Pamp 1971: 233, Bergman 1968: 86; jfr även Ståhle 1970: 43–44). Till den bibliska kontrollposten förs även Olaus Petris krönika, tillkommen under 1530-talet. Även om detta inte är en religiös text har dess författare en intim koppling till bibelspråket: Petri har ingått i den kommission som svarade för reformationsbibelns utformning; sannolikt var han även inblandad i översättningen av Nya testamentet från 1526 (se härom Wollin 2005). Petris stil ansluter i OV-hänseende mycket tydligt till stilen i bibeln. Det är uppenbart att det är samma OV-repertoar som kommer till uttryck.

Att språket i Agneta Horns memoarer från mitten av 1600-talet kan betraktas som talspråksnära har vi redan konstaterat (se avsnitt 2 ovan; jfr även Håkansson 2010). Också Columbus anekdotsamling *Mål-roo* från ungefär samma tid har beskrivits som en text vars upphovsman strävar efter att ligga talspråket nära (Hesselman 1935: Vf.). Dessa två texter får här representera BibelPetris motsats på formalitetsskalan.¹³

¹³ Det kan tyckas problematiskt att de två textparen i formalitetsundersökningen har olika tillkomsttid – BibelPetri mitten av 1500-talet, HornColum mitten av 1600-talet – eftersom det då kan vara svårt att bestämma vilka skillnader dem emellan som snarast har

4.3 Avgränsning och sortering av OV-exempel

I de fyra exempel på OV-ordföljd som gavs i inledningen ordnas komponenterna Vi, Arg och Vf på olika sätt. Vad som ryms och inte ryms inom ramen för dessa tre komponentbeteckningar specificeras i det följande.

Som finit verb räknas här enbart verb i indikativ och konjunktiv, ej imperativ (om imperativens syntax i äldre svenska, se Delsing 1999b).

Till kategorin argument räknas objekt och predikativ, men varken adverbial eller partiklar. Placeringen av bundna adverbial kan säkert säga något om det äldre OV-systemet, men eftersom fria adverbial än idag kan stå preverbalt och det kan vara svårt att skilja mellan bundna och fria adverbial i ett äldre material, förefaller det säkrast att bortse från adverbiala led. Verbpartiklars placering i förhållande till det styrande verbet uppvisar likheter med placeringen av objekt (jfr referatet av Wennings studie från 1930 i 2.1 ovan). I båda fallen kan äldre svenska placera partikel/objekt före verbet där modern svenska inte gör det. Partiklar är dock problematiska i åtminstone två avseende, vilket motiverar att de inte tas med i undersökningen: dels är det svårt att skilja fast partikel från lös framförställd (*jag har utgått* – *jag har ut gått*), dels är det teoretiskt svårmotiverat att likställa partiklar, som rimligen måste analyseras som huvuden, med fraser.

Som icke-finit verb räknas infinitiver eller preteritum particip i neutrum (inklusive supinum när denna kategori så småningom är urskiljbar) som utgör komplement till en finit form av något av hjälpverben *ha*, *skola*, *må*, *kunna*, *äga*, *böra*, *måsta*, *pläga*, *få*, *förmå*, *mona*, *gitta*, *bjuda*, *þorva*, *töra*, *synas*.¹⁴ Allra vanligast är *ha*, *skola*, *må*, *kunna* och *vilja*. Rätt ovanliga är *äga*, *böra*, *måsta*, *pläga*, *få*. För endast något eller några enstaka exempel svarar *förmå*, *mona*, *gitta*, *bjuda* (i bet. 'befalla', 'låta'), *þorva*, *töra*, *synas* (i bet. 'förefalla'). Exempel där verbet *låta* utgör hjälpverb har inte tagits med eftersom det, som Delsing påpekar (1999a: 162), uppvisar en snårig egen historia (jfr även Alving 1918). Infinitiver som inleds av ett infinitivmärke räknas inte med, inte heller infinitivfraser där ett infinitivmärke kan suppleras eller infinitiver i satsförkortningar. Om infinitivfraser i äldre svenska, se Falk 2010a, 2010b. Verben *vara* och *bliva/varda* anses ta predikativ som komplement, ej icke-finit verb.

med faktorn tid att göra. Att döma av OV-utvecklingen i övriga texter i korpusen finns det emellertid ingenting som tyder på att de omfattande skillnaderna mellan OV-bruket hos HornColum och OV-bruket hos BibelPetri har med kronologi att göra.

¹⁴ Att andra hjälpverb som *ämma*, *verka*, *förefalla*, *behöva*, *råka*, *bruka* etc. saknas i listan beror helt enkelt på att de inte påträffats i satser med OV-ordföljd. Framst beror det nog på att dessa verb hör en senare tid till; delvis är det säkert också en slump.

Förutom de fyra kombinationer av komponenterna Vf, Vi och Arg som förekom i inledningen kan man tänka sig ytterligare fyra kombinationer där en verbform föregås av vad som skulle kunna utgöra en bunden frasbestämning. Samtliga åtta kombinationer listas i (16) nedan.

- (16) a. ArgVf
 b. ArgViVf
 c. ArgVfVi
 d. VfArgVi
 e. ViVf
 f. ViArgVf
 g. ViVfArg
 h. ArgVi

I undersökningen av OV-ordföljd är det i princip bara de fyra första kombinationerna som är aktuella att ta hänsyn till. Exempel av e-typ utgör antingen kilkonstruktioner eller kan förstås som strukturellt likvärdiga med b-exempel. Exempel av g-typ tycks också utgöra kilkonstruktioner. Mönster av f-typ saknas helt, vilket alltså är förväntat; mönstret i f saknas i alla kända germanska OV-varieteter (jfr resonemanget i slutet av avsnitt 3.3 ovan). Exempel av h-typ är strukturellt flertydiga, vilket visserligen inte diskvalificerar dem som exempel på OV-ordföljd men ändå gör dem oanvändbara som symptom på att en viss strukturtyp ökar eller minskar i användning.

Satser av e-typ med tom subjektsplats och inget annat än Vi före Vf måste betraktas som kil exempel, inte som OV-exempel; se (17).

- (17) Saker, som afldömas skole (Columbus: 5) ViVf

Den skandinaviska kilkonstruktionen har sedan Malings uppmärksammade uppsats från 1980 diskuterats flitigt i den generativa litteraturen. Som Höskuldur Þráinsson (2005) påpekar råder det alltjämt oenighet bland forskarna om hur kilkonstruktionen skall avgränsas och analyseras. Som minst kontroversiell framstår ändå uppfattningen att kilkonstruktionen skall analyseras som vänsterflyttning av ett huvud i satser med tom subjektsplats (se t.ex. Jóhannes Gísli Jónsson 1991, Holmberg & Platzack 1995, Poole 1992, 1996, Höskuldur Þráinsson 1993).¹⁵ I (17)

¹⁵ Höskuldur Þráinsson (2005) framhåller visserligen att kilkonstruktionen är en typisk huvudflyttningsoperation men påpekar att det finns undantag som komplicerar bilden. Han visar att det både i färöiska och isländska relativsatser förekommer vänsterflyttning av adverbiala prepositionsfraser och att denna flyttning tycks vara begränsad på ungefär samma sätt som huvudflyttningen i kilkonstruktioner (2005: 280–82). Eftersom adverbial inte ingår i undersökningen av OV i äldre svenska ser jag inget metodiskt skäl att här överge huvudflyttninganalysen av kilkonstruktionen.

har således det verbala huvudet *afdomas* flyttat till vänster om Vf. Exakt vilken strukturell position som killede intar tar jag här ingen ställning till.

Förutom kilkonstruktioner med ordföljden ViVf finns det i materialet ytterligare ett fyrtiotal satser som har samma ordföljd men som inte kan vara kilkonstruktioner, eftersom de har fylld subjektsplats eller innehåller fler led än Vi före Vf. Exempel med fylld subjektsplats har antingen en nominal eller en adverbial frasbestämning initialt i satsen (se (18a), (18b)); exempel med tom subjektsplats har minst en adverbial bestämning direkt till vänster om verbklustret (se (18c)).

- (18) a. then Gudh sendt haffuer (Johannes: 272) ViVf
 b. thår Boëtius suttit hade (Reuter: 94) ViVf
 c. hwilcken sedan uppå Landet ynghat hafwer (Kiöping: 4) ViVf

Alla tre varianter delar följande egenskap med b-typen: i samtliga fall föregås Vi av en frasbestämning som måste ha sin basposition inom den icke-finita verbfrasen. Det innebär att vänsterställningen av Vi alltid kan betraktas som en följd av att den icke-finita VP:n har dragits med dit av den vänsterflyttande frasen, oavsett om denna sedan flyttat vidare till satsens spets (som i (18a, b) eller ej (som i (18c)). Vänsterställningen av Vi i (18) är alltså att betrakta som en följd av VP-pied-piping.

Icke-finita verb utan några bestämmingar alls före sig uppträder i ett ViVf-mönster i satser med utsatt subjekt endast vid två tillfällen i hela materialet; se (19a–b) nedan.

- (19) a. at theres liffuerne och regemente [...] bescriffuas skulle
 (Petri: 1) ViVf
 b. æptir þæt allir wærnæ laghær burghit hawæ. (UL: 25) ViVf

Det är svårt att avgöra hur man skall tolka den mycket sparsamma förekomsten av den här sortens exempel. Det är uppenbart att vi här inte kan ha att göra med VP-pied-piping av det slag som diskuterats hittills; ingen frasbestämning står till vänster om Vi. Man kan förstås tänka sig att den icke-finita verbfrasen pied-pipas av subjektet när detta flyttar ut ur VP, men det är bara en ad hoc-förklaring, som ju inte alls kan hjälpa oss förstå varför typen är så ovanlig. Möjligen är det så att vi här har att göra med en renodlad vänsterflyttning av den icke-finita VP:n, som enbart tillämpas i något slags strukturbevarande syfte så att en sats som annars inte skulle ha finitet sist får det. Det är förstås väldigt spekulativt, men det stämmer åtminstone med det faktum att motsvarande fall saknas när finitet följs av fler satsled (vilket visas i det följande). De två exemplen i (19) sorteras p.g.a. sin oklara status bort från OV-undersökningen.

Bland exemplen av g-typ (ViVfArg) finns såväl satser med subjekt-lucka som satser med utsatt pronominent subjekt (se (20a–b) nedan). Fall med icke-pronominent subjekt saknas.

- (20) a. thi rönt hafua wärildenna skipelse (Kstyr: 6) ViVfArg
 b. at the warit haffwa göta konunga (Pkrön: 227) ViVfArg

Rent formellt skulle Vi kunna representera en hel verbfras. Ur denna måste då allt utom Vi (dvs. objektet *wärildenna skipelse* respektive predikativet *göta konunga*) först ha flyttat till vänster nedanför Vf, varefter hela VPi, där Vi kvarstår ensamt, flyttar till vänster ovanför Vf. Vi skulle då ha en strukturell parallell till de två undantagen i (19) ovan; både i (19) och (20) vänsterflyttas hela den infinita VP:n. En sådan analys av (20) är emellertid problematisk eftersom den inte kan förklara varför ordföljden helt saknas i satser med icke-pronominent subjekt. Alternativet är då att analysera ordföljden som en effekt av kilframflyttning av det icke-finita verbala huvudet. I så fall måste den antagna förutsättningen för kilen modifieras så, att både tom subjektspats och subjektspats fylld av ett pronomen räknas som en giltig kilkontext. Denna modifiering kan ges oberoende stöd. Som Gunnar Hrafn Hrafnbjargarson (2004) visar förekommer det även i modern isländska att satser med pronominent subjekt, åtminstone marginellt, tillåter kilframflyttning (a.a.: 116–118).

Även exempel med ett enkelt Arg (dvs. exempel av a- och c-typ) före det finita verbet kan representera kilkonstruktioner; detta gäller såväl satser med tom subjektspats som satser med pronominent subjekt mot bakgrund av vad som just framkommit. I många fall är det uppenbart att Arg utgörs av en fras, men ibland framstår en huvudanalys som rimligare, nämligen när Arg utgörs av ett artikellöst substantiv, ett enkelt pronomen, ett enkelt adjektiv eller ett particip; se (21a–d). Sådana exempel sorteras därför bort från OV-undersökningen.

- (21) a. sum klokkara tok (UL: 21) ArgVf
 b. hwadh migh kom vid (Horn: 24) ArgVf
 c. hvarest tiänligast skulle vara att slå bryggorna (Pihl: 4) ArgVf
 d. förr än han afflat wardt j modherlijffuet (Lukas: 172) ArgVf

Slutligen skall något sägas om det sista mönstret i (16), nämligen ArgVi. Detta mönster förekommer i satser där en finit form av hjälp verbet *ha* utelämnats. *Ha*-utelämnningen introduceras i svenskan först mot slutet av 1600-talet (se härom Johannisson 1945; jfr dock Moberg 1993). ArgVi förekommer följaktligen enbart i den senare delen av korpusen; se (22).

- (22) sedan Kongl. Majj:t dem under skrifvit (Pihl: 4) ArgVi

Strukturellt skulle ArgVi kunna utgöra en parallell till vilken som helst av mönstren i (16b–d), eftersom vi inte kan avgöra var hjälpverbet skulle ha stått om det vore utsatt; det kunde stå direkt efter subjektet ((Vf)ArgVi), direkt efter objektet (Arg(Vf)Vi) eller sist (ArgVi(Vf)). Även om exempel som (22) alltså är strukturellt flertydiga låter jag dem i fullständighetens namn ingå i undersökningen, men jag för dem till en separat kategori.

4.4 Det finita verbets position

Det primära antagande som OV-analysen i denna uppsats vilar på är att OV deriveras nedanför I^o. I^o svarar mot den position i I-domänen dit det finita verbet kan flytta i fornsvenskan från sin basposition i V^o (V-till-I-flyttning). För enkelhets skull betraktar jag allt nedanför I^o som en del av V-domänen, och OV följaktligen som en VP-intern operation. Att pre-finita argument deriveras nedanför I^o är ganska givet, men att pre-finita argument deriveras så lågt är inte självklart. Det förutsätter nämligen att V-till-I inte alls var obligatoriskt i fornsvensk tid, vilket inte är helt okontroversiellt att förutsätta.

Intresset för V-till-I, i synnerhet det postulerade sambandet mellan rik kongruens och förekomst av V-till-I, har länge varit stort inom det generativa paradigmet. Man har dock haft svårt att finna hållbara empiriska generaliseringar. Det har föreslagits att rik kongruens av den typ fornsvenskan uppvisar kräver flyttning (Alexiadou & Fanselow 2002), vilket skulle göra den här föreslagna analysen av pre-finita argument ohållbar. Så kan det emellertid knappast vara; i älvdalskan har V-till-I uppenbarligen marginaliserats utan att verbmorfologin har försvagats (se Garbacz 2010). Att förutsätta att V-till-I inte måste tillämpas i alla fornsvenska satser kan med andra ord inte vara orimligt.

Att anta att V-till-I var obligatoriskt i fornsvenskan gör det också problematiskt att förklara förekomsten av pre-finita adverbial i bisatser. I exemplet i (23) nedan har vi en prepositionsfras som fungerar som adverbial före det finita verbet. Eftersom satsen har tom subjeksplats kunde man tänka sig att placeringen analyseras som en effekt av kilframflyttning – vilket skulle göra det möjligt att framhärda i uppfattningen att Vf alltid flyttar till I^o. Vi har visserligen utgått ifrån att kilen är ett huvud, men det har framhållits att kilen faktiskt kan vara antingen ett huvud eller en fras i isländska, det enda skandinaviska språk där kilkonstruktionen alltjämt är levande (se Gunnar Hrafn Hrafnbjargarson 2004; jfr också referatet av Höskuldur Þráinsson 2005 i not 11 ovan).

(23) är [mædh swa mangfaldi bönn] äru af os fangin (UL: 11)

En förutsättning för att kilanalysen av (23) kan betraktas som oproblematiserad är dock att man kan visa att placeringen av detta slags adverbial har samma distribution som regelrätta huvudkilar, dvs. är begränsad till satser med tom subjektsplats. Man kan tycka att satser med pronominellt subjekt också kunde passera, eftersom kilflyttning av verbala huvuden som vi sett kunde förekomma i en sådan kontext. Man skall då vara medveten om att fraskil och pronominellt subjekt är en omöjlig kombination på isländska, medan huvudkil och pronominellt subjekt tycks någorlunda förenliga (Gunnar Hrafn Hrafnbjargarson 2004: 116–118; jfr också 4.3 ovan). I fornsvenska förekommer emellertid pre-finita adverbial i satser med utsatt subjekt, både pronominella och icke-pronominella subjekt, ibland flera adverbial i rad som i (24b), ibland enkla (jfr (24a)); adverbialen kan alltså knappast utgöra kilar.¹⁶

- (24) a. thaer han [til himna] staegh (Fleg: 12)
 b. Tha konungen [mz konungx makt] [aff babyлоне] war hem farin (Penta: 9)

Om V-till-I endast betraktas som en möjlighet i fornsvenskan, inte ett tvång, framstår exempel som i (24) som helt okomplicerade. Vf kvarstår i VP och föregås av vänsterflyttade fraser precis som Vf i satser med OV-ordföljd.

4.5 Resultat

I detta avsnitt presenteras resultaten från undersökningen av OV i äldre svenska. Vi inleder med den generella utvecklingen av OV i förhållande till icke-OV (4.5.1), för att sedan gå in på detaljer i OV-användningen: de fyra huvudtypernas fördelning sinsemellan presenteras i 4.5.2; utveck-

¹⁶ Håkansson (2011) argumenterar för att V-till-I var obligatoriskt fram till mitten av 1400-talet, eftersom det före den tidpunkten inte förekom bisatser med icke-pronominellt subjekt och satsadverbial före det finita verbet (jfr även Falk 1993: 171–173). Att satsadverbial är mer begränsade i sin placering än andra adverbial måste naturligtvis förklaras på något sätt, men att hänföra begränsningen för satsadverbial till ett generellt V-till-I-obligatorium förefaller alltför drastiskt. Man utesluter därmed felaktigt inte bara ordföljd som i (24) utan får ett generellt problem med alla satser som innehåller fler än ett led före Vf. Enkla led före Vf kan möjligen bortförklaras som kilar, men inte gärna flera led i rad, vare sig i potentiella kilsatser eller i andra satser; se (i–ii).

(i) them [ey] [nadir] vilde tighia (Penta: 5)

(ii) sidhän allir män [mädh samsätt ok vtan genmäli] [widh them laghum] [takit] hafdu (UL: 5)

Hur exempel av detta slag skall passas in i ett system som kräver V-till-I framstår som oklart.

Tabell 2. *OV-andel.*

Period	antal OV	antal icke-OV	OV-andel
ÄFS 1240-1330	125	50	71 %
YFS 1380-1460	87	79	52 %
BibelPetri	174	150	54 %
ÄNS *1495-*1574	106	149	42 %
MNS *1621-*1680	99	110	47 %
HornColum	82	641	11 %
YNS *1706-*1789	66	386	15 %

lingen av de strukturella kategorierna H/L resp. Db/Sg diskuteras i 4.5.3. Avsnittet avslutas med ett försök att relatera de svenska skiftena i OV-användningen till tyskt inflytande (4.5.4). Förhållandet mellan tysk och svensk OV är mer komplext än vad som i förstone tycks vara fallet.

4.5.1 *OV-andel*

I tabell 2 ovan presenteras den diakrona utvecklingen av OV-andel i äldre svenska. OV-andelen baseras på proportionen mellan alla förekomster av OV-ordföljd och alla förekomster av icke-OV. Som icke-OV räknas alla satser som innehåller finit hjälpverb och icke-finit huvudverb som båda följs av ett argument (VfViArg). Satser som innehåller ett enkelt finit verb följt av ett argument (VfArg) kan inte betraktas som otvetydiga representanter för icke-OV. I huvudsatser flyttar Vf alltid till C^o, vilket osynliggör ordningen mellan argument och verb i V-domänen. Även i bisatser, åtminstone fram till början av 1600-talet, kunde Vf flytta ut ur VP till I^o, en operation som i likhet med V-till-C-flyttning placerar Vf i en position där det föregår såväl pre- som postverbala argument.¹⁷

OV-andelen sjunker över tid på ett sätt som kan betraktas som förväntat mot bakgrund av vad vi redan vet om OV-ordföljdens svenska historia genom tidigare studier. De allra äldsta källorna uppvisar den klart högsta andelen – nästan tre fjärdedelar av de fornsvenska exemplen uppvisar OV-ordföljd. Detta resultat ger stöd åt Delsing (1999a) slutsats att pre-verbal placering av objekt var det omarkerade under äldre fornsvensk tid. OV-andelen sjunker riktigt dramatiskt först under 1700-talet, vilket ligger i linje med resultaten från Platzacks (1983) undersökning av OV i nysvenskan; från att ha varit ungefär lika vanligt som icke-OV under

¹⁷ Den undersökning som presenteras här liknar den som presenteras i Magnusson Petzell u.u. Korpusen har dock delats in på ett annat sätt här och avgränsningen av kilkonstruktionen har gjorts annorlunda.

1400-, 1500- och 1600-talen marginaliseras OV under seklet därefter och utgör då knappt en sjundedel av exemplen. Vi kan notera att HornColum är före sin tid när det gäller OV-andel; den är mycket låg för att vara 1600-tal och istället mer i linje med nivån 100 år senare. Med tanke på dessa texters informella och talspråkliga karaktär är det förstås ett väntat resultat.

Utvecklingen av svensk OV innehåller skiftningar som inte syns i tabellen ovan. Perioden mellan den äldsta tiden, då OV är i överväldigande majoritet, och den senaste perioden, då andelen OV går ner till 15 %, framstår här som tämligen stabil: OV-andelen ligger på lite drygt 50 % i YFS och drygt 40 % respektive knappt 50 % i ÄNS respektive MNS. OV-andelen i BibelPetri är visserligen högre än i samtida texter, men inte så mycket att den övergripande tendensen rubbas. Perioden 1400–1600 är emellertid långt ifrån stabil om vi tar hänsyn till hur den relativa distributionen mellan olika OV-typer utvecklas. Detaljerna i denna utveckling behandlas i nästa avsnitt.

4.5.2 Utvecklingen av de olika OV-typerna

I tabell 3 nedan redovisas antal belägg för och fördelning mellan olika OV-typer i äldre svenska. Förutom de fyra huvudmönstren ArgVf, ArgViVf, ArgVfVi, VfArgVi ingår även det strukturellt flertydiga mönstret ArgVi. Detta mönstrets flertydighet markeras i tabellen med amb (för ambiguös). Övriga mönster sammankopplas med den flyttningsnivå (H/L) respektive flyttningskomplexitet (Sg/Db) som utmärker den derivation varigenom de härleds.

Det är för det första tydligt att de två fornsvenska perioderna skiljer ut sig från övriga: VfArgVi dominerar kraftigt i fornsvenskan, men under

Tabell 3. OV-typer.

Period	ArgVf (H, Sg)		ArgViVf (H, Db, pp)		ArgVfVi (H, Db, *pp)		VfArgVi (L, Sg)		ArgVi (amb)	
	antal	andel	antal	andel	antal	andel	antal	andel	antal	andel
ÄFS 1240-1330	25	20 %	9	7 %	4	3 %	87	70 %	0	0 %
YFS 1380-1460	15	17 %	6	7 %	6	7 %	60	69 %	0	0 %
BibelPetri	51	29 %	91	52 %	1	1 %	31	18 %	0	0 %
ÄNS *1495-*1574	44	42 %	20	19 %	6	6 %	36	34 %	0	0 %
MNS *1621-*1680	44	44 %	29	29 %	6	6 %	12	12 %	8	8 %
HornColum	47	57 %	3	4 %	13	16 %	17	21 %	2	2 %
YNS *1706-*1789	18	27 %	12	18 %	6	9 %	13	20 %	17	26 %

den nysvenska perioden är det ArgVf som är den enskilt vanligaste typen. Båda representerar OV av Sg-typ, men den förra involverar L-flyttning och den senare H-flyttning. Vi återkommer till denna huvudtendens i 4.5.3 nedan.

Först behöver OV-bruket i BibelPetri, som tydligt avviker från detta huvudmönster, kommenteras. Visserligen går ArgVf-andelen upp något liksom i övriga texter, men det mest påfallande är att ArgViVf-andelen skjuter i höjden och når en annars aldrig belagd nivå: den utgör mer än hälften av all OV-användning (drygt 50 % i bibeln, 56 % hos Petri), vilket är extremt.

En viktig fråga att ställa i detta sammanhang är huruvida det ökade högtyska inflytandet i och med reformationen kan ha något med denna från övriga texter avvikande OV-användning att göra: ArgViVf är ju den enda möjliga ordningen i bisatser med komplext predikat i nutida standardtyska eftersom det krävs att finitet avslutar satsen. Detta tyska obligatorium att placera finitet sist i alla bisatser slår emellertid inte igenom förrän efter 1600. Under hela den äldre nyhögtyska perioden (1350–1650) var det visserligen mer eller mindre regel att bisatsen skulle avslutas av verb, men i vilken ordning finit och icke-finit verb hamnade varierade: såväl ArgVfVi som ArgViVf var fullt gångbara mönster (Ebert 1986: 106, 123). Luther, vars språk såklart måste ha utövat stort inflytande på den svenska reformationsbibeln, utgör härvid inget undantag. Hans bisatsordföljd ligger helt i linje med övrig samtida nyhögtysk ordföljd. Tendensen att ställa finitet allra sist blir dock starkare mot slutet av hans produktion, både när det gäller hans bibliska och hans profana texter. Luthers evangelieöversättning från 1522 har en högst väsentlig andel bisatser utan slutställt finit, medan slutställningen dominerar i översättningen från 1546 (Becker 1933: 27ff.). På samma sätt är det i *An den christlichen Adel deutscher Nation* från 1520 ungefär lika vanligt att det finita verbet hamnar sist i bisats som att det inte gör det, medan slutställningen är klart vanligast i *Wider Hans Worst* från 1541 (Erben 1954: 148–152).

Man kan alltså knappast utgå ifrån att den extrema användningen av ArgViVf i BibelPetri är direkt kalkerad på en högtysk förlaga. Att ArgVfVi är så sparsamt företrädd, det enda exemplet kommer från Petri, trots att denna OV-typ alltså förekom rätt ymnigt i äldre nyhögtyska, tyder snarast på att de svenska bibelöversättarnas OV-användning följer sitt eget mönster, dvs. är självständig i förhållande till tyskt OV-skick. Stöd härför får vi också från danskt håll. Som Gregersen & Pedersen (2000) visar är det tämligen vanligt i den danska reformationsbibeln (från

1531) att verbfinala bisatser helt saknar motsvarighet i den tyska (2000: 427, fotnot 13); skandinavisk slutställning av finitet tycks med andra ord stå på egna ben.

Att den svenska bibelsyntaxen så småningom kan ha kommit att uppfattas som ”tysk” av exempelvis språkvårdare som Sjöborg (jfr avsnitt 3 ovan) är emellertid någonting annat. I takt med att högtyskans slutställningsobligatorium slog igenom under 1600-talet kom den svenska bibelsyntaxen att påminna mer om tysk syntax än den faktiskt gjorde när det först begav sig (dvs. under 1500-talet). Men att anföra tyskt slutställningsobligatorium som en gynnande faktor för den mycket höga andelen ArgViVf i BibelPetri är alltså uppenbarligen en anakronism. Trots det har kopplingen antagligen ändå kommit att uppfattas som reell och i förlängningen säkert gett näring åt den puristiska idén att OV i allmänhet är en osvensk ordföljd.

Intressant nog utgör HornColum den raka motsatsen till BibelPetri med avseende just på OV härledd genom Db-flyttning: HornColum uppvisar ArgViVf i endast 4 % av fallen, den klart lägsta andelen av alla poster i korpusen. I gengäld är Db-typen utan pied-piping, ArgVfVi, vanligare där än någon annanstans med 16 %; denna typ förekommer aldrig i GVB och bara en gång hos Petri (vilket ger en andel på under 1 % för hela posten BibelPetri). Vi tycks här ha ådagalagt ett slags parameter för grad av formalitet inom ramen för OV av Db-typ: + pied-piping är formellt och högravande; –pied-piping är informellt och talspråkligt. Vi kan erinra oss Gieses (1730) ordföljdsrekommendationer som presenterades i 3.2 ovan. Som svensk motsvarighet till tysk OV av pied-piping-typ ger han dels ett renodlat VO-exempel, dels Db-OV utan pied-piping. Att döma av tendensen i HornColum hade denna rekommendation stöd i bruket.

Bortser vi från de två kontrollposterna och begrundar den kronologiska utvecklingen av OV av Db-typ kan vi konstatera följande: andelen Db-OV med pied-piping, dvs. ArgViVf, ligger på strax under 10 % i fornsvenskan för att sedan gå upp till knappt 20 % i ÄNS, närma sig 30 % i MNS och sedan gå ner under 20 % igen i YNS. Db-typen utan pied-piping, ArgVfVi, ligger från YFS på en påfallande stabil nivå mellan 5 och 10 %. Att pied-piping-varianten ökar under 15- och 1600-talen, medan varianten med enbart Arg-flyttning inte gör det är intressant. Till en början beror ökningen sannolikt på inspiration från bibeln, där pied-piping-fallen som bekant är legio medan motsvarande exempel utan pied-piping saknas. Under 1600-talet tilltar pied-piping-andelen ytterligare, vilket skulle kunna förklaras av att de syntaktiska ideal som förmedlas genom

bibeltextern nu får bekräftelse av högtyskt språkbruk. Högtyskan utövade vid det här laget ett allt större inflytande över svenskan och hade alltså just kring 1600 kommit att omfattas av den obligatoriska slutställning av finitet i bisats som ännu utmärker modern standardtyska.

Hur fördelningen mellan de olika OV-mönstren i YNS skall tolkas är inte helt klart. ArgVf-dominansen bryts visserligen inte under denna epok, men den försvagas kraftigt. Samtidigt är andelen ArgVi, dvs. OV-exempel där en finit form av hjälpverbet *ha* har utelämnats, högre än någonsin; denna typ är alltså strukturellt flertydig och kan i princip representera vilken som helst av de tre övriga typerna med komplext predikat beroende på var det utelämnade hjälpverbet har sin position. Det är knappast meningsfullt att spekulera i vilken struktur som döljer sig bakom ArgVi-exemplet. Klart är i alla fall att den höga andelen ambiguösa exempel gör det svårt att jämföra OV-fördelningen i YNS med fördelningen under tidigare skeden. Vi får kanske nöja oss med att konstatera att ArgVf-dominansen under alla omständigheter håller i sig under hela den nysvenska eran (dvs. de tre senaste perioderna).

4.5.3 Ändrad strukturell preferens

Låt oss nu återgå till den observerade huvudutvecklingen av svensk OV, nämligen övergången från fornsvensk OV-användning med högst andel VfArgVi till nysvensk med högst andel ArgVf. Som vi konstaterade i avsnitt 4.1 utmärks båda dessa mönster av att de involverar enkel flyttning av Arg. De skiljer sig dock åt när det gäller flyttningsnivå: Arg flyttar inom den lägre VP:n i VfArgVi men till den högsta i ArgVf. Hur förhållandet mellan de olika flyttningsnivåerna H-L respektive de olika flyttningskomplexiteterna Db-Sg utvecklas över tid visas i tabell 4. De två kontrollposterna BibelPetri respektive HornColum har tagits bort så att huvudfåran i OV-utveckling framgår tydligare.

Tabell 4. Flyttningsnivå och flyttningskomplexitet.

Period	Flyttningsnivå						Flyttningskomplexitet					
	H		L		Amb		Db		Sg		Amb	
	antal	andel	antal	andel	antal	andel	antal	andel	antal	andel	antal	andel
ÅFS 1240-1330	38	30%	87	70%	0	0%	13	10%	112	90%	0	0%
YFS 1380-1460	27	31%	60	69%	0	0%	12	14%	75	86%	0	0%
ÄNS *1495-*1574	70	66%	36	34%	0	0%	26	25%	80	75%	0	0%
MNS *1621-*1680	79	80%	12	12%	8	8%	35	35%	56	57%	8	8%
YNS *1706-*1789	36	55%	13	20%	17	26%	18	27%	31	47%	17	26%

Låt oss först gå igenom vilken strukturell typ som är vanligast under de respektive perioderna. I fornsvenska utgör 86–90 % av alla OV-exempel sådana mönster som härletts genom Sg-flyttning. Detta övertag mattas av något i ÄNS, men det är alltså så att Sg-flyttningen (med sina 75 %) är den enskilt vanligaste strukturella typen. Efter 1600 bryts emellertid Sg-dominansen: både i MNS och i YNS är det istället H-flyttning som är den enskilt mest framträdande typen. Varför byts då Sg-dominans mot H-dominans kring 1600? Sannolikt skall denna förskjutning förstås som en effekt av förändrad strukturell preferens vid derivationen av OV. Detaljerna i förändringen utreds i det följande.

Under de två fornsvenska perioderna utgör H-flyttning visserligen bara kring 30 % av alla fall, men fördelningen mellan de tre olika mönster som härleds genom H-flyttning (ArgVf, ArgViVf, ArgVfVi) ansluter ändå till motsvarande fördelning under nysvensk tid: ArgVf är vanligare än de två andra tillsammans (jfr tabell 3 ovan). ArgVf är det enda OV-mönster av H-typ som också är av Sg-typ. Som vi just konstaterat är Sg-flyttning alltså den prefererade OV-derivationen under fornsvensk tid. Denna Sg-preferens manifesterar sig i ett omfattande bruk av VfArgVi, men rent strukturellt skulle den lika gärna kunna gynna ArgVf.

För ett barn som tillägnat sig språket är en ArgVf-sträng tvetydig med avseende på vilken strukturell preferens den återspeglar: förekommer den därför att den som producerar mönstret har en OV-grammatik som föredrar H-flyttning eller en som föredrar Sg-flyttning? Under fornsvensk tid, då VfArgVi är det vanligaste OV-mönstret, förväntar man sig inte att barnet tolkar förekomsten av ArgVf som ett utslag av H-preferens, eftersom en sådan tolkning harmonierar dåligt med att VfArgVi, dvs. OV av L-typ, annars förekommer så ymnigt. Om å andra sidan ArgVf ökar sin andel på bekostnad av VfArgVi är en H-tolkning mer sannolik.

Precis detta slags styrkeförskjutning mellan ArgVf och VfArgVi äger rum under början av den nysvenska perioden: ArgVf-andelen ökar drastiskt från 17 % i YFS till 42 % i ÄNS, medan andelen VfArgVi rasar från 69 % i YFS till 34 % i ÄNS (se tabell 3 ovan). Denna förskjutning är alltså möjlig inom ramen för den äldre Sg-preferensen. Kring 1600 tycks emellertid Sg-preferensen ha omtolkats som H-preferens. Det viktigaste tecknet härpå är att den forna giganten VfArgVi – det enda OV-mönster som härleds genom L-flyttning och därför missgynnas av H-preferens – nu marginaliseras; från att ha utgjort en dryg tredjedel i ÄNS sjunker det till en knapp åttondel i MNS.

Huvudlinjerna i OV-förändringen kan sammanfattas i följande tre steg:

Steg 1 (före 1500)

- Sg-preferens – *VfArgVi* och *ArgVf* (båda Sg) står för kring 90% av all OV. *VfArgVi* klart vanligast.

Steg 2 (1500-tal)

- Inom ramen för Sg-preferens: *ArgVf* (H) blir vanligare än *VfArgVi* (L).
- Reanalys: Sg-preferens omtolkas som H-preferens.

Steg 3 (efter 1600)

- Inom ramen för H-preferens – *ArgVf* ökar ytterligare och *VfArgVi* marginaliseras.

Vi kan avslutningsvis återknyta till den äldsta kända kommentaren om svensk OV som togs upp i avsnitt 3 ovan, nämligen den som Bureus fällde kring 1600. Enligt honom förekom *VfArgVi* knappast i det talade språket längre, annat än i ceremoniella sammanhang.¹⁸ Vad Bureus observerar är alltså effekterna av den H-preferens som slår igenom vid denna tid.

4.5.4 Extern förklaring till bruksförskjutningen

I föregående avsnitt kunde vi konstatera att OV-systemet förändrades kring 1600 så, att det istället för att föredra Sg-flyttning (som tidigare) nu istället kom att föredra H-flyttning. En förutsättning för denna utveckling är den rätt dramatiska bruksförskjutning som äger rum under 1500-talet, varvid *ArgVf* tar över som dominant mönster efter *VfArgVi*. Varför denna förskjutning över huvud taget äger rum har vi hittills inte tagit ställning till. I detta avsnitt förklaras det förändrade styrkeförhållandet mellan *ArgVf* och *VfArgVi* som en följd av svensk-tysk språkkontakt. Att svensk OV-användning således skulle ha påverkats utifrån under just denna brytningstid mellan forn- och nysvenska har föreslagits i olika sammanhang tidigare (se t.ex. Zeevaert 2005, Braunmüller 2007, Höder 2010; jfr även Delsing 1999a: 214) utan att detaljerna i den eventuella påverkan närmare har utretts.

Under den aktuella tiden är det olika tyska varieteter som utövar inflytande på svenskan: medellågtyskan och äldre nyhögtyska.¹⁹ Som framhölls ovan var alltså bisatsordföljden i äldre nyhögtyska till skillnad från dagens standardtyska inte obligatoriskt verbfinal, vilket ovan togs till in-

¹⁸ Samma slutsats drar alltså Delsing på basis av sin kontrollstudie av pre-infinita objekt under 1600-talet (1999a: 216; jfr avsnitt 2.1 ovan).

¹⁹ Medellågtyskan brukar avgränsas till perioden 1300–1600, nyhögtyskan till 1350–1650.

täkt för att den extrema pied-piping-användningen i BibelPetri inte gärna kan förklaras som högtysk transfer. Samma variationsmöjlighet som i högtyska utmärkte medellågtyskan. I bisatser stod visserligen verbkomplexet normalt sett sist, men ordningen mellan Vf och Vi varierade (Braunmüller 1993: 140). Den för huvudsatser utmärkande Satzklammer-ordföljden (omfattning), dvs. VfArgVi, var i det närmaste helt utesluten i bisatssammanhang: Braunmüller ger ett sådant exempel från sin undersökning av medellågtyska källor från tiden kring 1500 men betonar att typen är högst marginell. I äldre nyhögtyska framstår den som än mer perifer: Ebert nämner den inte som en möjlig variant, men påpekar ändå att verbkomplexet i äldre tyska ibland kunde splittras av adverbiala bestämningar som ett alternativ till den något mindre marginella extrapositionen av adverbiala led efter det satsavslutande verbkomplexet (s.k. Ausklammerung) (1986: 116).

Vi kan då utgå ifrån att det tyska system som utövade inflytande över svenskan – oavsett om det rörde sig om lågtyska eller högtyska – anslöt till det moderna tyska systemet på så sätt att ArgVf och VfArgVi fördelade sig mellan bisatser och huvudsatser enligt uppställningen i tabell 5 nedan. ArgVf är bara tillåtet i bisatser eftersom huvudsatser har V2. VfArgVi är däremot bara tillåtet i huvudsatser eftersom bisatser alltid har verbkomplexet efter argumenten. Det fornsvenska systemet skilde sig från det tyska. ArgVf var visserligen uteslutet i huvudsatser precis som i tyska, men VfArgVi kunde å andra sidan förekomma både i huvudsatser och i bisatser. I den fornsvenska delen av korpusen förekommer 46 % av alla VfArgVi-instanser i bisatser.

Om den tyska fördelningen mellan ArgVf och VfArgVi påverkar den svenska förväntar vi oss att ArgVf ökar sin andel, och det är alltså precis vad som händer. Intressant nog är förskjutningen trots allt rätt ytlig. Användningen av VfArgVi i ÄNS är visserligen mindre frekvent på det stora hela i förhållande till den andra Sg-typen ArgVf, och på så sätt ansluter bruket till det tyska. Men det är inte så att VfArgVi har försvunnit

Tabell 5. Sg-OV i svenska och (låg- såväl som hög-)tyska kring 1500.

	Bisats	Huvudsats
Tyska	ArgVf	*ArgVf
	*VfArgVi	VfArgVi
Svenska	ArgVf	*ArgVf
	VfArgVi	VfArgVi

som ett möjligt bisatsmönster: fördelningen mellan bisatsförekomst och huvudsatsförekomst är fortfarande jämn, faktiskt ännu jämnare än i fornsvenskan: VfArgVi i ÄNS uppträder i 49% av fallen i bisats.

Egentligen är den svenska utvecklingen precis vad man kan vänta av en syntaktisk förskjutning som motiveras av språkkontakt. Förskjutningen skulle utgöra ett klassiskt exempel på det som språkkontaktforskare brukar kalla konvergens. Konvergens behöver inte utgöra en förändring i strukturell mening, utan det är faktiskt mer typiskt att den involverar "changes in frequency of pre-existing patterns" (Thomason 2003: 711, not 6). Att frekvensförskjutningen i svenskan så att säga liknar tyskan bara på ytan – ArgVf är vanligare än VfArgVi – men bevarar det ursprungliga systemets grundprinciper – VfArgVi förekommer i både bisatser och huvudsatser – kan också betraktas som väntat. Det väsentliga är att det finns en komponent i förskjutningen som kan uppfattas som inlånad, även om denna komponent inte utgör hela sanningen i källspråket (se vidare Thomason 1997; jfr även Thomason 2003: 700).

Att Sg-preferens omtolkas som H-preferens kring 1600 kan då betraktas som en indirekt effekt av sådana frekvensförskjutningar som haft det tyska bruket som förebild: ArgVf (H, Sg) ökar sin andel på bekostnad av VfArgVi (L, Sg). När H-preferensen väl slår igenom sjunker andelen exempel av L-typ påtagligt, från 34 till 12 procent. Som en följd av H-preferens får man också betrakta den ökade användningen av ArgViVf under detta sekel. Som ensam förklaring räcker det dock inte, eftersom H-preferens borde gynna båda Db-typerna lika mycket. Att det är pied-piping-varianten som drar iväg (från 19% till 29%) medan varianten utan pied-piping ligger kvar på sin tidigare nivå beror, som redan antytts, sannolikt på en kombination av att GVB uppvisar extremt hög andel pied-piping och att högtyskan under denna tid utvecklar ett verb-sist-obligatorium i bisatser, vilket gynnar pied-piping (varvid finitet ställs sist) på bekostnad av flyttning av enbart Arg (varvid VPi kvarstår efter VPf). Både biblisk och högtysk stil har haft hög prestige vid denna tid och naturligt nog tjänat som inspiration och ideal för svenska skribenter.

4.6 Sammanfattning

OV-ordföljdens utveckling i äldre svenska har i detta avsnitt studerats i två olika perspektiv: dels har andelen OV i förhållande till icke-OV undersökts, dels har fördelningen mellan olika sorters OV närmare kartlagts. Undersökningen av OV-andel bekräftar vad tidigare forskare kommit fram till. Bara i äldre fornsvenska är OV den omarkerade ordföljden.

Därefter är OV och icke-OV jämnstarka under flera hundra år. Först under 1700-talet reduceras OV till ett helt perifert fenomen. Den mellanperiod som med hänsyn till OV-andel karakteriseras av stabilitet är emellertid allt annat än stabil när vi tar hänsyn till hur fördelningen mellan de fyra OV-mönstren – ArgVf, ArgViVf, ArgVfVi respektive VfArgVi – utvecklas över tid. I fornsvenskan är VfArgVi det klart vanligaste mönstret, men i övergången till nysvensk tid sker ett tydligt tronskifte: under 1500-talet inleds en ArgVf-dominans som sedan aldrig bryts. Det ändrade styrkeförhållandet mellan VfArgVi och ArgVf har här analyserats som en effekt av språkkontakt mellan svenska och olika tyska varieteter (medellågtyska, nyhögtyska), i vilka VfArgVi-andelen är lägre än i fornsvenskan. Styrkeförskjutningen har så småningom givit upphov till förändrad strukturell preferens i själva derivationen av OV: fornsvenskans preferens för frasintern Arg-flyttning (Sg-flyttning) ersätts kring 1600 av en preferens för Arg-flyttning till den översta frasen (H-flyttning). Inom ramen för H-preferens väntar man sig en ökning både av ArgViVf och av ArgVfVi. Ändå är det bara den förra som ökar sin andel. Denna asymmetri förklaras dels av att ArgViVf är extremt vanligt i den stilbildande reformationsbibeln medan ArgVfVi inte alls förekommer där, dels av att den samtida högtyskan, också den stilistiskt tongivande för många skribenter, alltmer hade kommit att överge ArgVfVi till förmån för ArgViVf. ArgViVf har uppenbarligen haft högt stilvärde i svenskan. I talspråkliga texter är mönstret ovanligt; där är istället ArgVfVi mer framträdande.

5. BIFF-ordföljdens genombrott

Fram till början av 1600-talet kunde finita verb föregå satsadverbial i bisatser som i nutida svenska bara tillåter preverbal placering av sådana led; se (25a–b).

- (25) a. när thet är ey stenoght fa-ordföljd
 (fornsvenskt exempel från Platzack 1988: 230)
 b. när det inte är stenigt (modern motsv. till (25a)) af-ordföljd

I detta avsnitt visar jag att man kan förstå förlusten av fa-möjligheten i (25a) som en indirekt effekt av de kraftiga frekvensförskjutningar i OV-användningen som inleds under 1500-talet (avsnitt 5.2.). Dessförinnan presenteras helt kort den tidigare forskningen kring uppkomsten av den moderna bisatsordföljden (5.1.) Avsnittet sammanfattas i 5.3.

5.1 Tidigare förklaringar till förändrad ordning mellan satsadverbial och finit verb

Ordföljdsskillnaden som illustreras i (25) har diskuterats flitigt i litteraturen. Inom det generativa paradigm analyseras skillnaden som en följd av att flyttning av det finita verbet ut ur VP till en position i I-domänen som är högre än negationer och andra satsadverbial (V-till-I-flyttning) är en tillåten operation enbart i den äldre varieteten. Flera förklaringar till förlusten av V-till-I har lagts fram i den tidigare forskningen.

Det har föreslagits att förlusten av de sista resterna av subjekt-verbkongruens, som i tid sammanfaller med förlusten av V-till-I, ligger bakom förändringen (se Platzack 1988, Falk 1993, Holmberg & Platzack 1995 etc.). Korrelationen mellan verbkongruens och V-till-I är emellertid långt ifrån empiriskt solid. Det finns förvisso skandinaviska varieteter som uppvisar både rik kongruens (enligt Rohrbachers 1999 definition) och obligatorisk V-till-I (isländska), liksom varieteter som saknar båda dessa egenskaper (t.ex. nutida svenska). Men vi finner också varieteter som tillåter V-till-I trots att de saknar subjekt-verbkongruens, t.ex. den österbottniska dialekten i Kronoby (se Holmberg & Platzack 1995, Alexiadou & Fanselow 2002), och varieteter där V-till-I har marginaliserats utan att den ursprungliga kongruensen har försvagats, t.ex. älvdalskan (se Garbacz 2010).

Pettersson (1988) förklarar förlusten av V-till-I som en konsekvens av att satser med negationskil har omtolkats som satser med modern af-ordföljd. Istället för att tolka strängen NegVf som ett finit verb i I^o som föregås av en kil (i form av negationen) har nya språkbrukare kommit att uppfatta strängen som ett finit verb som kvarstår i VP och föregås av ett satsadverbial (i form av negationen). Ett problem med Petterssons förklaring är att den inte ger oss något svar på frågan varför denna reanalys inträffar just när den gör det; negationskilarnas förekomst tycks nämligen inte öka över tid. Ett annat problem är att förklaringen förutsäger att den moderna bisatsordföljden borde slå igenom i satser med tom subjektplats först, eftersom det är i en sådan kontext som negationskilar förekommer. Vad som faktiskt händer är emellertid att användningen av den moderna ordföljden ökar oberoende av satstyp.

Håkansson (2011) visar att den äldre fa-ordföljden redan från 1400-talet fick konkurrens av den moderna af-ordföljden, vilket han tar till intäkt för att det från denna tid fanns två olika grammatiska system att tillgå för svenska språkbrukare: ett med V-till-I och ett utan. Att af-varianten blir dominant under 1600-talet skall, enligt Håkansson, förstås

som en normförskjutning: före 1600 förknippas systemet utan V-till-I med talspråket, men efter 1600 vinner denna talspråksnorm insteg i skriftspråket. Denna teckning av af-ordföljdens spridning kan mycket väl vara riktig. Den utesluter emellertid inte att språket vid denna tid också kan ha genomgått en strukturell förändring som gynnar af- och missgynnar fa-ordningen.

5.2 OV-förskjutning och förlusten av V-till-I

Även om OV och V-till-I utgör två olika strukturella fenomen är det uppenbart att förskjutningar i OV-användningen påverkar den uppsättning ledtrådar som nya språkinlärare har tillgång till när de skall bestämma det finita verbets strukturella position.

Låt oss ta vår utgångspunkt i distinktionen mellan OV-mönster som deriveras genom H-flyttning (ArgVf, ArgViVf, ArgVfVi) och OV-mönster som deriveras genom L-flyttning (VfArgVi). Mönster av det senare slaget är förenliga med att Vf har flyttat till I^o eftersom ingenting som har sin position nedanför I^o föregår Vf; se (26) nedan. Om å andra sidan Vf föregås av led som har sin position nedanför I^o, vilket är fallet när OV deriveras genom H-flyttning, måste Vf stå i VP; se de tre sorternas OV av H-typ i (27).²⁰

(26) OV av L-typ – Vf kan stå i I^o

a. [I^oVf_v] [_{VPf} t_v [_{VPi} Arg Vi]]

(27) OV av H-typ – Vf kan ej stå i I^o

a. [I^o e] [_{VPf} Arg Vf]

b. [I^o e] [_{VPf} [_{VPi} Arg Vi] Vf]

c. [I^o e] [_{VPf} Arg Vf [_{VPi} Vi]]

Under början av den nysvenska perioden förändrades proportionerna mellan OV av L-typ och OV av H-typ avsevärt. Av tabell 4 ovan framgår att H/L-fördelningen var ungefär 30/70 under fornsvensk tid, men 66/34 respektive 80/20 under de två första nysvenska perioderna. Detta förändrade styrkeförhållande måste ha försämrat förutsättningarna för nya inlärare att tillägna sig V-till-I-flyttning. I fornsvenskan är de OV-exempel som förekommer kompatibla med en V-till-I-tolkning i sju fall av tio.

²⁰ Notera att OV av L-typ alltså inte utgör någon otvetydig ledtråd vare sig för eller emot V-till-I; vi har inte att göra med en "cue" i Lightfoots bemärkelse (jfr t.ex. Lightfoot 1999, 2006). OV av H-typ är å andra sidan en "cue" för V in situ.

Efter 1500 är det istället så att OV-exempel i de allra flesta fall signalerar för nya inlärare att V-till-I inte tillämpas utan att Vf kvarstår i VP. Mot bakgrund av denna förskjutning är det naturligtvis inte särskilt märkligt att V-till-I-flyttningen går förlorad i början av 1600-talet. Vi kan avslutningsvis notera att Petterssons (1988) förslag, att NegVf-strängar omtolkades som af-ordföljd, kan integreras i vår analys. Om nu ledtrådarna för V in situ blir dominerande bland OV-exemplen ökar ju sannolikheten att NegVf också tolkas så.

5.3 Sammanfattning

I detta avsnitt sammankopplas den förändrade OV-användningen under början av den nysvenska perioden (som diskuterades i avsnitt 4) med förlusten av V-till-I, den syntaktiska operation som genererar den äldre ordningen mellan satsadverbial och finit verb i bisats (fa-ordföljd). Den moderna bisatsordföljden (af-ordföljd), varvid Vf kvarstår i VP (V in situ), har visserligen förekommit parallellt med den äldre under lång tid. Men det är först när V-till-I upphör att vara en möjlighet (kring 1600) som af-ordföljden så småningom utvecklas till den omarkerade bisatsordföljd som den är än idag. Alla typer av OV-mönster som härleds genom H-flyttning signalerar för nya inlärare av språket att Vf inte flyttar till I^o utan kvarstår in situ. De enda OV-mönster som är förenliga med en V-till-I-tolkning är sådana som genereras av L-flyttning. Under fornsvensk tid är 70 % av OV-exemplen av L-typ, men från och med 1500-talet sker en drastisk omfördelning av proportionerna: i äldre nysvenska dominerar H-typen nästan lika kraftigt som L-typen gjort tidigare (66 %), i medelnysvenska är H-andelen uppe i 80 %. OV-bruket förändras alltså så från ungefär 1500, att det istället för att oftast vara kompatibelt med tillägandet av en V-till-I-grammatik (som förut) nu i de flesta fall förser nya inlärare med input som visar att Vf inte flyttar till I^o.

6 Avslutande kommentar och summering

Den svenska OV-ordföljdens historia är snårig. Ordföljden uppmärksammas redan på 1700-talet av språkvården, som dömer ut den som importerat konstspråk. Denna uppfattning traderas under 1800-talet och tycks med tiden omvandlas till allmän sanning. Den inlemmas också i olika skepnader i 1900-talets nordistiska tradition. En idé som således

har preskriptiva rötter bör man naturligtvis vara misstänksam emot. Man skall emellertid akta sig för att kasta ut barnet med badvattnet. Även om de mest extrema yttringarna av den traditionella inställningen till svensk OV måste tillbakavisas, finns det komponenter i traditionen som är riktiga i någon mån.

En sådan komponent är det tyska inflytandet. Det är knappast motive-
rat att betrakta någon form av svensk OV som ett helt främmande element som plockats in i språket från tyskan. Däremot har OV-bruket – inom ramen för det befintliga systemet – formats genom svensk-tysk språkkontakt, detta i två vågor: först under brytningstiden mellan forn- och nysvenska (genom kontakt med medellågtyska och i viss utsträckning nyhögtyska), varvid ArgVf-mönstret ökar sin andel på bekostnad av VfArgVi, en förskjutning som i sin tur får strukturella konsekvenser; därefter under 1600-talet (genom kontakt med nyhögtyska), då ArgViVf-mönstret ökar sin andel. OV-användningen under nysvensk tid har också styrts av de stilistiska ideal som förmedlas av reformationsbibeln från 1541. Bibelns OV-bruk stod vid tillkomsten faktiskt påfallande fritt från dåtida tyska, men kom med tiden – i takt med att den alltmer inflytelserika högtyskan under 1600-talet utvecklade sitt slutställningsobligatorium av finitet i bisats – att ansluta mer till tysk OV-användning än vad det först gjorde. Sannolikt har detta relativt sena sammanfall mellan svensk bibel-OV och det högtyska OV-skicket från 1600-talet och framåt varit en viktig bidragande orsak till att den svenska språkvården – helt anakronistiskt – så småningom har dömt ut svensk OV som tysk import.

En annan komponent är OV-ordföljdens status som rent skriftspråklig. Att OV-ordföljd i allmänhet har varit en ren skriftspråksordföljd är knappast riktigt. Däremot går det att påvisa att två av de OV-mönster som förekommer har varit stilistiskt markerade: ArgViVf-mönstret har vi anledning att karakterisera som hörande till ett högre, mer formellt register; ArgVfVi-mönstret tycks tvärtom förknippas med ett mer informellt språkbruk. Intressant nog är denna skillnad mellan ArgViVf och ArgVfVi på ett strukturellt plan helt parallell med en till synes orelaterad skillnad mellan två stilistiska varianter i nutida svenska. De två uttrycken *huset i vilket du bor* respektive *huset som du bor i* förmedlar i princip samma innehåll. Det förra uppfattas dock som formellt och kanske rentav arkaiskt, medan det senare är stilistiskt neutralt. Det huvudord som tar den relativiserade (dvs. vänsterflyttade) frasen som komplement – prepositionen *i* – har genom pied-piping flyttat med till vänster om Vf i den formella varianten men kvarlämnats efter Vf i den icke-formella; se

strukturerna i (28) nedan. I det äldre OV-fallet är det precis samma strukturella diskrepans som ligger bakom de två stilistiska motpolerna: pied-piping genererar ett formellt mönster, avsaknad av pied-piping istället ett informellt mönster; jfr (29).

- (28) a. [_{PP} i vilket]_j du bor t_j
 b. *rel*_j som du bor [_{PP} i t_j]
- (29) a. när du [_{VPi} boken läst]_j har t_j
 b. när du boken_j har [_{VPi} läst t_j]

Låt oss slutligen summera de viktigaste övergripande resultat som redovisas i denna uppsats. Den empiriska undersökningen visar att OV-användningen förändras från ungefär 1500. OV-andelen håller sig visserligen påfallande stabil från yngre fornsvensk tid fram till 1700-talet, men fördelningen mellan olika OV-mönster skiftar drastiskt i övergången från fornsvensk till nysvensk tid, sannolikt alltså som en effekt av svensk-tysk språkkontakt. Detta skifte kan i strukturella termer beskrivas som en övergång från preferens för frasintern derivation av OV (Sg-flyttning) till preferens för så hög derivation av OV som möjligt (H-flyttning). Indirekt förändras härmed förekomsten av ledtrådar för nya språkinlärare beträffande det finita verbets position. Den äldre Sg-preferensen lämnade utrymme för en hög andel VfArgVi, ett mönster som är förenligt med att Vf har flyttat ur VP (V-till-I). H-preferens, å andra sidan, gynnar enbart sådana mönster där Vf föregås av ett argument, mönster som indikerar för nya inlärare av språket att Vf kvarstår i VP. Mot denna bakgrund kan det betraktas som väntat att V-till-I försvinner under början av 1600-talet. I mer traditionella termer skulle man kunna beskriva utvecklingen på följande sätt: under 1500-talet utgör satser med OV-ordföljd – till skillnad från tidigare – brott mot den fornsvenska normalordföljden i en majoritet av fallen, dvs. har Vf senare i bisatser än på andra plats. Den fornsvenska normalordföljden drabbas därför av en generell tillbakagång och ersätts med den moderna BIFF-ordföljden.

Undersökta texter²¹

ÄFS = Äldre fornsvenska

- *Vidh = [”Västgötalagens lagmanna-, kunga-, och biskopslängd”]. H. S. Collin & C. J. Schlyter, (utg.) (1827): *Samling af Sweriges gamla lagar. Första bandet. Westgötalagen*, Z. Haeggström, Stockholm. (antal ord i excerperat avsnitt (ao): 2258;²² tillkomst (t): 1240)²³
- *UL = S. Henning (utg.) (1967): *Upplandslagen: enligt Cod. Holm. B 199 och 1607 års utgåva* (Samlingar utgivna av Svenska fornskriftsällskapet 70:1), Almqvist & Wiksell, Uppsala. (ao: 3240; t: 1297)
- *Fleg = G. Stephens (utg.). (1847): *Svenska medeltidens kloster- och helgonabok: en samling af de äldste på svenska skrifne legender och äfventyr. 2, Ett fornsvenskt legendarium innehållande medeltids kloster-sagor om helgon, påfvar och kejsare ifrån det I:sta till det XIII:de århundradet* (Samlingar utgivna av Svenska fornskriftsällskapet 7:1), Norstedts, Stockholm. (ao: 2900; t: 1276–1308)
- *Pent = O. Thorell (utg.) (1955–1959): *Fem Moseböcker på fornsvenska enligt Cod. Holm. A 1*, Almqvist & Wiksell, Uppsala. (ao: 3300; t: 1330)
- *Kstyr = L. Moberg (utg.) (1964): *En nyttigh bok om konnunga styrilse och höfdinga* [faksimil av utgåva från 1634 av Johannes Bureus], Almqvist & Wiksell, Uppsala. (ao: 3080; t: 1330)

YFS = Yngre fornsvenska

- **Birg = G. Klemming (utg.) (1857–1858): *Heliga Birgittas Uppenbarelser* (Samlingar utgivna av Svenska fornskriftsällskapet 14:1, bok 1–3), Norstedts, Stockholm. (ao: 3409; t: efter 1380)
- **ST = S. Henning (utg.) (1954): *Siælinna Thrøst 1. Kritisk uppl.* (Samlingar utgivna av Svenska fornskriftsällskapet 59), Uppsala. (ao: 3367; t: före 1407)
- **7vmäst = G. Klemming (utg.) (1887–1889): *Prosadikter från Sveriges medeltid* (Samlingar utgivna av Svenska fornskriftsällskapet 28), Norstedts, Stockholm. (ao: 3677; t: 1440-talet)

²¹ Poster som markeras med * finns tillgängliga i elektroniskt format via *Fornsvenska textbanken*, en sida skapad av Lars-Olof Delsing, Språk- och Litteraturcentrum, Lunds universitet; se <http://www.nordlund.lu.se/Fornsvenska/Fsv%20Folder>. I min undersökning har jag använt vissa av dessa texter i den initiala excerperingsfasen (markeras med ännu en *), men jag har i ett senare skede också konsulterat de faktiska editionerna. Även *Kiöping* and *Salvius* är elektroniskt tillgängliga: <http://spraakbanken.gu.se/ktex/kioping>. I dessa fall finns inga kompletta utgåvor att tillgå; istället har jag konsulterat originaltrycken.

²² Uppgiften om antalet excerperade ord är exakt i de fall en elektronisk version av texten föreligger, men i övriga fall bara ungefärligt uppskattat utifrån ett genomsnittligt antal ord per rad respektive rader per sida. Excerperingen (och därmed också uträkningen/uppskattningen av antal ord) inleds där brödtexen tar sin början i respektive verk.

²³ Notera att Vidhemsprästen, som fått ge namn åt denna post (Vidh), inte själv författat dessa längder utan att han kopierat dem från en äldre källa.

**Pkrön = G. Klemming (utg.) (1881): *Sveriges krönika (vanligen kallad den prosaiska)* (Småstycken på forn-svenska 1), Stockholm. (ao: 2131; t: 1450-talet)

BibelPetri

Johannes = "Evangeliet enligt Johannes". N. Lindqvist (utg.) (1941), *Nya Testamentet i Gustaf Vasas Bibel*, Svenska kyrkans diakonistyrelses bokförl., Stockholm. (ao: 7020; t: 1541)

*Lukas = "Evangeliet enligt Lukas". N. Lindqvist (utg.) (1941), *Nya Testamentet i Gustaf Vasas Bibel*, Svenska kyrkans diakonistyrelses bokförl., Stockholm. (ao: 5925; t: 1541)

**Petri = Sahlgren, J. (utg.) (1917): *En svensk cröneka. Olavus Petri*. Sveriges kristliga studentrörelses förl., Uppsala. (ao: 1719; födelseår (*): ca. 1495)

ÄNS = Äldre nysvenska

**Swart = N. Edén (utg.) (1912): *Konung Gustaf Is krönika – Peder Swart*, Ljus, Stockholm. (ao: 2694; *ca. 1500)

**Brahe = O. Ahnfelt (utg.) (1897): *Per Brahe den äldres fortsättning af Peder Svarts krönika* (Lunds Universitets årsskrift 34:1:1), Lunds universitet, Lund. (ao: 3179; *ca. 1520)

**AVasa = J. Dumanowski m.fl. (utg.) (2002): *Anna Vasas brev till familjen Gyllenstierna, 1591–1612/Listy Anny Wazówny do rodziny Gyllenstiernów z lat 1591–1612*, Sztafeta, Kraków. (ao: 3815; *1568)

**G-hjelm = J. A. Almquist (utg.) (1905): *Carl Carlsson Gyllenhielm: Egenhändige anteckningar rörande tiden 1597–1601* (Historiska handlingar 20), Stockholm. (ao: 2884; *1574)

MNS = Medelnysvenska

Kiöping = [Kiöping, N. Matson (1674): "Nils Matssons Reesas korta Beskrifning"]. J. Kankel (utg.) (1674), *Een kort Beskrifning Uppå Trenne Reesor och Peregrinationer, samt Konungarijket Japan*, Wijsindzborg. (ao: 7441; *1621)

Gyll = R. Hausen (utg.) (1882): *Diarium Gyllenianum eller P.M. Gyllenii dagbok 1622–1667*, Helsingfors. (ao: 9720; *1622)

Reuter = S. Landahl (utg.) (1957): *Nils Reuterholms Journal* (Historiska handlingar 36:2). Stockholm. (ao: 3600; *1676)

Pihl = *Anders Pihlströms Dagbok 1708–1723* (Historiska handlingar 18:4). Stockholm 1903. (ao: 5040; *1677)

Lyth = J. Hultman (utg.) (1986 [1912]): *Karolinska krigare berättar. Joachim Mathiae Lyths dagbok*, Rediviva, Stockholm. (ao: 2970; *1680)

HornColum

- *Horn = G. Holm (utg.) (1959): *Agneta Horn. Beskrivning över min vandrings-tid*, Almqvist & Wiksell, Stockholm. (ao: 40463; *1629)
 *Columbus = B. Hesselman (utg.) (1935): *Mål-Roo eller Roo-Mål*, Hugo Gebers/Levin & Munksgaard, Stockholm/Köpenhamn. (ao: 17710; *1642)

YNS = Yngre nysvenska:

- Salvius = L. Salvius (utg.) (1743): *Beskrifning om en resa, genom Asia, Africa och många andra hedna länder. Förbättrad och tredje gången uplagd af Lars Salvius*, Stockholm. [omarbetad upplaga av Kiöping (1674)] (ao: 7339; *1706)
 vLing = G. Nilzén (utg.) (1983): *Reinholdt Johan von Lingens självbiografiska anteckningar*, Personhistoriska samfundet, Stockholm. (ao: 3290; *1708)
 Linné = C. von Linné (1739): *Tal, om märkwärdigheter uti insecterne [...]*, Stockholm. (ao: 2880; *1708)
 Kalm = M. Kerkkonen (utg.) (1966): *Pehr Kalm. Resejournal över resan till norra Amerika*, Svenska litteratursällskapet i Finland, Helsingfors. (ao: 3770; *1716)
 Rål = M. Malm (utg.) (2001): *En svensk adelsmans äfventyr*, Svenska vitterhets-samfundet, Stockholm. (ao: 5304; *1716)
 Osbeck = P. Osbeck (1757): *Dagbok öfwer en ostindisk resa åren 1750. 1751. 1752. [...]*, Stockholm. (ao: 4320; *1723)
 Tham = P. Tham (1797): *Anteckningar Under och i Anledning Af en Resa Ifrån Westergötbland til Stockholm, Gjord Åren 1796 och 1797*, Anders J. Nordström, Stockholm. (ao: 8700; *1737)
 T-berg = L. Wallin (utg.) (1993): *Carl Peter Thunberg (1743–1828): självbiografiska anteckningar med bibliografi*, Uppsala universitetsbibliotek, Uppsala. (ao: 2880; *1743)
 vTroil = U. von Troil (1933 [1777]): *Brev om Island*, Hökerberg, Stockholm. (ao: 5280; *1746)
 Faxe = J. Feuk (utg.) (1962): *En biskoplig brevväxling*, Norstedts, Stockholm. (ao: 2783; *1767)
 H-berg = J. F. Hellberg (1824): *Försök till beskrifning öfwer Orousts och Tjörns häraders fögderier uti Götheborgs- och Bohus-län*, Göteborg. (ao: 2320; *1789)

Referenser

- Alexiadou, A. & F. Gisbert (2002): "On the correlation between morphology and syntax. The case of V-to-I". J.-W. Zwart & W. Abraham (eds.), *Studies in Comparative Germanic Syntax. Proceedings from the 15th Workshop on Comparative Germanic Syntax*, John Benjamins, Amsterdam/Philadelphia, s. 219–242.

- Alving, H. (1918): "Objekt-subjektets plats i akkusativ med infinitiv". *Språk och stil* 18, s. 1-37.
- Becker, I. (1933): *Luthers Evangelienübersetzung von 1522 und 1546*. Diss. Universität Köln.
- Bergman, G. (1968): *Kortfattad svensk språkhistoria: en översikt över det svenska språkets utveckling från de äldsta nordiska runinskrifterna fram till vår egen tid*, Prisma, Stockholm.
- Biberauer, T. & I. Roberts. (2005): "Changing EPP parameters in the history of English: accounting for variation and change". *English Language and Linguistics* 9:1, s. 5-46.
- Braunmüller, K. (1993): "Syntaktische Divergenzen und Transferenzen. Ein struktureller Vergleich anhand mittelniederdeutscher und altskandinavischer Volksbücher". K. Braunmüller & W. Diercks (Hrsg.), *Niederdeutsch und die skandinavischen Sprachen I*, Winter, Heidelberg, s. 231-270.
- Braunmüller, K. (2007): "Wortstellung und Sprachkontakt: Untersuchungen zum Vorfeld und Nebensatz im älteren Dänischen und Schwedischen". H. Perridon & A. Quak (Hrsg.), *Amsterdamer Beiträge zur älteren Germanistik. Oppa Swänsko oc oppå Dansko*, Rodopi, Amsterdam/New York, s. 207-241.
- Chomsky, N. (1995): *The Minimalist Program*, The MIT Press, Cambridge.
- Chomsky, N. (2001): "Derivation by phase". M. Kenstowicz (ed.), *Ken Hale. A Life in Language*, The MIT Press, Cambridge, MA/London, s. 1-52.
- Coussé, E. (2008): *Motivaties voor volgordevariatie. Een diachrone studie van werkwoordsvolgorde in het Nederlands*. Diss. Universiteit Gent.
- De Sutter, G. (2005): *Rood, groen, corpus! Een taalgebruiksgebaseerde analyse van woordvolgordevariatie in tweeledige werkwoordelijke eindgroepen*. Diss. Katholieke Universiteit Leuven.
- Delsing, L.-O. (1999a): "Från OV-ordföljd till VO-ordföljd. En språkförändring med förhinder". *Arkiv för nordisk filologi* 114, s. 151-232.
- Delsing, L.-O. (1999b): "Om imperativsatser i fornsvenskan". I. Haskå & C. Sandqvist (red.), *Alla tiders språk. En vänskrift till Gertrud Pettersson november 1999*, Inst. för nordiska språk, Lund, s. 50-58.
- Djurklou, N. G. (utg.) (1872): *Hambrei öfversättning af Erasmi Roterodami De civilitate morum puerilium*, Örebro.
- Dornblüth, A. (1755): *Observationes oder gründliche Anmerkungen über die Art und Weise eine gute Uebersetzung besonders in die teutsche Sprach zu machen*, Augspurg.
- Ebert, R. P. (1986): *Historische Syntax des Deutschen 2, 1300-1750*, Lang, Bern.
- Erben, J. (1954): *Grundzüge einer Syntax der Sprache Luthers: Vorstudie zu einer Luther-Syntax, zugleich ein Beitrag zur Geschichte der deutschen Hochsprache und zur Klärung der syntaktischen Grundfragen*, Akademie-Verlag, Berlin.
- Falk, C. (1993): *Non-referential Subjects in the History of Swedish*. Diss. Lunds universitet.

- Falk C. (2010a): "Ledföljden i fornsvenska infinitivfraser". E. Magnusson & L. Rogström (red.), *Studier i svensk språkhistoria 10: Språkhistoria - hur för vem?*, Meijerbergs institut för svensk etymologisk forskning, Göteborg, s. 99-107.
- Falk, C. (2010b): "Att analysera fornsvenska infinitivfraser – vad är grammatiskt, vad är ogrammatiskt?". M. Reinhammar (red.), *Studier i svenska språkets historia. 11: förhandlingar vid Elfte sammankomsten för svenska språkets historia i Uppsala 23–24 april 2010*, Kungl. Gustav Adolfs Akademien för svensk folkkultur, Uppsala, s. 31–47.
- Garbacz, P. (2010): *Word order in Övdalian: a study in variation and change*. Diss. Lunds universitet.
- Giese, A. (1730): *Then tyske språkmästaren/Der teutsche Sprachmeister [...]*, Stockholm.
- Gregersen, F. & I. L. Pedersen (2000): "A la recherche du Word Order Not Quite perdu". S. Herring, P. T. van Reenen & L. Schösler (eds.), *Textual parameters in older languages*, John Benjamins, Amsterdam, s. 393–431.
- Gunnar Hrafn Hrafnbjargarson (2004): "Stylistic fronting". *Studia Linguistica* 58:2, s. 88–134.
- Haeseryn, W. (1990): *Syntactische normen in het Nederlands: een empirisch onderzoek naar volgordevariatie in de werkwoordelijke eindgroep*. Diss. Radboud Universiteit Nijmegen.
- Hellquist, E. (1902): *Studier i 1600-talets svenska: anteckningar*, Akademiska bokhandeln, Uppsala.
- Hesselman, B. (utg.) (1935): *Mål-Roo eller Roo-Mål*, Hugo Gebers/Levin & Munksgaard, Stockholm/Köpenhamn.
- Holm, G. (1967): *Epoker och Prosastilar. Några linjer och punkter i den svenska prosans stilhistoria*, Studentlitteratur, Lund.
- Holm, G. (2000): "Stiernhielms språk och Agneta Horns". S. Ö. Ohlsson & B. Olsson (red.), *Stiernhielm 400 år. Föredrag vid internationellt symposium i Tartu 1998*, Kungl. Vitterhets Historie och Antikvitets Akademien, Stockholm, s. 231–246.
- Holmberg, A. & C. Platzack (1995): *The role of inflection in Scandinavian syntax*, Oxford University Press, New York.
- Håkansson, D. (2008): *Syntaktisk variation och förändring. En studie av subjektlösa satser i fornsvenska*. Diss. Lunds universitet.
- Håkansson, D. (2010): "Bisatsledföljden i äldre svenska och BIFF-regelns genombrott". M. Reinhammar (red.), *Studier i svenska språkets historia. 11: förhandlingar vid Elfte sammankomsten för svenska språkets historia i Uppsala 23–24 april 2010*, Kungl. Gustav Adolfs Akademien för svensk folkkultur, Uppsala, s. 157–167.
- Håkansson, D. (2011): "Bisatsledföljden i äldre svenska – variation eller förändring?". *Arkiv för nordisk filologi* 126, s. 93–140.
- Höder, S. (2010): *Sprachausbau im Sprachkontakt: Syntaktischer Wandel im Alt-schwedischen*, Winter, Heidelberg.

- Höskuldur Þráinsson (1993): "On the structure of Infinitival Complements". *Harvard Working Papers in Linguistics* 3, s. 79–90.
- Höskuldur Þráinsson (2007): *The syntax of Icelandic*, Cambridge University Press, Cambridge.
- Jóhannes Gísli Jónsson (1991): "Stylistic fronting in Icelandic". *Working Papers in Scandinavian Syntax* 48, s. 1–44.
- Johannisson, T. (1945): *Hava och vara som tempusbildande hjälpverb i de nordiska språken*, Gleerups, Lund.
- Kayne, R. (1994): *The Antisymmetry of Syntax*, The MIT Press, Cambridge, MA.
- Konopka, M. (1996): *Strittige Erscheinungen der deutschen Syntax im 18. Jahrhundert*, Niemeyer, Tübingen.
- Langer, N. (2001): *Linguistic purism in action: how auxiliary "tun" was stigmatized in Early New High German*, Mouton de Gruyter, Berlin.
- Larsson, C. (1931): *Ordföljdsstudier över det finita verbet i de nordiska folkspråken*, Appelbergs boktryckeri aktiebolag, Uppsala.
- Lightfoot, D. (1999): *The development of language: acquisition, change, and evolution*, Blackwell, Malden, MA.
- Lightfoot, D. (2006): *How new languages emerge*, Cambridge University Press, Cambridge, MA.
- Lindroth, H. (1911–1912): *J. Th. Bureus, den svenska grammatikens fader*, Norstedts, Stockholm.
- Maling, J. 1980. "Inversion in embedded clauses in Modern Icelandic". *Íslenskt mál og almenn málfræði* 2, s. 175–193.
- Magnusson, E. (2007): *Gränsöverskridande koordination. Syntaktisk förändring i äldre svenska*. Diss. Göteborgs universitet.
- Magnusson, E. 2008. "Läromedel i svenska". L. Limberg (red.), *Internationell nationalism*, Riksföreningen Sverigekontakt, Göteborg, s. 141–161.
- Magnusson Petzell, E. (2010): "Coordination and word order in the history of Swedish". *Transactions of the Philological Society*, vol. 108:2, s. 178–212.
- Magnusson Petzell, E. (u.u.): "OV and V-to-I in the history of Swedish". A. van Kemenade, & N. de Haas (eds.), *Historical Linguistics 2009: selected papers from the 19th International Conference on Historical Linguistics*, John Benjamins, Amsterdam, Philadelphia.
- Moberg, L. (1993): "Är utelämnandet av finita former av hjälp verbet ha(va) i bisats i svenskan ett syntaktiskt lån från högtyskan?" L. Wollin (red.), *Studier i svensk språkhistoria 3. Förhandlingar vid Tredje sammankomsten för svenska språkets historia, Uppsala 15-17 oktober 1992*, Skrifter utgivna av Institutionen för nordiska språk vid Uppsala universitet 34, Institutionen för nordiska språk, Uppsala, s. 143–151.
- Nyström, I. (1985): *Studier i äldre nysvensk syntax. 2. Ledstruktur och ledföljd i bisatser*. Diss. Helsingfors universitet.
- Pamp, B. (1971): *Svensk språk- och stilhistoria*, Gleerups, Lund.

- Pesetsky, D. & E. Torrego (2001): "T-to-C Movement: Causes and Consequences". M. Kenstowicz (ed.), *Ken Hale. A Life in Language*, The MIT Press, Cambridge, MA/London, s. 355–426.
- Pintzuk, S. (2005): "Arguments against a universal base: evidence from Old English". *English Language and Linguistics* 9:1, s. 115–138.
- Pintzuk, S. and A. Taylor. 2006. "The loss of OV order in the history of English". A. van Kemenade & B. Los (eds.) *Blackwell Handbook of the history of English*, Blackwell, Oxford, s. 249–278.
- Platzack, C. (1983): "Three syntactic changes in the grammar of written Swedish around 1700". E. Andersson, M. Saari & P. Slotte (red.), *Struktur och variation. Festskrift till Bengt Loman 7.8.1983*, Åbo Akademi, Åbo, s. 43–63.
- Platzack, C. (1988): "The Emergence of a Word Order Difference in Scandinavian Subordinate Clauses". *McGill Working Papers in Linguistics, Special Issue on Comparative Germanic Syntax*, s. 215–238.
- Platzack, C. (1998): *Svenskans inre grammatik – det minimalistiska programmet. En introduktion till modern generativ grammatik*, Studentlitteratur, Lund.
- Platzack, C. (2011): *Den fantastiska grammatiken: en minimalistisk beskrivning av svenskan*, 1. uppl., Norstedts, Stockholm.
- Poole, G. (1992): "The Case Filter and Stylistic Fronting in Icelandic". *Harvard Working Papers in Linguistics* 1, s. 19–31.
- Poole, G. (1996): "Optional Movement in the Minimalist Program". W. Abraham, S. D. Epstein, H. Práinsson & C. J.-W. Zwart (eds.), *Minimal Ideas*, John Benjamins, Amsterdam, s. 199–216.
- Roberts, I. (1997): "Directionality and Word Order Change in the History of English". A. van Kemenade & N. Vincent (red.), *Parameters of Morphosyntactic Change*, Cambridge University Press, Cambridge, s. 397–426.
- Rohrbacher, B. W. (1999): *Morphology-Driven Syntax. A theory of V to I raising and pro-drop*, John Benjamins, Amsterdam/Philadelphia.
- Samtaal/Gespräch 1620-talet = Samtaal på tyska och svenska, som almennelighen brukas både i huus håld och annorstädes. [...] Gespräch auff teutsch vnd schwedisch [...]*, Stockholm (tryckt före 1629; författare okänd).
- SAOB = *Ordbok öfver svenska språket utgifven av Svenska Akademien*, Lund 1898–.
- Sjöborg, G. (1796): *Schwedische Sprachlehre für Deutsche*, Stralsund.
- Stowell, T. (1981): *Origins of phrase structure*. Diss. MIT.
- Stähle, C. I. (1970): *Svensket bibelspråk från 1500-tal till 1900-tal*, Läromedelsförl., Stockholm.
- Thomason, S. G. (1997): "On mechanisms of interference". S. Eliasson & E. H. Jahr (eds.), *Language and its ecology: Essays in memory of Einar Haugen*, Mouton de Gruyter, Berlin, s. 181–208.
- Thomason S. G. (2003): "Contact as a Source of Language Change". J. B. D. Joseph & R. D. Janda (eds.), *The handbook of historical linguistics*, Blackwell, Oxford, s. 687–712.
- Tiliander, S. (1691): *Grammatica Germanico-Svetica*, Stockholm.

- Wenning, A. (1930): *Studier över ordföljden i fornsvenskan: predikatets bestämmningar i äldre och yngre fornsvenskan*. Diss. Lunds universitet.
- Wessén, E. (1965): *Svensk språkhistoria* III. *Grundlinjer till en historisk syntax*, Almqvist & Wiksell, Stockholm/Göteborg/Uppsala.
- Wollin, L. (2005): "Olaus Petri: Reformator, Bibelarbeiter, Übersetzer". L. Elmevik, S. Mähl, K. E. Schöndorf (Hrsg.), *Niederdeutsch in Skandinavien V und VI: Akten des nordischen Symposiums 'Niederdeutsch in Skandinavien VI' in Sigtuna, 24.-26.08.2001 mit einer Zusammenfassung der Vorträge des Symposiums 'Niederdeutsch in Skandinavien V' in Fredrikstadt, 17.-20.08.1994*, Lang, Frankfurt am Main, s. 169–182.
- Zeevaert, L. (2005): "Språkkontakt, syntaktisk variation och syntaktisk förändring. Går det att påvisa ett sammanhang i fornsvenska texter?". C. Falk & L.-O. Delsing (red.), *Studier i svensk språkhistoria* 8, Inst. för nordiska språk, Lund, s. 333–342.
- Åkerlund, W. (1944): "Om det finita verbets plats i den fornsvenska bisatsen". *Arkiv för nordisk filologi* 57, s. 1–67.

Sven Benson †

22/1 1919–9/5 2011

Professor Sven Benson blev 92 år. Han tog filosofie licentiatexamen i nordiska språk i Lund 1945 och disputerade för doktorsgrad 1951, var docent i ämnet i Lund 1952–56 och professor i Göteborg 1974–83. Åren 1947–53 var han amanuens vid Landsmålsarkivet i Lund (från 1970 Dialekt- och ortnamnsarkivet) och arkivchef där 1957–74. Som arkivchef var han redaktör för serierna *Skrifter utgivna av Landsmålsarkivet i Lund* och *Skånes ortnamn*, därtill medförfattare till del 18 om namnen i Södra Åsbo härad. Åren 1963–74 var han också redaktör för *Sydsvenska ortnamnsällskapets årsskrift* och 1968–74 redaktionssekreterare samt 1978–87 huvudredaktör för *Arkiv för nordisk filologi*, där han bl.a. medverkade i den årliga litteraturkrönikan. Som professor i Göteborg var han redaktör för skriftserierna *Meijerbergs arkiv för svensk ordforskning* och *Nordistica Gothoburgensia* och höll bl.a. gästföreläsningar vid Universitetet i Oslo.

Sven Benson var främst dialektforskare. I doktorsavhandlingen *Studier över adjektivsuffixet -ot i svenskan* 1951 undersöker han konkurrensen mellan de ur riksspråket och dialekterna försvinnande suffixen *-ot* och *-ug* och det segrande *-ig*. *Blekingiska dialektstudier 1–2* 1956 och 1981 är ett metodiskt-teoretiskt förarbete till en *Blekingisk ordbok* över landskapets dialekter, förberedd genom en alfabetisk samling av alla uppteckningar från landskapet. Ett drygt 100-sidigt maskinskrivet provhäfte med inledning och partiet *a-bonde* framställdes, men andra dialektgeografiska forskningsinsatser prioriterades, främst *Südschwedischer sprachatlas 1–4* 1965–70, som täcker Lundaarkivets verksamhetsområde, Blekinge, Halland, Skåne, Småland och Öland. Uppsatsen *Fonetisk och fonematisk kartläggning* 1958 illustrerar problemen vid dialektgeografisk kartering. *Ord och bild. Ett fältarbetsprojekt vid DAL* 1974 beskriver fotodokumentation som komplement till fonograminspelning och dialektuppteckning.

Bidrag till namnforskningen är artiklarna *Tillkomsten av serien Skånes ortnamn* 1958, *Ignaberga och Igelösa* 1959, *Ortnamnselementet magle* 1960, *Quidinge socken – ett identifikationsproblem* och *Namnet Harpsund* 1962, *Sockennamnen i Harjagers härad* 1966, *Sydsvenska namnvårds-*

problem 1971, *Namngivning och namntypologi* 1972, *Databehandling av ortnamn* 1974, *Psykologiska och sociologiska aspekter på tillkomsten av ortnamn* 1976, *De språkliga grunderna för ortnamns stavning* 1978 och *Problemkomplexen inom förnamnsforskningen* 1982. Ord- och textundersökningar är *Fsv. fakotter* 1949, *Tre textställen i Fornsvensk läsebok* 1955 och *Vidstreck* 1966. *Om genuskategorier och genuskriterier i svenskan* 1957 analyserar nusvenskans genusbegrepp. Lagspråksstudier är t.ex. *Språket i förslaget till regeringsform* 1963, *Uttryck för brott och straff. En studie i nuisländskt lagspråk* 1967, *En studie i brottsbalkens språk* 1968 och *Danskt lagspråk 1561. Studier i Frederik II:s sjörätt* 1994.

Sven Benson utgav en andra, bearbetad upplaga av Erik Noreen, *Fornsvensk läsebok* 1954, nytryckt 1957 och 1962, en fotoreproduktion av Johan Ernst Rietz, *Svenskt dialektlexikon 1862–67* med Bensons efterskrift 1962 och rapporten *Dialektologkonferens* 1978 i Göteborg. Han var bl.a. hedersledamot av Kungliga Gustav Adolfs Akademien för svensk folkkultur (invald 1977) och ledamot av Vetenskaps societeten i Lund (fr.o.m. 1954). I Sydsvenska ortnamnssällskapet i Lund var han skattmästare 1957–74 och i Göteborg sekreterare i Nordiska namndatakommittén 1974–75.

Göran Hallberg

Gösta Holm †

8/7 1916–12/3 2011

Professor Gösta Holm blev 94 år. Han var realstudenten som tänkte bli civilingenjör men sadlade om för att studera nordiska språk. Med en trebetygsuppsats om dialekten i Lövånger som avstamp tog han 1944 filosofie licentiatexamen i nordiska språk i Uppsala, var redaktör vid Svenska Akademiens ordboksredaktion i Lund åren 1945–54, disputerade 1952 på avhandlingen *Om s-passivum i svenskan* och blev därmed filosofie doktor och docent i Lund. Åren 1954–61 var han docent i Uppsala och 1961–81 professor i nordiska språk i Lund. Han blev 1940 reservofficer och 1951 kapten i reserven, åkte 21 vasalopp och blev ett legendariskt spänstfenomen med sin rullskidåkning och löpning ännu långt efter pensioneringen. Vi som tenterade för honom gjorde det ibland under förflyttning ute i naturen eller på någon av hans oförglömliga exkursioner, inrikes eller till Färöarna och Island, den bilburna forskningsexpeditionen bland alla fr.a. norska orter med namn på *-anger* ej att förglömma.

Det projektet resulterande i den 810-sidiga utgåvan *De nordiska angernamnen* 1991. Det omfattande norska materialet har givetvis inte minst varit av intresse för Norge. Ett uttryck för detta är att Norges allmennvitenskapelige forskningsråd var medfinansiär vid utgivningen och att boken också utgavs i Det Norske Videnskaps-Akademis skriftserie.

Förutom alla ordboksartiklar, redaktörs- och utgivningsarbeten och artiklar i dagspressen uppgår de under åren 1939–2004 tryckta skrifterna till drygt 275, huvudsakligen fördelade på dialektgeografi, textfilologi och textutgivning, etymologi och lexikografi, grammatik, språk- och stilhistoria, syntax och talspråksforskning, namnforskning och runologi.

Gösta Holm var den drivande kraften bakom Samfundet Sverige-Island i Lund och Malmö och utgivningen av tidskriften *Garðar*. Tillsammans med Aðalsteinn Davíðsson utgav han 1982 *Svensk-isländsk ordbok*, som trycktes i flera upplagor. Välförtjänt blev han hedersdoktor vid Islands universitet. Han var ledamot av Vetenskaps societeten i Lund (fr.o.m. 1963), av Kungliga Gustav Adolfs Akademien för svensk folkkultur (invalid 1970) och av Det Norske Videnskaps-Akademi (invalid 1988).

Göran Hallberg

Litteraturkrönika 2010

Av Lars-Olof Delsing, Lars-Erik Edlund, Göran Hallberg och
Karl G. Johansson

Krönikans avdelningar åtskiljs av asterisk. De är ämnesvis ordnade från allmänt till specifikt: allmänspråkligt (indoeuropeiska, (ur)germanska) * skandinaviskt (ur-, fornnordiska) * särspråkligt: fornvästnordiska, isländska, färöiska * norska * danska * svenska * egennamn: ortnamn, personnamn, övriga namn. Inom avdelningarna redovisas arbetena i alfabetisk följd. Artiklarna signeras L.-O.D., L.-E.E., G.H. eller K.G.J.

*

Matthias Egeler, Walküren, Bodbs, Sirenen. Gedanken zur religionsgeschichtlichen Anbindung Nordwesteuropas an den mediterranen Raum. IX + 597 s. Berlin/New York 2010 (De Gruyter). (Ergänzungsbände zum Reallexikon der Germanischen Altertumskunde, herausgegeben von Heinrich Beck, Dieter Geuenich & Heiko Steuer. Band 71.) ISBN 978-3-11-024660-5; e-ISBN 978-3-11-024661-2; ISSN 1866-7678. Denna digra bok utgör den överarbetade versionen av Matthias Egelers "promotions-skrift" framlagd i Oxford under hösten 2009. I fokus står de halvt gudomliga, ofta demoniska kvinnliga gestalter som möter döende på gränsen mellan liv och död, "Diesseits und Jenseits". De representeras av lite olika gestalter på europeiskt område som furier och valkyrior. Målsättningen med arbetet preciseras så här: "Zum einen will sie eine Darstellung des Charakters der Walküren in der altnordischen Literatur vorlegen, und zum anderen nach der Stellung dieses Charakters im weiteren Kontext der frühen europäischen Religionsgeschichte fragen" (s. 28). När man på detta sätt tar ett helhetsgrepp om en empiri som berör kulturer långt från varandra och från vitt skilda tider, måste man vara vaksam på de metodologiska problemen – hur skall eventuella likheter egentligen tolkas? Här har tidigare forskning inte alla gånger varit så stringent men Egeler är på den punkten mycket observant. Boken dokumenterar källor in i minsta detalj men också mängder med uppgifter ur sekundärlitteratur inom en rad områden. Först behandlas valkyriorna på

nordiskt område, sedan det som kallas *bodb* i forniriskan samt de härtill eventuellt svarande gestalterna på romano-brittiskt och kontinentalteltiskt område, inklusive iberiskt; övervägandena i dessa senare delar synes vara intrikata. Därefter möter man själbeledsagerskan Vanth i den etruskiska traditionen och slutligen furier, erinnyer, harpyor, kerer och sirener från Medelhavsområdet. Det är fascinerande att läsa om de många gestalterna i de tidiga europeiska kulturerna men man slås av att källäget skiljer sig mycket de olika områdena emellan. Källorna från Medelhavsområdet är äldre och mera utförliga, medan det nordiska materialet är sent och förhållandevis spretigt. Det för vårt sammanhang mest relevanta avsnittet rör valkyriorna. Valkyriorna, ”die Wählerinnen der Schlachtentoten”, deras förbindelse med döden, den krigiska kontext där de förekommer, deras existens i fågelhamn och de sexuella konnotationer som kan iakttas i förbindelse med dem i en senare tradition, allt detta och mer därtill beskrivs utförligt i kapitlet, vilket också behandlar de många namn de bär, bl.a. det i Grímnismál 36 nämnda *Herfjotur* ”Heeresfessel”. Man måste hålla med om att valkyriorna finns i en kontext ”das einen zentralen und facettenreichen Teil der Mythologie der Krieger bildet” (s. 115). Iriska *Bodb* befinner sig också i ett krigssammanhang, och här finns tydliga inslag av fågelförvandling och sexualitet. Över 200 sidor behandlar förhållandena i Etrurien med Vanth och olika motsvarigheter inom Medelhavsområdet, om vilka vi har ett rikt forntida material. Matthias Egelers undersökning behandlar ett stort och stundom svårtolkat material. Att det är fruktbart att analysera de forntida nordiska föreställningarna rörande detta material utifrån ett europeiskt perspektiv är emellertid tydligt, sedan kan man förstås diskutera hur likheterna bör tolkas – har föreställningarna något slags historiskt samband med varandra eller rör det sig om typologiska paralleller? Här kvarstår även efter Egelers studie en del frågor obesvarade men den fortsatta diskussionen kan nu ta sitt avstamp från en långt säkrare plattform än tidigare. L.-E.E.

Hubert Febr, Germanen und Romanen im Merovingerreich. Frühgeschichtliche Archäologie zwischen Wissenschaft und Zeitgeschehen, XVI + 806 s., Berlin/New York 2010 (Walter de Gruyter). (Ergänzungsbände zum Reallexikon der Germanischen Altertumskunde. Band 68.) ISBN 978-311-021460-4. ISSN 1866-7678. Denna gedigna vetenskapshistoriska presentation och kritiska granskning av den tillämpade arkeologiska forskningen kring ett tidigmedeltida centraleuropeiskt problemkomplex har inte med nordisk filologi att göra, även om tvärvetenskapliga inlägg från de båda granndisciplinerna historia och språkhistoria, särskilt ort-

namnsforskning, här och var indirekt berörs i texten. Men presentationen har tveklöst ett centralt kulturhistoriskt intresse. Kärnfrågan är hur den arkeologiska forskningen har tolkat, misstolkat, omtolkat och idag nytolkat iakttagbara fakta från det tidigmedeltida merovingerrikets s.k. ”Reihengrabfelder” i och omkring det dynamiska gränsområdet mellan ”romare” och ”germaner” i det som senare blivit bl.a. Belgien, Frankrike och Tyskland, detta mot bakgrunden av de blandkulturer som brukar kallas folkvandringstida. Det gäller på ett plan hur variationer/likheter beträffande gravfynd som vapen och klädedräktsdetaljer, eller gravarnas placering i vissa väderstreck, speglar faktiska etniska förhållanden: ”folkvandring”, tolkad som invasion, erövring, återerövring, eller som kulturell sammansmältning i gränsområdena efter romarikets upplösning. Det gäller på ett annat plan den av cirkelbevisning och önsketänkande präglade vetenskapliga tolkningen, främst under nazisttiden, då forskningen togs i anspråk för att ge stöd åt teorier om etnicitet och maktinnehav. Presentationen beskriver hur europeiska forskare och institutioner vetenskapshistoriskt hamnade i två skilda läger, och försöker därefter lösa upp knutarna och återgå till kärnfrågan: merovingertidens ”Reihengrabhorizont”. Presentationen sker i tre delar: 1. Den äldre 1800-talsforskningens konstruktion med likhetstecken mellan ”folk”, ”sed” (här: gravskick) och ”språk”, 2. Sekelskiftet och forskningsfaserna under 1900-talets förra hälft, präglade bl.a. av rasistiskt nationalstatstänkande, och 3. Efterkrigstidens nyorientering mot en strävan till samsyn kring kulturutvecklingen i undersökningsområdet, sådan den faktiskt speglas i det föreliggande materialet. G.H.

*

Nordiskfaget – tradisjon og fornying [på omslaget tillagt: Maal og Minne 100 år], Jon Gunnar Jørgensen & Lars S. Vikør (red.), 223 s., Oslo 2010 (Novus forlag). ISBN 978-82-7099-623-0. I samband med att Maal og Minne (hädanefter: MM) – där *maal* avser norsk, sedermera nordisk, språkvetenskap och *minne* bl.a. norrön filologi, namnforskning och folkminnesforskning – firade sitt hundraårsjubileum hölls ett seminarium vars förhandlingar nu utgetts tillsammans med några avslutande artiklar om Bymålslaget och MM. En översikt över nordisk språkvetenskap ges inledningsvis av Hans-Olav Enger utifrån beaktansvärda ämneshistoriska och ämneskritiska perspektiv. Odd Einar Haugen beskriver den norröna filologins utveckling i Norge från 1500-tal och framåt, där han dessutom förutspår att ”dei historiske spørsmåla vil framstå som desto meir forlok-

kande, fordi svara er opne, uvisse og krevjande” (s. 51) i en tid då texter från olika sociala medier formligen väljer över oss. Intressanta tankar om språklig förändring finns i Helge Sandøys bidrag, som diskuterar utvecklingen av norskt språk från fornnorsk tid till vår tid. Det konstateras här att stora förändringar främst tycks ske under senare delen av medeltiden, något som författaren belyser sociolingvistiskt. Artikeln ger mersmak. (Jfr Sandøys Romsdalsk språkhistorie som presenteras på s. 211 f. i denna krönika.) Om urbana talspråksstudier på norskt område skriver Brit Mæhlum och Unn Røynealand i en gemensam artikel. Amund B. Larsens tidiga insatser dras här, inte oväntat, fram. Behovet av studier rörande multietniskt ungdomsspråk, där hittills endast Oslo dokumenterats, understryks dessutom. Textvetenskapens framväxt och utveckling mot en mer ambitiös kultursemiotik som speglar samspelet mellan text och kontext beskrivs av Johan L. Tønnesson. Om namnforskningens ställning i MM skriver Tom Schmidt, om folkdiktning och folkminnesforskning som universitetsdiscipliner Olav Solberg. Ett viktigt bidrag är Michael Barnes’ som har titeln ”Mål og metode i runeforskningen”. Här pläderas klokt – och med framdragande av ”avskräckande” exempel – för att ”teori og metode skal være våre tjenere – ikke våre herrer”. Runortografin och diskussionen om den dryftas initierat av Barnes. I en sista avdelning finner man Einar Lundebys artikel om Bymålslaget och MM fram till 2002, kompletterad av Ruth Vatvedt Fjelds översikt rörande 2000-talet. Vidare finns här Jan Ragnar Haglands kartläggning av andelen bidrag i MM som rör norrön filologi, runologi och folkminnen under olika tider, och Svein Lies motsvarande studie av bidragen rörande ”nyere språk, språkhistorie m.m.”. Ett inledande förord är signerat av redaktörerna. Boken innehåller värdefulla översikter som visar ämnesutvecklingen på flera forskningsområden. De ämneskritiska perspektiv som kommer till synes i flera av bidragen är av särskilt intresse. L.-E.E.

Gro-Renée Rambø, Historiske og sosiale betingelser for språkkontakt mellom nedertysk og skandinavisk i seinmiddelalderen – et bidrag til historisk språksosiologi, 421 s., Oslo 2010 (Novus forlag). ISBN 978-82-7099-621-6. Det finns efterhand en ganska omfattande forskning om hansans språkliga inverkan i Skandinavien under senmedeltiden, framför allt med fokus på frågor som rör språkkontakt. Och de senaste hundra åren har sett många historiska studier av hansans politiska makt. I sin avhandling kombinerar Gro-Renée Rambø ett språkkontaktperspektiv med sociolingvistisk teori och metod i ett försök att nyansera bilden av kontakten mellan medellågtyska och de skandinaviska språken. Hennes

ambition är inte att ge en fast och slutgiltig bild, utan snarare att nå ny förståelse för de villkor under vilka språkkontakten skedde i perioden. Ett nytt grepp i Rambøes avhandling är också det att studera språkkontakten i flera medeltida städer i hela det skandinaviska området, Ribe och Köpenhamn i Danmark, Kalmar och Stockholm i Sverige och Bergen, Oslo och Tønsberg i Norge. Dessutom har hon valt att placera Visby och Gotland som en egen enhet. I ett inledande kapitel diskuterar författaren de grundläggande frågorna om språkkontakt och språklig variation under medeltiden och om hansans position i Skandinavien. Därefter följer ett omfattande kapitel om forskningen om språkkontakten mellan medellågtysk och de skandinaviska medeltidsspråken. Del 2 i avhandlingen omfattar ett stort teori- och metodkapitel som behandlar språkhistorisk och sociolingvistisk teori liksom de teoretiska ramarna för forskningen om språkkontakt. Därefter följer den största delen av avhandlingen som omfattar kapitlen 4 till 7 där Rambø går igenom materialet för de respektive områden hon avgränsat. Gotland och Visby får ett eget kapitel 5 som följs av Danmark (Köpenhamn och Ribe) i kapitel 6, Sverige (Kalmar och Stockholm) i kapitel 7 och slutligen Norge (Bergen, Oslo och Tønsberg) i kapitel 8. Strukturen i varje redovisningskapitel är densamma, med en behandling av de språksociala och historiska ramarna, följt av en diskussion om villkoren för språkkontakten i respektive stad och land. I avhandlingens fjärde del ägnas slutligen det nionde kapitlet åt en uppsummering av resultaten från del 3. Gro-Renée Rambø presenterar omfattande insikter i forskningen om både språkkontakt och sociolingvistisk forskning med ett historiskt perspektiv. Dessutom har hon sammanställt en överblick över språkkontakten mellan medellågtyska och de skandinaviska medeltidsspråken som delvis bryter med traditionen att studera fornsvenska, norrønt eller gammeldansk isolerat, något som är högst relevant att göra om vi ska få nya insikter. K.G.J.

Gun Widmark, Det nordiska u-omljudet. En dialektgeografisk undersökning. Del 2, 326 s., Uppsala 2010 (Uppsala universitet). (Skrifter utgivna av Institutionen för nordiska språk 81.) ISSN 0083-4661. ISBN 978-91-506-2136-5. Denna bok är en fortsättning på den studie av det nordiska u-omljudet som förf. disputerade på 1959. Det är glädjande att förf. haft kraften att återkomma till ämnet efter så lång tid, inte minst för att vi nu har fler och bättre redskap för att beskriva ljudförändringars spridning och tillbakagång. Studien tar sig an den variation som finns i Norden mellan omljudda och icke omljudda former (främst av kort a), såsom *hand/hönd*. Materialet är framförallt hämtat från de nordiska dia-

lekterna, men även medeltida skriftmaterial används. Problemet är bland annat att dialektgeografin ofta ger gränser för enskilda ord snarare än för fonem i preciserade fonetiska omgivningar. Förf. ger i kap. 2 en ingående beskrivning av olika typer av u-omljud, där fonematiseringen av den omljudda vokalen diskuteras för olika fonetiska omgivningar. Här tecknas bilden av hur u-omljudet faktiskt genomförs relativt konsekvent i hela Norden. I kapitel 3 går förf. igenom de vägar som den omljudda vokalen tar under senare tid och hur den på många platser återgår till a, eller faller samman med andra fonem. Denna mångfacetterade reträtt är central i boken. I fjärde kapitlet sätts variationen in i ett större dialektgeografiskt sammanhang, där olika skeden och strömningar i historien får ge bidrag till förklaringen av utjämningar och reträtter. På sidan 138 skriver förf. ”Det rörde sig verkligen om en ljudlag. Omljudets reträtt förefaller däremot ha varit mer oordnad.” Denna intressanta bok ger framför allt en beskrivning av denna oordnade reträtt, och visar på hur mångfacetterad den kan vara, och hur många faktorer som är inblandade. I slutet av boken finns en bilaga med runbelägg samt personregister och ordregister.

L.-O.D.

*

Ásgeir Blöndal Magnússon, Úr fórum orðabókarmanns. Greinasafn Ásgeirs Blöndals Magnússonar. Gefið út í aldarminningu hans 2. nóvember 2009, red.: Ágústa Þorbergsdóttir, Gunnlaugur Ingólfsson & Jónína Hafsteinsdóttir, Reykjavík 2010 (Stofnun Árna Magnússonar í íslenskum fræðum). ISBN 978-9979-654-11-7. Ordboksmannen Ásgeir Blöndal Magnússon föddes 2 november 1909. För att markera hundraårsdagen av hans födelse har Stofnun Árna Magnússonar í íslenskum fræðum i Reykjavík utgivit en samling av hans artiklar som speglar hans verksamhet som ordboksman, språkvetare och inte minst folkbildare. Ásgeir hade en lång arbetstid vid universitetets ordboksinstitution, Orðabók Háskólans, från 1947 till 1979. Under den tiden deltog han också flitigt i radioprogrammet *Íslenskt mál*. Efter hans död publicerades det stora arbetet *Íslensk orðsifjabók*. Föreliggande bok är en samling av hans artiklar från den första publicerade, en recension i *Arkiv för nordisk filologi* 1950, till dem han publicerade efter sin pensionering 1979. Boken består av två delar, en för artiklar som rör lexikografi och där också en del av stoffet från tidskrifter som *Íslensk tunga* är representerat, och en del som representerar Ásgeirs övriga språkvetenskapliga publicering. Här får vi goda exempel på Ásgeirs språkvetenskapliga intressen och hans arbete med att kartlägga och beskriva isländskt ordförråd. Det är uppmuntrande

att se att man på Island har energi och möjlighet att ge ut en artikelsamling av det här slaget som sannolikt inte rangeras högt på universitetets poängskalor för publicering, men som är av desto större intresse för den som inte tror att all forskning har ett *bäst före*-datum. Utgivare och institut ska därför ha heder av utgivningen!

K.G.J.

Margaret Clunies Ross, The Cambridge Introduction to Old Norse-Icelandic Saga, Cambridge 2010 (Cambridge University Press). ISBN 978-0-521-73520-9. Den engelskspråkiga forskningen om norrön litteratur är välförsedd med introduktionsböcker. Bara under det senaste decenniet har Rory McTurk redigerat *A Companion to Old Norse-Icelandic Literature and Culture* (2005) och författaren till här presenterade bok, professor emeritus Margaret Clunies Ross, har skrivit *A History of Old Norse Poetry and Prose* (2005). I den nu utkomna boken behandlar Clunies Ross, som titeln antyder, de isländska sagorna. Men liksom i McTurks bok används benämningen "Old Norse-Icelandic" för att också inkludera en del av den översatta sagalitteratur som anses ha tillkommit i Norge. Clunies Ross skriver också i sin bok att hon inte vill avgränsa sin introduktion till islänningasagorna, den internationellt mest kända gruppen av sagor, utan också behandla andra typer av sagor, som t.ex. de översatta *riddarasögur* eller de mer fantastiska sagor som går under benämningen *fornaldarsögur*. Det måste dock sägas att denna intention inte alltid efterlevs; fokus ligger helt tydligt på islänningasagorna och de allra flesta exemplen kommer från denna grupp av sagor. I ett första kapitel ges en allmän historisk inledning till Island. Därmed glömmar författaren intentionen att hålla ett norsk-isländskt perspektiv. Det hade kanske varit värt mödan att låta denna inledning omfatta också Norge. I kapitel 2 diskuterar Clunies Ross avgränsningen av just den norrön-isländska sagan på ett intressant sätt, och här behandlas just termen *Old Norse*. Också betydelsen av ordet *saga* får en genomgång. Det tredje kapitlet handlar om den isländska sagans ursprung på ett sätt som ger läsaren både insikter i själva sagatraditionen och i forskningen omkring denna. Kapitel 4 kommer in på frågan om datering och kronologi för de olika sagorna. Här diskuterar Clunies Ross utförligt kriterier för datering av verken i förhållande till bland annat de handskrifter där de har bevarats. I ett femte kapitel kommer författaren in på sagornas teman och den värld de utspelar sig i. Här behandlas flera undergrupper som t.ex. *fornaldarsögur*, kungasagor och de översatta, norska *riddarasögur*. Clunies Ross diskuterar i kapitel 6 sagornas berättarteknik, stil och perspektiv, och i kapitel 7 kommer hon in på sagornas struktur, bland annat den

traditionella uppbyggnaden med en växande konflikt som leder till en uppgörelse och därefter till lösning. Kapitel 8 handlar om sagornas materiella sida, alltså de handskrifter där de bevarats och hur dessa har förvaltats under de senaste fyrahundra åren. Till slut, i kapitel 9 behandlar författaren tidigare forskningstraditioner och hur sagorna har dragits in i internationell forskning. Boken har många noter med användbara referenser och en väl sammansatt lista över forskningslitteratur för vidare läsning. Ett index gör det lätt att finna uppgifter om verk, kända författare, forskare och ett urval av ämnesord. Boken är avsedd både för studenter som just har börjat sina studier av den här litteraturen och för mer avancerade läsare. Detta blir ibland, liksom i Clunies Ross ovan nämnda bok om poetik och poesi, inte helt lyckat: vissa avsnitt blir alltför grundläggande för den mer avancerade sagaforskaren och helt utan nyheter, medan andra avsnitt där Clunies Ross har sin egen forskning att bygga på, med stor sannolikhet kommer att upplevas som alltför svåra av nya studenter. Kanske hade boken vunnit på att klarare avgränsa vem som är den tänkta målgruppen.

K.G.J.

Creating the Medieval Saga. Versions, Variability and Editorial Interpretations of Old Norse Saga Literature, ed. by Judy Quinn & Emily Lethbridge, 337 s., Odense 2010 (University Press of Southern Denmark). (The Viking Collection. Studies in Northern Civilization. General editors: Margaret Clunies Ross, Matthew Driscoll & Mats Malm. Vol. 18.) ISBN 978-87-7674-532-5; ISSN 0108-8408. I denna volym har samlats ett antal artiklar som behandlar viktiga teman på sagafilologins område i vid mening. En god ingång i arbetets olika teman får läsaren i Judy Quinns omfattande inledning. De tre inledande uppsatserna introducerar mer allmänt olika metodologiska perspektiv. I artikeln "Stitching the Text Together: Documentary and Eclectic Editions in Old Norse Philology" lyfter Odd Einar Haugen bl.a. fram utgåvor baserade på flera källor och med en uniformitet i struktur och ortografi, där "the eclectic text is helpful for an understanding of the literary work preserved in the manuscripts". Uppbyggandet av ett slags intertextuell "open corpus edition" – möjligt att hantera med datateknikens hjälp – skisseras av Karl G. Johansson, vilken också bland mycket annat diskuterar etableringen av det han kallar *topical units* och *semantic units* i en text. M. J. Driscoll tar ett vidsträckt europeiskt grepp om det filologiska arbetet, och karakteriserar även olika (ofta implicita) metoder som använts i utgåvor av bl.a. Konráð Gíslason, Finnur Jónsson och Jón Helgason. De sex följande uppsatserna i volymen uppehåller sig vid enskilda texter, vilka belyses

inträngande ur olika aspekter. Det rör sig konkret om *Gísla saga Súrs-sonar* (Þórður Ingi Guðjónsson, Emily Lethbridge), *Orkneyinga saga* (Judith Jesch), *Sturlunga saga* (Guðrún Nordal), *Egils saga Skallagríms-sonar* (Margaret Clunies Ross) samt *Grettisfærsla* och *Grettis saga* (Kate Heslop). Många enskildheter skulle kunna dras fram i dessa arbeten, det blir här bara fråga om att presentera några smakprov. Þórður Ingi Guðjónsson illustrerar hur man kan utarbeta en edition av en saga baserad på flera versioner, en edition som lämpar sig för litterär analys men också tillrättalagts för läsare utanför den exklusiva fackmiljön. Judith Jesch visar hur *Orkneyinga saga* sannolikt utvecklats från att ha varit ett historiskt verk till ett narrativt arbete, en saga, dvs. den har varit, med underrubrikens ord, "A Work in Progress". Tolkningen av några dröm-sekvenser i *Sturlunga saga* analyseras inträngande av Guðrún Nordal som sätter in sagan i en adekvat tolkningsram. *Grettisfærsla*, ett poem som återfinns i *Grettis saga* kapitel 52, kan enligt Kate Heslop "make few claims to greatness". Heslop söker beskriva det senmedeltida sammanhang där detta poem skapades. I de två sista uppsatserna i volymen uppehåller sig Russell Poole vid þulir och för oss därigenom långt tillbaka i tiden medan Andrew Wawn fokuserar på Úlfs saga Uggasonar, vilken antagligen skrevs omkring år 1500. Boken avslutas med en mycket värdefull sammanhållen bibliografi samt register över namn och manuskript. Som Judy Quinn framhåller i sin inledning finns fortfarande inte något sammanhållet arbete om den västnordiska textederings historia men när en sådan utges kommer det att bli "a history full of philological debate, changing literary fashions and developing theories of textual criticism, as well as nationalist and institutional politics" (s. 36). Vidare framhåller Quinn att det är en förhoppning att föreliggande volym "will stimulate interest in the intellectual history of the editing and interpretation of medieval sagas, as well as in editorial praxis" (s. 36 f.). Det får konstateras att volymen på ett utmärkt sätt uppnår dessa mål, både genom de enskilda bidragens teoretiska och metodologiska medvetenhet och genom den konkreta textemplifieringen och diskussionen rörande enskilda texter.

L.-E.E.

Magnús Ólafsson of Laufás, Specimen lexici runici and Glossarium priscae linguae danicae, utg.: Anthony Faulkes & Gunnlaugur Ingólfsson, Reykjavík/London 2010 (Stofnun Árna Magnússonar á Íslandi/Viking Society for Northern Research). (Orðfræðirit fyrri alda V.) Icelandic edition: ISBN 978-91-506-2164-8/UK edition: ISBN 978-0-903521-80-2. Specimen Lexici Runici (SLR) publicerades 1650 i Köpenhamn av Ole Worm.

Lexikonet var byggt på en sammanställning som den isländske prästen och fornlärde Magnús Ólafsson utfört, troligen åtminstone i slutfasen på direkt uppmaning av Worm. I föreliggande utgåva har den tryckta SLR avfotograferats och tryckts parallellt med handskriftstexten DG 55, en kopia av Magnús Ólafssons nu förlorade manuskript av förlagan till Worms utgåva, *Glossarium Priscæ Linguae Danicæ* (GPLD), tillkommen för Stephan Stephanius eget bruk och troligen kopierad av Stephanius själv. Enligt handskriften är kopieringen utförd 1636, men mycket talar för att denna påskrift stammar från förlagan och att avskriften snarare tillkommit senare, rimligen 1641. Detta och mycket mer kan man läsa sig till i Anthony Faulkes utmärkta inledning till utgåvan. Förutom att stå för introduktionen har Faulkes transkriberat handskriften DG 55 och skrivit en stor del av fotnoterna. Gunnlaugur Ingólfsson har sammanställt en ordlista och bidragit till fotnoterna. Han har dessutom korrekturläst transkriptionen av DG 55. Utgåvan innehåller en parallell uppställning av faksimil av SLR och en tillrättalagd version av GPLD efter handskriften DG 55. Därefter följer en omfattande notapparat, följd av en så exakt transkription av handskriften som trycket medger. Boken avslutas med den omnämnda ordlistan. K.G.J.

Rikke Malmros, Vikingernes syn på militær og samfund. Belyst gennem skjaldenes fyrstedigtning, Århus 2010 (Aarhus Universitetsforlag). ISBN 978-87-7934-497-6. Historikern Rikke Malmros har under en lång tidsperiod arbetat med frågor som rör vikingatidens historia med framför allt de svårhanterliga skaldedikterna som material. Nu har hon samlat detta arbete i en stor volym som utkommit på Aarhus universitetsforlag. Boken är presenterad som en monografi, men det framgår omgående att det rör sig om en samling fristående delar med mer eller mindre obearbetade reproduktioner av tidigare publicerade artiklar. I en inledning diskuterar författaren den danska ledningsforskningens historia, i en rent kronologisk framställning där tidigare forskare presenteras och diskuteras enskilt. Hon tycks inte vara intresserad av att försöka formulera någon slags syntes eller sammanhang mellan de olika forskarnas resultat. Därmed blir kapitlet, precis som mycket av boken, mest en väg för författaren att hålla fram sina egna ståndpunkter. I de följande kapitlen behandlas ledungen och vikingatidens samhällssyn med skaldedikten som främsta källa. Därefter kommer författarna in på skaldedikten som källa till historien. I bokens senare del återges de tidigare kapitlens innehåll i en kortfattad engelsk framställning. Bruket av skaldediktingen som källa är givetvis alltid problematisk. Den blir inte mindre av att författa-

ren inte själv har satt sig ned med stroforna i deras originalspråkliga form, utan snarare förlitat sig på Finnur Jónssons danska översättningar och hjälp från filologer med enskilda läsningar. Med tanke på hur komplicerad själva diktningen är och hur osäker traderingen i medeltidens handskrifter framstår, blir Malmros diskussion i praktiken byggd helt på sekundära källor, något som kraftigt reducerar hållbarheten i hennes resonemang. För den som är intresserad av vikingatidens syn på militär och samfund har boken säkert mycket att ge, men bruket av skaldedikterna är inte att rekommendera till efterföljd. Det finns god forskning om dessa dikter, men den kräver att forskaren sätter sig ordentligt in i poesi och poetik, liksom i forskningen om muntlig och skriftlig tradering. Dessvärre har Rikke Malmros inte haft möjlighet att leva upp till den arbetsinsats detta skulle kräva. K.G.J.

Úlfar Bragason, Ætt og saga. Um frásagnafræði Sturlunga eða Íslendinga sögu hinnar miklu, Reykjavík 2010 (Háskólaútgáfan). ISBN 978-9979-54-892-8. Det här är en bok som har varit på väg under lång tid. Úlfar Bragason beskriver i sitt förord hur han har arbetat med stoffet i perioder mellan andra åtaganden, och hur han nu har lyckats få den nödvändiga tiden som krävs för att avsluta ett större arbete. Här är det säkert många forskare som känner väl igen sig. Úlfar Bragason har dock, under den långa tid han arbetat med kompilationen *Sturlunga saga*, etablerat sig som en av de absolut ledande kännarna av detta verk från 1200-talets Island. Traditionellt har verket, som i vissa delar anses bygga på ögonvittnesskildringar av händelserna, haft hög status som en redogörelse för Islands historia under 1100- och 1200-talets oroliga tider, med hårda strider mellan öns stormän. Úlfar Bragason anlägger emellertid ett mer renodlat litterärt perspektiv på kompilationen *Sturlunga saga*. Han konstaterar redan i rubriken till inledningen att *Flestar allar sögur voru ritadar* 'De flesta sagor var skrivna', det vill säga att det i kompilationen *Sturlunga saga* främst är en litterär tradition i skrift vi möter, snarare än långa muntliga traditioner. Genomgående i boken påpekar författaren också att det har varit ett problem för tidigare forskning att man har betraktat kompilationen främst som en historisk källa, snarare än ett litterärt verk med alla de litterära referenser och stilmedel ett sådant bär vittne om. I totalt tio kapitel går författaren in på olika delar av kompilationen och diskuterar dem ur ett litterärt perspektiv. Úlfar Bragason argumenterar för att kompilatören har tagit sig friheten att samordna och ändra i de texter han har samlat i kompilationen för att skapa det verk han ville ha. Detta är kanske inte helt oväntat i en medeltida kompilation, men här kastar det

nytt ljus över just kompilationen *Sturlunga saga*. Dessutom är argumenten för en genomtänkt plan för kompilationen och inte minst för den litterära bearbetningen goda. Úlfar Bragason har nu på ett vällyckat sätt samlat sin omfångsrika forskning om *Sturlunga saga* i ett enhetligt verk. Det märks ibland att boken i vissa delar består av bearbetningar av artiklar som publicerats under en lång tidsperiod, men i det stora hela har delarna inarbetats på ett sätt så att det hela fungerar som en bok. Därmed får vi en värdefull ny behandling av detta viktiga verk som kommer att vara av stort värde för fortsatt forskning. K.G.J.

Vår eldste bok. Skrift, miljø og biletbruk i den norske homilieboka, red. af Odd Einar Haugen & Åslaug Ommundsen, 315 s., Oslo 2010 (Novus forlag). (Bibliotheca Nordica 3.) ISBN 978-82-7099-589-9; ISSN 1891-1315. Serien Bibliotheca Nordica har fått en flygande start; de två första volymerna presenterades i förra årets krönika. I föreliggande volym – som innehåller åtskilliga sidor i färg från de medeltida handskrifterna – behandlas på basis av inläggen vid några vetenskapliga sammankomster den fornnorska homilieboken. Redaktörerna för denna volym, Odd Einar Haugen och Åslaug Ommundsen, ger i den läsvärda inledningen en översikt över homilieboken (AM 619 4°) tillkommen i Bergen cirka 1200. Den innehåller dock, namnet till trots, inte bara homilier, utan får snarast karakteriseras som en samling uppbyggliga texter. Den har tidigare utgivits av C. R. Unger, George T. Flom och Gustav Indrebø, och en faksimilutgåva kom 1952, ombesörjd av Trygve Knudsen. En närmare redovisning av homilieboken – ”for hvem og til hva?” – ges av Kirsten M. Berg, och detta formar sig till en beskrivning av den miljö där homilieboken sammanstälts och anledningen till sammanställandet. Bakom den står kanske någon som fått sin utbildning i England, och möjligen skulle boken användas i undervisning vid Bergens domkyrka, även om alternativa tolkningar finns. Om den engelska påverkan minner Michael Gullick i bidraget om ”Skriveren og kunstneren bak homileboken”. Han understryker att man på paleografisk grund kan förlägga tillkomsten av handskriften till cirka 1200. Bas Vlam står för en kalligrafisk analys av skriften, som mynnar ut i konstaterandet att detta är en bruksbok och inte någon ”prydbok”. Om en eller flera händer varit verksamma vid tillkomsten av handskriften diskuterar Ranveig Stokkeland, varvid belyses hur skillnader i skriften egentligen *kan* tolkas – likheterna är ändå så stora i homilieboken att det, trots allt, ändå torde röra sig om en hand. Homilieboken och några därtill anslutande liturgiska handskriftsfragment – ”ein fascinerende leivning frå norsk mellomalder” som det uttrycks (s. 149) –

granskas av Åslaug Ommundsen, och det konstateras här att dessa olika handskrifter vittnar om aktiviteten hos en skicklig och resursstark person som säkert spelat en stor roll i sin samtid. Skrivaren var notkunnig och kan ha varit kantor vid den prästkommunitet där han arbetade. Den kommuniteten kan ha varit antingen domkapitlet i Bergen, som ovan nämnts, eller Jónsklostret där. Musikvetaren Gisela Attingers analys av musiknotationen i antifonariefragmenten vid norska Riksarkivet visar att den som skrivit homiliboken också varit engagerad i tillkomsten av flera av dessa fragment. I ett som jag tycker fascinerande bidrag i volymen tecknar medeltidslatinisten Aidan Conti bilden av handskriften såsom tillkommen i en i samtiden aktuell ”dynamisk pastoral kontekst som produserte materiale for aktivt å imøtekomme de siste trendene innenfor prekenvirksomhet og åndelig veiledning” (s. 186), och augustinernas roll i detta sammanhang betonas. Mer allmänt om det engelska inflytandet på den tidiga norska kyrkan skriver Olav Tveito, vilken tidigare arbetat med den skandinaviska missionstiden. Ett intresseväckande bidrag av konsthistorikern Kristin B. Aavitsland om vad som kunde kallas ”visuell lesekyndighet” föregår volymens sista studie, Kirsten M. Bergs & Michael Gullicks om innehållet och strukturen i den aktuella handskriften. Denna samlingsvolym innehåller utförliga engelska sammanfattningar, en lista över vissa facktermer, en sammanhållen litteraturlista och person-, verk- och handskriftsregister. Den norska homiliboken belyses perspektivrikt och på ett tillgängligt sätt i denna välredigerade bok. Den ger, alldeles som de tidigare delarna i serien, mersmak. L.-E.E.

*

Elin Gunleifsen, Attributive uttrykk for prototypisk possessivitet. En komparativ studie av talespråklig variasjon och endring i Kristiansand og Arendal, 307 s., Oslo 2010 (Novus forlag). ISBN 978-82-7099-622-3. Elin Gunleifsen behandlar i denna avhandling uttryck av typen *Pers/mannens jakke, Per/ mannen si jakke, hos/hosses/hoses jakke, jakka hanses/hosses/hoses/disses/dises, jakka til Per* m.fl. hos talare i Kristiansand och Arendal i Agder. Av intresse för författaren är på ett övergripande plan talspråksvariationen och dess förändringar. En bakgrund till studien tas naturligt nog i tidigare undersökningar av de aktuella stadsmålen av Fridtjof Voss (Arendals bymål, 1940) och Arnulf Johnsen (Kristiansands bymål, 1942–54). Avhandlingen har sociolingvistisk anläggning, och anknyter till det ökande intresset för stadsspråk. Kortfattat beskrivs därför talspråksforskningen i Norge liksom forskning om stadsspråk och om

språklig variation och förändring. Possessiva uttryck i tredje person på nordiskt område beskrivs språkgeografiskt och till någon del språkhistoriskt i kap. 3. Avgränsningen av den prototypiska possessiviteten och förhållandet mellan possessivitet och kasus genitiv dryftas mer teoretiskt. Författaren tar sig också an sina metodiska val, diskuterar hur materialet skall värderas, och redovisar i ett särskilt kapitel hur studien i detaljer är upplagd. I ett längre kapitel dryftas de konkreta resultaten: först de fall där possessorn är ett substantiv, där bl.a. skillnader ifall det rör sig om appellativer eller proprier diskuteras; sedan de fall där possessorn är ett pronomen, där vissa skillnader i användning mellan talare i Kristiansand och Arendal står i fokus; och sist fall med det possessiva uttrycket i olika syntaktiska funktioner, där det främst kommer att röra sig en analys av semantiska faktorer. I det andra resultatkapitlet visas att de olika språkbrukarnas val av possessiva former växlar, och att olika typer av språkbrukare kan iakttas, nämligen traditionella, moderna och sådana som befinner sig i en brytningsfas. Avhandlingen illustrerar hur en språklig förändringsprocess kan ta sig ut. Det hade varit möjligt att koncentrera framställningen en hel del – redovisning sker exempelvis på detaljnivån både i text och i bilagor, och en del resonemang är mycket utförliga –, och resultaten hade dessutom gärna kunnat lyftas upp på en än mer generaliserad nivå. Men det tål att understrykas att studien ger en klar bild av de förändringsprocesser som sker med ”attributive uttryck för prototypisk possessivitet” i de aktuella dialekterna, och av den anledningen har ett givet värde.

L.-E.E.

Paulina Horbowicz, How to be Norwegian in Talk? Polish-Norwegian interethnic conversation analysis, 386 s., Oslo 2010 (Novus forlag). (Studia Nordica 6. International Contributions to Scandinavian Studies, ed.: Ernst Håkon Jahr) ISBN 978-82-7099-573-8. Denna bok är en lätt reviderad version av författarens doktorsavhandling (Adam Mickiewicz-univeritetet, Poznań 2009). Den tar sig an kulturella förutsättningar för talspråket så som det kan iakttas i dialoger på norska mellan infödda norrmän och polsktalande. Syftet är att med hjälp av samtalsanalytiska metoder förstå och beskriva förutsättningarna för och manifestationer av ett norskt kommunikationsmönster. Studien syftar också till att kasta ljus över sidor av kommunikationen som kan förtjäna särskild uppmärksamhet inom språkinläringen. Efter inledande teoretiska kapitel om kulturella ramar och kommunikativa praktiker, presenterar förf. sitt material som består av 13 inspelade samtal mellan polacker med norska som andraspråk och infödda norrmän. De är i genomsnitt en halvtimme långa,

och flertalet är videoinspelningar, men inte alla. De 14 polska testpersonerna var 25–55 år gamla och hade varit i Norge 1–16 år. Omständigheterna kring samtalen är varierade med avseende på var de äger rum och huruvida deltagarna känner varandra sedan tidigare. Studien ger en beskrivning av ett norskt etniskt konversationsmönster som sätts i relation till begrepp som jämlikhet, harmoni, förutsägbarhet och distans. Den avslutas med några förslag till hur undervisning i norska som andraspråk kan dra nytta av studien.

L.-O.D.

Helge Sandøy, Romsdalsk språkhistorie. Från runer til sms – och vel så det, 343 s., Oslo 2010 (Novus forlag). ISBN 978-82-7099-612-4. Romsdalsk är den nordligaste utposten av vestlandsk. Gränsen mellan dialekten i Nordmøre och det mål som talas i Romsdal går av allt att döma minst tusen år tillbaka i tiden, och manifesteras genom tydliga skillnader mellan dialekterna. Sedan Helge Sandøy presenterat de språkliga särdragen i romsdalsk, interna skillnader inom området klarlagts och därmed olika typer av romsdalsk synliggjorts, kommer han in på de äldsta spåren av språk i området. Här har funnits folk under kanske 4000 år men de äldsta fysiska språkminnesmärkena utgörs av några runinskrifter från 400- och 500-talet. Dessa presenteras, liksom de äldre ortnamnen i området, där inte minst ortnamnet *Romsdal(en)* bjuder på tolkningsproblem av olika slag – de intrikata resonemangen presenteras föredömligt. Olika typer av bebyggelsenamn liksom skilda grupper av naturnamn redovisas också. De följande kapitlen som behandlar olika språkliga epoker har en i stort sett likartad uppläggning: först en allmänhistorisk översikt, sedan en redovisning av de språkliga vittnesbörd som finns från den aktuella tidsperioden, sedan en översikt över språkförändringar och språkkulturen – som kan behandla skriftkultur, skolväsen, personnamn m.m. – samt i de flesta kapitlen ett avsnitt om språkkontakt. I det kapitel som handlar om språket från omkring 1300 fram till 1500-tal noterar man främst de många och betydelsefulla språkförändringarna: svarabhaktivokal *e* etablerar sig, verkan av progressivt *j*-omljud och palataliseringar kan iakttas, liksom en hel del andra ljudförändringar, förändringar i morfologin noteras m.m. Förändringarna under perioden 1500–1800 exemplifieras med hjälp av bl.a. skattehandlingar, amtmansuppteckningar från 1744 och en bröllopsdikt. Språkkontakter lyfts fram med bl.a. ett nederländskt inflytande. Kapitlet som rör 1800-talet rubriceras ”Nasjonen skal byggast”, och det kapitel som ägnas 1900-talet har rubriken ”Den moderne tida”. Här noteras enskilda avsnitt om insamlingar av traditionsstoff och om Molde stadsmål. Det sista kapitlet i boken är ett experiment. Med utgångspunkt från en

text som Ivar Aasen återgivit efter nordmøringer, har Sandøy sammanställt en gammalnorsk (”gammalromsdalsk”) version samt två romsdalska, en som avser att spegla dialekten ca 1800 och en som speglar talspråket av idag. Texterna jämförs med varandra på olika språkliga nivåer, och författaren konstaterar att under 550-årsperioden 1250–1800 sker 11 förändringar i lexikon, 7 rörande syntax, 33 i böjningsförhållanden och 100 rörande ljudförhållanden, sammanlagt alltså 151 förändringar eller 27 per sekel. Under perioden 1800–2000 däremot sker 1 lexikal förändring, 4 rörande böjning och 4 rörande ljud, alltså sammanlagt 9 förändringar eller ca 4 per sekel. Även om undersökningen är liten och resultaten också i övrigt kan diskuteras, får man hålla med om att språkförändringarna ”dei siste par hundreåra er relativt småe i forhold til alt det som skjedde i språket før” (s. 309). Boken innehåller åtta grammatikrutor och sjuutton kartor – några av de senare brister tyvärr lite i reproduktion. Det ligger nära tillhands att jämföra denna monografi med Trøndersk språkhistorie som kom 2008 och som presenterades i krönikan (ANF 2009, s. 249 ff.). I Romsdalsk språkhistorie är studieobjektet mer avgränsat, och variationen helt givet också mindre än för Trøndelags del. Språkförändringsperspektivet är generellt sett tydligare framskrivet i Sandøys bok. Med den uppläggning som Helge Sandøy valt blir monografien en god introduktion till området språk, dialekt och språklig förändring. L.-E.E.

Systematisk, variert men ikke tilfeldig. Antologi om norsk som andrespråk i anledning Kari Tenfjords 60årsdag, red.: Hilde Johansen, Anne Golden, Jon Erik Hagen & Ann-Kristin Helland, 246 s., Oslo 2010 (Novus forlag). ISBN 978-82-7099-581-3. Denna festskrift tillägnad Kari Tenfjord innehåller sammanlagt tjugo kortare artiklar inom norska som andraspråk och angränsande ämnen. Spännvidden är relativt stor, och här ges bara några exempel som visar på denna. Anne Golden diskuterar kort statistisk metod i språkvetenskapen, och trion Karen Margrete Dregelid, Sigrun Eilertsen och Aasne Vikøy presenterar några tankar om anpassning av läromedel och undervisning till andraspråksinlärare inom universitetet. Marit Helene Kløve ger exempel på hur norskan hos en på 20-talet utvandrad norskamerikan ser ut efter nio år i USA. Andra artiklar tar sig an specifika grammatiska eller semantiska frågor utifrån texter skrivna av andraspråksinlärare, såsom Kjartan Sørlands artikel om substantivfraser eller Ann-Kristin Hellands artikel om teliska och ateliska verb. Victoria Rosén och Koenraad De Smedt bidrar med en artikel om uppmärkning av inlärarkorpus. L.-O.D.

Henrik Galberg Jacobsen, Ret og Skrift. Officiel dansk retskrivning 1739–2005. Bind 1. Direktiver. Aktører. Normer; Bind 2. Ordlistor. Kronologi. Bibliografi, 1202 s., Odense 2010 (Syddansk Universitetsforlag). (Dansk Sprognævns skrifter 42.) ISBN 978-87-7674-474-8; ISSN 0415-0155. I maj 2010 lades detta mäktiga tvåbandsverk fram som doktorsavhandling vid Syddansk Universitet i Odense. Ret og Skrift utgör en utförlig beskrivning av den officiella danska rättskrivningens historia men vill också bidra till ”en forståelse af de samfundsmæssige, politiske og sproglige faktorer der har ført til den officielle danske retskrivning” (s. 25). Det som fokuseras är den rättskrivning som föreskrivs av offentliga myndigheter, även om ibland också sådana privata rättskrivningsnormer skymtar fram som senare uppnått officiellt erkännande. Tidigare forskning om rättskrivning finns i olika språkhistoriska framställningar men också exempelvis i en del verk som tangerar literacyområdet. Dessutom finns tidigare rättskrivningsordböcker, och verk som rör enskilda problem som användningen av stora och små bokstäver, *aa/å* och annat. I verkets första del behandlas direktiv och aktörer samt normer. Här finner man en detaljerad beskrivning av normetablerande direktiv som framlagts under perioden och direktivens förhållande till varandra. Ramarna för rättskrivningen läggs genom dessa direktiv fast, och aktörerna träder mycket tydligt fram. Galberg Jacobsen börjar med Christan VI:s latinskoleförordning 1739, tar sig an Rasmus Rasks resp. N. M. Petersens rättskrivning, lyfter fram det nordiska rättskrivningsmötet i Stockholm 1869, belyser arbetet inom första och andra rättskrivningsudvalget – rättskrivningen har tydligen väckt starka känslor och flera tumultartade möten relateras här –, redovisar rättskrivningsreformen 1948, det s.k. Majonæsekrigen 1985 samt krig och kommafred under de senaste decennierna, mycket annat att förtiga. Om det som nu relaterats representerar den ortografiska statusplanläggningen, det som kunde kallas den ”ekstroverte ortografiplanläggning”, följer i genomgången av normer den ortografiska korpusplanläggningen, eller den ”introverte ortografiplanläggning”. I detta kapitel finner man en detaljerad genomgång av ett trettiotal normer som man förhållit sig till under olika perioder, exempelvis stora och små bokstäver i appellativ, enkel eller dubbel konsonant i *Ytring* resp. *Yttring*, användning av *c, q, x* och *z, aa* eller *å* och kommaterier. Vissa huvuddrag dras fram för den aktuella perioden, de gällande innehållsdirektiven fastläggs, en ”normprofil” upprättas och ett stort antal enskildheter diskuteras djupare. Andra bandet inleds med en behandling av avhandlingens lexikala inslag. Här redovisas stavningen av cirka 1 000 ord och ordformer som återfinns som officiella

normer från 1700-talets förra del fram till vår tid. Ett kapitel ägnat kronologin innehåller en genomgång av 1 100 artiklar med ortografiska direktiv av betydelse för fastläggandet av den officiella normen. Materialet är av olikartad natur och är resultatet av en gigantisk arbetsinsats från författarens sida. Ett särskilt kapitel utgör dokumentationen av litteratur och arkivkällor. I en efterskrift riktas blicken framåt, och författaren diskuterar problem i den nuvarande rättskrivningsnormen, såsom kommativering och bruk av dubbelformer, och tillåter sig därvid att skissera möjliga lösningar på problemen. En fyllig dansk och engelsk sammanfattning avslutar arbetet. Ret og Skrift beskriver i största detalj den danska ortografins historia under perioden 1739–2005. Allt presenteras minutiöst, och redovisas utifrån olika perspektiv: vem är aktören, vad regleras osv. Man kan efter läsningen känna ett behov av något sorts sammanfattning där mer generellt ortografidiskussionen kunde ha satts in i sitt samhälleliga och politiska sammanhang, och jämförelser även kunnat göras med förhållanden i andra nationer. Men att detta är en grundsten i nordisk språkbeskrivning står alldeles klart, och Galberg Jacobsens tvåbandsverk borde kunna inspirera till en motsvarande beskrivning också av exempelvis svenskan.

L.-E.E.

Jysk, øsmål, rigsdansk mv. Studier i dansk sprog med sideblik til nordisk og tysk. Festskrift til Viggo Sørensen og Ove Rasmussen udgivet på Viggo Sørensens 70-års dag den 25. februar 2011, redigert af Torben Arboe & Inger Schoonderbeek Hansen, 402 s., Århus 2011 (Peter Skautrup Centret for Jysk Dialektforskning, Nordisk Institut, Aarhus Universitet). ISBN 978-87-990871-3-6. Med denna festskrift uppmärksammas två trägna medarbetare vid Jysk Ordbog, Viggo Sørensen och Ove Rasmussen. Deras mångåriga insatser för ordboken lyfts fram i Torben Arboes förord, den andra redaktören, Inger Schoonderbeek Hansen, skriver för sin del om ordbokens långa förhistoria. Peter Skautrup, vilken som bekant haft en avgörande betydelse för Jysk Ordbog, får sitt porträtt som språkpolitiker tecknat av Henrik Galberg Jacobsen. Ett stort antal bidrag finns i boken inom området dialektologi och språkhistoria. Utgångspunkten för Allan Karkers bidrag är en översättning till jysk av ett av Ciceros tal, där Karker tecknar bakgrunden till översättningen, och Torben Arboe dessutom kompletterar med en kort karakteristik av dialekten i översättningen. Karen Margrethe Pedersen skriver om variationen av de relativa konjunktionerna i danska dialekter. Vid utvecklingen av *u* framför forndansk klusil och spirant i danska ösmål uppehåller sig Asgerd Gudiksen. Anette Jensen behandlar personnamn som ingår som huvudleder i sam-

mansättningar i samma grupp av dialekter. Artikeln har den talande rubriken "Sjuskedorte, sladrerside, somalene, svinemikkel och alle de andre", och i särskild avdelning stannar Jensen upp vid sammansättningar med *Jan*. Ett intressant material redovisas av Erik Vive Larsen i dennes genomgång av repliker återfunna i Sokkelunds herreds domböcker från 1600-talets första del. Det finns i denna avdelning också ett bidrag från ett helt annat geografiskt område, nämligen Ann-Marie Ivars' om sydösterbottnisk *så*-konstruktion. En avdelning i festskriften samlar bidrag om moderna dialekter, regionalspråk och sociolingvistik. Här finner man Lars Brinks artikel om vendelbomål i tre generationer där dialektens karaktärsdrag under olika skeden redovisas. Anker Jensen – som kallats Danmarks förste sociolingvist – och dennes uppsats om språkförhållandena i Åby sogn i tidskriften *Dania* 1898 behandlas av Finn Køster. Vid generaliseringen av *-et* som preteritumändelse i svaga verb stannar Inge Lise Pedersen upp. Om hur sönderjysk i tal och skrift kom att användas i kommunalvalskampanjen 2009, detta i syfte att markera Slesvigsk Partis regionala förankring, kan man läsa i Karen Margrethe Pedersens artikel, medan intonationen i modern danska med jysk resp. köpenhamnsk accent är ämnet för Tore Kristiansen, Marie Maegaard och Nicolai Pharaos i deras gemensamma bidrag. Med tanke på de båda festföremålens vetenskapliga insatser är det inte särskilt anmärkningsvärt att skriften också innehåller ett antal artiklar om ordböcker och lexikografi. Hit hör Lena Wienecke Andersens uppsats om ord och sak-forskning som också involverar tankar kring hennes pågående avhandlingsarbete om ord på mjölkhanteringens område. Torben Arboe redogör för fasta ordförbindelser och talesätt i *Jysk Ordbog* och redovisar utifrån detta en del terminologiska tankar. Om informella beteckningar på platser i Danmark i form av ettords- eller flerordsbeteckningar (typen *Kjøbenhavnstrup*, *solskinsøen*, *Østersøens perle*) handlar Torben Christiansens bidrag. Med exemplifiering från norskt område illustrerar Tor Erik Jenstad frågan om deltagande observation som lexikografisk metod. Volymen innehåller också ytterligare ett antal artiklar i skilda ämnen, och avslutas med festföremålens bibliografier. Empirier av olika slag lyfts fram i somliga artiklar utan att några större ansträngningar görs för att analysera materialet, medan analysen i andra drivs mycket längre. Variationsvidden är m.a.o. stor. I det stora hela rör det sig dock om en värdefull samling artiklar på framför allt dialektologins och sociolingvistikens områden. L.-E.E.

Thorsten Andersson, Vad och vade. Svensk slätter-, rågångs- och arealterminologi, 163 s., Uppsala 2010 (Kungl. Gustav Adolfs Akademien för svensk folkkultur). (Acta Academiae Regiae Gustavi Adolphi 110.) ISBN 978-91-85352-84-5; ISSN 0065-0897. Ett första manuskript om termerna *vad* och *vade* utarbetade Thorsten Andersson för mer än fyrtio år sedan och nu utkommer arbetet i Kungl. Gustav Adolfs Akademiens actaserie. I monografins första avdelning utreder författaren de fsv. slättertermerna *vap* n. och *vapi* m. och de därtill svarande orden i svenska dialekter, *vad* n. och *vade* m. De i Mälardalslandet väl styrkta orden åsyftar tydligen den ”uppvadade” rågång som vid slättern trampades upp mellan tegarna i den oskiftade byn, medan ordet utanför kärnområdet sekundärt fått en mindre preciserad användning, t.ex. på Åland där en hemmansrågång kan åsyftas. Orden *vad*, *vade* hör självfallet samman med verbet *vada* ’vada genom vattnet’ som betecknar en rörelse där man försöker ta allt högre och längre steg. Precis så rörde man sig i det daggvåta gräset när man skulle markera gränslinjerna mellan ängstegarna. I arbetets andra avdelning granskas den vidare användningen av fsv. *vapi* och nysv. *vade* som rågångs- och områdesbeteckning, funktioner som tar utgångspunkt i slättertermen. Här behandlas *vapi* använt som beteckning för by- och gårdsområden och deras gränser, som beteckning för ett godscomplex, som beteckning för stadsområden och deras gränser (med sammansättningen *stadsvadhi*; jfr också *stadsvade* som historisk fackterm) och i sammansättningen *klostervadhi* som använts i Birgittinklostret i Vadstena. Vidare behandlas här fsv. *uvapi* och *invapi* samt *vapi* som ortnamnelement. Allt beskrivs ingående och med rik exemplifiering. Ett extra plus är arbetets båda språkkartor som med symboler eller skraffering visar ordformer i dialekt och fornspråk. Något enstaka problem lämnas olöst, såsom det hur förleden i ett vidsträcktare spritt *åvad* ’teglängd, som man plöjer utan att vända hästen’ egentligen skall etymologiseras. Monografien belyser användning och spridning i fornspråk och dialekter av en svensk slätter-, rågångs- och arealterm, och berör på vägen betydelsefulla semantiska frågor. Därtill kompletterar Thorsten Andersson med sin monografi Söderwalls fornsvenska ordbok och dess supplement med en del ord, och lyckas dessutom precisera betydelsen av vissa ord i fornsvenskan. Tack vare sin systematiska framställning kan boken tjäna som förebild för hur en ordförädsstudie med historiska förtecken kan – och bör – byggas upp. Också av den anledningen är det alldeles utmärkt att denna monografi nu utgetts.

L.-E.E.

Theres Bellander, Ungdomars dagliga interaktion. En språkvetenskaplig studie av sex gymnasieungdomars bruk av tal, skrift och interaktionsmedier, Uppsala 2010. (Skrifter utgivna av Institutionen för nordiska språk 84.) ISSN 0083-4661; ISBN 978-91-506-2164-8. Theres Bellander studerar i sin avhandling ungdomars språkliga interaktion i muntlig kommunikation, i skrift och i olika sociala medier i varierande sammanhang som i skolan, i hemmet eller i fritidsaktiviteter. Hennes mål är att ge en mångsidig bild av hur bruket av muntligt språk och skrift varierar i olika kontext och hur nya sociala medier används i dessa sammanhang. Hennes frågeställningar sammanfattas som: – Vilka verksamheter och verksamhetstyper deltar ungdomarna i? – Vilka medier använder de och hur använder de dessa? – Hur uttrycker sig ungdomarna muntligt och skriftligt i olika verksamheter och via olika medier? I ett inledande kapitel om tidigare forskning kommer författaren in på forskning om ungdomsspråk, om muntlig kommunikation och ungdomars skrivande, och dessutom senare forskning om bruket av sociala medier för kommunikation med särskild inriktning på ungdomars verksamhet. Bellander diskuterar i ett kapitel sina teoretiska utgångspunkter i sociolingvistik och det tvärvetenskapliga *verksamhetsteori* (eng. *activity theory*). Det är i verksamhetsteorin, och främst i Per Linells modell för verksamhetsanalys, som avhandlingens metod har sin inspiration. Materialet för undersökningen är hämtat från observationer utförda med vad författaren betecknar som ”etnografiskt inspirerad metod” av en mindre grupp ungdomars verksamhet. Gruppen bestod av tre flickor och tre pojkar. Datainsamlingen beskrivs ingående i ett eget kapitel. I bokens femte kapitel redovisas därefter resultat som rör verksamhetstyper i ungdomarnas vardag. Här behandlas kommunikationssituationer som t.ex. lektioner och raster i skolan, samvaro med familjemedlemmar och vänner i hemmet och organiserade eller mer spontana verksamheter på fritiden. Det följande redovisningskapitlet beskriver bruket av interaktionella resurser i olika typer av verksamheter. Här kommer författaren t.ex. in på ungdomarnas bruk av SMS och Internet för att skapa gemenskap och vänskap. Därefter följer ett kapitel som mer ingående behandlar bruket av SMS och mobsamtal i kommunikativa verksamheter. Här presenteras och analyseras exempel på hur ungdomarna använder SMS och mobiltelefon för att upprätthålla, men också etablera ny verksamhet. Det är intressant att notera hur ungdomarna tydligt sätter gränser för vad som kan kommuniceras i olika verksamhetstyper; författaren skiljer mellan diskreta och öppna verksamhetstyper. Datoranvändning får ett eget kapitel i avhandlingen. Här presenteras och analyseras två situationer, den ena i skolan och den andra

i hemmet. Det visar sig, något överraskande, att de flesta texter som produceras i skolan skrivs för hand. Men samtidigt är det tydligt att datorbruket är viktigt för skolarbetet, både i själva skolan och i hemmet. I ett sista redovisningskapitel behandlas ungdomarnas bruk av tal och skrift i olika medier. Författaren fokuserar i detta kapitel på de enskilda brukarna, hur de bygger sina roller i olika kontext och med hjälp av muntlig och skriftlig kommunikation i varierande medier. Avhandlingen ger en rik och intressant bild av ungdomars verksamhet i olika medier. K.G.J.

Marco Bianchi, Runor som resurs. Vikingatida skriftkultur i Uppland och Södermanland, 256 s., Uppsala 1910 (Uppsala universitet). (Runrön 20.) ISSN 1100-1690. ISBN 978-91-506-2126-6. Denna avhandling är i princip runologisk, men för in kommunikationsteoretiska frågeställningar. Dess uttryckta syfte är att ”kartlägga runornas funktion i runstenstexterna och att hitta spår av senvikingatida interaktion”. Den innehåller tre separata undersökningar, som är fristående från varandra. Dessa tre undersökningar har det gemensamt att de rör runstensmaterial från Uppland och/eller Södermanland. Urvalet görs efter varje undersökningens specifika syften. Den första undersökningen behandlar förhållandet mellan runslingan och inskriften. Förf. menar att ”sambandet mellan rundjurshuvudet och runinskriften är relativt svagt”. Han pekar också på vissa strategier som tycks främja läsbarheten. Den andra undersökningen studerar vilken kommunikativ funktion avvikande skriftsystem (text skriven med annat än långkvistrunor) har i södermanländska inskrifter. Kapitlet försöker också ge ett bidrag till de runologiska beskrivningarna av materialet med avvikande skriftsystem. Den tredje delen studerar ett antal så kallade nonsensinskrifter, alltså inskrifter med icke identifierbara ordformer. Utifrån studier av ornamentik och text, bland annat förväntad frekvens hos enskilda runor, diskuterar förf. dessa inskrifter och kommer fram till att typiska drag i inristningar är överrepresenterade, men att den gamla misstanken om att de skulle vara sentida imitationer, med några få undantag, förefaller ogrundad. Avhandlingens tre delar är ganska olika, men hålls i någon mån samman av frågeställningar som strävar åt samma håll. I en bilaga finns färgplanscherna på 20 av de behandlade runinskrifterna. L.-O.D.

Ann Blücker, Juridiska – ett nytt språk? 320 s., Uppsala 2010. (Skrifter utgivna av Institutionen för nordiska språk 79.) ISSN 0083-4661; ISBN 978-91-506-2123-5. Skrivet och talat språk är av central betydelse för jurister. Det är därför naturligt att utbildningen av jurister vid våra uni-

versitet ägnar mycket tid och energi åt att forma sina studenters språk. Ann Blückerter citerar i sin inledning från kursinformationen för nya studenter till juristutbildningen vid Uppsala universitet: ”En jurists viktigaste arbetsredskap är språket. Träning i skriftlig framställning är därför en mycket viktig del av den juridiska undervisningen”. I sin avhandling behandlar Ann Blückerter den skriftpraktik som utvecklas i skrivträningen vid juristutbildningen vid Uppsala universitet. Syftet är att belysa hur språknormer förmedlas och hur man som lärare och handledare vid utbildningen ger respons på skriftliga arbeten. Författarens teoretiska utgångspunkter är att finna inom en sociokulturell ram. Med detta synsätt betyder det att man lär sig skriva inom en viss tradition, att man får en form för social träning där särdrag i skriftbruket måste inläras om man ska bli accepterad inom det som benämns en *praktikgemenskap*. De som tränas in i en akademisk skriftkultur som den juridiska ingår därmed i det som benämns en *skriftpraktik* (eng. *literacy practice*). I sitt inledande kapitel ger Blückerter en redogörelse för de teoretiska ramarna för studien och för tidigare forskning på området. Materialet för avhandlingen delas in i tre relaterade delar som författaren placerar i tre koncentriska cirklar med en institutionell ram ytterst, därefter handledning och riktlinjer och innerst skriftliga kommentarer. Den institutionella ramen utgörs av uppläggning av t.ex. skrivträning, skrivuppgifter och handledning så som detta formuleras i institutionens dokumentation, men författaren har också satt sig in i utbildningens utformning i praktiken. Det andra delmaterialet utgörs av anvisningar och riktlinjer för skrivande som vänder sig till studenterna och den litteratur som man förväntas sätta sig in i. Slutligen består den tredje delen av materialet, det som är centralt i undersökningen, av lärarnas kommentarer till studenternas skrivande. Detta material beskrivs ingående i avhandlingens materialkapitel. Bokens fjärde kapitel presenterar juridikutbildningen vid Uppsala universitet och hur skrivträning ingår i denna. Därefter följer ett kapitel som går närmare in på skrivande och skrivhandledning i det som författaren benämner en *undervisningspraktik*. Här beskrivs hur studenterna inskolats i bruket av vetenskapliga och juridiska begrepp liksom i ämnets olika genrer. Här behandlas också de kommentarer som lärarna ger på studenternas försök i juridiskt skrivande. Detta utvecklas vidare i kapitel 6 där lärarkommentarerna studeras i detalj och placeras i olika kategorier. Författaren delar inledningsvis upp lärarkommentarerna i förhållande till tre huvudnormer, eller *normlager*, där lärarna förhåller sig till övergripande skriftspråksnormer, allmänvetenskapliga normer och juridiska normer för gott skrivande. En andra indelning görs därefter för vilka nivåer som

kommenteras av lärarna. Här etablerar Blücker en modell med tio nivåer: 1) typografi, 2) rättskrivning, 3) vetenskaplig formalia, 4) konstruktion, 5) meningsbyggnad, 6) textstruktur, 7) ordval och stil, 8) sakinhåll, 9) texttyp, och 10) metakommentarer. Det visar sig att lärarna ofta fokuserar på ordval och stil, medan innehåll och genre mer sällan kommenteras. I avhandlingens sjunde kapitel kommer författaren in på hur lärarna kommenterar studenternas arbeten på de olika nivåer som etablerades i kapitel 6. Även här framkommer det att kommentarer angående övergripande textstruktur, genre eller tänkta mottagare förekommer sällan. Kapitel 8 går därefter ett steg vidare och fokuserar nu på lärarnas strävan efter precision, klarhet och enkelhet på nivåerna ordval och stil. I detta kapitel behandlas också kommentarer från studenter om hur de uppfattat utbildningens språkliga målsättningar och hur utbildningen har påverkat deras eget skrivande. I ett slutkapitel diskuterar Blücker relationen mellan att ge kommentarer och att som mottagare förstå dessa. Här formulerar hon en viss försiktig kritik av lärarnas sätt att förhålla sig till uppgiften att utveckla studenternas skriftspråk med hjälp av skriftliga kommentarer till inlämnade arbetsuppgifter. När jag som handledare av studenters skrivande på MA- och PhD-nivå inom nordiska språk läser avhandlingen känner jag i hög grad igen mig i många av de typer av kommentarer som Blücker beskriver och diskuterar. Boken blir därmed, förutom att vara en intressant avhandling om skriftpraktik och praktikgemenskaper inom juridikutbildningen, en inspirerande läsning för den som handleder studenter i att skriva vetenskaplig text. K.G.J.

Johan Brandtler, The Evaluability Hypothesis. The Syntax and Semantics of Polarity Item Licensing in Swedish, 259 s., Lund 2010 (Lunds Universitet). (Lundastudier i nordisk språketenskap A 71.) ISSN 0347-8971. ISBN 978-91-628-8120-7. Denna välskrivna avhandling behandlar frågan om vad som licensierar polaritetsuttryck i svenskan. Det gäller alltså negativa polaritetsuttryck (Negative Polarity items, NPI) som *någonsin*, *beller* och liknande samt positiva som *fortfarande* och *ganska*, även om de senare har en mycket undanskymd plats i avhandlingen. Det finns en omfattande internationell diskussion om sådana element, vilken avhandlingen refererar och förhåller sig till. Problemet är att NPI förekommer i en del oväntade kontexter, och förf. introducerar därför det helt nya begreppet *evaluability* (utvärderingsbarhet) för att göra generaliseringar om var NPI kan uppträda i svenska. Utvärderingsbara satser begränsar möjligheten att använda NPI, medan icke utvärderingsbara satser är naturliga omgivningar för NPI. Utvärderingsbarheten är också enligt

förf. tätt knuten till den syntaktiska strukturen i svenska; enkelt uttryckt är satser med fylld SpecCP-position (fundamentsposition) utvärderingsbara, medan sådana som saknar fundament inte är det. Utvärderingsbara satser kan innehålla NPI, men det ställs då krav på syntaktisk licensiering (t.ex. av en negation). Förf. diskuterar utifrån konstruerade exempel möjligheten att ha NPI i olika sats- och konstruktionstyper på ett förtjänstfullt sätt. Förf. vänder alltså på resonemanget. I ställer för att försöka hitta formella licensierare i alla satser med NPI, menar han att det primära är utvärderingsbarhet, och att det givet denna ram kan finnas andra sätt att formellt licensiera NPI. Det hela utmynnar i en ny taxonomi över svenska satser, där det föreslagna begreppet utvärderingsbarhet visar sig utgöra ett värdefullt redskap. Om än vissa typer av satser inte fullt ut faller på plats i systemet så är det helt klart att avhandlingen för diskussionen ett tydligt steg framåt. L.-O.D.

M. H. Brummer, Försök Til et Swenskt Skogs- och Jagt-Lexicon, 159 s., Stockholm 2010 (Kungl. Skogs- och lantbruksakademien). (Skogs- och lantbrukshistoriska meddelanden 49. Supplement till Kungl. Skogs- och Lantbruksakademiens Tidskrift.) ISBN 978-91-85205-95-0; ISSN 1402-0386. Magnus Hendric Brummers Försök Til et Swenskt Skogs- och Jagt-Lexicon publicerades första gången 1789 och utkommer nu i en vacker nyedition, där originalets text överförts från frakturstilen av Rut Kåhrström. Man slås vid läsningen av texten av hur modern författaren i många avseenden är: det finns här exempelvis en föreställning om att människans resursutnyttjande måste balanseras för att skogen med dess rikt sammansatta växt- och djurliv skall kunna överleva. Illustrativt är härvidlag det som kan läsas under uppslagsorden *Åswerkan* – där en lång uppräknig av skogsåverkan i samtiden återfinns – och *Wård, skogens wård*. Men så är Brummer också en praktiskt erfaren författare, verksam som han var såsom överjägmästare i Halland. I Kerstin Ekmans inledningssats ”Ensam, fattig och flitig” får man en personligt färgad bild av Brummer. Roger Bergström och Kjell Danell beskriver lexikonets uppbyggnad, innehåll och inspirationskällor. Själva lexikonet består av 122 uppslagsord, varav 39 uppslagsord rör djur och 13 stycken rör trädarter. Naturligtvis berörs i de enskilda, ofta ganska omfattande artiklarna fler begrepp, såsom under uppslagsordet *Fogel*. Man kan, bland många enskildheter, notera att ljunpipare presenteras under uppslagsordet *Ljungspole* och järv under *Vielfras*. Intressantast är nog de verb som upptas i Brummers lexikon. Här finner man bl.a. *afdrifwa*, *anskjuta* och *hwakwa*. Betydelsebeskrivningarna är ofta utförliga och ibland – det får nog med-

ges – rätt så komplicerade: *afdrifwa* ”Kallas, enär en större eller mindre skogs-park är behörigen inlappad, hwarmedelst allehanda willebråd är instängd, dagen kommen och utsatt då det samma fällas skal, så afdrifwes denna trakt, genom den därtill upbådade allmogen, hwilken af jägeriebetjeningen utsättes, tager den afdrifningen, under deras anförande och upseende sin början, wid den bredaste ändan af den inlappade marken, så at det wilda framdrifwes til den smala ändan, hwarest sköttarne böra wara placerade”. Men denna handbok för skogsbrukare och jägare är som framhållits långt mera än ett lexikon: den ger oss inblickar i en tid som visserligen ligger två sekel tillbaka men ändå känns så närliggande. De inledande texterna sätter in lexikonet i sin kontext på ett utmärkt sätt.

L.-E.E.

Från rabbal till Yggdrasil. Valda uppsatser av Lennart Elmevik återutgivna till hans 75-årsdag 2 februari 2011, med hans bibliografi 1962–2010, redigerad av Maj Reinhammar, XVIII + 377 s., Uppsala 2011 (Sällskapet för svensk dialektologi). (Meddelanden från Sällskapet för svensk dialektologi 2.) ISBN 978-91-977030-1-7. ISSN 1654-5524. Precis som sägs i förordet behövs knappast någon presentation av föremålet för denna i bästa mening massiva hyllningsskrift, som återutger 35 av Lennart Elmeviks publicerade ordstudier plus en bibliografi över hans omfattande författarskap 1962–2010. Redan tabulan imponerar, och förordets komprimerade bild av hans mångåriga forskar-, handledar- och professorsgränning, med krävande uppdrag på ledande poster i administrationer, akademier och lärda sällskap, ett produktivt redaktörskap inte att förglömma, gör läsaren närmast stum av beundran. Den dialektologiskt eller etymologiskt intresserade kan här botanisera fritt i floran av behandlade ord och begrepp, för självbildningens skull eller för att känna återupplevelsens glädje.

G.H.

Piotr Garbacz, Word Order in Övdalian, 259 s., Lund 2010 (Lunds Universitet). (Lundastudier i nordisk språkvetenskap A 70.) ISSN 0347-8971. ISBN 978-91-628-8068-2. Denna avhandling har två huvuddelar. I den första presenteras en översikt över syntaxen i s.k. traditionell älvdalska, med vilket förf. menar den älvdalska som talas och talats av personer födda mellan 1900 och 1950. I den andra gör förf. en specialstudie av två ordföljdsfenomen som diskuterats flitigt i den skandinaviska syntaxforskningen under de senaste årtiondena, nämligen verbflyttning till I/T, som blir synlig i bisatsers ordföljd, och flyttning av andra satsled i bisatser med subjektsslucka, det som i internationell forskning kallas Stylistic

Fronting, och i traditionell svensk språkhistoria kilkonstruktion. I den första delen utgör Levanders beskrivning av s.k. klassisk älvdalska basen, mot vilken modernare data kontrasteras. Det nya material som här presenteras bygger på arbete med tolv informanter födda mellan 1927 och 1941. De representerar båda könen och sammanlagt fyra olika byar i nordvästra Älvdalen. Materialet består av grammatikalitetsbedömningar som informanterna har fått göra på i förväg konstruerade meningar som testar de ordföljdsfenomen som förf. studerar. De har fått bedöma grammatikaliteten hos meningarna på en femgradig skala, och detta material presenteras detaljerat i en rad bilagor i slutet av avhandlingen. Dessa data ger en värdefull inblick i hur traditionell älvdalska fungerar, åtminstone i de fall där informanterna är samstämmiga. I andra fall kan det vara svårt att dra slutsatser av materialet. Den andra delen av avhandlingen är mera teoretisk, och förf. diskuterar där bisatsordföljden och kilkonstruktionen. I båda fallen har älvdalskan kommit att utvecklas till samstämmighet med fastlandskandinaviska; i själva verket läggs här ganska mycket krut på kilkonstruktionen trots att materialet visar att konstruktionen inte längre finns i dialekten. Diskussionen om bakgrunden och orsakerna till de språkförändringar som skett är något ytlig och bidrar bara i begränsad omfattning till ökad förståelse av förändringsprocesserna.
L.-O.D.

Lars Holm, Till bords med biskop Jesper Swedberg – mat och dryck i Svensk Ordabok (ca 1725). Med belysande utdrag ur samtida handböcker, 135 s., Skara 2010 (Föreningen för Västgötalitteratur). ISBN 978-91-978079-0-6. Lars Holm har här sammanställt de ca 1000 ord i Jesper Swedbergs Svensk Ordabok – utgåvan av ordboken presenterades i ANF 2010, s. 211 f. – som i någon mening har med mat och dryck att göra. Ramarna är vida: här finns förutom ord för mat och dryck beteckningar på råvaror, redskap, tillagningsmetoder och yrkesfolk. Orden har systematiserats under 15 rubriker, bl.a. Fåglar, Fisk och skaldjur, Vilda djur, Bröd och bakelser, Smaker och kryddor, Mjölkeprodukter, Starka drycker, ”Äta mat”, Tillagning och förvaring, Mättnad och hunger; fasta, frosseri och fylleri. Ett ordregister avslutar boken. Boken har inte strikt vetenskapliga ambitioner men inte desto mindre finns här ordgeografiska, ordhistoriska och semantiska kommentarer av intresse. Ordgeografiska noteringar finns vid *sil* ’liten fisk, silöga’ och *sliom, slom* ’nors’, och ordhistoriska vid *åbrodd*, där Holm f.ö. påpassligt lyfter fram ett avsnitt i Arvid Månssons En mycket nyttigh Örta-Book (1654). Många gånger inser man vilka problem som mött Swedberg vid ”översättningen”

av vissa beteckningar till latin: *kalfdantz* exempelvis förklarar han med "coagulum lactis crudi ex recente forda" (ung. "ystad råmjölk just efter kalvningen"). I förbindelse med kalvdans återges ett textstycke från Kajsa Warg. Att man av björkens sav kunnat göra vin är välbekant: *biörklaka*, *biörksöta* översätts "lacrimæ betulæ", och även här möter oss ett recept från Kajsa Warg. Intressanta iakttagelser kan noteras vid vissa verb: *glödga* översätts "act. candefacio, item calefacio, coqvo, percoqvo", där den första latinska ekvivalenten betyder 'glödga', de övriga 'värma (upp)', 'koka (väl)'. De olika orden för 'fest' redovisas: *gille*, *panket*, *disklag/matskap*, *collatz* och *gästabod*. Orden för 'finbröd' resp. 'dryckeskärl' presenteras i var sin tabell. I den förlagsinformation som föregick utgivningen framhölls att Lars Holm här "har försökt kombinera vetenskaplig korrekthet med en underhållande stil, Swedberg skulle nog ha kallat det frode – ett ord som enligt hans ordbok betyder både kunskap och glädje". Boken är lättsam i stilen, och till lättsamheten bidrar även de många och långa citaten från samtida litteratur, främst från Kajsa Warg. Men också ordhistorikern kan som synes finna en hel del av intresse i den vackert illustrerade boken.

L.-E.E.

Steffen Höder, Sprachausbau im Sprachkontakt. Syntaktischer Wandel im Altschwedischen, 300 s., Heidelberg 2010 (Universitätsverlag Winter). ISBN 978-3-8253-5703-0. Steffen Höders arbete har tillkommit inom forskningsprojektet "Skandinavische Syntax im mehrsprachigen Kontext" vid Hamburgs universitet. Man kan som bekant konstatera att stora förändringar sker i lexikon, morfologi och syntax under senare delen av medeltiden som gör att den dåtida svenskan liksom övriga fastlandsnordiska språk med tiden kommer att utveckla sig i en annan riktning än de västnordiska öspråken. I fokus för denna studie står analysen av det latinska inflytandet på fornsvenskans syntax, varvid både språkinterna och språkexterna faktorer beaktas. Efter ett inledningskapitel följer tre kapitel (kap. 2–4) som diskuterar fornsvensk språkförändring utifrån tre perspektiv: ett språkhistoriskt, ett språkteoretiskt och ett språkfunktionellt. Den språkhistoriska bakgrunden tecknas utifrån politiska, sociala och kulturhistoriska utgångspunkter, där bl.a. en senmedeltida social och individuell tvåspråkighet dryftas liksom den triglossi som involverar svenska, lågtyska och latin. De utgångspunkter som avhandlingen etablerar i språkkontaktforskning men också konstruktionsgrammatik beskrivs klart och ingående, inte minst med hjälp av modeller. Den konstruktionsgrammatiska basen ger, som det visar sig, författaren möjlighet att beskriva variationen som uppstår. Det framhålls även bl.a. att språk-

liga fenomen som långsiktigt leder till grammatisk förändring utgör ”das Resultat der sprachlichen Kreativität individueller Sprecher” (s. 63) – detta är ett förhållande som verkligen tål att lyftas fram. Språkfunktionella aspekter dryftas därefter, där problematiken skriftlighet–muntlighet behandlas alldeles som vissa sociolingvistiska utgångspunkter dras fram. En av de hypoteser som redan inledningsvis formuleras är den att det vid textproduktionen uppstår ”eine eigenständige geschriebene Varietät des Altschwedischen, die sich von der gesprochenen Sprache in syntaktischer Hinsicht unterscheidet. Diese Unterschiede bedeuten wenigsten teilweise eine Annäherung der geschriebenen Sprache an das grammatische Modell des Lateinischen” (s. 15). I kap. 5 får man en grundlig genomgång av källor, behandling av språkliga data och annotation. I nästa kapitel redovisas hur inventariet av subjunktioner differentieras – här är inte minst materialredovisningen s. 283–291 upplysande eftersom både inventariet som sådant och översättningsekvivalenterna här redovisas –, vidare hur förändringar sker beträffande placering av finita verb och rörande relativsatser och participalkonstruktioner. Analysen görs utifrån författarens korpus och är både kvantitativ och kvalitativ, och detta kapitel är avhandlingens i särklass mest omfattande. Iakttagelserna är naturligtvis många, och bara ett par av dem kan här lyftas fram. Bl.a. kan man se hur subjunktioner under perioden etableras som, till skillnad från de tidigare, är monosema ”und zuvor nicht subjunktional ausgedrückte semantische Relationen kodieren” (s. 162). Dessutom kan man iakta relativiseringsstrategier som ”eine Desambiguierung von Referenz im Text ermöglicht” (s. 230). Ett sammanfattande kapitel som även redovisar vissa ännu öppna frågor avslutar avhandlingen. I denna undersökning får man en bild av betydande syntaktiska förändringar i den yngre fornsvenskan och deras relation till latinet – vilket dessutom diskuteras kritiskt –, förändringar som författaren söker sätta in i adekvata sammanhang och länkar till de teoretiska utgångspunkter som tidigare presenterats.

L.-E.E.

Ann-Marie Ivars, Sydösterbottnisk syntax, 319 s., Helsingfors 2010 (Svenska litteratursällskapet i Finland). (Skrifter utg. av Svenska litteratursällskapet i Finland 743. Studier i nordisk filologi 84.) ISBN 978-951-583-213-9; ISSN 0039-6842; ISSN 0356-0376. Dialektsyntaxen har intagit en blygsam roll i nordisk dialektologi, där istället ljud- och formläran lockat forskare. Ett genombrott för dialektsyntaktisk forskning innebar nätverket Scandinavian Dialect Syntax (ScanDiaSyn) som igångsattes 2003. En som uppenbarligen inspirerats av ScanDiaSyn är Ann-Marie

Ivars som här framlägger en studie av syntaxen i södra Österbotten. Det till grund för studien liggande materialet har främst insamlats i Närpes, Övermark och Lappfjärd. Den äldsta informanten i huvudmaterialet är född 1883, den yngsta 1937. Det är alltså syntaxen hos mer traditionella talare av dialekten som redovisas. Beskrivningen i Svenska Akademiens Grammatik (SAG) utgör en fond, och man finner i monografin systematiska översikter rörande nominalfraser, adjektivfraser, verbfraser, interjektionsfraser, bisatser, huvudsatser, negering, dislokation–dubbling–fria annex–adjunktionellt *så*, expletivt 'det', "omfattning" och komplexa meningar. På många punkter blir det förstås fråga om mer översiktliga beskrivningar men det finns partier där författaren går djupare och för en diskussion, och dessa avsnitt är naturligtvis särskilt värdefulla. I åtskilliga fall har Ivars tidigare i separata artiklar belyst dessa problem, t.ex. om flertal av *en*, dubbelsupinum och perfektuella uttryck (i Svenska landsmål 2004, 2006 resp. 2008) eller "omfattning" (se nedan) och att-satser (i festskriften till Gerd Eklund 2007 resp. Erik Andersson 2008). Vad man utöver dessa fenomen fäster sig vid är exempelvis beskrivningen av den definitiva nominalfrasens syntax, dvs. utvidgat bruk av substantivets bestämda form (*bugga veden*) och inkorporerat adjektivattribut (*nybilen* för 'den nya bilen'). Båda fenomenen har nordlig utbredning i svenska dialekter. Ett annat drag som delas mellan de nordsvenska och österbottensiska dialekterna är oböjda plurala predikativer. Ivars kan också med en rik exemplifiering visa att *s*-passiven används om aktionen är iterativ eller generisk men perifrastisk passiv finns också i dialekten. Beträffande vissa fenomen – såsom för de narrativa bisatsinledarnas vidkommande – kan påvisas en både geografisk och åldersbetingad variation i bruket. Intressant är beskrivningen av talspråksfenomen sådana som dislokation, dubbling, fria annex och adjunktionellt *så*. Det Elias Wessén i syntaxdelen av sin svenska språkhistoria kallar *omfattning* – exemplifierat med en fras som "svänskan man eller smalenskän" från Äldre Västgötalagen – och som förutom i äldre svenska också kan beläggas i de nordiska nuspråken, exemplifieras från sydösterbottenskt område, låt vara att företeelsen inte tycks vara särskilt frekvent: ett exempel är satsen "tälde såm baptisten sjonggär å täide fritjörkli" ('sådant där som baptisterna sjunger och de där frikyrkliga'). På bokens sista sidor får en dialekttalare komma till tals, och i denna berättelse – "Brudraden på Boberget" – finner man exempel på åtskilliga av de syntaktiska drag som behandlats i monografin. Ann-Marie Ivars monografi bör kunna tjäna som förebild för andra monografier där dialektsyntaxen presenteras. Den typ av språkhistoriska reflektioner som stundom återfinns i boken, såsom t.ex. i sam-

band med analysen av de perfektuella uttrycken (s. 168), liksom de språkgeografiska kommentarerna som möter läsaren här och var, ger mersmak och hade gärna kunnat vara både flera och mer systematiskt återkommande i monografin. Men redan i sin nuvarande avfattning rör det sig om ett viktigt dialektologiskt arbete. L.-E.E.

Hans Landqvist, I systrars och doktorers sällskap. Kommunikativa funktioner hos titlar på läkar- och sjuksköterskeromaner på engelska och svenska, Göteborg 2010. (MISS: Meddelanden från Institutionen för svenska språket 63.) ISSN 1102-4518. Institutionen för svenska språket har sedan länge utgivit en serie för studentarbeten och vad som tidigare ofta kallades *working papers*, men som med dagens krav på peer review har blivit alltmer ovanliga. Nu har man kommit till volym 63 i denna serie med en studie utförd av Hans Landqvist som är universitetslektor vid institutionen. Landqvist rapporterar här från en studie av titlar på så kallade läkar- eller sjuksköterskeromaner. Materialet består totalt av 288 titlar, varav 130 är engelska, 130 är översättningar av dessa och de resterande 28 är svenska originaltitlar. Landqvist har utifrån Christiane Nords översättningsteoretiska överväganden undersökt hur titlarna uttrycker kommunikativa funktioner. I sitt materialkapitel diskuterar författaren valet av det som ofta betraktas som populär- eller rentav trivallitteratur (författaren opererar också med benämningen *lågprestigelitteratur*) som material för studien. Han konstaterar att detta material ger ett lätt tillgängligt material med både översättningar från engelska och svenska originalverk. I sin argumentation för bruket av populärlitteraturen kommer Landqvist vidare in på *polysystemteori*, främst utvecklad av Itamar Even-Zohar, för att relativisera avgränsningen av ”fin” litteratur versus ”ful” eller ”låg” litteratur, en avgränsning som givetvis är avhängig av tid och kulturell kontext. I häftets kapitel 5–8 diskuteras därefter titlarnas olika funktioner, som *distinktiv*, *metatextuell* och *fatisk* funktion (kap. 5), *referentiell* funktion (kap. 6), *expressiv* funktion (kap. 7) och *appellfunktion* (kap. 8). I en slutdiskussion framkommer det att resultaten från undersökningen till största delen sammanfaller med dem som redovisats av Nord för ett mer omfattande material från flera språkområden. Landqvist presenterar slutligen också en kritisk värdering av hur Nords modell fungerar som grund för den typ av studier som presenteras i boken. K.G.J.

Therese Leinonen, An Acoustic Analysis of Vowel Pronunciation in Swedish Dialects, XVIII + 237 s., Groningen 2010 (Rijksuniversiteit). (Groningen Dissertations in Linguistics (GRODIL) 83.) ISBN 978-90-

367-4361-7; ISSN 0928-0030. I Therese Leinonens avhandling studeras vokaler och deras uttal på svenskspråkigt område. Till grund för undersökningen ligger det material som togs fram inom det fonetiska projektet SweDia2000, vilket samlade in talspråk från cirka 100 svenska dialekter med minst 12 äldre och yngre manliga och kvinnliga talare på varje vald ort. Inledningsvis i avhandlingen får man, kanske lite väl kortfattat, en bild av svenska dialekter och standard, om svensk dialektgeografi och om svenska vokaler och den akustiska analysen av dem. Dialektometrisk forskning lyfts fram i ett särskilt avsnitt. På språkdragnivå analyseras sedan – med hjälp av en akustisk metod som medger analys av större korpora – 19 vokaler från över tusen dialektalare med referensvokaler från ett antal standardspråkstalare. In i minsta detalj beskrivs uttalet av vokaler hos informanter av olika ålder på de aktuella orterna, liksom graden av kovariation mellan vokaldragen bedöms i syfte att komma åt mer övergripande mönster. Detaljerna är här många men man kan exempelvis, för att i varje fall illustrera med *en* större förändring, se hur yngre talare uttalar främre mellanvokaler i ord som *dör* och *lär* öppnare än äldre talare. Förhållandena kan enkelt studeras på de färgbaserade kartor som systematiskt beledsagar framställningen. Man kan säga att man med dessa kartor har en sammanhållen atlas över vokalernas uttal i den moderna svenskans olika varieteter, med mönster som dessutom för vissa av dragen alltså är generationsrelaterade. I det kapitel som rubricerats ”Aggregate analysis” studeras vokaler på språkartsnivå, och multidimensional scaling (MDS) kommer därvid till användning. Man kan se att de kartor som denna aggregerade analys resulterar i på ett påfallande sätt minner om de dialektområdeskartor som återfinns i Elias Wesséns handbok *Våra folkmål* (1969) och i Claes-Christian Elerts uppsats ”Indelning och gränser inom området för den talade svenskan” (1994) och som uppvisas också i Gösta Bruces studier av svenska intonationsmönster (2004, 2010). Däremot skiljer sig bilden från den som ges i Felix Schaefflers studie (2005) rörande den fonologiska kvantiteten i svenska dialekter. Slutsatsen av Leinonens studie blir att konturerna till de dialektområden som kunde iaktas på basis av drag i ljud- och formläran i traditionella dialekter väsentligen föreligger även när man lägger vokaler i de moderna dialekterna till grund för indelningen. Visserligen är det fråga om ett kontinuum men det är dock uppenbart att gränser finns. Författaren talar sammanfattningsvis om ”a large-scale leveling of Swedish dialects” (s. 173), där skillnader generellt sett är mindre mellan yngre talare från olika områden än mellan de äldre talarna på de skilda orterna. Vidare är uttalsförändringarna mest notabla för de talade språken i områden närmast Stock-

holm och Göteborg under det att dialekterna på Gotland, i södra Sverige, i delar av Norrland och runt Väneren samt på det finlandssvenska området tycks vara mer stabila. Man kan även iaktta att det är stora skillnader mellan olika generationer norrbottenstalare, där de äldre exempelvis använder många diftonger under det att de yngre talarna däremot, efter standardspråklig modell, använder monoftonger. Den innovativa avhandlingens styrka är att den tar ett helhetsgrepp över det svenskspråkiga området och beskriver förändringar på såväl språkdragsnivå som språkartsnivå, detta på basis av ett sammanhållet material och med hjälp av modern teknik som just gjort storskaliga analyser möjliga. L.-E.E.

Marie Nelson, Andraspråkstalare i arbete. En språkvetenskaplig studie av kommunikation vid ett svenskt storföretag, 298 s., Uppsala 2010 (Uppsala universitet). (Skrifter utgivna av Institutionen för nordiska språk 82.) ISSN 0083-4661. ISBN 978-91-506-2142-6. Denna avhandling är tillkommen inom KINSA-projektet (Den kommunikativa situationen för invandrare på svenska arbetsplatser). Syftet med avhandlingen är att blottlägga faktorer som har en positiv verkan på integration av andraspråkstalare på arbetsplatsen och i arbetslaget. Avhandlingen bygger på ett skriftligt och muntligt material som insamlats genom intervjuer och deltagande observation. Huvudsakligen består det av 18 intervjuer med andraspråkstalande anställda vid ett teknikorienterat storföretag samt fallstudier där förf. har följt fem av de anställda och dokumenterat deras kommunikation, både genom inspelningar under hela arbetsdagar och genom detaljerade fältanteckningar. Av dessa fem kommer tre från Östeuropa, en från Colombia och en från Indien. Tyngdpunkten i resultatredovisningen ligger på dessa fallstudier. Förf. kan konstatera skillnader mellan kommunikationsmönster för arbetare och tjänstemän, t.ex. när det gäller externa kontakter, personlig kommunikation med chefer, användning av engelska och kommunikationen under rasterna. Förf. gör också särskilda studier av olika kommunikativa aktiviteter och relationsskapande interaktion, bl.a. skämt, komplimanger och svordomar. Avhandlingen pekar på några specifika faktorer som bidrar till integration på arbetsplatsen. Det handlar bl.a. om sociala aktiviteter utanför arbetstid och språklig stöttning. L.-O.D.

Sigmund Oehrl, Vierbeinerdarstellungen auf schwedischen Runensteinen. Studien zur nordgermanischen Tier- und Fesselungsikonographie, XI + 371 s., bilaga med 385 Abbildungen, Berlin/New York 2011 (De Gruyter). (Ergänzungsbände zum Reallexikon der Germanischen Alter-

tumskunde. Herausgegeben von Heinrich Beck, Dieter Geuenich & Heiko Steuer. Band 72.) ISBN 978-3-11-022742-0; e-ISBN 978-3-11-022743-7; ISSN 1866-7678. Denna monografi behandlar ikonografin på de senvikingatida svenska runstenarna, med bokens underrubrik deras ”Tier- und Fesselungsikonographie”. Trots det fokus som finns på de svenska run- och bildstenarna vidgas perspektiven i olika riktningar – både tidsmässigt och geografiskt – i boken: övriga germanska förhållanden uppmärksammas sålunda och förutom de bildframställningar som behandlas, åberopas också skriftliga och andra källor av olika slag. På run- och bildstenarna möter ett fyrfotadjur, ett motiv som benämnts ”det stora djuret” och av flera framstående arkeologer sagts föreställa ett lejon. Oehrl går systematiskt igenom sitt material som dessutom redovisas i den omfattande katalogen. Med hjälp av Erwin Panofskys trestegsmodell – som består av ett slags för-ikonografisk beskrivning, en ikonografisk analys och en ikonologisk tolkning – skapas struktur i analysen. En genomgång av källmaterialet visar att lejonsymboliken är svagt representerad i den tidiga nordiska traditionen. A priori verkar det dessutom vara mest sannolikt att ett så pass centralt motiv skulle ha inhemska rötter. Författaren föreslår därför att run- och bildstenarna avbildar en varg som ju har en långt fastare förankring i traditionen. En hel del av djuren är fjättrade och detta tema upptar mycket av uppmärksamheten hos Oehrl. Först genomgås i denna del av undersökningen de skriftliga belägg som finns om den fjättrade Satan i djurgestalt resp. människogestalt i den kristna traditionen liksom de fornnordiska berättelserna om den fjättrade Fenrisulven och Loki. Ett långt avsnitt behandlar bildframställningar med såväl antropomorfa som teriomorfa figurer. Föreställningar om och avbildningar av fjättrade gestalter spelar uppenbarligen en viktig roll under vikingatiden. Man kan fastslå att de fjättrade djuren på runstenarna inte har enbart estetisk motivering utan sannolikt dessutom utgör ”Ausdruck bestimmter religiöser, kultischer, magischer oder symbolischer Vorstellungen” (s. 198). Att det varit lätt att omtolka dessa förkristna motiv i ett senare kristet sammanhang är uppenbart. Oehrls monografi är en mycket väldokumenterad och perspektivrik framställning. Av forskningsöversikten framgår att tidigare analyser av bildmotivet varit korta och impressionistiska, rentav mer associativa, säkerligen därför att forskarna inte skapat sig någon sammanhållen föreställning om de ikonografiska förhållanden som här möter. Ett sådant sammanhållet synsätt finns nu hos Oehrl. Han säger visserligen att flera viktiga frågor måste hållas öppna men trots detta ”so scheint der erste große Schritt getan zu sein” (s. 293) i utforskandet av detta material. Så är det helt säkert. Det kan till-

läggas att monografin utgör ”die überarbeitete und erweiterte Fassung” av en avhandling som år 2008 lades fram vid Georg-August-Universität Göttingen. L.-E.E.

Ordbok över folkmålen i Övre Dalarna (Dictionary of dialects of upper Dalecarlia). Med kort översättning till engelska av behandlade ord (With brief translation into English of words treated). Häfte 38. Illustrationer S–Stupteln, 64 s. Häfte 39. Stypplig–Syt, 80 s., Uppsala 2010. (Skrifter utgivna av Institutet för språk och folkminnen, Dialektavdelningen / Institute for language and folklore. Department of dialectology. Publications. Ser. D:1.) Häfte 38 ISBN 978-91-7229-079-2. Häfte 39 ISBN 978-91-7229-070-9. ISSN 1651-1204. Häftet 37, Sticka¹–Styppla, anmäldes av L.-E.E. på s. 260 i ANF 118 2003. Med det nu utgivna illustrationshäftet 38, inklusive det löst inlagda titelbladet med text på svenska och engelska, är det fjärde bandet (vars häften tryckts åren 1991–2010) äntligen fullbordat. Häftet 39 har redigerats av Kristina Hagren, med Margaretha Swahn, Inger Döhl och Lennart Elmevik som manusgranskare och rådgivare. Det femte bandet är således på väg och envar med kännedom om denna vår kanske finaste regionala svenska dialektordbok får innerligt hoppas att redaktionens syt ’omvårdnad, skötsel’ belönas med arbetsro för fortsatt framgång. G.H.

Lena Lind Palicki, Normaliserade föräldrar. En undersökning av Försäkringskassans broschyrer 1974–2007, 172 s., Örebro 2010 (Örebro universitet.). (Örebro Studies i svenska språket 6.) ISBN 978-91-7668-722-2; ISSN 1653-9869. En myndighetsdiskurs som många svenskar kommer i kontakt med är den man finner i de broschyrer om föräldraförsäkringen som riktas till blivande eller nyblivna föräldrar. I den här avhandlingen analyseras och problematiseras de föreställningar om föräldrar som förmedlas i texterna – konkret är målet ”att urskilja vilka som pekats ut, konstrueras och normaliseras som föräldrar” – och visas hur dessa föreställningar förändrats över tid, konkret under perioden 1974–2007 då nio broschyrer utgivits. Dessutom analyseras vilka funktioner som tillskrivs mottagarna resp. sändarna. Teoretiska utgångspunkter tas i feministisk diskursanalys men författaren anlägger också vid analysen ett intersektionellt perspektiv. De aktuella kontexterna analyseras mångsidigt, varvid den diskursiva praktiken med dess aktörer samt de villkor som gäller för dem – institutionellt och politiskt samt beträffande regelverk – närmare presenteras. I tre empiriska kapitel analyseras materialet ur olika perspektiv. Först söker Lena Lind Palicki komma åt hur sändarna ser på

mottagarna, alltså identitetskonstruktionen. Här finns intressanta resonemang om användning av tilltal med *du* och generiskt *man* eller av omtal. Med ett *du*-tilltal avser man från Försäkringskassans sida att främja kommunikationen med medborgarna men faktum är att detta förvisso skapar en inkludering, i första hand av biologiska mammor, men samtidigt en exkludering av andra mottagare som då kan framstå som *sekundära* mottagare av budskapet. Enligt författaren är de broschyrer som använt omtal som den primära mottagaranpassningen de som är mest jämställda, dvs. har ”en jämn fördelning av representationen av män och kvinnor” (s. 81). Hur normalföreställningen av föräldrar tar sig ut beskrivs i ett annat kapitel. Inte oväntat förs i broschyrerna tankarna till ett heterosexuellt förhållande med svenska föräldrar som har arbete och där det är mamman som har huvudansvaret för att vara hemma med barnen. Det som avviker härifrån benämns särskilt i broschyrerna. ”Sändarvärlden” och ”mottagarvärlden” analyseras till sist. Försäkringskassan har ett ekonomiskt ansvar, och kommer främst till uttryck genom passiver och metonymier, vilka medför att agenten är språkligt dold. Mottagarna – nästan uteslutande föräldrarna – har rätten på sin sida men har också skyldigheter gentemot barn och arbetsgivare. Man kan avslutningsvis konstatera att normalföreställningen om föräldrarna synes vara mer komplex i de senare broschyrerna; regelverket rörande föräldraförsäkringen har med tiden blivit alltmer sammansatt men samhället är idag också mer mångfasetterat. Detta och mycket annat lyfts fram i avhandlingen. L.-E.E.

Klas-Göran Selinge, Språket och landskapet. Om runstenar, rågångar och byar, 81 s., Uppsala 2010 (Kungl. Gustav Adolfs Akademien för svensk folkkultur). (Acta Academiae regiae Gustavi Adolphi CXI.) ISSN 0065-0897. ISBN 978-91-85352-85-2. I denna uppsats utgår förf., som är arkeolog, från de tre runstenar som på 1700-talet stod som gränsmärke utanför Hummelsta by i Löts socken i Uppland. I ett dokument från 1777 anges att de erkänns som gränsmärke. Förf. försöker sätta in dem i ett arkeologiskt sammanhang, och kommer då in på bebyggelsens storlek och konsolidering under järnåldern, och därvid diskuterar han även betydelsen hos ortnamnsefterleden *-by*. Författarens tes blir att detta monument, som är daterat till 1000-talet utgör en *terminus ante quem* för tillkomsten av gränsläggningen av de uppländska järnåldersbyarna. L.-O.D.

Hedda Söderlundh, Internationella universitet – lokala språkval. Om bruket av talad svenska i engelskspråkiga kursmiljöer, 234 s., Uppsala 1910 (Uppsala universitet). (Skrifter utgivna av Institutionen för nordiska

språk 83.) ISSN 0083-4661. ISBN 978-91-506-2157-0. Denna avhandling handlar om användningen av svenska vid engelskspråkiga universitetskurser i Sverige. Syftet är att ”beskriva och förstå särskilt studenters muntliga användande av svenska i den typ av språkmiljö som uppstår då engelska är undervisningsspråk.” Mera precis handlar det om tre frågeställningar: i vilka sammanhang svenskan används, om svenskan har särskilda interaktionella funktioner och vilka attityder som finns till olika språkval. Undersökningen rör sex kurser vid Uppsala universitet, tre från teknisk-naturvetenskaplig fakultet och tre från samhällsvetenskaplig fakultet. Mellan 8 och 40 % av studenterna vid kurserna var utländska. Materialet för undersökning utgörs av video- och ljudinspelningar samt anteckningar från 38 undervisningstillfällen vid dessa kurser samt anteckningar från grupparbeten och kompletterande intervjuer med studenter och lärare. Avhandlingen består sedan av ett kapitel om engelskan i Sverige, högskolevärlden och Uppsala universitet, samt ett kapitel per frågeställning. Förf. utvinner en hel del vetande om svenskans roll i dessa kurser; svenskan är förstås vanligast utanför helklassundervisningen. Vad studenterna talar om tycks inte påverka språkvalet. Här blottläggs också relativt varierande språkvalsmönster för olika kurser. L.-O.D.

Lena Wenner, När lögnare blir lugnare. En sociofonetisk studie av sammanfallet mellan kort ö och kort u i uppländskan, s. 163, Uppsala 2010 (Uppsala universitet). (Skrifter utgivna av Institutionen för nordiska språk 80.) ISSN 0083-4661. ISBN 978-91-506-2132-7. Denna avhandling behandlar en nutida fonetisk ljudförändring som återfinns hos många svenska språkbrukare, nämligen sammanfallet mellan kort ö och u. Förf. vill undersöka hur sammanfallet ser ut i Uppland idag på tre olika sätt. För det första undersöker hon vilken inverkan den fonetiska omgivningen har, för det andra om språkbrukarnas kön, ålder eller sociala status inverkar samt för det tredje i vilken mån språkbrukarna är medvetna om sammanfallet. Efter två kapitel med beskrivning av teori och tidigare iakttagelser och forskning om fenomenet presenterar förf. sitt material som består av inspelningar av sammanlagt 78 informanter från fyra orter i Uppland (Gräsö, Norrtälje, Uppsala och Östervåla). Informanterna är indelade i tre åldersgrupper och tre grupper med olika social status. Indelningen av social status är baserad på utbildningsnivå, eller, för den yngsta gruppen, på föräldrarnas utbildningsnivå. Informanterna har fått göra ett produktionsstest, ett perceptionstest och ett attitydtest. Både produktions- och perceptionstest har bearbetats instrumentellt och förf. har gjort statistiska signifikanstest på resultaten. Studien ger i flera avse-

enden distinkta resultat. Här kan vi bl.a. utläsa att det är klart mindre skillnad mellan de två vokalljuden bland män och bland unga. Gräsö är den ort där skillnaden är minst. Perceptionstesten visar på intressanta typer av perceptionsmönster, medan attitydtestet ger mindre. L.-O.D.

Marit Åhlén, Runstenar i Uppsala län berättar, 121 s., Uppsala 2010 (Upplandsmuseet). ISBN 978-91-86145-12-5. Upplands runinskrifter föreligger beskrivna i verket Sveriges runinskrifter del 6–9 där de granskats och tolkats av Elias Wessén och Sven B. F. Jansson (1940–58). Marit Åhléns bok ger läsaren en lättillgänglig och uppdaterad beskrivning rörande de många uppländska runstenarna. I ett inledningskapitel beskrivs runskriftens uppkomst, redovisas drag i det runsvenska språket och ges en grundläggande inblick i runstensläsandets konst. Man får också en bild över hur de uppländska runstenarna fördelar sig geografiskt: i 90 % av länets socknar finns i varje fall någon vikingatida runristning men den största andelen finns självfallet i bygderna närmast Mälaren. I ett kapitel beskrivs minnesmonumenten där bl.a. parmonument och självresarstenar lyfts fram, och ett särskilt avsnitt ägnas runinskrifter till minne av kvinnor. Åhlén betonar att man kan utvinna mycken kunskap om 1000-talets kulturlandskap med runstenarnas hjälp, eftersom de i så hög utsträckning placerats vid dåtida kommunikationsleder, vid gränser av olika slag och vid lämpliga angoringsplatser invid vattenfarleder. En del ortnamn återfinns också på ristningarna. Samtidshistorien skymtar dessutom fram. Man kan exempelvis läsa om folk som varit ute på vidsträckta färder, såsom på Sjustastenen där det talas om att Spjallbude dött i Olavs kyrka i Holmgård (Novgorod) eller på den sten som finns inmurad på utsidan av absidväggen i kyrkan i Gamla Uppsala där det berättas att den rests av Sigvid Engelsfararen. Under rubriken ”Beresta runstenar” kan man läsa om runstenar som flyttats utomlands och ibland blivit kvar där, ibland återbördats. I det sammanhanget kan erinras om de flyttade runstenarna som behandlas i ett särskilt kapitel i boken. Några namnkunniga ristare nämns, såsom Balle, Fot, Åsmund och Öpir – den sistnämnde har Åhlén själv behandlat i sin doktorsavhandling 1997 –, och runstensornamentiken ägnas ett eget kapitel. En del språkliga aspekter berörs i ett kapitel som handlar om de personnamn, tillnamn och släktskapsord som återfinns på ristningarna. Viktiga frågor såsom den om läskunnigheten i vikingatidens Uppland tangeras mer kortfattat. I den rikt illustrerade boken lyckas författaren på ett utmärkt sätt sammanfatta forskningen, detta även för en bredare publik. L.-E.E.

Botolv onomastikkens harding. Veneskrift til Botolv Helleland på 70-årsdagen 9. juni 2010, redigert av Terje Larsen og Tom Schmidt, XII + 167 s., Oslo 2010 (Novus forlag). ISBN 978-82-7099-569-1. Forskarkolleger-
nas vänskrift till den flitige, framstående och försynte ”hardingen” Botolv Helleland innehåller 17 bidrag, författade av en rad inviterade norska kolleger plus en namnforskare i vart och ett av de övriga nordiska länderna samt en representant för ICOS (International Council of Onomastic Science) och en för UNGEGN (United Nations’ Group of Experts on Geographical Names). Tillsammans med de båda redaktörernas förord och Terje Larssons avslutande bibliografi över Botolv Hellelands tryckta skrifter 1970–2009 speglar vänskriften festföremålets breda engagemang och intressen inom onomastiken, nationellt och internationellt, under fyra decennier. Sviten inleds av G. Alhaug med: Namnet *Botolv* frå 600-talet til i dag. Så följer i bokstavsordning V. Dalberg: Stednavne i ny funktion som stednavne, P. Gammeltoft: UNGEGN, ... en hjertesag for Botolv, P. Hallaråker: Stadnamn i ei utskiftningsforretning på garden Halderager (Hallaråker) frå 1830, M. Hovdenak: Namn i Nynorskordboka, K. Kruken: Stadnamn i bunden form som forledd i samansette stadnamn, K. Leibring: ICOS och Norden, G. Nedrelid: *Durdeirumpa, Hovudbrotet* og andre teignamn i Gardsgrendi, S. Paikkala: Reasons for name changes in Finland, E. Papazian: Utviklinga av eldre *sl*, *tl* og *tsl* i norsk, O. Stemshaug: *Ulv* m. og *varg* m. i målføre og stadnamn nordafjells, S. Strandberg: *Kävra* och *Kävsta*, A. Svanevik: ”Eigar eller festar kan fastsetje namn på eige bruk”. En illusjon?, S. Sigmundsson: Et par islandske bjergnavne, I. Særheim: *Hardangskjer, Hardangstøna* og *Hardangberget* – hardingar på ferde, O. Veka: 646 *Kittelsen*, men ingen *Kjetilsen* – om forholdet mellom mannsnamn og patronym, samt E. Weyhe: Tilnavne af stednavne i færøsk. Till sist ges en kort presentation av författarna. G.H.

Från sjö till hav. Namn- och ordstudier tillägnade Birgit Falck-Kjällquist, redigerad av Maria Löfdahl, Fredrik Skott & Lena Wenner, 165 s., Göteborg 2010 (Institutet för språk och folkminnen). ISBN 978-91-7229-071-6. När förra arkivchefen Birgit Falck-Kjällquist fyllde 75 år tillägnades hon denna festskrift med arton bidrag från nordiska kolleger. Ortnamnsbidragen dominerar. Thorsten Andersson skriver om namnet *Sebende* i Söderby-Karls socken som antas syfta på en åssträckning – ett ”band” – intill den forna havsstranden; bestämmingsleden svarar till fsv. *sæ*, stamform av *sior*, ’sjö, hav’. Lennart Elmevik argumenterar för att det värmländska sjönamnet *Gapern* är ett äldre **Gapi*, sekundärt till ett ånamn

**Gap(a)* för en å, ett vattendragsnamn som i sin tur bildats till *gapa* 'ropa, skrika'. Eva Nyman uppehåller sig vid vattennamn på *Snägd-* i Medelpad, en studie som förutom att den dryftar ett namnelement också aktualiserar principfrågor inom hydronymforskningen. Flera tolkningsalternativ beträffande *Tjäran* i Fasterna socken prövas i Svante Strandbergs uppsats. Göran Hallberg behandlar användningen av de överordnade elementen *hav* och *sjö* på skånskt område. Staffan Nyström skriver om skärgårdsnamnet *Skoboraden* som enligt hans mening skulle betyda 'en rad öar förknippade med skog(s)bor'. Några egenskapsbetecknande sjö- och vattendragsnamn i västra Sverige (bl.a. sjönamnen *Färgen* och *Ska-gern*) uppmärksammas av Hugo Karlsson, medan namn på fyrar uppefter Västkusten behandlas av Maria Löfdahl. Om hur *Säfsen* – namnet på en sjö, senare ett nybygge och en kapellförsamling – blev *Säfsnäs* beskriver Mats Wahlberg, som emellertid tvingas lämna frågan om *varför* ombildningen skedde öppen. Vid appellativet *bing(e)* och namn på *bing(e)* på norskt och övrigt nordiskt område stannar Tom Schmidt upp, och Botolv Helleland tar sig an utländska nedslag i norska ortnamn som *Jeriko*, *Jerusalem* och *Vaterlo*. Ritva Liisa Pitkänen behandlar frågan om kontakterna mellan finskt och svenskt vid Bottenhavet, och lyfter därvid fram en del svenska lånord som *knalli*, *krunni*, *ooral/oura/oure* (< ör < aur) och *pultti*. Bindestrecksnamn av typen *Falck-Kjällquist* utreds av Eva Brylla, som därvid kommer in på personnamnslagstiftning. Det finns också ett par rena ordstudier bland bidragen. Birgitta Ernby skriver sålunda om ett urval båtbyggartermer upptecknade på Orust, varvid bl.a. ordet *sy* i båtterminologiskt hänseende på ett par ställen aktualiseras. Ordet *uppsjö* – och dess utveckling "från naturfenomen till kvantitetsord", för att tala med underrubriken – utreds av Birgit Eaker, medan Anki Mattisson dryftar frågan om (och problemet med) hapax i Svenska Akademiens ordbok. Ett par bidrag ligger utanför bokens huvudfårör: Anna-Brita Lövgren drar i sin uppsats fram ett människöde från senare delen av 1600-talet från ett arkivdokument, Kerstin Thelander analyserar Mrs Bennets karaktär i Jane Austens roman *Pride and Prejudice*. Samlingsvolymen innehåller glädjande nog flera bidrag som, förutom att de söker lösa enskilda forskningsproblem, även rör mer principiella frågor.

L.-E.E.

Märit Frändén, "Att blotta vem jag är". *Släktnamnsskick och släktnamnshyten hos samer i Sverige 1920–2009*, 312 s., Uppsala 2010 (Uppsala universitet). (Namn och samhälle 23.) ISBN 978-91-506-2152-5; ISSN 1404-1790. Samiska släktnamn i Sverige står i fokus i denna av-

handling, vilken har ambitionen att beskriva hur det nutida namnskicket ser ut och hur detta påverkats av namnbärarnas släktnamnsbyten samt att lyfta fram de faktorer som kan tänkas ligga bakom namnbytena. I kap. 1–3 ges bakgrund, först med en redovisning av terminologi och utvecklingen av släktnamnskicket i Sverige, sedan rörande de samiska bakgrundsförhållandena samt tidigare forskning om samiska tillnamn. Här fäster man sig t.ex. vid personnamns roll som etnisk positionsmarkör. Så här heter det sammanfattningsvis på ett ställe: ”Ett välkänt samiskt släktnamn kan markera tillhörigheten till den egna gruppen, men samtidigt avslöja den etniska tillhörigheten för majoritetssamhället och på så sätt blottställa bäraren för diskriminering. Ett neutralt namn gör att man kan passera som ’vanlig svensk’ utan att ständigt behöva gå i försvarsställning, men kan också innebära att man inte välkomnas i den samiska kärnan” (s. 55). Frågan huruvida släktnamnen hos samerna har inhemsk bakgrund eller är resultatet av påverkan utifrån behandlas utan att några helt slutgiltiga svar ges. (Att det tidigt belagda svenska släktnamnskicket i Norrbotten skulle kunna sättas i samband med det samiska eller östfinska släktnamnsbruket är en intressant tanke som dock måste prövas mer ingående för att kunna verifieras.) Teoretiska utgångspunkter och metodologiska perspektiv redovisas i kap. 4 och 5. Här belyses frågor om identitet, etnicitet och namn samt hur namn och etnicitet kan samverka. Den teoretiska ansatsen är bred. På dessa bakgrundskapitel kommer så en redovisning av tre undersökningar, en huvudsakligen kvantitativ studie som rör fördelningen av namn med olika språktillhörighet i 2005 års samiska röstlängd, en rörande de svenska samernas byten av släktnamn samt en beträffande antagandet av ”samiskt markerade släktnamn”. Några enskilda resultat kan dras fram. I röstlängden ser man exempelvis att det bland de 10 mest frekventa släktnamnen finns 7 *-son*-namn, att *Blind* hamnar på plats 6 samt *Nutti* och *Labba* på plats 9 och 10. Andra mer frekventa svenskspråkiga namn bland de samiska släktnamnen är *Påve* och *Fjällström*, bland de samiskspråkiga namnen möter även bl.a. *Svonni*, *Sunna* och *Utsi* såsom något mer frekventa, och bland de finskspråkiga *Kuhmunen* och *Sevä*. En del regionala skillnader i släktnamnskicket kan även noteras. Vad gäller de samiska namnbytena under perioden 1920–2004 kan iakttas att efterleden *-fjäll* en hel del gånger kommer till användning i de samiska nybildningarna, att ett antal samiskspråkiga släktnamn antas och registreras men att det i de flesta fall är tidigare belagda namn samt att en del finskspråkiga namn översätts till svenska. Några nytagna namn är bildade till ortnamn: *Salming* till finskt *Salmi* och *Daimar* till samiskt *Daima*. Intressantast är nog den del av studien som

handlar om antagande av de samiskt markerade släktnamnen. Bl.a. utifrån en intervjuundersökning kan olika överväganden som föranlett antagandet av denna typ av namn noteras: namnet som etnisk markör inom den egna gruppen, viljan att manifesteras ett samiskt namn i majoritets-samhället, synen på släktnamnet som kulturarv etc. Avhandlingen – vars framställning hade kunnat koncentreras en del och även finslipas vad gäller struktur – belyser från skilda perspektiv släktnamnsbyten hos medlemmarna i en språklig minoritet, inte minst i ljuset av de över tid förändrade politiska förhållandena. L.-E.E.

Kåre Hoel, Bustadnavn i Østfold 9. Varteig, utgitt av Institutt for lingvistiske og nordiske studier, Universitetet i Oslo, ved Tom Schmidt, 203 s., 1 faksimil och 1 karta på eftersättsblad, 1 lös karta, Oslo 2010 (Institutt for lingvistiske og nordiske studier). ISBN 978-82-7099-572-1. Projektet Bustadnavn i Østfold (BØ), dvs. utgivningen av professor Kåre Hoels (1922–89) manuskript till en reviderad och kompletterad Østfold-utgåva, baserad på Oluf Ryghs Norske Gaardnavne (NG, 18 band 1897–1924), redigeras ömsevis av Tom Schmidt (udda nummer) och Margit Harson (jämna nummer). Ryghs, Hoels och redaktörernas bidrag särhålls i namn-artiklarna genom typografiska arrangemang. Urvalskriteriet är fortsatt namnen på permanent bosättning fram till ca 1900. I princip redovisas samtliga belägg äldre än ca 1700, därefter görs ett urval. Av hänsyn till en bredare läsekrets och seriens funktion som onomastiskt uppslagsverk ges konsekvent tolkningar av förekommande namnelement, både i simplex-namn och i sammansättningarnas bestämnings- och huvudleder. Bokens första del redovisar först bygde-, härads- och sockennamnet *Varteig* och därpå området övriga bebyggelsenamn: namn på ”matrikkelgårder” med underliggande ”bruk” och ”husmannsplasser”. I egna avsnitt upptas försvunna (ej längre levande eller identifierbara) namn samt gamla ”bygde- og grendeavn”. I den andra delen kommenteras i alfabetisk ordning det topografiska ordförrådet i bebyggelsenamnen. Därpå följer litteratur- och källförteckningar, förkortningslistor, en redogörelse för ljudskriftssystemet och slutligen fyra register: de tolkade ortnamnen i respektive utanför *Varteig*, i texten anförda ord, person- och tillnamn. Utgåvan illustreras med ett faksimil av Ryghs uppteckningar från häradet och en karta över häradsindelningen i Østfold. Som lös bilaga finns ett topografiskt kartblad i skala 1:50 000 över *Varteig*. Härmed har nio av de 22 häradsdelarna utkommit, detta i berömvärd takt och med föredömlig disciplin vad avser den planenliga redovisningen av namnstoffet, med

Ryghs, Hoels och redaktörernas bidrag till tolkningarna, som ofta är okomplicerade, men vid behov tillåts växa ut till allsidigt resonerande redovisningar. G.H.

Namn – en spegel av samhället förr och nu, red.: Staffan Nyström, 189 s., Stockholm 2010 (Norstedts). (Ord och stil. Språkvårdssamfundets skrifter 41.) ISBN 978-91-1-303081-4. I denna volym finner man tio artiklar som belyser namnens funktioner och användningen av namnen i olika samhälleliga sammanhang från runt tid till nutid. Det socioonomastiska temat är volymens kitt men det är uppenbart att artiklarna författats med lite olika ambitionsnivåer för ögonen. Den inledande artikeln är Gunnstein Akselbergs försök till avgränsning av det socioonomastiska forskningsområdet, där områdets många dimensioner lyfts fram liksom tidiga arbeten av bl.a. Sven Benson och Eero Kiviniemi nämns. Fem av de följande artiklarna rör ortnamn, fyra andra personnamn. Terhi Ainiala berör somaliers namn på gator, torg och parker i stadsdelen Nordsjö i Helsingfors, där exempelvis huvudgatan heter *Mogadishu Avenue*. Maria Löfdahl och Lena Wenner uppehåller sig vid ortnamnen i den mångkulturella stadsdelen Angered i Göteborg. Man fäster sig här vid det som sägs om barns ortnamn. Kontaktonomastiska perspektiv lämnar Aud-Kirsti Pedersen i bidraget ”Stadnamn og identitet ved språkskifte”, där bl.a. principiellt viktiga frågor rörande semantisk överföring av ortnamn i ett flerspråkigt språksamhälle i relation till fonologisk dryftas. Med utgångspunkt från sin studie *Ortnamn i stilistisk variation* (2006) pläderar Staffan Fridell för användandet av ett variationsperspektiv vid värderingen av olika ortnamnsformer. Det ligger mycket i detta, även om formerna naturligtvis samtidigt måste betraktas ur ett språkförändringsperspektiv. Den sista ortnamnsartikeln är Svavar Sigmundssons om isländska namn på torp och småhus på ofri mark utan tillhörig jord. Här beskrivs ett rätt instabilt namnbruk, där namn myntats efter innehavare men bytts ut när en ny ägare kommit. Bland namnen finns en del som syftar på torpens undermålighet (*Víti* ’helvete’, *Sudda* ’något fuktigt’, *Lúsakot* ’lustorp’ m.fl.). Givande är läsningen av Magnus Källströms artikel om personnamn i runinskrifter. Han diskuterar på ett intressant sätt gränsdragningen mellan äkta parentonymica (alltså patronymica och metronymica) och det som kan vara mer tillfälliga förklarande tillägg. Förhållandet mellan ordföljden i fraserna och arvsrätten dryftas också. Emilia Aldrin diskuterar i sitt bidrag de nyblivna föräldrarnas inställning till namn och identitet och hur detta påverkar deras namnval, Guðrún Kvaran den isländska namnlagan 1996 och de konsekvenser denna fått för det isländska per-

sonnamnsskicket och till sist Linnea Gustafsson smeknamnens funktion. De tre sista artiklarna visar den mångfald aspekter som kan belysas inom socioonomastikens ramar. Redaktörens inledning hjälper läsaren att se de gemensamma perspektiv som finns i bokens olika artiklar men som man kanske inte omedelbart upptäcker. L.-E.E.

Proceedings of the 21st International Congress of Onomastic Sciences Uppsala 19–24 August 2002 5, editors: Eva Brylla, Maria Ohlsson & Mats Wahlberg in collaboration with Wolfgang Haubrichs & Tom Schmidt, IX + 427 s., Uppsala 2010 (Instituet för språk och folkminnen). ISBN 978-91-7229-074-7. Detta är den femte och avslutande rapporten från den välbesökta namnforskarkongressen i Uppsala 2002, *Names in language and society*, med 374 deltagare från 41 länder. Rapporten innehåller föredragen från kongressens sektion 3. *Name formation, name change and name loss*. Den publiceras i två avdelningar, 3a (*Papers in French and German*) och 3b (*Papers in English*). Sektion 3a innehåller Wolfgang Haubrichs *Einleitung* och 25 av redaktionen antagna föredrag, varav 15 avser ortnamn, medan nio gäller antroponymer (personnamn), häribland ett som väl snarare hör till den appellativiska kategorin etnonymer (folk-beteckningar på *-varii*), samt ett standardisering och diversifiering av internationella produktnamn. Sektionens enda ”nordiska” föredrag är Eva Nymans bidrag ”Nordische Ortsnamen auf *-und* in ihrem europäischen Zusammenhang”. Sektion 3b innehåller Tom Schmidts *Summary presented at the final session* och ytterligare 16 antagna föredrag, varav 11 rör ortnamn och fem personnamn. Här är de ”nordiska” bidragen flera: Teri Ainiala redovisar hur det sena 1900-talets mikrotoponymiskt ännu rika agrarsamhälle snabbt omvandlats med betydande namnförluster som följd. Marja Kallasmaa beskriver hur inlånade svenska ortnamn i Estland genomgått folketymologiska omvandlingar vid anpassningen till estniskans fonetiska system. Katharina Leibring undersöker strukturer hos svenska barns individuella leksaksnamn. Ritva Liisa Pitkänen gör sociolingvistiska studier över finsktalande personers skilda namnförråd. Toni Suutari beskriver hur utvecklingen över tid i svensktalande och samiska områden i Finland idag leder till namnförändring och namnförlust i de tvåspråkiga områdena till förmån för finska namn och namnformer. – Den första rapporten i serien utkom 2005 (anmäld 2006 i ANF 121), den andra och tredje 2005 och 2006 (anmälda 2008 i ANF 123) och den fjärde 2008 (anmäld 2009 i ANF 124). G.H.

Skånes ortnamn. Serie A. Bebyggelsenamn. Del 6. Gärds härad, av Berit Sandnes, 261 s., Lund 2010 (Institutet för språk och folkminnen. Dialekt- och ortnamnsarkivet i Lund). ISBN 978-91-7229-069-3; ISSN 0284-2416.

Vi har i de senare årens krönikor flera gånger uppmärksammat den målmedvetna utgivning i serien Skåne ortnamn. I årets krönika skall den del som behandlar namnen i Gärds härad granskas. Författare är Berit Sandnes som år 2003 disputerade i Trondheim på en avhandling om kontakten mellan nordiskt och skotskt språk i ortnamnen på Orkneyöarna. Hon berättar inledningsvis att hon, när hon kom till Dialekt- och ortnamnsarkivet i Lund 2006, aldrig hade arbetat med skånska ortnamn, inte heller skrivit ett ord svenska. Att fyra år senare lägga fram en del i serien Skånes ortnamn är därför högst notabelt. Gentemot tidigare delar i serien registrerar man att urvalet av namn på hemmansdelar, torp och lägenheter i denna del är mer restriktivt än tidigare, och dessutom behandlas genomskinliga namn av typen *Ola Jöns* endast ifall de uppvisar viss kontinuitet. Dessa förändringar låter sig försvaras. Gärds härad i nuvarande Kristianstads kommun har i öster Kristianstadsslätten, i söder och väster skogsbygder på utlöpare av ett par höjdsträckningar och mellan dessa områden den s.k. risbygden. Dessa förhållanden speglas också i ortnamnen. Maglehem är den enda socknen i häradet som har en kustlinje mot Östersjön, och betecknande nog finns där namn på *-drätt* för platser där man ursprungligen dragit någon typ av vad eller not (s. 124). I inledningen ges en översikt över området ortnamn av olika ålder. Rörande de dialektala förhållandena får man bl.a. veta att tungspets-*r* var vanligt i uppteckningar i häradet omkring 1900, och ännu på 1930-talet tycks tungspets-*r* och tungrots-*r* ha växlat i Everöd och Ö. Sönnarslöv. Som vanligt möter en rad topografiska ord i ortnamnsbildningarna, såsom *kupa* i samband med *Kuberup* (s. 52) och *ribba* om jordremsa i samband med *Rebbetuaröd* (s. 82 f.). För existensen av en avledning **breiding* i betydelsen 'bred äga' ges argument (s. 35). Intressant är tolkningen av *Ugerup* till **wik*, **wiki* 'åkrök' (s. 91 f.); namnet skulle med denna härledning betyda 'torpet vid åkröken', något som synes ha topografisk motivering. Sambandet mellan ett feng. *waroð*, *ward* och isl. *vör*, no. dial. *vor* – som nämns i samband med härledningen av *Everöd* (s. 58) – hade kunnat klargöras tydligare i anslutning till tidigare etymologiska framställningar. I samband med tolkningen av *Köle* (s. 133) och *Öllsjö* (s. 160) hade tolkningsalternativen kunnat prövas ytterligare. I något fall avvisas en tolkning i anslutning till ett ord som *inte* styrks i dialekten, såsom vid *Klåröd* (s. 164) där en anknytning till ett äldre **klā* 'höjd', 'klyfta' nog trots allt bör hållas öppen. Å andra sidan borde möjligheten

av en bildning av *Gringelstad* till ett element svarande till nederl. *grind* 'grov sand, grovt mjöl' och fvn. *grind* 'sand, grus' (s. 85) ha motiverats bättre. Värt att uppmärksamma – för att nu nämna ett av de yngre namnen – är *Rallate* (s. 41) som är namnet på en gård i en djup dalsänka, bildat till verbfrasen *ralla té* (*ralla* 'ramla i väg'). Vanligen brukar imperativnamn av denna typ åsyfta krogar men så kan det inte vara i detta fall. Värda beröm är de figurer som finns i monografin, liksom det illustrativa bildslok som återfinns s. 104–118 och som belyser enskilda namns sakliga bakgrund. Man har god anledning att vara tacksam för att utgivningen av serien Skånes ortnamn så målmedvetet framskrider, och att denna del nu kan fogas till de tretton tidigare.

L.-E.E.